A-18521 III

L. VIHALEM

EESTI KIRJANDUSLOO ÕPIK-LUGEMIK

VIII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

A-18521 III

L. VIHALEM

EESTI KIRJANDUSLOO ÕPIK-LUGEMIK

VIII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
8647

EESTI RAHVALUULE.

RAHVALUULE MÕISTE JA OLEMUS.

Eestlased nagu kõik teisedki rahvad on oma pika ajaloo kestel avaldanud oma mõtteid, tundmusi ja lootusi rikkalikus suulises loomingus: rahvalauludes, muinasjuttudes, vanasõnades, mõistatustes ja muis kirjanduslikes vormides. Need pole levinud mitte käsikirjaliselt ega trükitud raamatute kaudu, vaid suust suhu, mäluliselt. Seesugust suulist luuleloomingut, mis on loodud ja levinud laiade rahvamasside keskel, nimetatakse rahvaluuleks ehk folklooriks.

Rahvaluule tekkimine ulatub tagasi juba ürgkogukondliku korra aega ning selle loomine kestab edasi ka tänapäeval, kuid iga ühiskondliku formatsiooni ajal on rahvaluulel erinev ülesanne rahva elus ja seetõttu ka erinevused sisus ja vormis.

Klasside-eelses ühiskonnas oli suuline traditsioon ainsaks vahendiks, mille abil inimene üldistas ja vormistas oma kogemusi võitluses loodusega ning andis neid edasi järgnevaile põlvedele.

Klassiühiskonnas jäi folkloor oma põhilises osas töötava massi loominguks ja ühisvaraks. Valitsevate klasside kirjandus oli aga otseselt vastandatud töötajate huvidele ja suunatud nende mahasurumiseks. Rahval ei olnud selliseid võimalusi väljendada oma mõtteid ja püüdeid trükisõna abil. Nad said avalduda peamiselt suulise loomingu kaudu.

Hoopis erinev on olukord vastandlike klassideta, nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas. Siin on folkloor ekspluateerimisest vabastatud rahva üheks kirjan-

dusliku loomingu vormiks. Selle eesmärk on näidata ning kindlustada nõukogude korra saavutusi ja ehitada üles kommunism.

Folkloor on rahvalik looming, selles peegelduvad eriti selgesti rahva elu ning võitlus, avalduvad töötavate masside ideaalid ja progressiivsed huvid. Seepärast hindas ka V. I. Lenin rahvaluulet väga kõrgelt. Kasutades üht vene rahvaluulekogu ta ütles: „Missugune huvitav materjal... selle materjali põhjal saaks kirjutada suurepärase uurimuse rahva lootustest ja ootustest... Just sellele peaks juhitama meie kirjandusloolaste tähelepanu. See on tõeline rahvalooming, nii vajalik ja tähtis rahva hingeelu uurimiseks meie päevil." — Rahvaluule on töörahva looming, seepärast on ta ideeliselt suunatud töötajate klassivaenlaste vastu, ta on klassivõitluse relv. Ka eesti feodaalaja rahvalaulikud kujutavad veenvalt, kuidas rahvas ägas pärisorjuse ikke all, samal ajal kui feodaalhärrad nautisid ta töövaeva ja mõnulesid külluses, jagades tasuks ainult peksu ja sõimu:

Ma teen tööda võõra'alle,
raiun puida raipe'elle —
ei mõista tige tänada.
Kõik mu sõrmed sõimatie,
käsivarred vannutie.

Suure jõulisusega igatseb rahvas rõhujaist vabanemist ja avaldab soovi, et ka kurnaja mõisnik rakendataks tööle:

Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine,
ma paneks härrad äestamaie,
prouad lehmi lüpsemaie!

Seega avaldab rahvas siin julgeid ja jõulisi kujutlusi oma olukorra parandamiseks. Mis feodaalajal karmis tõsielus jäi saavutamatuks, see teostus rahva mõttekujutuses. Rahvas lõi kujutlused tugevatest teomeestest, arukatest sulastest ja tarkadest vaimutüdrukutest, kes on oma kõlbeliste omaduste ja arukuse poolest üle valitsevast klassist. Võitluses anastajate vastu lõi rahvas oma mõttekujutuses

võimsad vägilased, kes maa vabadust kaitsevad ja rahvale parema põlve kindlustavad, nagu on Kalevipoja kangelaskuju meie rahvaluules. Kõik see virgutas rõhutud rahvast võitlusele ekspluateerijate vastu. Veelgi suuremat aktiivsust näitab uuem rahvaluule niihästi võitluses kapitalistliku rõhumise kui ka verise tsaarirežiimi vastu. Suure Isamaasõja aegne rahvaluule oli ideoloogilise võitluse relvaks kodumaa fašistlike anastajate vastu. Tänapäeva nõukogude rahvaluule näitab suurt sotsialistlikku ülesehitustööd, mis toimub nii maal kui linnas. Teiselt poolt ta võitleb kulaklike jäänuste ja arenguprotsessi pidurdajate vastu.

Rahva palavad unistused, ideaalid ja püüdlused avalduvad rahvaluules elavais k u n s t i l i s t e s kujundeis; selles joonistatakse kujukalt loodust, rahva elu-olu ja tavasid, rahva iseloomu minevikus ja olevikus. Eriti on seda rõhutanud M. Gorki oma ettekandes I nõukogude kirjanike kongressil 1934. a.: „Ma juhin veel kord, seltsimehed, teie tähelepanu sellele tõsiasjale, et kõige sügavamaid ja eredamaid, kunstiliselt täiuslikumaid tegelaste tüüpe on loonud rahvaluule, töötava rahva suuline looming." Gorki nimetab selliseid maailmakirjanduse luulekujusid, nagu Herkules, Prometheus, dr. Faust, Mikula Seljaninovitš, Ülitark Vassilissa jne. Me võiksime siia lisada ka eesti folkloorist niisuguseid kujusid, nagu Kalevipoeg, muinasjuttude vaenelaps, noorim poeg jne. „— kõik need kujud, mille loomiseks on harmooniliselt liitunud *ratio* ja *intuitio,* mõte ja tundmus. Niisugune ühendus on võimalik ainult siis, kui looja võtab vahetult osa tegelikkuse loovast tööst, elu uuendamise võitlusest."

Elu kunstiline kujutamine pole võimalik ilma loomingulise f a n t a a s i a t a, mis täiendab ja üldistab tegelikkusest võetud kogemusi. Just rahva suulises loomingus mängib kunstiline väljamõeldis, fantaasia väga suurt osa. Muinasjuttudes on sagedasti väljendatud töötajate unistusi looduse stiihiliste jõudude alistamisest, tehnika arenemisest, vabanemisest elu ja töö raskustest ekspluateerijate piitsa all — kõik see on fantaasia, mis on suunatud paremale tulevikule.

Vaatamata oma fantaasiarikkale väljendusele on rahvaluule aluseks rahva i g a p ä e v a n e, r e a a l n e e l u.

Olgu see töö või lõbutsemine, rõõm või mure — kõik leiab rahvaluules käsitlemist. Laulik ja jutustaja rõõmustab ühes uljaste noortega, jagab nukrate leina, sajatab pilkeliselt sundijaid ja väljendab sapist viha rõhujaile. Eriti selgesti on seos igapäevase eluga nähtav töö- ja tavandilaulude juures. Need ei tekkinud ega püsinud mingeist juhuslikest kapriisidest, vaid saatsid kõiki inimese tähtsamaid momente elus ja töös. See orgaaniline seos viib niikaugele, et neid (ja mõningaid teisigi) folklooriliike käsitatakse rahva hulgas mitte niivõrd poeetilise kui just praktilise väärtusega loominguna. Töölaulude saatel edeneb töö paremini, hällilaul uinutab last, tavandilaulud aitavad tähistada elu tähtsamaid momente ja loovad selleks teatava meeleolu. Veelgi enam, nende muistne mõte seisis püüdluses sõna jõuga kergendada oma töövaeva ja avaldada mõju ümbritsevaile loodusnähtustele.

Folkloril on mõningaid omapäraseid jooni, mis tulenevad tema massilisusest ja suulisusest. Rahvaluulelised teosed kujunevad nimelt kollektiivses loomingu protsessis, paljude inimeste ja paljude põlvede loominguliste jõududega. Rahvaluule sisu (teemad, süžeed) kasvab välja vahetult rahva elust, teatud autor (laulik, jutustaja) annab sellele sisule ainult kindla kunstilise vormi. Juba sel moel on folklooris individuaalne seotud kollektiivsega. Kuid ka järgnevad laulikud ja jutustajad ei ole harilikult ainult selle loomingu lihtsad edasikandjad, vaid andekad inimesed toovad sellesse ka mitmesuguseid muudatusi või improviseerivad rahvaluulele omaste kujundusvahenditega hoopis uusi teoseid. Folkloriteos, minnes nõnda ühelt ettekandjalt-autorilt teisele, võtab vastu endasse ühelt poolt küll järjest uusi individuaalseid mõtteid, kuid läheb ühtlasi ka läbi kollektiivi sõela ja muutub seega lõppude lõpuks kollektiivseks kunstiks.

Ei ole juhuslik seetõttu ka suurema osa rahvaluuleteoste anonüümsus. Autori nimi ununeb mitte sellepärast, et see või teine laul ja jutt on tekkinud juba ammu, vaid anonüümsus on just selle fakti peegelduseks, et iga teos läheb kollektiivi valdusse, rahva üldiseks omandiks ja ühisvaraks.

Folkloori tähtsamaid omapärasusi on tema tekstide alaline muutlikkus. Iga uue ettekandega antakse paratamatult

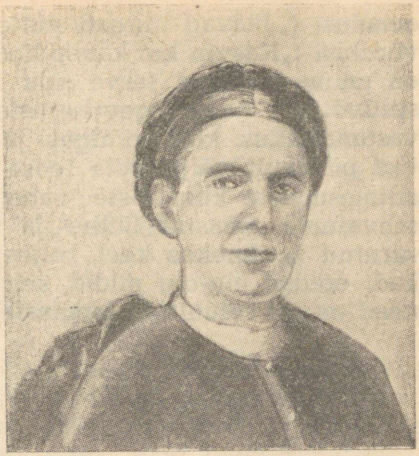

Rahvalaulik Epp Vasar.

uus variant (teisend). See oleneb osalt sellest, et rahvaluulet säilitatakse ja antakse edasi mäluliselt, kuid inimese mälu ei suuda säilitada muutmatult kõiki laulu või jutu sõnu. Juba sel moel tuleb ettekandesse mitmesuguseid väljajätmisi, täiendusi ja teisi muudatusi. Kuid veelgi enam — iga ettekandja kujutab endast loovat isiksust ja toob teksti tahtlikke muudatusi.

Rahvaluule sajanditepikkune elu suulises traditsioonis on soodustanud selles püsiva poeetika, kindlate kunstiliste vahendite väljakujunemist. Õppides üksteiselt ja valides on rahvalaulikud, jutustajad ja teised sõnatargad loonud terve poeetiliste võtete süsteemi, mis aitab tekste meeles pidada, on abiks improviseerimisel ja annab loomingule erilise kujukuse. Eesti vanadele rahvalauludele, mõistatustele ja vanasõnadele on väga omane näiteks algriimi (alliteratsiooni ja assonantsi) kasutamine, mis pole ainult kõlalise efekti taotlemiseks ja rõhkude ilmekaks väljatõstmiseks, vaid määrab värsis ka enam-vähem kindla sõnastuse. Samuti on iseloomulik peaaegu järjekindel väljendumine mõtteid süvendavais parallelismides. Üldse viljelevad rahvalaulikud väga piltlikku ja kujukat väljendusviisi: isikustavad esemeid, andes neile elava olendi

omadusi („Jäävad nurgad nuttemaie"), tarvitavad piltlikke võrdlusi („Kasvin kui kanep kodussa"), epiteete jne. Samuti on muinasjuttudes terve rida kindlaid kompositsiooni- ja stiilivõtteid, nagu tegevuse astendatud kordumine, tegelaste vastandlikkus, kindlad algus- ja lõppvormelid jne., mis aitavad piltlikult välja tõsta teose juhtivat ideed. Vaatamata mitmesuguste kunstiliste vahendite kasutamisele on aga rahvaluule sõnastus lihtne ja napp. Lakooniline, kokkusurutud ja ilmekas keel, reljeefsed tegelaste karakteristikad, eredad elu-olu pildid, selge ja sirgjooneline süžee — need on rahvaluule iseloomustavad jooned.

RAHVALAULUD

VANA RAHVALAUL.

Meie rahvas on käinud läbi aastasadade kannatuste ahelikust. Visa on olnud võitlus läänest tulnud röövrüütlite vastu, kes, mõõk ühes, rist teises käes, astusid maale, et allutada rahvas ja omastada tema poolt loodud materiaalsed väärtused. Sõjad on teinud selle maa oma tallermaaks, katkud ja muud taudid on tapnud sadu ja tuhandeid, pikk pärisorjuse aeg on takistanud rahva vaba arenemist, aga ei suutnud hävitada rahva loomingulist jõudu.

Need on olud, milles peamiselt tekkis, elas ja levis eesti vana rahvalaul. Ta on täis süüdistusi viletsuse pärast, millesse orjastajad rahva on tõuganud. Aga kunagi lootust kaotamata sisaldab see laul helgeid motiive, rõõmu ja parema tuleviku lootusi. Siin maksab täiesti M. Gorki iseloomustus rahvaluule kohta üldse: „Folkloorile on täiesti võõras pessimism, hoolimata faktist, et folkloori loojad elasid raskeis ja vaevaseis oludes, nende orjatöölt oli võetud mõte ekspluateerijate poolt, isiklik elu oli aga õigusetu ja kaitsetu."

Eesti vana rahvalaul kajastab rahva mineviku olusid ja ühiskondlikke vahekordi, sellepärast on tutvumine rahvalauluga ka tutvumine rahva mineviku, ta mõtete, meeleolude, tundmuste ja võitlustega.

Rahvalaule lauldi kõikjal, ja iga aeg näis selleks sobiv. Aga seadsam oli laulmine rahvalikel tähtpäevadel, mardisandiks käies, liugu lastes, kiigele ja mängumurule kogunedes, muidugi ka talgutel, viljalõikusel, tubaseil töil ja karjas. Lauldi ka üksi olles, last kiigutades, käsikivi käänates. Suured lauluajad olid pulmade ajad, mispuhul

laulude tarvitamine sisaldab mõnevõrra rahvadraama elemente.

Eesti vana rahvalaul on oma valdavas osas lüüriline. Ta on ümbritsevat elu, rahva tundmusi ja mõtteid sisaldav, neid lihtsate vahenditega, kuid jõuliselt avaldav looming. Iga laul on väheste ja tabavate võtete ja värvidega kujundatud miniatuurpilt, seejuures sügav. Vähe on eepilisi laule, milles kujutatakse mitmekesist ja haaravat sündmustikku, vormitakse terviklikke karaktereid. On arusaadav, et ajaloo ahtais oludes, võõraste surve ja sunduse all ei võinud rahvas luua jõurikast sangariluulet.

Sisult on eesti rahvalaul õige suure ulatusega. Ta on suure plastilise kujundamisvõimega suutnud jäädvustada kogu töötava rahva elu alates muistsest ühiskonnast läbi orjapõlve kuni tänapäevani. Eriti rikkalik on ühiskondlike vahekordade ja orjuslaulude repertuaar. See on ala, kus võitlev noot rõhutute kandlelt rõhujate vastu heliseb suurima selgusega. Oma võitluses kasutab rahvalaul ka koomilise kategooria kõiki astmeid, alates üleolevast huumorist ja lõpetades hävitava satiiriga.

Eesti vana rahvalaulu vormilised tunnused on järgmised:

1) värsimõõt on harilikult neljajalgne trohheus, rütm kvantiteeriv;

2) laul ei jagune salmideks, samuti puudub lõppriim;

3) seevastu aga kasutatakse üldiselt algriimi (alliteratsiooni ja assonantsi);

4) samuti on oluliseks tunnuseks parallelism, s. o. ühe värsi mõtte kordamine teiste sõnadega ühes või mitmes järgnevas värsis;

5) keele poolest on vana rahvalaul eesti keele vanemal astmel, sisaldab vanu, peamiselt oma sünniaja ja -paiga keelendeid.

Uuemat rahvalaulu seevastu iseloomustavad enam-vähem needsamad tunnused, mis kunstluuletki: mitmekesine aktsentueeritud värsimõõt, lõppriim, parallelismi täielik puudumine, värsside stroofideks grupeerimine, nüüdisaegne keel ning kogu stroofi hõlmav viis. Peale vormiliste tunnuste eraldab uut rahvalaulu vanast ka kiirem tempo, teema aktuaalsus ja kaasaegsus.

Uuem rahvalaul hakkas kujunema ja vana rahvalaulu

asendama juba XVIII sajandi lõpu poole ja XIX sajandi jooksul. XIX sajandist on rahvalaulude näiteid, kus vana rahvalaulu elemendid on veel mõnevõrra säilinud, uue rahvalaulu elemendid aga tungivad niivõrd tugevasti esile, et väliselt näib olevat tegemist juba uuema rahvalauluga.

Eesti rahvalaulude ettekandmisviisid erinevad laulurühmade ja laulualade järgi.

Kõige üldisemalt eesti rahvalaule lauldakse või ka retsiteeritakse, s. o. nende laulude viisid on ligidased kõnelemisele. Rahvapärase nimetusega kutsutakse viisi „toon" või kohati „mõnu". Eesti rahvalaulu mõistesse kuuluvad nii sõnad kui viis koos, moodustavad lahutamatu terviku, kus nad koos mõjuvad ja kujundavad teineteist. Töölaulude juures on kooskõlas töörütm ja laulurütm (käsikivilaulud jt.), samuti võime kõnelda erisugusest kiigelaulude rütmist, mis vastab kiigelaua tõusule ja langusele.

Enamasti kantakse laule ette hulgakesi, kusjuures eeslaulja laulab ette värsi, mida teised kordavad. Eeslaulja võib esitada mõnd traditsioonilist laulu või improviseerida. Kaaslauljad (koor) võivad eeslauljat jäljendada täpselt või mõningate erinevustega.

Ettekandmisviisilt kui ka ainestikult on eriti mitmekesised pulmalaulud. Veel hiljaaegu peeti mitmes paigas Eestis pulmi ainult kaasitajatega. Kaasitajaks ei või olla ükskõik kes, vaid selleks kutsutakse külast või ligemast ümbruskonnast ikka vanem ja kuulsam laulik, kes tunneb rohkem laule, on osav ja taibukas igas olukorras sellele vastava lauluga esinema ja tarbe korral oskab improviseerida nõudeile vastavalt. Pulmades esines kaks kaasitajat, nii peiu- kui pruudipoolne, kellel kummalgi oli oma koor. Pulmas peaaegu iga tegevus oli seotud laludega.

Hälli- ja karjaselaule ning kooljaitke kantakse ette üksikult (ilma koori saateta). Põhjused on arusaadavad: last ei uinutata kooriga; samuti surnud emale lauldud nutulaulu tema tütre poolt pole võimalik saata kooriga.

Et rahvalaul sisaldab palju mitmekesiseid väärtusi, on

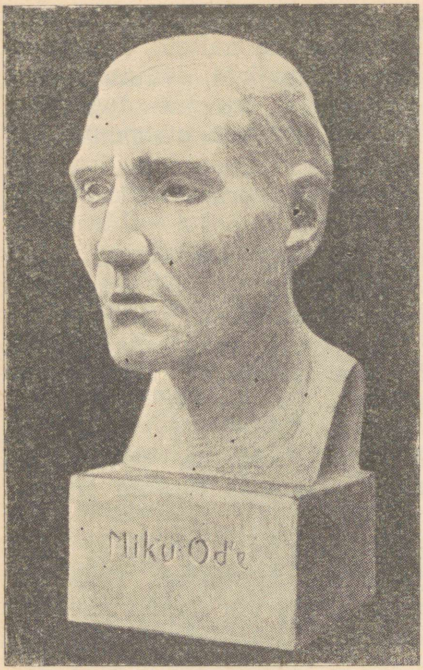

Lauluema Miku Ode.

Nõukogude Liidus pühendatud selle kogumisele väga suurt tähelepanu, samuti ka rahvaluule uurimisele ja rahvaluulelise ainese kasutamisele kirjanduses, kujutavas kunstis ja muusikas. Seltsimees Stalin on pidevalt soovitanud nõukogude kirjanikele, kunstnikele, poeetidele ja heliloojaile pöörduda rahva geeniuse ammendamatu varaaida poole, hoolitsedes ise väsimatult rahvuslike kunstide arendamise eest.

Kahtlemata annab ka eesti rahvaluule ainet sõnaseppadele seada kauniks luuleloominguks, meie viisimeistritele kõlavaks helitööks, aga meie graafikule, maalijale või skulptorile kujude vormimiseks.

Rahvalaul kõlbab vahel õige väikeste ümbertöötustega esitada kunstiliste ettekannete numbrina, rahvaviis kõlbab aga ka kunstlaulusaateks (nagu seda tänapäeval ongi tehtud Koidula sõnu „Meil aiaäärne tänavas" viisistades). Meie

rahvaviis on tähelepanu äratanud ka heliloojate juures. Rahvaviiside kasutamine heliloojate poolt on muutunud nõukogude korra ajal üha intensiivsemaks, samuti ka rahvalaulusõnadele omapoolsete viiside loomine. Varasemaist komponistidest on sammunud sel alal eesrinnas Mart Saar, aga ka Miina Härmal on mitugi head sellelaadilist laulu. Nõukogude ajal on eriti mainitavad E. Kapp, G. Ernesaks, E. Arro, B. Kõrver jt.

Ka leelotamine kontsertnumbrina on suur samm edasi nõukogude rahvaliku kunsti arendamise ja mitmekesistamise suunas.

I. TAVANDILAULUD.

*[1] Vastla liulaul.

Vistelikku vastelikku,
ei vastel toassa veere,
vastel veereb vainiulla,
kübarassa, kinda'assa,
sadulassa, saapa'assa,
oma õmmeldud linassa.
Liugu laugu laskejalle,
linad pikad liugujalle,
takud tagatõukajalle,
tutrad toas-istujalle!
Nii valgeks minu lina
kui see lumi liumäella,
nii pikaks minu lina
kui see liu-teekene!
Kes ei tule liugu laskemaie,
selle linad liguje jäägu,
aia äärde hallitagu,
seina äärde seenetagu!

Haljala.

[1] *-ga märgitud palad klassis lähemalt analüüsida.

Mardid.

Mardisandid ukse taga küsivad: „Kas on luba lugeda?" Kui toasolijad lubavad, siis lauldakse:

Laske marti sisse tulla!
Mart on tulnud kaugelt maalta,
sinipilvede seasta,
valgepilvede vahelta.
Mardi küüned külmetavad,
mardi varbad valutavad.
Mart ei taha tallekesta
ega talle villakesta —
mart tahab talle kintsukesta.

Kui ust ei avata, lauldakse uut laulu:

Peretütar, neitsikene,
tõuse üles voodiesta,
sinisiidi riietesta,
punapööri patjudesta,
puhu see tuli toasse,
lõõtsu lõke lõukaesse,
säsi sängisamba'asse!
Võta peergu varna pealta;
kui pole peergu varna peala,
võta õrsilt halgusida;
kui pole õrsil halgusida,
võta laest laastusida;
kui pole laes laastusida,
siis süüta sõrmed põlema —
tuli peab toassa olema!

Toas võetakse tuli üles, kuid ust ei avata veelgi.

Peremees, peremehike,
perenaine, naisukene,
peretütar, neitsikene,

talutütar, taimekene,
laske marti sisse tulla!
Kui ei lase, ei palugi —
mart lööb maha uued uksed,
sagarast mart saadab uksed,
põõnast mart põrutab uksed.
Mart on ise ukseseppa,
mardi naine rapiseppa,
mardi pojad pulgasepad:
Mart teeb ette uued uksed,
uued uksed, uued aknad.

Uks tehakse lahti. Mardi-isa võtab kaelas rippuvast kotist teri ja viskab põrandale, üteldes:

Küünar kõrt,
vaks vart,
toll tera!
Ahju ette eide õnne,
taha tuppa taadi õnne,
nurka noore neiu õnne!

Mardid hakkavad tantsima ja laulma:

Peremees, peremehike,
perenaine, naisukene,
peretütar, neitsikene,
talutütar, taimekene!
Kipsi minna kelderisse,
kapsi minna kamberisse,
üle õue aitadesse,
otsi mardile osada,
kääna mardil' käntsakesta!

Kui kraam käes, hakkavad mardid lauldes tänama:

Aitimal, meie täname!
Aitimal pereisale,
aitimal pereemale
mardil' osa hoidemasta!

Vaat, kus tantsib sandimarti,
sinna tõusku tõmmud härjad,
härjad suured, longus sarved,
lehmad matsakad, madalad,
sead aga pikad ja siuakad!
Kui mart tuleb teise aasta,
teise aasta see ajaga,
mart toob puuda puusa peala,
sälitise selja peala,
vaka varvaste vahelä.

Varbla.

Mõrsja otsimine.

Toit on laual, kuid saajarahvas ei lähe sööma. Kõik seisavad, üleriided seljas ja kübarad peas, sest puudub mõrsja. Saaja kaasanaised laulavad:

Ei teie viinad vihavad,
ei teie õlled punavad,
ei teie saiad saledad,
enne kui saab neidu nähjakseni,
neiu nime teadakseni:
kas on Pille või Pireta,
või on Malle või Mareta,
või on armas Annekene,
või on libe Leenukene.

Mõrsja on kaasiku ja teiste oma poolt naistega saunas. Peigmehe-poolsed naised lähevad otsima, teel lauldes:

Siit on minnud sirgukene,
läbi paju pardikene;
siin on sirku seisatanud,
kinnitanud kingapaelu.

Seesolijad hoiavad sauna-ust kinni. Peigmehe-poolsed laulavad ukse taga:

Mis mina hoolin uhtudessa,
kardan katki raiudessa,

meil on hulgas uksesepad,
saajassa sagarasepad,
kes teevad teile uued uksed.

Mõrsja-poolsed naised laulavad saunast vastu:

Peiukene, poisikene,
kas võtid soelta silmad
või võtid karulta kõrvad,
hundilt hullu meelekese,
et sina teadsid meile tulla,
oskasid üle orgude,
määrasid üle mägede
meie suureje suguje,
kuldapenninge pereje,
vana taalderi taluje?
Ei ole neiduda kodussa —
neidu läks linnast iinti tooma,
neidu läks poest poorti tooma.

Nüüd tehakse uks lahti. Saajavanema naine viskab rublatükkidega hõbekee mõrsjale kaela ja ütleb: „Oma lehmikene, võõras kellukene; see sinule! Mis minule?"

Mõrsja kingib tulijaile siniseid, punaseid ja kirjuid linte. Minnakse üheskoos tuppa, pillimees mängides ees, just nagu öeldes:

Tule tänna, tõtta järele,
tule tänna, tõtta järele!

Tagasitulnud saajanaised laulavad nüüd toas ootavaile meestele:

Eivad tea meie mehed,
kus need käisid kaasanaised.
Need käisid punepoessa,
siidilõngade pesassa.
See neidu punessa käinud,
see on korjand kollaoksad,
maiastand madarajuured.

Peigmees istub lauda, ei pane mõrsjat tähelegi. Naised laulavad:

Peiukene, poisikene,
kergita kena kübarat,
tee au neiduselle,
au neiduse isale,
au neiduse emale!

Nüüd teretab peigmees mõrsjat, kes siis tema kõrvale lauda istub. Kuid ükski ei söö, kõik on veel üleriides. Mõrsjal on selg pooleldi peigmehe poole. Peiu-poolsed naised laulavad:

Mis sina, neiu, viltu vaatad
ja seisad servi peiu poole?
Kas on kuube kurja toime
või on vammus valju toime?
Koo ise kuldatoime,
vala ise vasketoime!

Nüüd tulevad kõik lauast, võtavad üleriided seljast. Tuuakse sooja õlut ja hakatakse sööma.

Jõhvi.

Õpetus pruudile.

Neiukene, noorukene!
Kui saad oma koduje,
ole hommoko usina,
enne päevä õue peäle,
enne varast valge'eda,
enne kulda koidokesta,
enne kui äiä ärätäb,
enne kui ämmä ärätäb:
käi läbi karjalaadad,
lase läbi lammalaadad,
leiäd lehmätse vasika,
lammast til'lud tallekesed.

Mõrsja tanutamine laulude saatel (XIX saj. keskpaiku).

Võta hõlpemed õlale,
võta panged hõlpemille:
vii sina vesi tubaje,
kalla vesi kattelisse,
pane panged pingi peäle,
pühi tuba tungimata,
otsi luuda luusimata.
Siis mine äiä ärätämä,
siis mine ämmä ärätämä.

Kolga-Jaani.

Kodu nutab mõrsjat.

Viidi tütäri talulta,
põlle eide põrmandulta.
Tare jäi tühjäs tüterista,

ait jäi harvas hammeista,
laut jäi lehmista lagedas.
Ikma jäivä esä hiiru,
nutma velle nuumahärjä,
oigama esä hobese —
ei ole kaarakandijada,
haina etteandijada.

Nõo.

Nooriku teretamine.

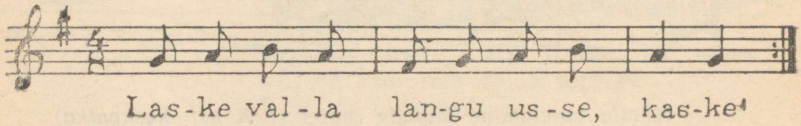

Laske valla langu usse,
kaske,
avage auvärati,
ma panen raha rambi pääle,
kilingid kidade pääle,
taalerid tabade pääle,
poolik poole usse pääle!
Tere, näiu, seh killinge,
tere, näiu, seh panime!
Nätä saime näiukese,
nätä näiu veimekese —
küll oli virki, küll vereve,
küll oli kirki, küll kereve.
Nätä saime näiukese —
küll oli velle vääriline,
mustakuvve mooduline,
hallikuue arvuline,
küll sünnüs meie sülesse,
küll mahus meie majasse,
ulat meie hoone'esse.

Karksi.

* Vaeslapse veimed.

Küdid, küdid, ää küsige,
nadud, nadud, ää nurage,
äiad, ämmad, haugutage,
et on veidi veime'eida,
kasinasti ande'eida!
Millal tegi, millal oli,
millal palju pani kokku?
Suvel oli sulaste orja —
siis käis, saadud sülessa;
talvel oli naiste neitsikene —
siis käis, takud kaendelassa.
Millal tegi, millal oli,
millal pani palju kokku?
Suitsu ajal tegi sukad,
videvikul tegi veimed.
Tegi tööda tütarlapsi,
nägi vaeva vaenelapsi,
pühkis higi otsaeesta,
väänas vetta varrukasta.
Teistel kiikus kindavarsi,
temal kiikus kirvevarsi;
teistel aga rasked raudsed vardad,
temal aga raske raudne hangu;
teistel olid vööd ilusad,
temal olid hirred ilusad;
teistel olid paelad paremad,
temal olid parred paremad.

Tori.

Setu „lauluimä" Martina Iro itk, mida ta on laulnud oma Esimeses Maailmasõjas kaduma läinud poega mälestades.

Pujakõnõ-ks, mu kuku pujakõnõ,
pujakõnõ-ks, mu meelimar'akõnõ!
Mille jäti sa' ime ikmahe,
mille jäti sa kandja kahitsemma?
Kui sinno ma hoiji väikost,
kanasõsta ma sinno kasvatõlli,
sinno-ks viil sõtta kasvata-as —
sinno hoiji ma hoolõpidäjäst,
kõrrakandjast ma sinno kasvatõlli.
Edo jäie ma ilma, imekene,
kah'oline jäi, kandjakõnõ.
Tuu om mul ikk edimäne,
silmä ommõ mul vesi viirmäne:
mullõ jätä-äs sa kääbäst, kohe kävvü,
liivakut jää-äs, kohe liitä.
Kui ime jo kodo tiiäsi,
kandjakõnõ-ks kodo kavatsõsi,
kas sa olõt õks viih, virvekene,
suuh olõt, mu suur latsõkõnõ,
vai jäie sa maise maa pääle,
vai jäie sa, pardsi, palo pääle?
Kui jäie sa vette, virvekene,
kui jäie sa ojja, os'akõnõ,
kui vii ma viirde veeräsi,
oja viil ma viirde oiusi —
sinnä lääsi ma, ime, ikmahe,
sinnä lääsi ma, kandja, kahitsemma.
Kui olt sa suuh, suur poig,
kanstikuh kui olõt, kallis lats,
sumssisi ma suurõ suu viirde,
kandja, lääsi kanstikku —
sinnä lääsi ma sinno ikmahe,
sinnä lääsi, kandja, kahitsemma.
Seo teie' jo kuninga' kur'astõ,

esändä' jo teie' ilotohe —
vaivalõ vei' vanõba latsõ,
esändä' vei' latsõ edimätse,
pikä veivä' nä' hoolõ-är pidäjä,
kõva veivä' nä' kõrra-är kandja.

Setu.

Tõlge kirjakeelde:

Pojakene, mu kuku pojakene,
pojakene, mu meelimarjakene!
Miks jätsid sa ema itkema,
miks jätsid sa kandja kahetsema?
Kui sind ma hoidsin väikest,
kanakest ma sind kasvatelin,
sind veel sõtta ei kasvatanud —
sind hoidsin ma hoolepidajaks,
korrakandjaks ma sind kasvatelin.
Näe jäin ma ilma peale, emakene,
kahjuliseks jäin, kandjakene.
Too on mul itk esimene,
silmavesi on mul äärmine:
mulle ei jätnud sa kääbast, kuhu käia,
liivakut ei jäänud, kuhu liituda.
Kui ema ju kodus teaks,
kandjakene kodus kavatseks,
kas sa oled vees, virvekene,
soos oled, mu suur lapsekene,
või jäid sa maise maa pääle,
või jäid sa, part, palu pääle?
Kui jäid sa vette, virvekene,
kui jäid sa ojja, osjakene,
kui ma vee äärde veereksin,
oja veel ma äärde ujuksin —
sinna läheksin ma, ema, itkema,
sinna läheksin ma, kandja, kahetsema.
Kui oled sa soos, suur poeg,
kännustikus kui oled, kallis laps,
sumpsiksin ma suure soo äärde,
kandja, läheksin kännustikku —

sinna läheksin ma sind itkema,
sinna läheksin, kandja, kahetsema.
Seda tegid ju kuningad kurjasti,
isandad ju tegid inetult —
vaevale viisid vanema lapse,
isandad viisid lapse esimese,
pika viisid nad ära hoolepidaja,
kõva viisid nad ära korrakandja.

Tervitusleelo seltsimees Stalini 70. sünnipäevaks.

Kullõlgõ, kulla rahvas,
kullõlgõ, ilma inemise':
suurõl mehel om sünnipäiv,
targal mehel om tähtsä päiv.
Oh sino selget miiltä,
pallo tarka sino päädä —
lõidõ elo meil ilosa,
lõidõ kodo meil kullatsõ.
Kui sa ollid väikene,
maah ollid madalakõnõ,
sis olli mi jo sino meeleh,
pääso, olli mi jo sino pääh!
Mi peräst viide sinno Siberehe,
türmä panti tüürahva peräst!
Käe' olli' kinni sui kettega,
armas, ollid sa aheleh!
Kagoh pallo saidõ kannahtada,
vaesõkõnõ, näidõ sa pallo vaiva,
siske puista-as pääst sa ummi plaanõ,
ummi mata-as mõtted mulla ala.

Ammu olõ-õi tuu aigo,
toona olli tuu tundi,
olli hirmsa' meil hitlerlasõ',
saagiahnõ' sakslasõ'!
Sünnü-üs süä sis ilolõ,
päse-es kiili keerätämä!

Süämeh oll sükäv lein,
meeleh mitmõ' haigusõ'.
Uvvõstõ tahtsõ meid or'astada,
vahtsõst vaiva nägijaista.
Pallo tapõte ar tarko miihe,
pallo hukas poigõ parõmbed.
Punaarmeeh meil tubli' poisi',
kaardiväeh kangõ' mehe',
ar'a võidi nä vainuväe.
minemä saadi saksa väe.

Uuta naksi ello sis ehitämä,
kolhoosi naksi korraldama,
põllu päält pilli mi piirikivi',
krundi päält kisime kupeisa'!
Anti põllu' meil põlisesta,
anti krundi' meil kogonesta!
Traktori' põllul meil põrisõsõ',
raudasahka mullah sahisõsõ' —
maaha külvi mi massinaga,
kokko panni kombainiga!
Saie vilja ka viie võrra,
saak sai suurõmb saa võrra —
saie vilja ka liina viiä,
leibä liina rahvalõ;
normi täüdi mi täpipäältä,
pallo anni vilja üle plaani.
Kulla võti mi ka kohustusõ,
tahamõ olla stahhaanovlasõ',
anda pallo vilja üle plaani,
vilja viie aastaga!

Leninil olli selge' sihi',
Stalinil omma' hüva' plaani' —
tulõ-õi kulaked kullõlda,
hallõ tulõ-õi paronet pallõlda,
sälgä painu-ui meil saksa iih,
tetä tulõ-õi teopäive!
Omma' meil saja' saavutusõ',

tuhanda' suurõ' tulõmusõ'.
Suust saimõ mi suurõ saagi,
rabast saimõ rassõ' viläpää'.
Kasus nisu meil katõ pääga,
kogunista kolmõ pääga!
Ega taha-ai mi „tattnina",
sugugi sälli-i suitsulampi —
ettempä om elektrituli,
pallo om ette patareituli.
Saadamõ gaase mi kavvõndõhe,
soojust saadamõ suurtõ liina,
vasta andas meele rassõt rauda,
vasta vaskõ valusata.

Jõvva-ai kõgõst siin kõnõlda,
jõvva-ai pallo pajatada!
Oh sa, Stalin, tarka meesi,
oh sa, Jossif, julgõ meesi,
edimäne ilmah inemine,
aituma, sa olõ terve,
kallis kavva elämähe!
Elä sa meele õnnesta,
kasu meele kasusta!

(Rahvalaulik Aleksandra Leivo improvisatsioon.)

Tõlge kirjakeelde:

Kuulake, kulla rahvas,
kuulake, ilma inimesed:
suurel mehel on sünnipäev,
targal mehel on tähtis päev.
Oh sinu selget meelta,
palju tarka sinu pääda —
lõid sa elu meil ilusa,
lõid sa kodu meil kullase.

Kui sa olid väikene,
maas olid madalakene,
siis olime ju sinu meeles,
pääsud [1], olime ju sinu peas!
Meie pärast viidi sind Siberisse,
türmi pandi töörahva pärast!
Käed olid kinni sul ketega,
armas, olid sa ahelais!
Kae kui palju said sa kannatada,
vaesekene, nägid sa palju vaeva,
siiski ei puistanud pääst sa omi plaane,
omi ei matnud mõtteid mulla alla.

Ammu ei ole toda aega,
toona oli too tundi,
olid hirmsad meil hitlerlased,
saagiahned sakslased!
Ei sündinud süda siis ilule,
ei pääsenud keeli keerutama!
Südames oli sügav lein,
meeles mitmed haigused.
Uuesti tahtsid meid orjastada,
vastselt vaeva nägijaksi.
Palju tapeti ära tarku mehi,
palju hukkas poegi paremaid.
Punaarmees meil tublid poisid,
kaardiväes kanged mehed,
ära võitsid nad vaenuväe,
minema saatsid saksa väe.

Uut hakkasime elu siis ehitama,
kolhoosi hakkasime korraldama,
põllult pildusime piirikivid,
krundi pealt kiskusime kupitsad!
Anti põllud meil põliseks,
anti krundid meil kogunisti!
Traktorid põllul meil põrisevad,
raudasahad mullas sahisevad —

[1] pääsud — pääsukesed.

maha külvime masinaga,
kokku panime kombainiga.
Saime vilja ka viie võrra,
saak sai suurem saja võrra —
saime vilja ka linna viia,
leiba linna rahvale;
normid täitsime täpipäält,
palju andsime vilja üle plaani.
Kuldse võtsime ka kohustuse,
tahame olla stahhaanovlased,
anda palju vilja üle plaani,
vilja viie aastaga!

Leninil olid selged sihid,
Stalinil on hüvad plaanid —
tule ei kulakuid kuulata,
halle tule ei paruneid paluda,
selg paindu ei meil saksa ees,
teha tule ei teopäevi!
On meil sajad saavutused,
tuhanded suured tulemused.
Soost saime me suure saagi,
rabast saime rasked viljapääd.
Kasvas nisu meil kahe pääga,
kogunisti kolme pääga!
Ega taha ei me „tattnina" [1],
sugugi salli ei suitsulampi —
etem on elektrituli,
palju on etem patareituli.
Saadame gaase me kaugele,
soojust saadame suurde linna,
vastu antakse meile rasket rauda,
vastu vaske valusada.

Jõua ei kõigest siin kõnelda,
jõua ei palju pajatada!
Oh sa, Stalin, tarka meesi,
oh sa, Jossif, julge meesi,

[1] Väike tahilamp.

esimene ilmas inimene,
aitüma, sa ole terve,
kallis kaua elamaie!
Ela sa meile õnneksi,
kasva meile kasuksi!

II. LUURILISED LAULUD.

LAULUD LAULUST JA RÖÖMUST.

*** Kust on laulud pärit?**

Kui ma hakkan laulemaie,
laulemaie, luulemaie,
pisut sõnu pildumaie,
küla kõik jääb kuulamaie,
valda jääb vaatamaie.
Küla kuulab künniksella,
valda vahib vainiulla:
„Kust see laps on laulud võtnud?
See pole tütar teinud tööda,
kallis kangasta kudunud,
see on seadinud sõnuda,
lahutanud laulusida,
pannud kokku palve'eida."
Mina kuulsin, vasta kostsin:
„Kui ei usu, siis juhatan,
kus mina seadisin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'eida.
Metsas hoosta otsidessa,
nõmmes marju noppidessa,
küla alla kündadessa,
arulla äestadessa —
seal mina seadisin sõnuda,
lahutasin laulusida,
panin kokku palve'eida."

Ilutegija.

Igav on olla iluta,
hale olla laulemata,
kole käo kukkumata,
raske rõõmuta elada.
Ma ise ilutegija,
rõõmu kalli kandija —
ilu kannan kaasassana,
puna põlle paeladessa,
rõõmu rõhtude vahella.
Enne ma une unustan,
maha jätan magamise,
kui ep ma ilu unusta,
rõõmu ei kallista kaota.

Väike-Maarja.

Küla ütles: „Kuku, kuku!"

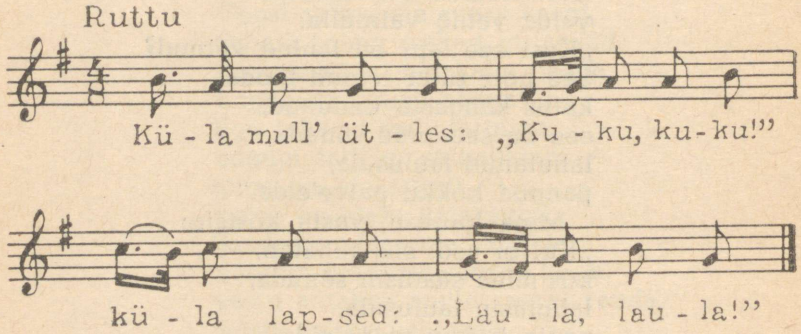

Küla mull' ütles: „Kuku, kuku!",
küla lapsed: „Laula, laula!"
Kudas ma kukun, kurba lindu,
või mis laulan, halba lapsi!
Mul jäi kodu suude sulge,
laua pääle laululehti,

parsile pajatisvaipa,
kirstukappi keelekõlksu!
Noored mehed, hellad vennad,
pange ratsud rakke'esse,
hallid hõbehelmetesse,
sõrasilmad sõrmusesse,
kõrvid karunahkadesse,
ruunad rublatükkidesse,
sõitke ratsulla koduje,
aage hallid alla õue,
tooge mulle suude sulge,
laua päälta laululehti,
parsilta pajatisvaipa,
kirstukapist keelekõlksu,
siis mina laulan linnu viisi,
häälta teen ma tedre viisi,
pajatan ma pardi viisi,
häälitsen hanede viisi,
kukun kulda käo keeli,
siis ma räägin räägu keelil

Uhtelaulmine.

Kas sina seda mäletad,
kus me viimaks kiikusime,
ühe toome õilme päälla,
kahe kaseladva päälla?
Juba toome heitnud õilme,
juba kaske heitnud karva,
sarapuu lehed sahistand,
vaher valge'ed varistand.
Juba siit on tükki teeda,
tükki teeda, ammu aega,
veerend viisi päevakesta,
kulund kuusi tunnikesta,
kui siin hõiskasid õeksed,
kui siin kärkisid käliksed,
mürkisid minia meeled,
sirgusid õe südamed.

Ühte käisid meie hääled,
meie hääled, meie meeled,
ühte sündisid südamed,
ühte laulud langenesid,
ühte jutud jooksenesid.

Haljala.

Kutse kiigele.

Küla mehed, mehikeised,
küla naised, naisukeised,
küla tüdrukud, sõsared,
küla-aga-poisid, pooled vennad,
mis tei sääl kodu kuulate,
uluall tei aigutate,
räästa all tei ringutate?
Tulge mei kiike kiikumaie,
kiigelauda laulamaie,
kiigeõrde õiskamaie!
Mool pole oosta järge saata,
obu uppunud ojase,
varssa vaibunud vedeje,
pässi pääva allikasse,
regi mool jäänud Riia teele,
rattad jäänud ranna ääre,
looka kukkunud kuluse,
päitsed pääva allikasse,
suitsed sulase vedeje.

Muhu.

Tuulest hobune.

Tahtsin, tahtsin talgu minna.
Küsisin isalta hoosta,
emalt uuta halli kuube,
õelt hõbesõrmuseida.

Kiigel.

Isa es anna mulle hoosta,
ema uuta halli kuube,
õde hõbesõrmuseida.
Mis nõu mina pidasin?
Ma tegin tuulesta hobuse,
saba siidist ma sidusin,
kabjad vasest ma valasin,
pilliroost ma pistsin kõrvad,
silmad tinatilkadesta,
karva kullast ma kudusin.
Hakkasin merda sõitemaie.
Meri mul mürkis minnessani,
taevas kõikus tullessani.

Muhu.

* Lapse tänu.

Isakene, taadikene,
emakene, memmekene,
kull sa nägid suure vaeva,
kui sa minda kasvatasid,
kasvatasid, kallistasid,
üles tõstsid, hüpatasid,
maha panid, mängitasid,
suu juures suisutasid,
kahel käel kiigutasid,
süles hoidsid süüessagi,
käe peal käiessagi,
rüpes rukist lõigatessa.
Viisid põllel põllu peale,
panid parmaste vahele,
sületäie keske'elle,
et ei tulnud tuuli peale
ega veerend vihmahoogu!
Ole terve, eidekene,
teiseks terve, taadikene,
minda nõnda kasvatamast,
kasvatamast, kallistamast!
Tänu teile hauassagi,
musta mulla katte alla!

* Ema arm on põhjatu.

Millal maksan eide vaeva,
eide vaeva, hella piima,
hea ema imetis-vaeva,
käe peala kandemise,
suu juures suiskumise?
Mitu ööd olid uneta,
mitu suitsu suurukseta,
mitu päeva lõune'eta,
mitu hommikut osata!

Ei lõppend tuli toasta,
säde ei sängisamba'asta,
hobu halli rakke'esta,
naine ei noori riide'esta!
Otsis lapse lausujaida,
noore nutu-võttijaida;
lubas lamba lausujale,
kitse keelekatsujale,
tuhkru ruuna tuusijale! —
Mina kiuste kiljatasin,
soota suuda maigutasin! —
Mõistaksin suul tänada,
keelel anda aitümada,
keele päelula paluda!

Kadrina.

Kes koju ootab?

Kodu poole, kulla poole,
elu poole, hella poole,
maja poole, marja poole,
kodu poole koidab silma,
elu poole helgib meeli.
Koju'p minda oodetanne,
värävalla vaadetanne.
Kes see mind koduje ootab,
kes see mainitseb majasse?
Koera mind koduje ootab,
kassi mainitseb majasse.
Mis mina annan koeraleni,
mis mina annan kassileni?
Koeral' annan koorukese,
kassil' kakuraasukese.
Ole terve, koerakene,
ja minu kallis kassikene,
minda koju ootemasta,
värävalta vaatemasta!

Kuusalu.

Eide kiitus.

Ei mina kiida neidusida,
kiidan neiu eidekesta,
kes ei lasn'd neiduda magada,
olla pingil pikaliste,
taga sängis seljaliste,
sundis tema sukkada tegema,
pani paeluda punuma,
looma vööda loogelista,
seadma särjasapilista,
katsma kassikäpalista.

Harjumaa.

PEREKONNAELU-LAULUD.

Ära püüa pühal naist.

Minu hella vennikene,
ära püüa pühal naista,
katsu kallilla ajalla:
kõik pürjed pühal ilusad,
kanad kallilla ajalla.
Sihi naine sirbiltana,
katsu heinakaareltana,
vahi naine vardaltana!
Kui läheb kallis kaare peale,
siis sina karga katsumaie,
kas on kaari kaunikene;
kui läheb lindu lõikusmaale,
siis sina viisa vihkudesta,
kas on vihud viisakamad;
kui näed rehte peksamaie,
siis sina karga katsumaie,
kas ta lööneb valjust varta;
kui näed kangasta kuduma,
siis sina karga katsumaie,
kas on kangas kaunikene;
kui näed särki seademaie,
siis sina karga katsumaie,

kas on särki hästi säetud,
õlalapid õiti pandud;
kui näed sukkada tegema,
siis sina karga katsumaie,
kuis ta sukka kiskumaie,
kas on sukka sääre mööda,
vikkelid ligi lihada;
kui näed kinnasta kuduma,
siis mine kiuste kiskumaie,
kas on kirjad kinnastessa,
kirjad kinda varressana!

Virumaa.

Tuimad neiud.

Minu hella vennakene,
kui lähed naista võttamaie,
pürjekesta püüdemaie,
särjekesta seademaie,
võta minda kaasajeni,
võta vööksi vööjeleni,
võta kindaksi kädeje,
lindiksi kübara peale.
Küll mina tunnen tuimad neiud,
ja näen ninakad neiud:
tuimal neiul tukka pikka,
laisal neiul lakka laia,
vedelal vöö vedela,
ninakal nina kõvera.
Tunnen tuima töö teosta,
vedela vöö veosta,
laisa leiva sõtkumisest.

Virumaa.

Hea mees.

See'p on meesi, mis minulla,
see'p on kaasa, mis kanalla:
ei see joo mõduje meelta,
taidu ei tappuje vajuta,
humalal' ei anna uidu!

Küll kiidan mehe isada,
küll kiidan mehe emada,
kes minu mehe imetas,
kes minu kaasa kasvateli;
imetas mehe ilusa,
kasvatas mehe kaine'ema,
muude hulgast moodusama,
valla hulgast valge'ema,
kihelkonnast kuulusama!
Kui meid kutsuta[1] külaje,
viia[2] välja võõrusille,
ajab tema saani ukse ette.
Ilus on istuda regeje,
armas saanije astuda.
Ei see riputa reesta,
maha ei vala vankerista,
teele ei jäta tedre tekki,
arule hane palakat,
soosse ei neiu sulgipatja.
See ei joo kõrbi kõrtsiteele,
lina-ei-lakka linnateele,
vesihalli veskiteele.
See on meesi, mis minulla,
see on kaasa, mis kanalla,
ei see joo mõduje meelta,
taidu ei tappuje vajuta,
humalal' ei anna uidu.

Haljala.

Laisk kalamees.

Kõik kaasad läksid kalale,
kõik mehed läksid merele,
minu mees heitis magama,
ütles mere külmetanud,
mere ääred härmatanud,
mere kalad karratanud.

[1] kutsutakse.
[2] viiakse.

Ma läksin isi kalale.
Selga võtsin siiavõrgud,
kaela peale kalavõrgud,
turja peale tursavõrgud.
Sain ma sada siiakesta,
viisikümmend vimmakesta.
Viisin ma kalad koduje.
Omal' keetsin kalasuppi,
mehel' andsin kalaluida.
Mees see sõi ja tänasi:
„Ole terve, naine vaene,
kalaluida andemasta!"
Kõik lähvad põllul' kündema,
minu mees heidab magama.
Ma läksin isi kündema.
Kasus mul uhke odravälja,
kasus mul keerdu kaeravälja.
Omal' keetsin tanguputru,
mehel' keetsin keeputru.
Mees see sõi ja tänasi:
„Ole terve, naine vaene,
keeputru keetemasta!"
Omale ma kütsin sauna,
mehe viisin sipelgapesasse.
Siis oli otsas ometigi,
siis sain lahti laisast mehest.

Pärnu.

TÖÖLAULUD.

* Ketramislaul.

Ketra, vokki, keera, vokki,
tantsi, vokki, talla, vokki,
jookse, vokki, jõua, vokki!
Mulle ruttu tehtanekse,
pakki peale pandanekse —
ma teen ruttu ratta'alle,
panen pakki värtenalle.

Simuna.

* Käsikivi.

Tukkusid tubased neiud,
pere endised emandad,
ämma endised miniad,
ei tukkund mina, vaene.
Kui tulin väljalta, väsinud,
lükati mind lüpsikule,
tõugati mind tooberile,
kääneti käsikivile.
Läksin kivi palve'ele:
„Kivikene, hallikene,
eks sa võind meres mürada,
mere kalda'as kasuda,
mereliivas liigutada,
enne kui toodi sind tubaje,
kanti meie kamberisse,
meie neidiste vedada,
kaokeste katkestada.
Kivi riimi rikub rinnad,
kivi vitsa viilib sõrmi,
käsipuu käed kulutab."

Tallinn või Türi.

Rukkilõikusel.

Tõmmake, õed tõsised,
lõigake, naised lõbusad,
rutake neid rukkisida,
odrad jõuavad järele,
kaerad hagu kasvatavad,
läätsed lesti lõpetavad,
linad kupraid kulutavad,
herned õisi ju ajavad,
oad kauni kasvatavad.
Laske käia kaksi kätta!

Audru.

Lõpe, lõpe, põllukene!

Lõpe, lõpe, põllukene!
vähäne sa, välläkene,
saa otsa, saarekene,
kuule, kulla nurmekene!
Kui ei lõpe, siiä jätän;
siiä jätän sirgu süüä,
sirgu süüä, virbe viiä,
virbe viiä, kärbe käiä,
siiä kure kummardada,
siiä lõo lõõritada,
pääsukesel pääle tulla,
mõtussel mune muneda,
tedrel tehä pesädä.

Lõuna-Tartumaa.

Karja saatmine.

Kuulge, kuulge, noored rahvad,
ärgake, pere miniad,
tõuske lehmi lüpsemaie,
karja välja saatemaie!
Teiste kari kauge'ella,
meie kari karjaaias.
Teiste sõnnid sõudemassa,
meie sõnnid sõtkumassa.
Teiste mullikad murula,
meie mullikad mudala.

Väike-Maarja.

*** Karjasepõli.**

Karjapõli kadakane,
orjapõli ohakane.
Kesse kiidab karjapõlve,
karjapõlve, orjapõlve,
saagu see karja katsumaie,
kanikast kaelas kandemaie.
Vesi tal virtsub varvastessa,
kriiksub kingatärgetessa.

Kullamaa.

Kütise tegemine.

Küde küpseks, kütismaake,
põle põrmuks, põllumaake!
Siit saab pulmalinnaksida,
kasvab kosjakaerasida,
ale annab halli kuue,
kaeramaa annab kasuka,
kütismaa kingib kübara,
odrast saab heada õluta.

Kursi.

Kutse õitsele.

Külapoisid, pooledvennad,
külaneiud, noorukesed,
tulge mede tulele!
Siia, siia, õitselised,
siia, siia, leerilised,
siin on lepik leeri lüüa!
Siin on õnnis õitsepaika,
toonatsed tuleasemed,
Siin meil pärna päitseid panna,
vaher valjaste visata.

Viljandi.

Meremees.

Ärgu mingu mees merele,
mees merele, kaas kalale,
kes ei tunne tuuli nõuda,
tuuli nõuda, laevu sõuda,
põhjatuulta purjestada,
servi tuulta seisatada,
lõunatuulta lüüa loovi,
vasta aga päevada puhata.
Mina aga, piiga peenikene,
matsakas madalukene,
minap tunnen tuuli nõuda,
tuuli nõuda, laineid sõuda,

põhjatuulta purjestada,
servi tuulta seisatada,
lõunatuulta lüüa loovi,
vasta aga päevada puhata.
Purjetan punasta merda,
Viru merda viirulista,
Harju merda hakulista,
oma merda õige'emba.

Haljala.

Sajatus mittetervitajale.

Mööda läksid mütiseljad,
kõveriti kotiseljad,
põigiti põlenud küljed,
ei annud jumala abida:
„Tere, tütar, töötegija,
värbu, väljade ajaja,
kana, kaare keeritaja!"
Saagu su hobu surema,
ise metsa hallitama!

Viru-Nigula.

LOODUSLAULUD.

*** Kevadel.**

Juba lehib leinakaske,
haljendab muretishaava
suure soo keske'ella,
laia laanede vahela.
Neitsikesed noorekesed,
lähme oksi murdemaie,
kasukesi katkumaie!
Murra oksi, neitsikene,
murra oksi, katku kasu,
jäta ladvad murdemata,
jäta ladvad linnu lenda,

linnu lenda, tui tulla,
peasukestel peale käia,
käol otsas kukutada!
Peetri.

Põud.

Nüüd on linnula palava,
pääsukesel liiga sooja:
heledasti heidab ilma,
palavasti paistab päeva.
Nüüd saab sooja seisateski,
palav ilma pärjatagi,
pigista' pihasta vetta,
õlast vetta õilutada.
Odrad põllula põletab,
kaerakülvi kaotab,
linad jätab liivakule,
jätab valla vaesesta,
kihelkonna kerjama,
saksa salved paljasta,
isandada ilmatumast.
Narva.

Mis sa tuigud, tuulekene?

Mis sa tuigud, tuulekene,
paugud, paha ilmakene?
Ei ole tuulella tubada,
pahal ilmal ei ole paika —
tuul on loodud tuikumaie,
paha ilma paukumaie.
Mis sina puhud, põhjatuuli,
annad hoogu, hõmmikune?
Mis sina lõõtsud, lõunatuuli,
õhuteled, õhtutuuli?
Puhud sa puna minusta,
lõõtsud verda palge'esta!
Punaga ma raiun puida,
iluga ma niidan heina.

Puhu neida, kes punased,
lõõtsu neid, kes lõkendavad!
Pisut on puna minula,
vähe verda palge'ella,
puna jäänud puude peale,
ilu heinakaare peale,
veri mõisa välja peale.

Koeru.

Sügis.

Saja, vihma, et sahiseb,
lase, vihma, et ladiseb!
Saja, vihma, kasta muida,
jäta minda kastemata,
mul pole kodu kuivatajat,
valge särgi vaalijada!

Hall.

Vilukene, vennikene,
hallakene, ainekene,
kaste külma, kaunikene,
mine mõisa välja peale,
astu auna otsa peale,
karga kaeranabra peale,
vaheliku varju peale,
kuheliku kukelile —
seal on su suvine saaki,
seal sinu varane vaeva,
heinaaegine hanine,
kaeralõikune kanane!
Vilukene, vennikene,
kaste külma, kaunikene!
Vara tõustud, vaeva nähtud,
hilja heidetud magama,
vilu külmetab minuda,
mina külmetan käsida,
valutelen varba'aida.

Kust võtan vilule villad,
kust saan talvel tallukaida,
suvisuka varrukaida?
Lammas lauta surekse,
teine kooles koppelisse,
kolmas karjast kaokse,
neljas viidi vainuelta.

Väike-Maarja.

Saja, lumi!

Saja, saja uuta lunda,
raputa vana raheta,
et saaks saani sõitemaie,
reetallad tantsimaie,
kodarad kolisemaie,
juhivitsad vingumaie!

Narva.

UHISKONDLIKKUDE VAHEKORDADE JA ORJUSLAULUD.

*** Tuule tuba.**

Kus on kurbade koduke,
kus on halbade aseme,
vaestelaste varjupaika?
Kuhu tuuli toonud palgi,
vesi voolas veeretanud,
sadu seinad seisatanud,
seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseme,
vaestelaste vihmavarju.

Kadrina.

Peretütar ja vaeslaps.

Peretütar, neitsikene,
istub sääl ilumäella,
ilukinda'ad käessa,

kiri kinnastes ilusa,
sööb saia, sealihada,
siiski silmista sinine,
kõrva äärest kolletanud.
Ketrab kedrust suised päevad,
tallab vokki talvsed päevad,
suvel villu, talvel takku,
kevadel linu lahedaid,
ei saa särki sääselegi,
palakada parmulegi,
kirbule ei küljeriiet.
Oh seda vaesta orjalasta,
istub sääl muremäella,
murekinda'ad käessa,
murekiri kinnastessa,
sööb aga putki põõsa alta,
vesinaate lepikusta,
siiski putkella punane,
siiski silmista sileda.
Ketrab, ketrab kevadella,
saab aga särki sääselegi,
palakada parmulegi,
kirbulegi küljeriiet,
peremehel' peenta riiet.

Harjumaa.

Vaese vana hobu.

Kui ma, vaene vabadikku,
kehva popsi pojakene,
läksin hobu ostemaie,
künniruuna kauplemaie,
polnud taalrid tasku'essa
ega kulda kukkurussa.
Peotäis oli peningida,
kulunuida kopikida.
Ei võind osta hääda hobu,
kaupeleda kallist ruuna,
ostsin hobu armetuma,
künniruuna kõhnetuma.

Polnud tal liha liiga palju
ega konte väga vähe.
Tal aga oli neli jalga,
neli jalga, kaksi kõrva.
Mina isi mõtlemaie,
asjul nõnda arvamaie:
küllap künnab kehva künnid,
pöörab popsi põllukesed.
Läksin põllul' pööramaie,
küngastikku kündemaie.
Kündsin vao, kündsin kaksi,
kui aga kolmat kündemaie,
vares puulla vaakumaie,
kaarnas ladval karjumaie,
isekeskis irvitama,
vastastikku vaidlemaie:
„Ühele meist liiga palju,
aga kahel' kasinaste."

Pilistvere.

* **Peremees kiidab teopõlve.**

Peremees kiidab teopõlve,
perenaine vaimupõlve.
Tule aga tunniksi teole,
paariks päevaks mõisa paiku,
siis saad tunda teome' põlve:
toomingas käib turja mööda,
pihelgas käib pihta mööda,
kadakas käib kaela mööda,
jalakas käib jalga mööda.

Risti.

Ikka peab ori ujuma.

Tuleks või tulista lunda,
sajaks raudasta raheta,
tilguks tinavihmukesta:
ikka peab ori ojuma,
ikka vaene vanderdama,

orjalaps läbi ojuma,
palgapoiss läbi pugema.
Küll teen töödä, ei tänätä,
näen vaeva, vannutasse.

Kolga-Jaani.

Lase lapsed lõunale!

Meie kubjas kullakene,
hõbedane härra orja,
kuldane kuninga orja,
vaskine vanema orja,
kuldakepi kiigutaja,
hõbepiitsade pidaja,
lase lapsed lõune'elle,
kullad keskihommikulle!
Lapsed lõunata paluvad,
kullad keskihommikuta.
Ju Virussa süüa lõunata,
ammugi Alutagassa,
tuhat korda Turgimaalla —
meie sirgud söömatagi,
haned aiva eine'eta,
lõokesed lõune'eta,
kalamarjad maitsemata.
Mina selle söömisella,
mis eite koduna söötis,
mina selle joomisella,
mis eite koduna jootis,
part, olen neilla paludella,
mis eite koduna pani,
hani, neilla riide'eilla,
mis eite koduna ehtis.

Kadrina.

Kupja surm.

Hellakene, vennakene,
ära sina kipu kilteriksi,
ära astu aidameheks!

Kibe surm on kilterilla,
hale surm on aidamehel,
vali surm on vandujalla.
Kui tema ära surekse,
keel pannaks kerise peale,
habe aiateiba'asse,
lõuad leelõuka alla.

Koeru.

Rehepeks.

Peksin rehe Pirmastussa,
teise rehe Tarvastussa,
kolmanda rehe koduna.
Rehepappi, patukotti,
teinud reha vahterise,
koodi varre kohlapuuse.
Ei ma kulu koodi varrel,
vaju ei reha varrela —
mul on pihta pihlapuune,
õlanukka õunapuune,
käevarred vahterised,
sõrmed noored saarekesed!
Minda saab küll meeste lüüa,
meeste lüüa, naiste lüüa,
kuldakämmelde kuluta,
hõbekämmelde õhuta,
raudarusika rabada!

Halliste.

*** Rehepapp.**

Rehepapp, sa linnukene,
nii kui vaga vaimukene,
ära lüvvä lühikesta
ega pessä peenikesta —
mis saa meista meeste lüvve,
meeste lüvve, poiste pessä,
raudakämmelte rabade!
Rehepapp, sa linnukene,

mõisavanemb, vaimukene,
tunned viha tullevet,
pahameele paisuvet,
löö vitsa sa veele,
löö keppi sa kivile,
löö malka sa maale!
Mõisavanemb, vaimukene,
oh sa saksa savvakene,
peas sa sedä nägema,
kui nee saksa santma läävä,
punapöksi puid ragoma!
Peas ma sedä nägema,
ma lääs pääle päälikus,
manu malgaandajas,
keskelt kepikandajas!

Karksi.

Teomehe leivakott.

Käisin tiul kui tihane,
pisut piima lähkerissa,
vähe oli võida vitsikussa,
ohkakook oli kotissani,
kaeramäts oli märsissani,
seegi sõge sõtkumata,
pime ilma pistemata,
alta ilma haudumata.
See oli narri naise pandud,
see oli orjale omasa,
tiupoisile parassa.
Oh, oh, oh, oh, orja päevad,
vaeselapse vaevapäevad,
tiuteenistus tigeda!
Ei ole siina seda meesta,
ei saksal seda sulasta,
kuningal ei kummardajat,
härral heada teenerida,
kes meid peastaks põrgustagi,
lunastaks lumesajusta!

Kose.

TRÜ Raamatukogu

*** Saks sõidab.**

Oh sa saksa, sabatu lindu,
ilma hilbaku isanda!
Saksa sõidab teeda mööda,
kuus on kõrbida eessa,
viis on eessa võigukesta.
Silmad põllule põlevad,
künniväljale köevad.
Saks ei künna, saks ei külva,
saks ei seemeta soeta,
saks ei pööra musta mulda.
Teomees künnab, teomees külvab,
teomees seemeta soetab,
teomees pöörab musta mulla.

Haljala.

*** Kättemaks sakstele.**

Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine,
ma paneks saksad saagima,
vanad härrad vaagima,
reilnad rehte peksama,
rouad rukkid lõikama.
Jälle ütlen teisipidi:
oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine,
ma paneks saksad sahkudes,
vanad härrad vannudes,
junkrid taha talvades,
kubjad peale kurgedes,
kiltrid kõrva kiiludes,
kubja lapsed kurenaeldes,
kiltri lapsed kiilunaeldes.

Karuse.

Mõis rikas valla vaevast.

Aiu vaiu vaeva näeme,
miksa, vaesed, vaeva näeme,

talupojad, tööda teeme?
Sest me, vaesed, vaeva näeme,
talupojad, tööda teeme,
et meil saksad saia söövad
ja meil härrad heada joovad,
prouad-preilid peenest käivad.

Harju-Jaani.

Töötegu timukale.

Tekke tüüdä timmukille,
näkke vaiva vargille!
Ega timmuk tüüd ei tii
ega varas vaiva ei näe.
Tüü no teie tütärlatsõ,
vaiva näie vaeselatsõ.
Milles neo herrä ilosa,
milles neo provva punatsõ,
milles preili peenükese?
Tütärlastõ tüü läbi,
vaestelastõ vaeva läbi.

Rõuge.

*** Peksuhaavade vihtlemine.**

Ema hella, memmekene,
küta ahi köömenilla,
hau vihta virde'ella!
Ma tulen, virve, vihtlema,
hani, luida haudumaie,
pääsuke, pead pesema.
Mul on pihas piitsahoobid,
kaela pealla kaikahoobid,
haluhoobid alla hõlma.
Ema hella, memmekene,
ennem pean piitsahoobid,
kannatan kaikahoobid,
ennem kui halvad haugutused,
nurjatumad noogutused.
Need lähevad läbi südame,

läbi mu ihu ilusa,
läbi mu pale punase,
läbi udu-uue kuue,
läbi peeneje palaka.

Paide.

Mõisast pääsmine.

Peasin mina mõisa'asta,
peasin nii kui põrgu'usta:
peasin kui soe suusta,
havi hammaste vahelta,
lõvi lõugade seasta.
Tulin kui tulisi jalu,
käisin kui sädeme sääri:
tuli tahtis jalad põleta',
säde sääred kõrvetada.
Andsin uksele õluta,
sagaralle saatsin kalja,
põõnale põlenud viina,
et ei ulund uued uksed,
karjund kaskised sagarad,
põksund põõnad pihlakpuised,
ulund uksed õunapuised.
Ei vaadand enne tagasi
kui kodu värava peala:
ennäh, kus paistab põrgu mõisa,
põrgu aknad haljendavad!

Kolga-Jaani.

III. LUURO-EEPILISED LAULUD.

Loomine.

Üks on õunapuu mäella,
üks on oksa õunapuussa,
üks on õile oksa päälla,
üks on õuna õile päälla.
Sie õuna mõnesugune:
kuu puolt kumerikene,

pääva puolt punasikene,
Riia puolt on ristiline,
Narva puolt on naastuline,
Harju puolt on auguline.
Tuli üksi suuri tuuli,
sai üksi sadune ilma,
vieretas õuna vedeje,
ajas õuna allikaie.
Mis sest õunast sündinekse?
Sini-kirja linnukene,
sini-kirja, siiba-kirja,
luogelekse linnukene;
luogelekse, lendelekse,
lendas meie lepikuie,
kukkus meie koppelie,
arvas meie aavikuie,
määras meie männikuie.
Meie koplis kolme põõsast:
üks oli sinine põõsas,
teine on punane põõsas,
kolmas kullakarvaline.
„Sini-kirja linnukene,
ära pue sinise põesa,
ära pue punase põesa,
pue kullakarvasesse!"
Võttas kuldase omaksi,
hõbedaise arma'aksi.
Sini-siiba linnukene
hakkas siis pesa tegema.
Sai siis pesa valmieksi,
hakkas siis mune munema.
Sai siis munad munetud,
hakkas puegi haudumaie.
Said pojad verisulie,
hakkas puegi pillutama:
ühe pani kuuks Kuramaale,
teise pani täheks taeva'aie,
kolmas päevaks pääle ilma.

Haljala.

Nuttev tamm.

Läksin metsa kõndimaie.
Mis ma metsast eesta leidsin?
Leidsin tamme nuttemassa,
tamme lehed leinamassa,
tamme oksad õhkamassa.
Mina aga tammelt küsimaie:
„Mis sa nutad, tammekene,
leinad, tamme lehekene,
ohkad, tamme oksakene?"
Tamm aga mulle ütlemaie,
haledasti vastamaie:
„Muida puida raiutakse,
kodumaale korjatakse,
mind ei võeta, mind ei viida,
minda jälle jäetakse
siia ilma iluduseks,
maa peale maaliksigi!"
Mina kuulsin, kohe kostsin:
„Ole vaita, tammekene,
mul on kodus viisi venda,
igal vennal viisi kirvest,
need on tamme tahtemassa,
rabedamat raiumassa!"
Siis mu viisi virka venda
läksid tamme tappemaie,
tamme tüve tümitama,
tamm läks maha mütsatille,
latv läks lahti laksatille.
Tüvist tehti tünderida,
ladvast laeva ankurida,
pooiest hoostetallisida,
pinnast piimapüttisida,
koorest koorekirnusida.

Saarde.

* Imetegija.

Läksin vennalt maada saama,
sulamaada, söödimaada,
natukese nairemaada,
pisut peenarde alusta.
Venda vastu vaidlemaie,
tinarinda riidlemaie:
„Mis teeb õde õuemaaga,
põlleline põllumaaga,
neiukene nairemaaga,
tanuline tatramaaga!"
„Minu hella vennakene,
anna üksi adratäisi,
jaga härja jälje täisi,
kus mina külvan köömenida,
talutelen tattaraida,
ette külvan herneida,
kõrva pillan pipparaida!"
Sain ma tüki tühja maada,
raasukese raibet maada,
palukese paljast maada,
mäe männiku tagusta,
kuiva kuusiku alusta.
Seda mina kündsin küüntellani,
äestasin varvastega,
sinna ma külvasin sineda,
sinna ma puistasin puneda,
sini kasvas suuri, puna paksu,
puna põlve kõrguseni.
Läksin sinet lõikamaie,
ei saand sirpi siita maalta,
sirpi ei siita rahva'asta.
Mina venna palve'elle:
„Minu hella vennakene,
anna alla hallikene,
käe kõrva kõrvi ruuna,
sõidan sepale Virusse,
tagujale Järvamaale,

kuldseid käärisid küsima,
hõbedasi piiriraudu,
vasksed pärad tahaje,
otsa joodetud hõbedad,
miska piiran pipparaida,
tasutelen tattaraida!"

Sõitsin sepale Virusse,
tagujale Järvamaale,
sepa koera haukumaie,
sepa naine naeramaie:
„Sealt tuleb minu minia,
astub ainu poja naine!"

„Ei, ei, ei, ei, eidekene,
ei tule sinu minia,
astu sinu poja naine,
ma olen kulla kuuse naine,
mäe männiku minia,
kase kalli kasvandikku,
haava halli ümardaja.
Kas sinu poeg on, eidekene,
kas sinu poeg on seegi meesi,
kes teeb sirpisid tinasta,
valab hambaida vasesta?"

„Küll minu poeg on seegi meesi,
kes teeneb tule meresse,
lõõtsub lõkke laine'esse,
kisub piirgusid kivista,
lõhub laudasid lumesta,
see sõlmib munasse sõlme,
aganast see keerab köie,
viskab otsa taeva'asse,
teise Jordani jõgeje."

Hobune kadunud.

Istusin ilumäella,
ilulillede seassa,
ilulaaside vahella,
ilukuusk mul põlve päälla,

ilukask mul kaenelussa.
Lasksin karja laane alla.
Mis säält karjast ära kadus?
Eest kadus isa hobune,
keskelt memme küüdik lehma,
vahelt venna varsakene.
Õekesed, hellakesed,
andke mull' ohjad kädeje,
andke päitsed peossegi!
Ise läksin hoosta otsimaie,
kuldakõrvi kuulamaie,
vaskilakka vaatamaie.
Kas nägite minu hoosta?
„Mis märki sinu hobune?"
„Linalakka, lauku laia,
pää tal pandud pandelasse,
lakka laia litterisse,
silmad siidituttidesse,
kulmud kuldakuppudesse,
kõrvad kõrgi rõngastesse,
keha kirgu riietesse,
saba saksa taalderisse.
Hommikul oravakarva,
päeval päeva tõusu karva,
koidikulla kullakarva,
videvikul veerukarva,
lõune'ella lõhekarva."
„See läks läbi meie õue,
läbi neidiste tänava,
läbi uute uulitsate,
köis oli kuldane järella,
kammits kardane jalassa,
see tegi pilla minnessagi,
teise pilla tullessagi,
rikkus rangid, rikkus roomad,
rikkus raudase värava,
pillas pooliku mõduda,
sõi meil salve rukki'ida,
teise salve otrasida,
kolmanda kesanisuda.

Tõmbas meil tõrre õluta,
ära korjas kaalilehed,
ära narris naerilehed,
sõi meil kallid kapsakesed.
Aisad rikkus aiguteles,
päitsed peada pööriteles.
Helkis helmine hobune,
paukus paasine tänava.
Nüüd ta meie aia taga,
sääl ta hirnub heinasida,
sääl ta karjub kaerasida."
Mina kuulsin, kostsin vasta:
„Ei ta hirnu heinasida
ega karju kaerasida,
hirnub selgaistujada,
karjub selgakargajada,
hirnub isandagi alla,
karjub kaubamehe alla,
see ta ohjel hoietaja,
valjastegi vaadetaja,
päitsete pähepanija!
Hirnu, halli, hüüa, halli,
ja karju, Kalevi kõrvi,
katsu aeda, hallikene,
kas on aeda meeste tehtud
või on tüdrukute tehtud,
meeste aeda metsastagi,
poiste aeda puudestagi,
tüdruku tinane aeda,
naiste aeda naastuline!"

IV. HÄLLI- JA LASTELAULUD.

* Hällilaul.

Uni, aga tule uksest sisse,
magamine, aknast sisse,
astu kiigu ääre peale,
veere lapse silma peale!

Laps siis kasvab suuremaksi,
õlekõrre kõrgemaksi,
leivaraasu raskemaksi,
tangutera targemaksi,
sirinpuusta sirgemaksi,
pajupuusta paksemaksi.

Kullamaa.

Kits kile karja!

Kits kile karja,
üle mere marja,
too mulle heinu;
mina heina lehmale,
lehm mulle piima;
mina piima põrsale,
põrsas mulle külge;
mina külle ämmale,
ämm mulle kakku;
mina kakku Kaleville,
Kalev mulle rauda;
mina rauda tammele,
tamm mulle lehte;
mina lehe lamballe,
lammas mulle villa;
mina villa vitsikulle,
eneselle heinamütsi,
peremele pikad püksid,
sulaselle suured sukad,
karjalapsel' kapukaida.

Virumaa.

Tee pätsi Tiiule!

Tee pätsi Tiiule,
kasta kakku Kaiele!
Sealiha sisse,
kanamuna peale.
Veere ahju — amps!
Pista suhu — naps!

Koer läks karja.

Koer läks karja: kompa-kampa,
kompa-kampa,
saba sorus, saba sorus, pää tal norus.
Karjast koju: vinta-vänta virdi!
timpa-tampa tirdi!

Suure-Jaani.

Linnulaulutähendid.

1. Pääsuke.

Midli-madli, kudli-kadli,
kudusin kangast, tegin riiet,
läksin metsa kännu otsa,
tõmbasin lõhki — sirts sirr!

Vaivara.

2. Ööbik.

Kiri-küüt, kiri-küüt,
vaole, vaole!
Tüdruk, tüdruk,
too piits, too piits,
plaks, plaks!

V. MITMESUGUSED LAULUD.

Või imet!

Või imeta, või imeta,
mis nägin mina imeta,
mis nägin Näu külassa:
kaksi naista tappelesid.
Annel oli harki, Kaiel kooku,
Maiel margapuu õlalla,
Leenul leemekulbikene.
Kaelkoogud kannid vetta,

kerilauad keedid leenta,
siga sõtkus taigenada.
Naine tuhnis tuhnermaada,
kubjas haukus hange otsas;
siga sõitis, sõlg oli rinnas,
lehm oli laudas, laps oli süles,
lammas läks laudile munele.

Vändra.

Kuus, kuus, kullikene!

Esimene, kelle selja taga teised asetsevad, laulab:

Kuus, kuus, kullikene!
Kuus, kulli nokakene!
Mis see kulli meilta otsib?
Kulli otsib oina'aida,
läbi lae lamba'aida,
läbi katukse kanoda,
läbi põho põrsa'aida.
Pole meil õues oina'aida,
ei ole katukses kanoda;
siga läks sinepiaeda,
kana läks kanepiaeda,
kukk läks kubja herne'eie.
Siga sõi sinepi juured,
kana sõi kanepi juured,
kukk sõi kubja herne'eida.

Nüüd tuleb keegi laulja juurde tervitusega: „Tere, tere, mees!" See vastab: „Jumalime, mees!" See hakkab maad kratsima, nagu teeks auku, millele järgneb kahekõne:

Mis sa nüüd teed selle maa sisse?
„Teen auko."
Mis sa selle augoga teed?
„Teen tuld."
Mis sa tulega teed?
„Soendan vett."
Mis sa veega teed?

„Kitkun kana seljast karvo."
Mis see kana kurja tegi?
„Sõi isanda herned, emanda uvad,
neitsi läätsed."
Kus sa ise olid?
„Tegin arus aeda."
Kui paks?
„Nii paks kui kirve laba."
Kui tiht?
„Nii tiht kui jõhvi sõõl."
Kui kõrge?
„Nii kõrge kui maast taeva."

Siis katsub ta, kas saaks siit või sealt küljelt kedagi haarata. Eesseisja, keda kujutellakse vanaks emaks, tõrjub teda kätega tagasi. *Kadrina.*

Mõistatused.

Mõista, mõista, mu õeke:
„Mis sealt tõuseb soost sinine?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Kuu tõuseb soost sinine."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Mis sealt tõuseb maast punane?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Päev tõuseb maast punane."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Mis seal mugendab mäella?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Rukis mugendab mäella."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Mis sest rukkist muge'emba?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Nisu rukkist muge'emba."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kesse ehib riide'eie?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Herne ehib riide'eie."

Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel need ilusad õiled?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Ual need ilusad õiled."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kesse maani maksuline?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Läätse maani maksuline."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kesse liputab sabada?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Lina liputab sabada."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel kuldene kübara?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Kuusel kuldene kübara."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel ilus haisukene?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Õunal ilus haisukene."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel valge'e kasukas?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Kasel valge'e kasukas."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel see sinine kuube?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Pajul see sinine kuube."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel need punased sääred?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Lepal need punased sääred."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kellel see krobi kasukas?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Männil see krobi kasukas."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kesse metsas musta kukke?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Tedre metsas musta kukke."

Mõista, mõista, mu õeke:
„Kes on kõrve karjapoissi?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Karu kõrve karjapoissi."
Mõista, mõista, mu õeke:
„Kes on laane lambuline?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Hunt on laane lambuline."
„Mis seal kõnnib kõrta mööda,
astub aia äärta mööda,
üles tõuseb tõstemata,
maha laseb laskemata,
ilma piimata elakse?"
Mina mõistan, miks ei mõista:
„Mesilane linnukene,
herilane hellakene,
see'p see kõnnib kõrta mööda,
astub aia äärta mööda,
üles tõuseb tõstemata,
maha laseb laskemata,
ilma piimata elakse."

Virumaa.

Hundi-sõnad.

Metsa sikku, metsa sokku,
metsa kuldane kuningas,
metsa halli harvalõuga,
metsa peni pikkalõuga,
ära salva salajalta,
ära näppa nägemata,
ära puutu minu pulli,
ära katsu minu karja!
Mine sohu sobistama,
mine laande luusimaie,
kivi külge kiskumaie!

Mida karva, Leenakene?
Kuule, armas Leenakene,
suure soo sakselane,
kulu kuldane emanda!
Ehk oskan su ära arvata.
Sarapuu-karva, sinika-karva?
Oidu-karva, orase-karva?
Mäe-karva, männi-karva?
Võta sa valu tagasi,
tee terveks teiseks korraks!

Laiuse.

UUS RAHVALAUL.

Eesti rahvalaulu-traditsioonis toimus XIX sajandi keskpaiku suur kvalitatiivne murrang, mis oli tingitud ülemineku kapitalistlikule ühiskonnakorrale. Vana rahvalaul, mis nii sisult kui vormilt oli vananenud ega vastanud enam uue epohhi mõtteviisile ja püüdlustele, pidi kiiresti taanduma moodsama loomingu, u u e r a h v a l a u l u eest. Viimase kujunemine vana rahvalaulu kõrval oli kestnud mõnda aega, tõenäoliselt juba XVIII sajandi keskpaigast alates, s. t. kogu feodalismi kriisi ja kapitalismile ülemineku ajajärgu kestel. Algul toimus see protsess peamiselt vanade rahvalaulude järk-järgulise uuenemise teel. Heaks näiteks ülemineku-perioodist on Kihnu laul „Prantsus Moskvas", milles hakkavad juba kaduma algriim ja parallelism, samuti kvantiteeriv rütm ja arhailine keel, kuid pole veel jõutud salmilise ülesehituse ja lõppriimide kasutamiseni. Ka sündmustik on üsna fantastiline, kuigi selle ideeline tuum on antud edasi õigesti (vene rahva võitlus anastajate vastu). Säärane uue rahvalaulu areng on eriti selgesti nähtav Saaremaa lauludes. Uue rahvalaulu arengus omavad väga silmapaistvat mõju kirjanduslikud eeskujud ja naaberrahvaste rahvalaulud.

Juba v o r m i l i s e l t erineb uus rahvalaul vanast väga oluliselt. Selle peamised tunnused võiksid olla järgmised:

1) värsimõõt on mitmekesine, kusjuures rütmi teguriks on ainult sõnade dünaamiline aktsent,

2) värsid on koondatud salmideks või paarikuiks („vemmalvärss") ning enamasti varustatud lõppriimidega,

3) keel on kaasaegne ja

4) viisid on mitmekesised ning ulatuvad üle salmi, kusjuures igal laulul on harilikult oma viis.

Vahe vana ja uue rahvalaulu vahel pole aga ainult kronoloogiline ja vormiline, vaid veelgi enam s i s u l i n e. Uus rahvalaul on väga suure temaatilise aktuaalsusega, selles ei rahulduta ainult üldolukordade kirjeldamise ja üldmeeleolude maalimisega, vaid käsitletakse enamasti teatavaid konkreetseid sündmusi ja põnevaid päevaküsimusi. Ainet laulude loomiseks annavad peale kohalike sündmuste eriti ühiskondlikud vastuolud ja võitlus rõhujate vastu. Väga lopsakalt puhkes õitsele p o l i i t i l i n e r a h v a l u u l e möödunud sajandi 60-ndail ja 70-ndail aastail, kodanlik-rahvusliku liikumise algusperioodil. Selle aja lauludes oli tähtsamaks motiiviks võitlus feodaalide vastu, mõisnike ja pastorite julmuse ja häbitegude paljastamine, neis kajastuvad rahvuslikud püüded, mineviku ülekohtu tunnetamine ja usk paremasse tulevikku. Tähelepanu leidsid ka väljarändamise ja usuvahetamise küsimused, eriti sõjad (Türgi ja Krimmi sõda), siis veel parteilised vastuolud, vallavalitsuste ja kohtute tegevus, korjandused misjoni heaks jne., kusjuures kõigile neile nähtustele antakse õige hinnang. Sääraste laulude (nagu näit. „Eesti mees ja tema sugu") haruldaselt lai levik näitab poliitilise mõtte tungimist laiadesse massidesse, peegeldab rahva tõelist meelsust, mis oli oma ilmelt hoopis radikaalsem ning võitlustahtelisem kui „ärkamisaegses" ilukirjanduses. Seega olid need lauludki ühiskondlikuit kaalult ning agiteerivalt jõult kaugelt mõjuvamad.

XIX sajandi lõpust alates hakkas hoogsalt kujunema t ö ö l i s f o l k l o o r, mis esialgu kulmineerus 1905. a. sündmuste ümber. Revolutsiooniline liikumine, võitlused linnas ja maal olid saadetud lauludest, samuti said laulude aineks sellele järgnev karistussalkade töö, vangistamine,

tapmine ja muud repressioonid. Kuid need ei suutnud lämmatada õiglast võitlust, vaid suurendasid ainult viha kiskjate mõisnike, kulakute, vabrikantide ja verise tsaarirežiimi vastu. Tänapäevalgi mäletatakse kõikjal 1905. a. laulu:

Saksad surevad, mõisad põlevad,
mets ja maa saab meitele.

Suureks uute laulude allikaks oli ka Jaapani sõda ja eriti Esimene Maailmasõda. Laulud, milles kõneldakse suurtükimürinast Augustovo metsades, ja muud sellesarnased esinesid sageli soldatite ja külaneidude salmialbumeis. Samuti andsid laulude tekkimiseks hoogu 1917. a. revolutsioonid ja neile järgnevad sündmused, Saaremaa ülestõus, kodanlik diktatuur ja valitsevate klikkide saagitsemine.

Kõik see loeteldud luule püüab teravalt tabada elu vastuolusid ja annab nendele nähtustele julgeid hinnanguid. Oma üldilmes on see luule silmapaistvalt e e p i l i n e. Jutustatakse mitmesuguseid sündmusi, mitte ainult meeleolusid, muljeid ja mõtteid nagu vanas rahvalaulus. Sügavat lüürikat ja heatahtlikku huumorit leidub paljudes ringmängulauludes.

Selle võitlev-realistliku suuna ja tegelikust elust väljakasvanud lüürika kõrval me näeme kapitalismiaegses suulises loomingus ka ilmseid d e k a d e n t s i n ä h t u s i. Läinud sajandi lõpul levis oma progressiivsuse kaotanud külakodanluse keskel laialdaselt passiivne-sentimentaalne ja tegelikust elust irdunud luule, mis endale toitu sai eriti saksa tõlkekirjandusest, milles figureerisid lossid, kloostrid, röövlid, jubedad stseenid ja elutahte kaotus mahajäetud armastuse tõttu. Analoogiliseks nähtuseks olid kodanliku diktatuuri aegsed antimoraalsed šlaagrid.

Lenin õpetab, et klassiühiskonnas igas rahvuslikus kultuuris kätkeb k a k s k u l t u u r i. On demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri elemendid, sest igas rahvas on töötav ja ekspluateeritav mass, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat. On reaktsiooniline ja mustsajaline valitseva klassi kultuur, määratud hääbumisele ja kadumisele koos teda toitva ja suunava ekspluataatorliku klassi hääbumise ja hävimisega.

Selgesti ilmneb kahe kultuuri olemasolu ka kapitalismiaegses suulises loomingus.

Eriti õitsele puhkes uus rahvalaul nõukogude ajal. Tuginedes vanale progressiivsele suunale, kujunes see aga nüüd sisult uueks, sotsialistlikuks ning rakendus suure kirega Nõukogude kodumaa kaitsmise ja kommunismi ülesehitamise teenistusse. Suurt tähelepanu pälvib Suure Isamaasõja aegne looming. See hiigelheitlus fašistlike röövlitega kajastub mitte ainult rindesõdurite lauludes, vaid ka vaenlase poolt okupeeritud tagala elanike keskel.

Väga rikkalik on sõdurilaulude repertuaar, milles avaldub viha ja põlgust röövvallutajate vastu ja suurt vaprust, julgust ning patriotismi. Kuid selle kõrval ei puudu ka sügavaid lüürilisi tundeavaldusi. Lauludest hõõgub suurt armastust võitluskaaslaste vastu, igatsust kodu, sinna mahajäänud vanemate ja kallima järele. See igatsus kihutab omakorda võitlema vaenlase purustamiseks. On ka ülemeelikuid kujutusi laagrielust, puhkusest ja lahingute vaheaegadest. Need kõnelevad sõdurlikust heast tujust, mis kunagi ei lange.

Pärast maa vabastamist ja fašistide purustamist on loodud rohkesti laule taastamisest ja kolhoosielust. Ühtlasi on laiades rahvahulkades elavat vastuvõttu leidnud nõukogude massilaul, mille levimiseks on palju kaasa aidanud isetegevusringid, käitiste ja kolhooside klubid ja raadio.

Prantsus Moskvas.

Kas teie, vennäd, mäletäte
endist Prantsus-sõja aega?
Kui sie Prantsus Musku tuli,
iemält Musku tornid nägi,
ta mõtles Muskus olõvad ja
pehmes patjus magavad.
Just nelipühi oomiku,
kui kell ju oli kaheksa,
siis lõhkus ta nied värävad,
mis vasõst olid ette valatud ja

tinast ette tinutud ja
rauast ette raiutud.
Kolmi vene talupoega
isekeskis nõu pidasid,
läksid tedä teretämä:
üks tämäl' andis armukätt,
teene kerkis kenä mütsi,
kolmas viänis raudakangi
Prantsus-keisri kõrva iäre.
Siis kõik vägi ehmätäsid:
„Otsas on nüüd meie ülem,
otsas meie levävanõm!
Kust meie seüä-jõua saamõ
ja veel rahapalka ka?!"

Kihnu.

*** Eesti mees ja tema sugu.**

1.

Eesti mees ja tema sugu,
neist ei peeta kuskil lugu.
Kotirõivan, viisu jalan,
kõigist muudest rahvast alamb.

2.

Elab mustan suitsutaren,
puudusen ja paljun muren.
Nurm ja mõts om härra oma,
seeman[1] orja omma nema.

3.

Krahvi, paruni ja vonni,
neide majul omma torni.
Kae, kus paistva siidilipu,
kallerei pääl kullanupu.

[1] seeman — seejuures.

4.

Et na suuren avvustusen,
vaeste vastu armastusen,
taadre aru suures pandva,
kallist renti see eest nõudva.

5.

Vanast olime kõik orja,
härra oliva meil kurja,
iga päiva palju pesti,
ihunahka maha kisti.

6.

Pen'nega[1] meid vahetati,
odavasti ära müüdi,
kingiti, kui veel es taha,
tapeti kui koeri maha.

7.

Ent veel halelikumb lugu,
et me oma eesti sugu,
kes siin veidi võimust saiva,
palju ülekohut teiva.

8.

Hopmani ja mõisakupja
oliva ne hirmsa tapja.
Esmalt naksi prasma, vandma,
pääle see veel sälga andma.

9.

Külakupja ja ka kiltre,
aidamehe, pulgajunkru
oliva kõik ähvardaja,
laisas raipes teotaja.

10.

Mõni sai neist usutavas,
ausas teenris härra silmas.
Oh sa ime, mis siis tegi!
Suur oll selle mehe vägi.

[1] Pen'nega = penidega (koertega).

11.

Pühajärven tetti sõda,
oma silma näiva seda.
Viimne hilp sääl säljast kisti,
eesti rahvast hirmsast pesti.

12.

Aeti neid läbi lipu,
soldatil oll pika kimbu.
Kuule, armas rahvas, seda:
Igaüts sai viissada!

13.

Tänu väesaksul' olgu,
kel veel hale süda oli.
Valu vähendada püüdse,
„Kepi lühendada!" hüüdse.

14.

Meile seda hirmus tetti,
palju rahvast kokku aeti —
Tartu ja ka Võru kreisist
oli mehi kõigist mõisist.

15.

Hale küll, et õpetaja
omma ka me haugutaja,
et me oma patu perast
ei saa lahti mõisa kärast.

16.

Riteriga nema sööva,
üten lavvan kohvi joova.
See om kõik me verehigi,
keegi meid ei lase ligi.

17.

Kui om õpetaja koolnu,
provva leses maha jäänu,
siis om palumine kantslin:
lesel' provval' andke andid!

18.

Kirksaks om kui mõisnik julge,
kerjamine om tal selge:
iga püha saad sa kuulda,
mis om õpetajal vaja.

19.

Enestel om mõisa käen,
raha tuleb iga päiv.
Toitke esi oma provva,
ärge santke vaeset orja!

20.

Rohkemb aastat säitsesada
sai see alustus ja häda,
kui see riisja sugu tuli,
kõrgin mäkkin eesmalt oli.

21.

Oh te peris murijaani,
eesti rahva verekaani!
Maa ja mõtsa mõisas teeva,
eesti rahva vaiva sööva.

22.

Esmalt usku meile anti,
perast orjust pääle panti.
Siis me jäime neide võrku
nii kui kiskja hundi kurku.

23.

Oh sa kaval sivvusugu,
hirmus oli neide tegu!
Alati na teiva sõda,
rahval oli nälg ja häda.

24.

Neide au ja neide riigi —
nooli, püssi, pika piigi
teiva eesti rahval' hirmu,
ei na leidnu kuskilt armu.

25.

Isamaas tend nimetatas,
meid see üle manitsetas.
Kui siis ütskord ära koole,
siiski isamaad ei ole.

26.

Väike haud, kus mul om minna,
tõise sõbra kandva sinna.
Säälgi mul ei ole rahu,
kui ei massa kallist raha.

27.

Tuleva nee havvakaivja,
pildva välja luu ja rõiva,
küla kelmi karjapoisi
pildva luuga ütest tõisi.

28.

Nii om eesti rahva sugu —
neist ei peeta kuskil lugu.
Vaiv ja nälg siin ilman ella,
rahuta ka surman olla.

29.

Hildaaigu palju näiva,
kui na provvat hauda veiva:
talunaist eest välja tõiva,
tõiste paika teda veiva.

30.

Sest om jutt nüüd välja tulnu,
et see om nii hirmus olnu.
Au ja rikkus om neil ilman,
paremb ase saab ka surman.

Mats alati on tubli mees.

Mats alati on tubli mees,
ta kedagi ei pelga;
ei kummarda ta saksa ees,
ei tõmba küüru selga.

Refr.: Ja kui see laul meil korda läeb,
ei meie kimpu jää!

Kord astus oma pambuga
ta läbi mõisa õue,
saks tuli vastu kärkides
kui kõige kurjem kõue.

Refr.: Ja kui see laul...

„Kas sina, tõbras, parunit
ei enam tunda taha?
Või on sul munad mütsi sees,
et müts ei votab maha?"

Refr.: Ja kui see laul...

Mats võtab mütsi maha küll,
siis seisab müts tal põues,
see sünnib kodus, teatris,
kuid mitte mõisa õues.

Refr.: Ja kui see laul...

Mats alati on tubli mees,
ta kedagi ei pelga;
ei kummarda ta saksa ees,
ei tõmba küüru selga.

Refr.: Ja kui see laul...

* Aastal 1905.

Kui aastanumber oli tuhat üheksasada viis,
lood kohutavad algasid Saaremaal siis:
nende kalliste pühade ajal kõik ööd
tegi sõjavägi Saaremaal kohutavat tööd.

Neil rüütlid ja mõisnikud esikuks ees,
sõjaväele nad näitasid tundmata teed.
Siis läksid nad Paila ja mõtlesid teel:
„Nüüd võtame vangi selle kirjutaja veel."

Siis võtsid nemad vangi, keda nemad said,
ja sõjaväega seltsis edasi tõid.
Sõjaväega me seltsis kõik olime teel,
õhtu hilja peale jõudsime Kuressaarde veel.

Seal lahti läks uks, mis teras ja raud,
kus taga on elu ja nooruse haud.
Nii saatsid nad korda seda mõrtsukatööd —
meil igaühel meeles need kohutavad ööd.

Nüüd pimedas keldris nädalat viis
meid varjul seal hoiti, ei armu polnud siis.
Siis anti meile teada ühel õhtul hilja veel:
laev sadamasillas end valmistab teel'.

Nüüd toodi meid välja siit võlvide alt,
meid saatmas oli Saaremaa rüütlite salk.
Madruste sekka meid ritta siis seati,
püsside vahel läbi Kuressaare veeti.

Siis astusin laeva ja mõtlesin veel:
kui kaugel on ots sellel kohutaval teel?
kas Peterburi piiril või Riiamaa ra'al
või põhjapoolsel paksude metsade maal?

Minu vaade sai segatud suitsust ja veest
ja Kuressaare kadus minu silmade eest.
Oh meri suur, sügav, ma üksi näen sind,
sinu kiikuvad lained, need kannavad mind!

Seal Riia Düüna kaldal, kus rauast on aed,
kuu kahvatanud palgeil seal tervitas meid.
Maailma pealt otsa lõpnud halastuse arm —
meid igameest ootamas võitlus karm.

Muhu.

Sidemeeste laul Suures Isamaasõjas.

Sidemeeste sammukajas
varjul julge elurõõm,
lauldes laule kodurajast
süttib silmis võitluslõõm.

Refr.: Mürsk ei surma, kuul ei taba
julget, vaprat sidemeest.
Kuni kodumaa on vaba,
võitleme me tema eest.

Veereb värten vurinaga ...
Varsti tööle asub liin.
Ees ja taga lõhkeb aga
kilde lennutades miin.

Refr.: Mürsk ei surma, kuul ei taba ...

Virgatsitel tuuletiivad —
kiire käsk toob võidu vaid,
mille nad nii vapralt viivad,
läbistades lahingmaid.

Refr.: Mürsk ei surma, kuul ei taba ...

Elu võimas tuikab üha
kui radistil võtmes vool.
Kohustus on suur ja püha, —
seda täita meie hool.

Refr.: Mürsk ei surma, kuul ei taba ...

VANASÕNU, MÕISTATUSI JA KÕNEKÄÄNDE.

VANASÕNU. *

Vanasõnades väljendub rahva elutarkus piltlikul ja napisõnaliisel kujul. Neis kas kirjeldatakse teatavat elunähtust või antakse mingi õpetus, mille järgi tuleks toimida. Nad peegeldavad rahva mõtteviisi, harjumusi ja kombeid.

1. Tee tööd töö-ajal ja aja juttu jutu-ajal.
2. Mis täna tehtud, see homme hooleta.
3. Kuidas töö, nõnda palk.
4. Igaüks on oma õnne sepp.
5. Töö ei teota kedagi, laiskust laidab igamees.
6. Töö õpetab tegijat.
7. Kätetöö teeb inimese kuulsaks.
8. Kus tegijaid, seal nägijaid.
9. Ükski meister ei kuku taevast.
10. Iga amet toidab meest, kui ausasti peetakse.
11. Kuidas kaup, nõnda hind.
12. Mölder elab vee ja tuulega.
13. Kõht on kõige kurjem kubjas, nälg — kõige parem kokk.
14. Võlg võõra oma.
15. Kes kahju kardab, see õnne ei leia.
16. Parem on oma ema kooruke kui võõra võileib.
17. Mis tõsi, see tõuseb, mis vale, see vajub.
18. Tõepõhi on kindel, valevall variseb maha.
19. Halli pead austa, kulupead kummarda.
20. Puhas süda — julge silm.
21. Söö, mis küps, ja räägi, mis tõsi.
22. Ülekohus ei seisa kotis.
23. Pisut õigusega on parem kui palju ülekohtuga.
24. Meest peetakse sõnast, härga sarvist.
25. Lubaja on hea mees, sõnapidaja parem.
26. Kes saab üle koera, saab ka üle hänna.
27. Koera keele otsas rohi, kassi keele otsas tõbi.

---

* Käsitleda klassis valiku järgi.

28. Peni käsib hända, händ hänna otsa, hänna ots ütleb: karvad, karake teie!
29. Hobust sööda kui venda, aga köida kui varast.
30. Nõu aitab meest, nõõ! hobust.
31. Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast.
32. Mis sest kasu, et lehm palju piima annab ja ise jalaga piima ümber lööb.
33. Häda ajab härja kaevu, tühi kõht hundi külasse.
34. Vagu lambaid mahub palju ühte lauta.
35. Kes ennast lambaks teeb, seda söövad hundid.
36. Hunt kaotab karva, ei kaota hammast.
37. Sant siga, sada viga — kärss kärnas ja maa külmetanud.
38. Kes kassi pärast kalale läheb ehk kitse pärast heinamaale.
39. Magajale kassile ei jookse hiir suhu.
40. Üks varblane peos on enam kui kümme katusel.
41. Varane vares pühib nokka, hiline siputab siivu.

42. Lõoke toob lõunasooja,
pääsuke toob päevasooja,
ööbik toob öösooja.
Kured lähvad — kurjad ilmad;
haned lähvad — hallad käivad;
luiged lähvad — iumi taga.

43. Jaan võtab püti piima vähemaks, Jaagup teise, Laurits lakub omalt poolt, Pärtel pühib puha ära.
44. Mart matab, Kadri katab, Andres harutab, Luutsina pühib luuaga, Toomas tuiskab taga täis.
45. Siim teeb sillad soode peale, Nigulas needib kinni.
46. Maret annab hädaleiba, Jaagup suure kaku.
47. Laurits laotab lehti, Pärt käänab päid.
48. Küünlapäeval läheb külma süda lõhki.
49. Maarjapäeval muneb vares esimese muna.
50. Laurits laseb külma kivi vette, Pärtel pillab teise peale, Mihkel müsab kolmanda.
51. Külm küünlakuu, vali vastlakuu, paras paastukuu.

MÕISTATUSI.

Mõistatustes kirjeldatakse k a u d s e l t teatavat olendit, asja või tegevust. Nagu vanasõnad, nii on ka mõistatused l ü h i s õ n a l i s e d ja p i l t l i k u d. Niihästi mõistatuste koostamine kui ka nende lahendamine on nõudnud meie esivanemailt leidlikkust ja taibukust.

Mõista, mõista, mis see on?

1. Hommikul käib nelja jalaga, lõunal kahe jalaga, õhtul kolme jalaga.
2. Neli teevad aset, kaks näitavad tuld, üks heidab magama.
3. Neli andjat, neli kandjat, kaks teenäitajat, kaks koeratõukajat, üks parmupiits.
4. Meile tuli meeleline,
   meeleline, keeleline,
   iga päev tal kingad jalas,
   karvupidi kasuk seljas.
5. Üks tare, neli tulpa all, iga tulba all nael rauda.
6. Tiiru jookseb mööda teed, sõõru sõsterad pärana.
7. Kaks kikki kõrva, neli tippi jalga, suur tolu-lolu taga.
8. Hiir läheb auku, saba jääb välja.
9. Laut lambaid täis, ühelgi pole saba.
10. Hani läheb üle õue, tiivad tilguvad verd.
11. Tuhat toomelehte, sada saarelehte, kaks kaanelauakest.
12. Hulgub kui koer, kunagi pole peremeest.
13. Valge meri, mustad kalad, punane roosilill keskel; kes roosilille ära murrab, see saab kaladega kõnelda.
14. Karu kõnnib kallast mööda, raudsaapad jalas.
15. Vanamees vaevas, käsipidi taevas, loeb taevast tähti, merepõhjast liiva.
16. Hea puu, aga palki ei saa; hea lind, aga liha ei sööda.
17. Mõista, mõista mõõru, läbi käte kääru, käärus kana pesa, pesas üks muna.
18. Must kukk, kuldsed sooned.
19. Kuu koja läve ees, agu aida räästas.

20. Eest kui ora, keskelt kui kera, takka kui tamme laast.
21. Tuhka-muhka tuleb tuppa, segab mulda, leiab kulda, pistab seinaprao vahele.
22. Särk all, ihu peal, pea kohal paistab päike.
23. Hobu ohjata, mees piitsata, tee tolmuta.
24. Kuum kivi aida all.
25. Mees raiub ööd ja päevad, ilmaski ei saa laastu kätte.
26. Liha süüakse, nahk müüakse, kondid ei kõlba koeralegi.
27. Keeletu ja meeletu, ise ilmamaa tark.
28. Üks tamm, kaksteist haru, igas harus neli pesa, igas pesas seitse muna, igal munal ise nimi.
29. Teises ilmas rakendatakse hobust, look paistab meie maale.

30. Mõista ära mõlle-rõlle,
kipa-kapa, kille-rille,
alta nahka nirra-nõrra,
pealta nahka pirra-põrra.

31. Mida ei jõua sõelaga ümber tare kanda?
32. Mis on raskem, kas nael tina või nael udusulgi?
33. Mis teeb vares, kui ta kolm aastat vana on?
34. Mis teeb kõik maailm ühekorraga?
35. Kellel on külas kõige rohkem lapsi?
36. Mõista, mõista, mehike! Kumma sa ennem võtaksid, kas korkas kopitseja või põõsa all müdiseja?
37. Kumma sa ennem võtaksid, kas soo solgutaja või mäe mälgutaja?
38. Kumma sa võtaksid, kas silla alt sileda või kuuse alt koreda?
39. Neli hobust tallis, viies jookseb ümber talli.
40. Kümme kitse söövad ühe heinakuhja alt.

Mõistatuste seletused.

1. — inimene; 2. — koer; 3. — lehm; 4. — lammas; 5. — hobune; 6. — siga; 7. — kass; 8. — võti; 9. — leivad ahjus; 10. — kaelkoogud; 11. — raamat; 12. — raha; 13. — kiri; 14 — ader; 15. — vinnaga kaev; 16. — mesipuu ja mesilased; 17. — laps hällis; 18. — kannel; 19. — kaelaraha ja sõlg; 20. — kana; 21. — kukk; 22. — küünal; 23. — laev;

24. — lehma udar; 25. — kell; 26. — lina; 27. — margapuu; 28. — aasta; 29. — vikerkaar; 30. — vokk; 31. — vett; 32. — mõlemad üheraskused; 33. — alustab neljandat aastat; 34. — läheb vanemaks; 35. — kooliõpetajal; 36. — vähk — siil; 37. — hunt — kits; 38. — kala —uss; 39. — sukakudumine; 40. — ketramine.

KÕNEKÄÄNDE.

Kõnekäänud on piltlikud lauseilustused, mille abil tahetakse igapäevastele väljendustele anda mahlakamat esitust, tugevamat meeleolu või seletada mõnda nähtust tabavate võrdluspiltide abil.

1. Kadus nagu tina tuhka. (Kui miski asi on kadunud ega leita kätte.)
2. Tuli tuhka, pere põhku, lapsed laudile magama! (Nii üteldud vanasti lastele, kui peerutuli õhtul ära kustutatud.)
3. Õpeta sind nagu oma last. (Kui kedagi tuleb korduvalt õpetada või juhatada.)
4. See ei seisa pudeliski paigal. (Ütlus väga elava, liikuva lapse kohta.)
5. Ta ei tunne mitte, mis must valge peal on. (Ta ei oska kirja lugeda.)
6. See käib kohe isa eaks, poja põlveks ja tütrele veel tükiks ajaks. (Ütlus väga vastupidava eseme kohta.)
7. See asi läks vett vedama. (Mingi kavatsus või ettevõte nurjus.)
8. Ta on justkui kana takus. (Ütlus selle kohta, kes ei jõua oma tööga edasi.)
9. Suu käib nagu tatraveski. (Ütlus paljukõneleja, lobiseja kohta.)
10. Just nagu hane selga viska vett! (Kui õpetamine või seletamine on jäänud mõjuta.)
11. Ei sul seisa ka miski asi — just nagu koera kaelas vorst. (Hooletu, pillaja inimese kohta.)
12. Ta ei lausu mitte musta ega valget. (Ei vasta küsimustele.)
13. Homme hommikul ma tõusen kolm koitu enne vareseid. (Tõusen hästi varakult.)
14. Kas see raha sul kiheleb taskus? (Kui keelatakse kedagi ostmast tühist asja.)

15. Kas sa klaasisepa poeg oled, et läbi paistad? (Ütlus valguse varjajale.)
16. Magab nii, et ei tea maast ega ilmast. (Magab väga raskesti.)
17. Sa jätad ikka aina ehku peale. (Kui midagi kaheldes lubatakse: ehk ma saan, ehk ma tulen.)
18. Mis sa mullust suppi enam soojendad! (Kui keegi pajatab „uudist", mis ammu sündinud ja kõigile teada.)
19. Vähe just nagu silmasalvi. (Väga väikese valguse kohta.)
20. Sain veel sõnal sabast kinni! (Kui kogemata pidi ütlema midagi ebasobivat.)
21. Põlle paikad ära, aga mis sa põllule teed? (Kui vihm või talv on põllu laiguliseks rikkunud.)
22. Maaoludes on kombeks, et töötajaist möödudes üteldakse „Tere, jõudu!" või „Jõudu tööle!". Kui keegi möödub töötajaist juhmilt, sõnagi lausumata, hõigatakse talle: „Vaata, must siga tuleb järele, rangid kaelas!"

RAHVAJUTUD.

Rahvajuttude all mõistetakse kõiki jutukujulisi rahvaluuletooteid. Sisuliselt liigitatakse neid m u i n a s j u t t u d e k s ja m u i s t e n d e i k s.

Muinasjutud kasvavad välja rahva vabast fantaasiast, kuid oma fantastilises kirevuses kujutavad nad ehtsat reaalset tõelikkust ja elulisi vahekordi. Nendes on ühinenud inimese elukogemused tuleviku-unistustega.

Muinasjutud on suulise loomingu vanimaid liike, nad on tekkinud juba klasside-eelses ühiskonnas, kuid nende produtseerimine on jätkunud pidevalt kuni tänapäevani. Vastavalt alaliselt muutuvaile ühiskondlikele tootmissuhetele on teisenenud ka juttude temaatika. Paljud muinasjutud kannavad endal ilmset ürgaja pitserit. Nad on täis fantastilisi kujusid, mis peegeldavad tolle aja inimese primitiivseid kujutlusi maailmast ja loodusest. Ka siis, kui inimene polnud veel loodust endale alistanud, unistas ta alati võidust selle üle. Rahva loov fantaasia mõtles välja imepäraseid esemeid, mis võiksid kergendada elu ja tööd. Nii tekkisid kujutelmad iselendavaist vaipadest, seitsme-penikoormasaapaist, jõuduandvast veest jne. Kõik need esemed on muinasjuttudes algul kurjade jõudude valduses, lähevad aga hiljem muinasjuttude lemmikkangelaste valdusse ning hakkavad teenima inimest. Nii kajastub muinasjutu fantastilistes kujudes loodusjõudude vallutamine inimese poolt, inimese võit nende üle.

Meile lähemail aegadel said muinasjutud järjest realistlikuma, elu-olulise laadi. Suurem osa meieni säilinud muinasjuttudest on loodud feodalismi ajastul ja nad peegeldavad pärisorjusliku ühiskonna suhteid ning võitlusi. Kangelasteks said tavaliselt inimesed: kehviktalupoeg ja tema naine, sulane, vaenelaps, soldat jt. Muutusid ka vaen-

lased. Need polnud enam üleloomulikud olendid, vaid samuti reaalsed inimesed, kellega töötaval rahval tuli kokku puutuda iga päev ja kes teda halastamatult rõhusid. Muinasjuttudes kujutab rahvas mõisniku ja talupoja, rikka ja vaese, peremehe ja sulase vastuolulist kurnamisvahekorda ning leppimatut vastastikust võitlust, näitab väljapääsu otsimist raskeist olukordadest, püüet purustada ahelaid, millega teda köitsid mõisnikud ja pastorid, õelad ja saagihimulised ekspluateerijad. Ühtlasi kajastavad muinasjutud rahva mõistuse sügavust ja suuri kõlbelisi omadusi. Muinasjuttudes võidetakse alati ekspluateerijad ja talupoeg võidutseb alati nende üle. Sellised olid rahva „ootused ja lootused", tema kindlad veendumused, ning neid väljendaski ta oma muinasjutu-fantaasiates. Niisugused muinasjutud olid sageli satiirilised ning kujunesid hiljem teravaiks ja tabavaiks lühijuttudeks, naljandeiks ja anekdootideks.

Muinasjuttudele on omane lihtne, selge ja kujundirikas väljendusviis. Geniaalne muinasjutulooja — rahvas, lähtudes oma lihtsast konkreetsest mõtlemisviisist, maalib elu-olu pilte laia pintslitõmbega ja annab ainult peamise, otsustava ja printsipiaalse. Niisama sirgjooneliselt ja laias haardes kujutab rahvas ka oma jututegelaste karaktereid. Ta ei salli kangelase psühholoogia keerukust, vaid tõstab selgelt esile kõige iseloomulikumad ja ilmekamad jooned. Keerukas ja mitmepalgeline elu on muinasjuttudes esitatud võitlevate printsiipide näitliku skeemina, millest juhituna kuulajal on kergem aru saada tõelisest tegelikkusest. Muinasjuttudes esineb alati kontrastide võitlus, võitlus hea ja kurja vahel. Siin ei tegele mitte ainult positiivsed, vaid ka negatiivsed tegelased, kes on vastandiks jutu positiivsele peakangelasele. Esinevad kõrvuti vaene ja rikas, tõsi ja vale, kaval rebane ja rumal hunt, töökas ning arukas vaenelaps ja laisk ning rumal peretütar, õilis ning lihtsameelne noormees ja tema reetlikud vennad, jne. Niisuguste kujude ja olukordade kaudu paljastab muinasjutt selgelt õelust, ahnust, reetlikkust, rumalust, argust, kõike halba ja tagurlikku elus ning õpetab seda vihkama, kuid näitab ka julgust, mõistust, mehisust, ausust, ustavust, tarkust ja headust, kõike edasiviivat ja õpetab seda hindama. Ta

näitab töötava rahva kartmatut jõudu, mis avab tee paremasse ellu. Kõigi raskuste kiuste osutub muinasjutus alati võitjaks headus ja õiglus. Niisugusena on muinasjutul väga suur moraalne jõud. Ta aitab inimest aru saada elu vastuolulistest suhetest ning mobiliseerib võitlema kurnamise, alatuse ja kõigi reaktsiooniliste nähtuste vastu.

Olenevalt laadist ja sisust võib muinasjutte jagada kolme rühma: looma-, nõidus- ja novellilaadilised muinasjutud. Esimesed kaks rühma on oma üldiseloomult fantastilised.

Loomamuinasjuttudes kujutab rahvas loomi inimeste taolisena, paneb neid täitma inimese funktsioone ja seega peegeldab sagedasti tervet sotsiaalsete suhete süsteemi, näidates ühtlasi rahva tarkust ja oskust käituda elus õieti. Neis juttudes näidatakse, et toores kehaline jõud peab alistuma vaimsele üleolekule. Tuntumaid kujusid on kaval ning arukas rebane ja tugev, kuid rumal hunt või karu. Niisugune on loomajuttude hilisem kiht, mis on säilinud meie päevini ja põlvneb aegadest, mil inimene juba edukalt võitles loodusjõudude vastu. Esialgu olid loomade kujud muinasjuttudes samuti sünged ning kohutavad nagu nõidusmuinasjuttude kurjad olendid.

Nõidusmuinasjutte iseloomustab üleloomulikkus. Neis esinevad tegelased, esemed, miljöö ja sündmustik ise on imepärase ehk fantastilise iseloomuga.

Eesti nõidusmuinasjuttudes on laialdaselt levinud lood vaesestlapsest ja kurjast võõrasemast, kel on õel ning laisk päristütar. Vaestlast aitavad tema lahkuse ja töökuse tõttu mitmesugused võimsad abimehed: linnud, loomad ja ebatavalised inimesed. Muinasjutu peategelane muutub jutu kestel ikka võitjaks. Teine lemmiktüüp on lolliks peetud noorim poeg, keda vanemad vennad jutu alguses põlgavad, kuid kes selle lõpul osutub kuningaks. Rahvas sümboliseerib end kangelases ja kujutab tema saatuses oma saatust. Valitsev klass veenab rahvast, et ta on „alam kiht". Muinasjutu alguses rahvas kavalalt nagu nõustub sellega, et tema kangelane on mitte millekski kõlvuline isik, aga siis süžeed arendades tõestab, et tõeline jõud on tema, et tema ise on kangelane, kes kõlbeliselt võidab tühise valitseva klassi. Naerdes välja valitsejate ja ekspluateerijate andetust ja saamatust, esitab rahvas neile kontrastina oma

tarkust ja õiglust. Kirjanik M. Gorki on ilmekalt näidanud, et nõidusmuinasjuttude kangelased väljendavad rahva veendumust lõplikus võidus ja õigluse triumfis sotsiaalse õiglusetuse üle.

Enam-vähem reaalelu raamides areneb novellilaadiliste muinasjuttude sündmustik. Neis pole imeolendeid ega inimesekeeli kõnelevaid loomi. Tegevus toimub harilikus miljöös ja igapäevasest elust võetud tegelastega. Muidugi on ka neis muinasjuttudes väga suurt looja fantaasiat, kuid üldiselt ei soorita kangelased oma vägitegusid imeabiliste kaasabil, vaid võidavad mõistuse ja osavusega oma vaenlasi.

Muinasjuttude kõrval on eesti rahvajuturepertuaaris väga suur osa muistenditel. Need on seotud kindlamate tegevuskohtade või -aegade, isikute, tavandite või uskumustega. Kui muinasjutud on rahva ilukirjandus, siis muistendid on rahva teadus. Sellisena näitavad nad rahva teadmiste ja kogemuste arengut ja kasvu pikkade aegade vältel. Ka muistendite tekkelugu ulatub tagasi ürgkogukondlikku ajastusse. Muistse inimese kujutlused erinesid aga tunduvalt meie omadest. Meie kujutlused põhjenevad täpseil teadmistel, kuid tollel ajal seletas inimene looduse ja ümbritseva elu nähtusi fantaasia abil.

Muistendeid jagatakse mitmesse liiki. Tekke- ja seletusmuistendeis on rahvas püüdnud fantaasia abil seletada, kuidas on tekkinud maailm, jõed, järved jm., miks mingi asi või nähtus on just nii ja mitte teisiti, kuidas inimesed on õppinud tegema teatavat tööd jne. Usundilistes muistendeis kajastuvad rahva muistsed arusaamad loodusnähtustest ja -jõududest. Niisuguseid nähtusi, millele oma igapäevaste kogemuste põhjal ei saadud anda otsest vastust, seletati müstiliste jõududena. Nii tekkisid lood haldjaist, luupainajaist, halltõvest, kummitustest ja nõidustest. Peale ürgse loodususundi peegelduvad paljudes säärastes juttudes selgesti ka klassiühiskonna kurnamisvahekorrad (näit. pisuhänna- ja libahundilugudes). Rahva võitlust niihästi loodusega kui ka ajalooliste vaenlastega vabaduse ja parema tuleviku eest kujutavad muistendid vägilastest (Kalevipoeg, Suur-Tõll ja nende teisikud) ja samuti ajaloolised muistendid. Viimased

on kasvanud välja enamasti feodaalsest kurnamissüsteemist, kujutavad vabade luulelisanditega ning väljendavad rahva tungivat püüdu rõhujaist vabanemiseks. Kuigi neis ei kajastu ajaloolised faktid täpselt, annavad nad siiski vastavate ajajärkude ja sündmuste kohta õige iseloomustuse ja hinnangu. Mida lähemale kaasajale, seda suuremaks muutub ka niisuguste juttude ajalooline täpsus.

I. LOOMAMUINASJUTTE.

Rebane, harakas ja ronk.

Haraka pesa oli metsas suure lepa otsas. Seda oli kaval rebane ammugi tähele pannud; ta luusis seal ümberkaudu võsas ja pidas aru, kuidas maitsvat rooga kätte saada. Leppa maha murda ta ei jõudnud ja üles ronida ka ei mõistnud.

Viimaks läks ta uhkel sammul lepa juurde ja naeris habemesse: „Mh! rumalat on kerge petta." Ta ootas, kuni vana harakas poegade juurde pesa peale lendas, lõi siis sabaga paar korda lepa tüve pihta ja ütles harakale: „Kuule, kiitsakas, kui sa ühte oma poegadest mulle kasupojaks ei anna, raiun ma lepa maha ja söön terve pesatäie ära!"

Harakas oli kimbus. Ta teadis küll, mis nõu rebasel tema pojaga oli, kui teda endale kasupojaks tahtis, kuid lepp maha lasta raiuda ja terve pesatäis ära lasta süüa — see oli siiski suurem kahju. Harakas viskaski ühe poja pesast välja. Rebane võttis maitsva suutäie ja läks põõsa taha sööma.

Kuid varsti tuli ta jälle lepa juurde tagasi, lõi sabaga paar korda tüve pihta ja ütles: „Kuule, kiitsakas, anna üks poeg mulle kasupojaks! Kui mitte, raiun lepa maha ja söön terve pesatäie ära."

Harakas mõtles iseendas: kui ma ei anna, raiub ta lepa maha ja sööb mu pojad kõik ära. Valutava südamega viskas ta veel teise poja pesast välja. Ja rebane pani ka selle nahka.

Siis küsis harakas nõu ühelt möödalendavalt rongalt. Ronk õpetas: „Kui rebane jälle tuleb, siis ütle: „Näita, kus kirves on!" — ega ta ometi sabaga saa leppa maha raiuda."

Vähe aja pärast oligi rebane jälle seal, lõi sabaga vastu puud ja ütles harakale: „Kuule, kiitsakas, anna üks poeg mulle! Või muidu ma raiun lepa maha ja söön kõik ära."

„Näita, kus kirves!" kähvas harakas. „Ega sa sabaga saa puud maha raiuda."

„Seda on sulle külakubjas öelnud! Seda on sulle külakubjas öelnud!" kisendas rebane vihaga. „Ega sinusugune ise nii tark ole. Küll ma su kätte saan!" ähvardas ta veel ära minnes.

Vähe hiljem lendas harakas oma kolmele ülejäänud pojale toitu otsides üle põllu. Seal nägi ta korraga linaseemne-sarra asemel rebast surnult, väljasirutatud jalgadega maas lamamas.

„Oot-oot, sa kelm!" kädistas harakas. „Natukese aja eest petsid sa minult kaks poega ära, nüüd oled ka juba siin surnult maas. — Ma tahan su silmad välja nokkida!"

Ta lendas ligi ja tahtis reinuvaderi silmade kallal töösse hakata, kui rebane korraga üles kargas ja haraka kinni haaras. Harakas palus küll armu ja halastust, aga asjatult. Rebane kiskus tal sulgi seljast, et kaunist rooga paremini maitsta.

Juba oli hulk sulgi katkutud, kui harakal viimaks hea pääsemismõte meelde tärkas. Ta ütles rebasele: „Ei minu vanemad söönud liha kunagi ilma soolamata, nad panid ennem ikka paariks päevaks soola."

„Mina teeksin niisamuti, kui mul oleks anum; nüüd pean aga magedat sööma," lausus rebane.

„Ma tean ühte," ütles harakas. „Siin lähedal külatänavas on üks vana rattarumm, selle sees võib väga hästi liha soolata."

Rebasel tuli kange isu soolatud liha saada, sest ta polnud seda eluajal veel suutäitki saanud. Ta köitis haraka seniks õlgedega kinni, kuni ise käis rattarummu toomas. Siis pistis ta haraka elusalt rummu otsast sisse — soolduma.

Kuid harakas tuli teisest otsast välja, lendas üles kõrgesse ja hüüdis rebasele pilgates: „Pane veel soola! Pane veel soola! Vaat nüüd on liha soolas!"

Harakas oli varem täitsa must. Nüüd aga kasvasid ärakatkutud sulgede asemele valged suled; mis olid katkumata.

jäid endiselt mustaks. Nõnda sai must harakas kirjuks, ja kõik tema pojad ja pojapojad kannavad oma esiema õnneliku ärapääsemise mälestuseks veel praegugi kirjut vatti.

Helme.

*** Vanaaone jutt, kus miis naasega teol kävevä ja mõlemba omast hädäst õnne löüsivä mõtseläjidest.**

Ütskõrd lännuvä miis naasega teole. Kui teo päiv tasa sai, naanuva[1] nemä kodo tulema. Kodo olli neil mõisast kavveh[2] olnu ja päälegi pikäst mõtsast pidinü na kodo minemä. Naane olli tulnu inne miist jalksi kodo tulema ja mõtsa seen olli timäle susi mano tulnu ja naanu jupkat-pitte naist mõtsa kiskma. Naane pelüga es ole midägi muud mõtelnu kui ennegi soega üteh minnä. Susi olli naase oma pesä mano vinnanu, koh[3] soe pujal suu ammule olnu ja suur luu kurku jäänü. Susi olli vahtnu uma puja pääle ja naase pääle, naane olli arvo[4] saanu ja võtnu soe pujal luu kurgust vällä. Selle iist olli susi naasele üüse suure imälamba toonu. — Ent miis olli enämb üü pääle jäänü ja pidinü ka sest suurest mõtsast läbi tulema. Keset mõtsa olli mehele kahar[5] mano tulnu ja õkva rattile[6] roninu. Kahru[5] oli kats sutt takah ajanu, selle peräst pidi kahar rattile mehe mano ronima. Kui miis kodo saanu, sis lännü ka kahar maha ja kumardanu miist ja esi lännü mõtsa. Selle iist olli kahar mehele üüsi suure mehidse paku[7] toonu.

Põlva.

Neli vana kodulooma.

Ühel peremehel oli valge hobune, kes teda juba kakskümmend viis aastat oli kõige hoole ja usinusega teeninud. Kuid nüüd oli ta vanaks ja vigaseks jäänud, ei jõudnud

[1] hakanud.
[2] kaugel.
[3] kus.
[4] aru.
[5] karu.
[6] rattaile — vankrile.
[7] mesipuu.

enam künda ega suutnud sõita. Seepärast võttis peremees tal rauad alt ära, ajas ta väravast välja ja ütles: „Mine nüüd ise endale toidust otsima, mina ei saa sind enam tarvitada!" Viimast korda, ehk küll kurva meelega, pidi vana tööloom oma peremehe sõna kuulama ja õuest välja astuma.

Teed mööda edasi minnes leidis ta ühe vana koera nukrameelselt ja aegamisi edasi astuvat. Küsis: „Miks sa, vana sõber, nii nukker oled?" Koer vastas: „Peremees ajas mu kodunt välja, sest ma ei kuule ega näe enam hästi, ei suuda enam maja valvata." — „Noh, lähme siis üheskoos teenistust ja toitu otsima," ütles hobune, „mul sihukesamane lugu käes." Rändasid kahekesi edasi.

Ühe õuevärava juures nägid nad vana kassi ja küsisid: „Mis sul viga on, et nii murelik oled?" Kass vastas: „Ma ei jõua enam hiiri püüda, seepärast ajas peremees mu ära." — „Tule kaasa," ütles koer, „mul sihukesamane lugu käes." Läksid kolmekesi edasi.

Siis jõudsid nad kuhugi külaväravasse, nägid kukke värava poole tulevat ja küsisid: „Mispärast sa nii kurb oled?" Kukk kostis: „Mind aeti ära, sest ma olen vanaks jäänud, ei oska enam õigel ajal laulda ega töörahvast äratada." — „Tule ühes minuga," ütles kass, „mul sihukesamane lugu käes."

Läksid teed mööda edasi ja pidasid aru, mis nüüd ette võtta. „Lähme võõrsile lauljateks", ütles kukk. „Ah mis," vaidles hobune vastu, „parem ikka siin maal edasi olla. Lähme otsime, võib olla, et mõnes kohas leidub üsna head rohumaad." Teised olid ka sellega nõus ja mindigi edasi.

Õhtuks jõudsid nad suurde metsa. Ilm läks väga pimedaks ja väsinud rändajad ei leidnud ühtki ulualust, kuhu oleksid võinud öömajale jääda. Teised käskisid siis kukke ühe kõrge puu otsa lennata ja vaadata, kas kusagilt tuld paistab. Kukk lendas kõrge puu otsa, tegi seal tiivastega patadi-patadi, laulis „kukeleegu!" ja ütles, et ta näeb üht tuld. Hakkasid siis kõik tule suunas edasi rühkima.

Kui veel tükk maad oli rännatud, jõudsid nad viimaks välja suure maja ette. Majast paistis küll tulevalgust, kuid et aknad olid päratu kõrges, ei ulatanud nad mitte nägema, mis seal sees oli. Akna kohal oli puuriit. Et aknast sisse

vaadata, ronis hobune puuriida otsa, koer hobuse selga, kass koera selga ja kukk kassi selga. Kui kukk parajasti kaela sirutas, et paremini näha, kukkus puuriit ümber ja niisuguse hooga vastu seina, et aknad langesid eest ära. Seepeale oli majas kuulda suurt müdinat ja madinat, nagu oleks seal suur hulk inimesi ümber jooksnud. Kui kõik jälle vaikseks jäi, läksid loomad majasse sisse.

Sealt leidsid nad keset tuba suure söögilaua, kaetud kõiksuguste roogadega. Muudkui võta ja sööl — Kui kõigil olid kehad kinnitatud, hakati nõu pidama, mis edaspidi peale hakata. „Nagu näha," seletas koer, „on see maja otse meie tarvis tühjaks jäetud, sest ega siis muidu siit majarahvas oleks ära läinud. Me oleme kõik vanad ja eluaja majatalitusega harjunud, mis meil siis viga siin omapead peremehed olla? Läheme igaüks oma tuttava koha peale, ehk tuleb päevavalgega mõni targemgi nõu." Koera nõu arvati heaks ja igaüks läks endale aset otsima. Hobune läks rehalasse, kust leidis häid ristikheinu, koer heitis pikali ukse ette, kass läks leele sooja tuha peale ja kukk lendas üles lakka.

Kuid selle metsamaja elanikud olid mõrtsukad. Kui äkitselt löödi kõva hoop vastu seina, arvasid nad kinnivõtjaid tulevat, kohkusid ära ja jooksid metsa peitu. Kui aga maja uuesti vaikseks jäi, saatsid nad ühe julgema mehe järele vaatama, palju neid kinnivõtjaid seal on. Koer magas küll ukse ees, kuid et ta juba kodust oli halva kuulmise pärast hundipassi saanud, ei kuulnud ta nüüdki võõra tulekut. Nii pääses mõrtsukas tuppa. Ahju ees hiilgasid kassi silmad. Mõrtsukas arvas, et need on tulesõed, ja läks puhuma, et pirdu põlema süüdata. Kuid hiirekuningas kargas talle ninasse kinni. Mõrtsukas pistis kisendama ja hüppas üle ukse rehalasse. Tahtis sealt puuhalu võtta ja „kurjategijale" pähe anda, kuid pimedas haaras pihku hobuse tagumise jala. Hobune virutas talle paar tugevat matsu vastu rindu. Sai ta vaevalt rehala väravast välja, kui koer, kes selle madina peale oli ärganud, talle säärde kinni kargas. Ja kukk hõikas lakas „kukeleegu!", mis mõrtsukale kostis „too ta siia!" Polnud siis mehikesel muud, kui pistis metsa nii kiiresti, kui jalad vähegi andsid.

Kui ta oma kaaslaste juurde jõudis, kurtis ta neile: „Ei

ole meil enam võimalik sinna majasse elama minna — seal on püsti põrgulised sees!" Ja jutustas oma peksasaamisest ja näitas neile oma haavu. Siis ütles nende peamees: „Kui seal niisugused sandid lood on, siis on meie tagasiminek muidugi võimatu. Võtame oma asjad kokku ja lähme otsime endile uue asukoha!" Nii nad siis tegidki ja läksid sealt kaugele ära. Kuid hobune, koer, kass ja kukk pidasid seal majas rahulikke vanaduspäevi kuni oma surmani.

(Liidetud mitmest teisendist.)

Kalkun ja hani.

Kalkun ja hani olnud kahekesi väljal. Rebane tulnud metsast. Hani hüüdnud: „Ta, ta, ta tuleb!" Kalkun öelnud: „Tulgu, tulgu! Tulgu, tulgu!" Hani hüüdnud veel korra hoiatavalt: „Ta, ta, ta tuleb!" ja pistnud lendu. Kalkun kostnud jälle: „Tulgu, tulgu! Tulgu, tulgu!" Ja rebane haaranud kalkuni kinni.

Lääne-Nigula.

Sääsed ja hobune.

Kord juhtunud sääsk ja hobune sõnavahetusse. Sääsk kiidelnud, et tema oma meestega võidab hobuse ära. Hobune pole tahtnud seda uskuda, vaid ütelnud: „Tehke enne proovi, et ma teie tugevust näeksin ja teaksin teid austada kui vägevat sugu."

Sääsk kutsunud oma mehed kokku ja asunud siis ühes parves hobuse kallale. Hobune küsinud: „Olete nüüd kõik koos ja tugevasti töös?" Sääsk hüüdnud rõõmsal häälel „jah", sest ta arvanud, et hobune hakkab armu paluma. Hobune lasknud enda maha ja kikerdanud kõik sääsed surnuks. Ainult üks pääsenud eluga ja ütelnud: „Oleks meil veel üks mees olnud, siis oleks võit meie olnud: maha saime küll, aga nahka ei jõudnud ära nülgida!"

Nii jäänud siis sääsk enda arust ikka võitjaks.

Karja.

II. NÕIDUSMUINASJUTTE.

Tõsi ja Vale.

Tõsi ja Vale läksid reisima, võtsid oma leivakotid kaasa. Alguses sõi kumbki oma kotist, aga viimaks ütles Vale Tõele: „Sööme sinu leivakoti tühjaks, siis ühte on kergem kanda." Söönudki teise leivakoti tühjaks.

Käinud mitu päeva, ei olevat ikka tööd leidnud. Tõsi hakkab rääkima: „Anna oma leivakotist mulle ka süüa!" Ühe korra andnud, rohkem mitte, sest see saab ka tühjaks, kust me siis võtame. Viimaks öelnud Vale: „Anna, ma torkan su silma peast välja, siis annan selle eest süüa!" Tõsi vastanud: „Hea küll, ühe silmaga võib elada, aga tühja kõhuga ei või." Lasknud oma silma välja torgata ja saanud süüa.

Lähevad jälle, kõhud tühjad, kusagilt tööd ei leia. Vale sõnanud: „Anna, ma torkan su teise silma ka välja, siis sööme seltsis leivakoti tühjaks!" Teine vastanud: „Tõsi ta on küll, nälga ei maksa ka surra." Teine torganud kohe ta silma välja.

Läinud edasi, leidnud surnuaia. Vale võtnud Tõe, viinud sinna surnuaiale, lasknud ta sinna lahti ja läinud ise minema. Teine karjunud seal pimedast peast. Lähedalt paistnud linn, Vale läinud sinna, et eks seal ikka tööd leia.

Olnud hommikune koiduaeg, teine vaevelnud surnuaias, silmad valutanud. Siis tulnud harakad, varesed ja rongad sinna kokku, rääkinud omavahel: „Ega sa ei tea, mis mina tean?" Teine jälle vastu: „Ega sa ei tea, mis mina tean?" Harakas öelnud viimaks: „Te olete ka targad — seal on pime, ta ei tea, kuidas ta silmad terveks saavad, aga mina tean." Vares vastanud: „Ma tean, ma tean, seal ligidal on ühe nõia haud." Ronk öelnud: „Kus kohas?" Harakas vastanud: „Täräh, kolm käsisülda edasi mõõta põhja poole, seal see haud on. Haual on rauatükke, kraapigu pime nendega mulda, hõõrugu siis silmi, ja ta saabki nägijaks!"

Linnud kõnelnud edasi: „Mis te veel teate?" Vares öelnud: „Ma tean, ma tean!" Ronk küsinud: „Mis sa siis tead?" — „Linnas on suur veepuudus, nad ei tea, kuidas vett saada. Aga ma tean!"

Pime mõõtnud kolm käsisülda endast edasi, leidnud raua-

tüki ja hõõrunud silmi. Vares öelnud: „Vaata, vaata, juba leidis!" Mees nühkinud silmi ja juba hakanud valgust nägema. Harakas öelnud: „Eks see pime saagi nägijaks. Te teete nii kõik targaks, linn saab vett ka viimaks!" Vares öelnud: „Jah saab, jah saab! Võetagu see suur kivi, mis linna keskel asetseb, lõhutagu puruks, ja vett saab tervele linnale, jääb järelegi veel!" Siis läinud kõik linnud kiik-kaak puu otsast minema.

Mees parandanud oma silmi, hakanud juba nägema. Näinud linna, läinud ka sinna. Tahtnud juua saada, aga vett ei ole, ei saa anda. Ta leidnud sealt kaevutegijad, öelnud neile: „Mis te ilmaaegu vaeva näete — kerge vaevaga võite vett saada, kui ma õpetan." Tööjuhataja küsinud: „Mismoodi saab vett?" Tõsi viinud mehe sinna kivi juurde ja öelnud: „Lõhkuge see kivi ära, siit saab vett!" — „Kui see nii peaks olema, siis saad selle eest mitu tuhat seeklit, mis linn on lubanud tasuks anda." — „Tehke proovi!"

Lõhkunud selle kivi ära, ja vett tulnud nii kui kaljust. Tehtud suured rennid ja jõed, pandud igale poole vesi jooksma, linnal olnud vett küllalt. Mehele antud palju kulda ja hõbedat.

Siis tulnud ta sealt linnast tagasi, võtnud endale linnast toitu ka juurde. Läinud jälle sinna surnuaeda, maganud seal. Vale tulnud ka sinna, nälg ajanud linnast välja. Tõsi rääkinud talle oma loo, kuidas ta rikkaks saanud: linnud õpetanud teda. Ootavad siis veel linde. Vale tahab ka rikkaks saada. Ta öelnud Tõele: „Torka sa minu silmad ka välja, ega nad muidu õpeta!"

Teisel hommikul tulnudki need linnud jälle sinna, hakanud isekeskis aru pidama. Harakas öelnud: „Mis te jälle teisi targaks teete, teisel nüüd silmad peas ja linnal vett küllalt! Kaak-kaak, mis me enam õpetame, las ta olla seal, miks ta teisel silmad välja torkis!"

Vaat siis — tõsi tõuseb ja vale vajub. *Hageri.*

* Peretütar ja vaenelaps.

Ühel emal oli kaks tütart: üks oli ta oma lihane laps, teine kasutütar, kelle vanemad juba ammu kalmukünkas hingasid. Kasuema laskis vaestlast kõik raskemad maja-

talitused ära teha; oma tütar vedeles aga peaaegu muidu. Kõik oma tütre ärapeetud riided anti vaeselelapsele katteks. See pesi need puhtaks ja kohendas ilusasti kokku. Nõnda nähti teda vanades riietes ikka ilusamana ja viisakamana kui peretütart, kes lihakil ja lohakil, sirakil ja sorakil oma uute riietega käis. Ka oli vaenelaps oma näojume ja kehasirguse poolest peretütrest kaugel ees, nõnda et kasuema alati kadeda silmaga ta peale vaatas. Sellepärast oligi vaesellapsel palju kannatada.

Ühel päeval saatis kasuema vaeselapse metsa palja jalu puid korjama. Vaenelaps eksis suure metsa sisse ära. Nuttes jooksis ta siia ja sinna, aga teed koju leida oli asjata. Viimaks hakkas väsimus ja nälg teda vaevama.

Seal tuli vana emis seitsme pojaga talle vastu ja ütles: „Tapa minu pojad ära ja tee neist enesele rooga, mis üle jääb, võta tagavaraks." Vaenelaps ei võtnud enam kui üheainsa põrsa, valmistas toiduks ja sõi. Oli ta oma keha kinnitanud, siis tõttas ta jälle edasi. Nõmme kanarbik ja kuivad oksad kiskusid ta jalad veriseks.

Nüüd tuli talle lammas vastu, rauad sarvis, ja ütles: „Niida mind puhtaks ja tee enesele säärised; mis villast üle jääb, võta enesele tagavaraks." Vaenelaps niitis lamba ära, tegi enesele säärised, aga mis villast üle jäi, keeras ta ilusasti nuuti ja surus kõige raudadega tagasi lamba sarvi.

Edasi minnes hakkas kange janu teda vaevama. Seal tuli jälle lehm talle vasikaga vastu, lüpsik sarvis, ja ütles: „Võta lüpsik, lüpsa mind, kustuta oma janu ja mis üle jääb, võta endale tagavaraks." Tüdruk lüpsis lehma ära, vaigistas selle piimaga oma janu, mis üle jäi, jootis ta vasikale, siis pani ta lüpsiku jälle tagasi lehma sarvi ja ruttas kärmel sammul edasi.

Kui vaenelaps ühest sillast üle astus, tuli koer talle haukudes vastu. Silmi üles lüües nägi ta saunahütikest enese ees seisvat. Saunaukse ees tuigerdas üks õige vana eidekene kepi najal, must ja koristamata. See ütles: „Tule, tule, lapsukene, natukeseks minu juurde! Aita mind!" Vaenelaps ruttas eidekese juurde, aitas ta tuppa ja küsis: „On sul veel midagi soovida?" Eidekene vastas: „Küta saun soojaks ja vihtle mind!" Vaenelaps: „Kust ma puid saan?" Eit: „Korja õuest, küta nendega!" Vaenelaps korjas häid kuivi puid ja

küttis sauna soojaks. Vaenelaps küsis jälle: „Kust ma vett saan?" Eit vastas: „Võta ukse kõrvalt toobrist solgivett, see minule hea küll." Vaenelaps tõi aga selget allikavett ja soojendas kolde peal pajas soojaks. Vaenelaps küsis jälle: „Kust ma vihta saan?" Eit vastas: „Võta nurgast kontsluud, see minu kohta hea küll." Vaenelaps jooksis metsa ja tegi ilusa pehme lehtse viha. Kui ta tagasi tuli, oli juba suits saunast välja läinud. Vaenelaps viis vihtlemise-vee ahju peale ja küsis eidelt: „Kuidas ma su nüüd kummi peale saan?" Eit vastas: „Võta mind karvust kinni ja viska üles!" Vaenelaps võttis eidekese hellalt kaenlasse ja kandis ta ilusasti kummile. Seal vihtles ta tema pehme viha, seebi ja sooja veega õige puhtaks. Vihtlemise ajal võttis vaenelaps julgust, katsus eidega pikemalt juttu ajada ja küsis, kust ta pärast valget särki ja puhtaid riideid võiks saada. Aga eit vastas niisama lühidalt kui enne: „Vaata leitseaugu sees on vanu räbalaid minu tarvis küllalt." Nõnda ei aidanud vaesellapsel muud midagi, kui pidi jälle omapead otsima. Ta jooksis aita, tõi sealt nõndapalju puhtaid riideid, kui just tarvis arvas olevat. Siis pühkis ta eidekese kuivaks, pani talle valge särgi ja puhtad riided selga, kohendas sängi üles, pani eidekese sisse puhkama ja kattis ta sooja tekiga kinni. Varsti uinus eit vaikse une hõlma.

Seni kui eit unehõlmas uinus, pesi vaenelaps eide vanad riided valgeks, pühkis sauna põranda puhtaks, kasis tolmu akna ja seinte pealt ära ja seadis kõik majaasjad korrale.

Kui eit unest üles ärkas, oli tal üpris hea meel. Nüüd palus vaenelaps eidekest omale teed kodu poole juhatada, sest et kasuema teda vist juba ammugi oodata.

Eideke ütles: „Hea laps, et oled mind ilusasti vihelnud ja mu sauna viisipärast koristanud, ma ei taha sind ka mitte ilma palgata jätta. Mine aita, võta sealt laudilt punane kast! See olgu sulle palgaks, aga ära teda enne lahti võta kui kodus oma kambris." Siis juhatas ta veel lahke sõnaga teed kodu poole. Tütarlaps võttis nimetatud kasti, andis eide käele suud ja läks siis härda meelega eidekese peale mõteldes tähendatud teed koju tagasi.

Kodus kambris võttis ta saadud kasti lahti. Kast oli kulda ja hõbedat ääreni täis. Nõnda sai vaenelaps korraga rikkaks neitsiks.

Kohe saatis perenaine ka oma tütre metsa puid korjama ja käskis teda ära eksida, et tema ka suure rikkuse osaliseks võiks saada. Seda käsku täitis ta väga hea meelega.

Metsas eksides tuli temale, nõndasamuti kui enne vaeselelapsele, esiti emis, siis lammas ja viimaks lehm vastu. Aga tema tappis kõik emise pojad, võttis kõik lamba villa ja lehma piima kõige lüpsikuga omale. Üle silla astudes nägi ta eidekest sauna ukse ees kepi najal tuigerdavat. Ta ruttas sinna. Eit palus ennast tuppa aidata. Peretütar aga ei tahtnud oma kättki ta külge pista; sellepärast hakkas ta tema kepi otsast kinni ja vedas teda nagu pimedat santi tuppa. Seal küsis ta, kas eidel mõnda tööd temale anda oleks. Eit käskis ennast vihelda ja andis iga küsimuse peale needsamad vastused, mis enne vaeselelapsele. Peretütar küttis sauna vettinud rontidega, vihtles eite solgivee ja kontsluuaga, vedas ta karvupidi ahju peale ja sealt maha ning kattis ta vanade räbalatega; viimaks pani ta vanade riiete sisse sängi puhkama.

Igav oli peretütrel seni oodata, kui eit üles tõusis. Eit aga ei uinunudki kaua, varsti lõi ta silmad lahti. Kohe küsis peretütar teed koju juhatada. Eit ütles: „Mine aita, vaata seal laudi peal on üks must kast, see olgu sulle palgaks. Kodus sealaudas võid selle lahti võtta."

Peretütar jooksis kohe aita, võttis sealt nimetatud musta kasti ja tõttas ilma eite tänamata koju ema juurde. Rõõmuga võttis ema teda kodus vastu. Eide käsu peale läksid nad sealauta kasti lahti võtma. Niipea kui tütar kasti kaant kergitas, purskas tuld ja tõrva mõlemale vastu silmi ja põletas nad kõige sealaudaga ühes ära.

Vändra.

Suur-Mihkel ja Väike-Mihkel.

Suur-Mihkel ja Väike-Mihkel saadeti kahekesi mõisa poolt metsa puid raiuma. Kummalgi olnud oma kahe päeva söögimoon kotiga ligi. Esimese päeva hommikul ütelnud Suur-Mihkel Väikesele: „Sööme sinu leivakoti täna üheskoos tühjaks, homme võtame jälle minu oma käsile." Väike-Mihkel sellega rahul kah. Söövadki esimesel päeval Väike-Mihkli leivakoti seltsis tühjaks.

Jõuab teisel päeval pruukostivõtmise aeg, ei Suur-Mihkel lase Väikest oma söögi ligigi. Ütleb: „Vaata, seal mätta sees on mesilasepesa, mine söö sina see ära!" Väike-Mihkel vastu: „Noh, hea seegi!" ning läheb mesilaspere juurde. Mesilased teda paluma: „Ära söö meid ära! Küll meie tahame sulle häda ajal abiks olla!" Väike-Mihkel võtab mesilaste palumise kuulda. Töötab tühja kõhuga lõunani.

Lõunaleiva söömise ajal tahab ta jälle minna Suur-Mihkli koti manu. See juhatab: „Näe, seal urus on hiirepesa poegadega, mine söö need lõunaks ära!" Väike-Mihkel kostab jälle: „Hea seegi!" Asub hiirepesa sööma. Hiired vastu paluma: „Ole hea mees, jäta meid ellu, küll me oleme sulle häda ajal abiks!" Väike-Mihkel jätnud siis ka hiirepesa puutumata.

Õhtul söönud Suur-Mihkel oma kõhu jälle täis, aga Väikesele ütelnud ta: „Vaata, selle suure kuuse otsas on kullipesa, mine söö sina see ära!" Tema ütelnud nagu enne: „Hea seegi!" ja roninud kuuse otsa kullipesa manu. Üleval vana kull vastu paluma: „Jäta mu pojad ellu, küll ma tahan sulle häda ajal abiks olla!" Väike-Mihkel jätnud siis ka kullipojad rahule ja läinud tühja kõhuga koju.

Teine kord saadetud jälle mõlemad Mihklid kaheks päevaks puid raiuma. Ka seekord tahtnud Suur-Mihkel Väikesega ühest kotist sööma hakata. Aga nüüd ei olevat teine sellega enam nõus olnud. Teadis juba Suur-Mihkli konkse.

Kui nad puid raiumast koju läinud, valetanud Suur-Mihkel mõisahärra ees: „Väike-Mihkel lubas ühe ööga suure vahast kiriku üles ehitada, millel kõrge mullast vall ümber ja kaheteistkümne häälega kell tornis." Härra kutsunud siis Väike-Mihkli enda ette. Andnud talle kõva käsu kätte, et teiseks hommikuks peab suur vahast kirik kõrge mullavalliga ja kaheteistkümnehäälelise kellaga valmis olema.

Väike-Mihkel läinud õhtul metsa, hakanud nutma. Arvanud, et ta seda iialgi ei jõua teha ja seega siis surm seisab varsti suu ees. Seal tulnud vanad tuttavad, mesilased, hiired ja kull, tema juurde, küsinud, et miks ta nutab. Kui Mihkel neile oma häda kurtnud, ütelnud mesilased: „Vahast kiriku ehitamise pärast ole mureta — küll me selle hommikuks valmis teeme!" Hiired lubanud kirikule

teha ühe ööga mullast valli ümber. Kull rääkinud: „Kaheteistkümne häälega kirikukella ei ole mujalt leida kui põrgust. Seda ma ei saa muidu kätte, kui pead ise ka ühes tulema."

Väike-Mihkel mõtelnud: „Üks surm ta puha, kus ma suren — kas täna öösel põrgus või homme hommikul maa peal härra käes!" Lubanud kulliga ühes minna. Kull käskinud teda endale selga istuda ning hakanud põrgu poole lendama.

Hulga aja pärast jõudnud nad ühe mere äärde, seal laskunud kull maha. Ütelnud seljas-istujale: „Võta siit üks tilk vett ja hoia alles!" Väike-Mihkel teinud nõnda, kui kull käskinud. Seepeale istunud Mihkel oma abimehele jälle selga ja läinud üle mere.

Tüki aja pärast tulnud suur liivakõrb vastu. Seal käskinud kull Väike-Mihklit ühe liivatera ühes võtta ja põue pista.

Kui nad jälle päratu maa edasi olid lennanud, saanud ühe pika ja paksu metslaane juurde. Kull Väike-Mihklit õpetama: „Murra siit puu-urvake, pista põue ja hoia alles!"

Viimaks jõudnud nad põrgusse vanapagana elumaja juurde, kus rippus kaheteistkümne häälega kell katuseharjal kolmesõlmelise nööriga kinniseotult. Kull lennanud Väike-Mihkliga katusele, käskinud teda kellanööri sõlmed lahti päästa. Niipea kui Mihkel päästnud esimese sõlme valla, helisenud kell: till, till, till! Vanapagan alt toast kohe küsima: „Kes seal kella kallal on?" Kull vastanud: „Kullike, linnuke liigutab kella!"

Kui Mihkel teise sõlme lahti võtnud, tiliseud kell jälle. Vanatühi uuesti nõudma: „Kes seal katusel kellaga jändab?" Kull kohe vastu: „Kullike, linnuke on kella man."

Viimaks kui Väike-Mihkel kolmanda nööri sõlme valla päästnud, hakanud kell suurt müra ja kära tegema. Väike-Mihkel aga kell ruttu sülle, kullile selga ja tuhknai — minema.

Kella kärast saanud vanapagan aru, et vargad on väljas. Hüüdnud siis oma sellid ja teenrid kokku ning kihutanud kellariisujaile järele. Kui nad juba põgenejaile lähedale saanud, hüüdnud kull Mihklile: „Võta puu-urb põuest välja ning viska selja taha maha!" Väike-Mihkel visanud urva

maha, ja silmapilguga kasvanud nende ning tagaajajate vahele säärane paks mets, millest ükski ei saa läbi minna. Vanapagan tulnud suure hooga metsani, ei ole aga muidu edasi saanud, kui läinud koju tagasi, toonud kirve ja raiunud puud eest maha.

Kui vanapagan kellaviijaile jälle ligilähedale jõudnud, ütelnud kull Väike-Mihklile: „Viska ligivõetud liivatera oma selja taha!" Niipea kui Mihkel liivatera maha visanud, sündinud ilmatu suur ja kõrge mägi nende ja vanapaganate vahele. Ei tagaajajad pääse muul viisil põgenejaile järele, kui peavad jälle koju minema, labida tooma ning mäest tee läbi kaevama.

Kui kull viimaks jälle vanapaganate lähenemist märganud, hüüdnud ta seljas-istujale: „Puista veetilk maapinnale maha!" Kui Väike-Mihkel seda teinud, lainetanud korraga otsatu lai meri nende jalgade kohal. Vanapagan jõudnud varsti mere veerde. Ei saa enam kuidagi põgenejaile järele. Seal hakanud vanatühi ise merd eest tühjaks jooma. Kui ta suurema hulga vett juba ära joonud, plahvatanud mehike äkitselt lõhki.

Kull toonud aga Väike-Mihkli parajasti hommikuks koju tagasi. Selle ajaga, kui ta kella otsimas käinud, olevat mesilased hulgana suure vahast kiriku kõrge torniga valmis ehitanud, hiired sellele jälle mullast valli ümber teinud. Kull viinud nüüd Väike-Mihkli kaheteistkümne-häälelise kellaga torni. Väike-Mihkel seadnud seal kella üles ning härra käsk olnudki täidetud!

Seepeale kõnelnud Väike-Mihkel härrale: „Suur-Mihkel lubas terve öö sihukeses kuumas ahjus magada, kus enne seitse sülda puid ühtejärge on ära põletatud." Härra lasknud siis ka ühes ahjus järjest seitse sülda puid ära põletada, käskinud Suur-Mihklit sinna ööseks magama minna. Et ta ise ei läinud, siis visatud ta vägisi sinna ahju. Nõnda sai Suur-Mihkel oma kelmuse eest palga kätte.

Tarvastu.

III. NOVELLILAADILISI MUINASJUTTE.

* Mõisniku ja talupoja vale.

Mõisnik saanud kuulda, et talupojal ka viiskümmend rubla raha olla. Ta kutsunud talupoja enda juurde ja pidanud aru, kuidas seda raha endale saada. Talupoeg läinud. Mõlemad pidanud üksteisele valetama, nii olnud kaup, ja kes teise vale valeks ütleb, see kaotab oma viiskümmend rubla. Mõisnik käskis talupoega valetada. See seisis vastu: „Teie olete enne arvanud, teie valetage enne."

Mõisnik hakanud siis peale ja valetanud talupojale nõnda: „Minu papal oli hall härg, see kasvas nii suureks, et kui ära tapeti, siis nahk oli nii suur, et ulatas üle terve ilma."

Talupoeg vastu: „See võib tõsi olla. See nahk sai saabasteks tehtud ja käib nii üle ilmamaa, see võib tõsi olla."

Siis valetas talupoeg nõnda: „Minu isa tegi toa taha kanepid. Üks kasvas teiste seast nii pikaks, et taevani ulatas, ja ma läksin seda mööda taevasse." — „Mis sa seal siis nägid ka?" küsis mõisnik. „Eks ma näinud neid, kes sinna enne olid läinud." — Mõisnik: „Kas nägid mu papat ka?" — „Miks ei näinud, ta söötis seal sigu." Mõisnik ähvardas seda kuuldes talupoega lüüa ja ütles: „Mis sa, lurjus, valetad! Kasi minema!"

Talupoeg äigas mõisniku raha laualt ja läks, sest mõisnik oli öelnud, et ta valetab. Talupoeg oligi sada rubla rikas.

Harju-Jaani.

Tohm kuningapoeg.

Kord oli ühel kuningal kolm poega. Kaks vanemat purjetasid laevadega merel ja kauplesid, aga kõige noorem oli isa juures kodus. See kolmas poeg polnud sugugi teiste vendade moodi. Tal oli rammu küll ülearu, aga ta oli pisut loll ja juhmivõitu. Isa andis talle ka ühe vana laevarisu ja soola kaubaks. See oli kõige odavam kaup. Head kaupa poleks keegi niisuguse tohmi kätte uskunud.

Poiss purjetas merele, aga kuhu külge ta purjetas, seda ei teadnud ta isegi. Madrused, need olid ka sihukesed purlakid seal peal, need ei teadnud ka laeva asjust midagi. Purjetasid nii, nagu tuul aga lükkas.

Saanud nad sedaviisi mitu aega merd mööda kolanud, jõudsid nad ühe kuninga linna alla. Poiss läks madrustega maale. Küsis süüa. Toodi nendele leent ette. Aga leem oli täitsa mage. Poiss küsis soola, aga ükski ei teadnud, mis asi sool on. Poiss seletas, et sool annab toidule poole magu juurde. Ta laskis laevalt soola tuua ja riputas mõne tera leemesse. Siis laskis ta selle maa inimesi leent maitseda. Kõik kiitsid, et olevat väga hea, ja viisid leent ka kuningale maitseda. Siis tuli kuningas ja kõik linnarahvas pullvärki ja vahetas poisi käest soola kulla vastu. Seal maal oli väga palju kulda. Poiss sai umbes niisama palju kulda kui tal enne soola oli.

Kuningatütar nägi ka poissi ja tuli salaja pullvärki teda paluma, et ta teda kaasa võtaks merele sõitma. „Miks mitte," ütles poiss. „Kui õhtul hea tuul on, tule siis laevale." Kuningatütar tuligi ja siis muudkui puri püsti ja minema. Nad läksid jällegi, nagu tuul lükkas, kolasid mõne päeva merel ning juhtusid selle laevaga kokku, kus poisi vennad peal olid. Vennad tulid ka kahekesi poisi laevale. Nad nägid, et laev oli kulda täis, ja pidasid kohe nõu ära. Nad viskasid poisi üle parda meresse ning panid kuningatütre ja madrused vanduma, et nad sellest kellelegi ei räägi. Siis purjetasid nad noorema venna kullapallastiga koju ja valetasid isale, et nad venna laeva nõnda merelt olid leidnud. Vanem vend palus isa käest veel luba seda kuningatütart endale naiseks võtta. Isa lubas ka ja hakatigi pulmade vastu ehtima.

Hea küll. Noorem vend oli aga saanud ühest puutükist kinni sähvata ning hoidis ennast sellega vee peal. Ta oli kange mees ujuma ka. Ta ujus ikka edasi, aga kuhupoole, seda ei teadnud ta isegi. Mõnda ööd-päeva oli ta nõnda merel. Viimaks sai ta maale. Seal mere ääres oli hurtsik, hurtsikus elas kalapüüdja. See võttis poisi varju alla ja andis talle kuivad riided ülle. Siis hakkas ta koju minema. Mõned inimesed tundsid ta ära ja käskisid rutata, homme juba olevat ta vanema venna ja võõramaa kuningatütre

pulmad. Poiss jõudis ometi õigeks ajaks koju ja läks salaja isa juurde. Isale rääkis ta oma asjaloo ära. Isa sai väga pahaseks teiste vendade kuriteo pärast ja kutsus oma nõumehed kokku. Nõumeeste seas olid ka tema vanemad pojad. Kuningas jutustas neile nii mõistu oma noorema poja lugu ja küsis, mis säärase teo tegijatele tuleks teha. Nõumehed ütlesid, et neid tuleks tublisti nuhelda. „Ei, ei," ütlesid kuninga pojad, „seal pole muud kui pea otsast maha." Siis tõi kuningas oma noorema poja välja ja ütles: „Vaat selle mehega on nõnda tehtud." Siis kohkusid vanemad pojad kohe ära, langesid isa ette põlvili ja hakkasid armu paluma. Isa andis siis nendele armu, aga nooremale pojale käskis ta kõik kulla kätte anda. Teisel päeval laskis poiss ennast võõramaa kuningatütrega kokku laulatada ja pulmad peeti ära.

Pöide.

IV. TEKKE- JA SELETUSMUISTENDEID.

Väike-Maarja kadunud jõgi.

Enne polnud Maarjas nii suur veepuudus nagu nüüdsel ajal. Ehk küll mõni jõgi ja järv siin leida on, on need ometi kihelkonna rajade juures, kesk-kihelkond on aga veest tühi. Enne oli Maarjas suur jõgi, mille hakatus Pandiveres oli; sealt jooksis ta Avispea küla poole, kust ta keeru otse Ebavere mäe peale tegi, kust Vao jõgi ennast temaga ühendas. J õ e h a l d j a s ja m ä e h a l d j a s ei leppinud hästi kokku. Viimaks, kui tüli juba suureks läks, võtsid nõuks, et üks neist välja rändama peab. Välja rändama pidi see, kes kõige hiljemaks silla peale tuli. Hommiku vara, kui kõik veel magasid, tõusis mäehaldjas üles: ta magas ka kõrgel mäe otsas, kus päike teda kergesti üles ajas. Nii pidi siis jõgi ära minema. Ta ei kadunud aga, vaid puges maa alla. Kes sinna k a e v u teeb, saab kõige paremat vett. Avispeas on veel mõni t i i k jõest järele jäänud, kus palju h a v i k a l u on, -- sellest ka nimi. Sealsamas on ka üks sillakoht veel näha. Pandiverest kuni Avispeani, sealt jälle kuni Ebavere mäeni on lai piir järele jäänud — see on jõe jooksu koht.

Väike-Maarja.

Võhandu jõe kaevamine.

Vanataat kandnud ikka kõigi oma laste eest ühteviisi armulikult hoolt ega tahtnud, et keegi temale kui isale mõne puuduse pärast kurba nägu näitaks. Nõnda pannud ta tähele, et siin kolkas puudub jõgi, mis rohumaad kastaks ja kuivanud keelt karastaks, ühtlasi ka tööde juures aitaks, nagu veskite läbi jne.

Et seda puudust parandada, kutsunud Vanataat kõik loomad kokku jõge kaevama. Neid kogunenud karjana kaevamispaigale. Virk jänes seatud sihiajajaks. Aga nagu jänese mood, kargab ta pea sinna, pea tänna, nõnda ka siin: ta keerutles tsiiro ja tsääro, mõnes kohas peaaegu ringiviisi — nii teeb siis ka jõgi suured keerud ja vangud ja tuleb mõnes paigas peaaegu sinnasamasse tagasi, kust ta ära keerutas.

Kaevamistööd tehti tublisti. Vares arvanud, et ta puhas kuub saab poriga mustaks. Seepärast võtnud ta musta hõlsti peale. See jäetudki talle. Nüüd ongi varesel nagu hõlst peal.

Vanataat vaadanud järele, kas ka kõik töös on. Ta ei juhtunud vähki silmama ja küsinud: „Kus too vana vähk ka on?" Vähk aga olnud teiste taga agarasti töös ja kostnud uhkelt: „Kas sul silmad taga on?" Seepärast saanud ka temale enesele nõnda.

Viu ei tahtnud oma valget maniskit ära määrida ega tulnud sinnapoolegi, vaid oli enese koguni ära peitnud. Seepärast ei olevat tal luba mujalt juua kui puu- või rohulehe pealt kastet. Põuaajal kisendab ta joogijanus „viu!" ja „viu!". Jõgi kaevati tematagi valmis. Vanataat kallas ise vee sisse ja juhatas, kuhupoole ta pidi voolama.

Räpina.

Kiisk ja säga.

Säga ujub Võrtsjärvest Emajõge mööda Pikasilla poole. Parve kohal tuleb kiisk vastu ja hakkab juttu tegema: „Tere, tere, säga-onu!" Säga vastu: „Tere, tere, kiisk!" Kiisk pärima: „Kustpoolt onu tuleb?" Säga vastu: „Tulen

otse Võrtsjärvest." — „Kas seal süüa saab ka?" — „Ei tea, sugulased jäid maha Mina ise lähen teist kohta otsima."

Kiisk mõtles: „Eks lähen ometi vaatama!" Läkski Võrtsjärve. Aga kiisa toitu ei olnud Võrtsjärves palju. Sellepärast on vaene mees ka luine ning puine ja ütlevat ise: „Liha sain Emajõest, luud sain Võrtsjärvest."

J. Kunder, „Eesti muinasjutud" (1885).

* Kuidas õpiti rauda jätkama.

Vanal ajal, kui keegi veel rauda jätkata ega kokku keeta ei mõistnud, käinud üks sepp iga päev sepapajas seda kunsti õppimas. Aga tee mis tahes, raud ei jää ega jää kokku.

Õhtul tuleb sepp puruväsinuna kodu poole ja vanakurat tuleb vastu ning küsib: „Noh, sepp, kas said raua kokku jätkata?" — „Ei saanud," vastab sepp. Kurat naerab ja ütleb: „Ei sina seda kunsti küll mõista!"

Sepal süda täis, katsetab teisel päeval jälle. Kuid ikka sama lugu — ei saa ega saa kaht rauatükki kokku jätkata. Õhtul sammub koju, kurb ja väsinud. Jälle tuleb kurat vastu ja küsib: „Kas said raua kokku jätkata?" — „Ei saanud," ütleb sepp. „Noh, kas ma ei öelnud! Sinust ei saa eluilmaski õiget seppa, sest et sa seda tööd veel ei tunne."

Sepal jälle süda täis, läheb koju ja mõtleb: homme lähen jälle katsetama; kui raud siis ka kokku ei jää, ütlen kuradile siiski, et jäi; saab näha, mis ta seepeale siis vastab.

Juba kolmat päeva kuumutab sepp rauda ja raiskab süsi, kuid läheb jätkama — ikka ei hakka kokku. „See olgu mul viimne katse!" ütlep sepp õhtul ääsituld kustutades ja sepapaja ust lukku pöörates. „Usun nüüd, et kahte rauatükki ei saa kunagi kokku jätkata."

Kodu poole minnes tuleb talle jälle kurat vastu ja küsib: „Noh, sepp, nüüd ometigi said raua kokku keeta, ega sa muidu nii pimedaks töösse jäänud?" Sepp vastab: „Jah, nüüd on see kunst käes küll — raud on koos." — „Või koos?" imestab kurat. „Noh, ega sa muidu teda kokku saanud, kui viskasid peenikest valget liiva vahele." Seda

kuuldes märkas sepp asjalugu, läks hommikul jälle sepikotta, ajas kaks rauatükki kuumaks, viskas liiva vahele ja jätkas kokku.

Sellestsamast päevast alates tarvitavad kõik sepad raua kokkukeetmisel liiva, ja kui raud kokku ei jää, hüüavad kuradi nime, kes selle kunsti on esimesena sepa kavaluse tõttu ära öelnud.

Rõuge.

Miks jänesel on mokk lõhki?

Kord tulid jänesed mäele suure männi alla kokku oma viletsa elu parandamise üle nõu pidama. „Vaadake, armsad jänesed," ütles kõige suurem jänes, „meie peame kõiki kartma, aga ükski ei karda meid. Küti ja koerte ees peame kanget hirmu tundma, ja ei tea, kuhu pesa teha, kus naise-lastega elada. Seda pole meil lootagi, et meie elu paremaks läheb, vaid see läheb palju hullemaks, sest iga poisijõmpsikas ajab meid taga, ja kui juhtub meid nägema, siis karjub: jänes, jänes! Parem lähme järve ja uputame endid ära, ja siis on meie vilets elu otsas. Surema peame ju ükskord muidugi." Kõik jänesed olid selle nõuga rahul ja hakkasid ligidaloleva järve poole jooksma, et seal endid ära uputada. Järve kaldal oli aga suur lambakari söömas ja karjane oma koeraga rohus küljeli maas. Kui jäneste jooksumüdin nende kõrvu kostis, kohkusid nad kangesti ja pistsid jooksu, lambakari ees ja karjane koeraga taga järele. Seda nähes hakkasid jänesed naerma ja ütlesid: „On ikka ka loomi ja inimesi, kes meid kardavad ja meie eest ära jooksevad." Nad pöörasid metsa tagasi. Kangest naermisest jäid neil aga mokad lõhki.

Ambla.

V. USUNDILISI MUISTENDEID.

Tuulispea viib noa ja lennutab selle omaniku koju.

Ühel ilusal suvepäeval vitsutas üks talunik õues paku peal pütte. Seal tuli tuulispask ja ajas talle puru silma. Talunik sai seeüle nii vihaseks, et noaga tuulekeeru sisse

viskas. Tuulispask viis aga ka noa enesega ligi, nõnda et talunik kõige parema otsimise järel nuga enam ei leidnud.

Peale neid sündmusi läks seesama talunik ühele teisele omasugusele külla. Kui talle seal söök ette kanti, toodi lauale ka seesama nuga, mis tal tuulekeeru sisse viskamisega kaduma oli läinud. Imeks pannes nägi talunik seda ja küsis teiselt, kuidas ta selle noa saanud. „Kas sa siis enam ei mäleta: kui sa oma paku peal pütte vitsutasid ja ma sulle puru silma ajasin, viskasid sa mulle noaga reide, mille ma nõnda enesega ära tõin!" — „Kas sina siis seal olid? Kui sa nii kenasti oskad sõita, siis, palun, õpeta seda ka minule." — „Ma ei või seda mitte kellelegi õpetada, va kallis." — „Kui mitte kaugemale, siis saada mind täna nõnda minu kojugi!" — „Noh niikaugele võin ma sind ikka saata. Mine maja lävele, soo, nüüd tõsta vasaku jala kand kõrgemale kui parema jala nina!"

Kui talunik seda oli teinud, hakkas ta, oh imet, ennast keerutama, ikka kärmemalt ja kärmemalt, nii et õhk kangest keerutamisest üsna vurises. Keerutades läks ta lähedalseisva puu kallale, sasis seda tublisti ja keerles jälle edasi mööda risu ja rähka; kus sai, seal lükkas mõne heinasaо ümber, ikka edasi, siin ja seal pahandust tehes, kuni leidis enese viimaks oma toa lävelt niiviisi seismast, nagu ta oma sõbra lävel seda kentsakat sõitu oli alustanud.

Tori.

Kaks potermanni.

Kord juhtunud üks madrus pealt kuulama, kuidas kaks potermanni isekeskis juttu puhunud. Ta olnud päris salaja ning tasakesi sahvri nurgas varjus, kui potermannid sahvri taga kõnelnud. Teine oli teise laeva potermann, laevad olid parajasti sadamasillas ankrus.

Üks potermann öelnud: „Küll mul oli eile öösel rasket tööd teha! Üsna jõud pidi juba lõppema."

Teine küsinud: „Mis tööd sul siis teha oli?"

Siis teine potermann rääkinud, et nad tulnud eile öösel laevaga merelt, olnud kange tuul. Peaaegu torm olnud lahti, kuid kapten polevat lasknud purjesid vähemaks võtta, sest

tahtnud ruttu sadamasse saada. Potermann pidanud kogu aja oma jõuga esimest masti kinni hoidma, sest see olnud alt mäda ning oleks muidu ümber kukkunud. Kange tuul olnud kogu aja purjedes.

Madrus rääkinud sellest hommikul kaptenile. Kui esimene mast alt järele vaadatud, siis olnud see üsna mäda ning kapten imestanud, kuidas see polnud juba ammu maha kukkunud.

Mustjala.

* Mõisnik libahundiks.

Üks mõisnik käinud libahundiks ja passinud siis alati teoliste ja vaimude järele, kas need kusagilt ei varasta. Kord viinud üks talumees mõisa metsast koorma puid ja näinud metsast välja tulles hunti. Õhtul kutsutud peremees mõisa ja antud puuvarguse eest naha peale.

„Kes ilma imet seda ometi pidi nägema," mõelnud mees, „mul ei puutund kusagil muud hingelist silma, kui hunti nägin kord."

Teine kord läinud teomehed viljakoormatega linna ja puhanud kõrtsi ees hobuseid. Tahaks ka teesoojendust, aga kuidas saada? Mehed näpistanud igaüks kottidest natuke vilja ja saanud selle eest juua. Kõrtsist välja tulles näinud nad, et üks hunt koormate vahel hulkunud ja hurjutamise peale jooksu pannud. Mehed arvanud isekeskis, et see küll üks õige hunt ei või olla, ja läinud edasi. Tagasi tulles võetud aga mehed maha ja antud viljavarguse eest naha peale. Ajanud teised küll tagasi, aga härra öelnud: „Aa, mis te salgate — kas te hunti kõrtsi ees ei näinud?"

Kolmat kord olnud viinavooriga nõndasamuti.

Hunt käinud vahel ümberringi raipeid otsimas. Ükskord olnud ta ühe mõisa ligidal hobuse kallal. Kutsar näinud kohe, et see õige asi ei ole, pannud hõbenööbi püssi ja lasknud sellega. Hunt näuksatanud ja leiganud kodu poole, kutsar jälgi mööda järele, nõndakaua kui mõisatrepi alla. Jäljed läinud tuppa. Kutsar küsinud härraga kokku saada. Öeldud, et härra on haige. Kutsar pole kuulanud, läinud ikka tuppa, härra oianud asemel. Pakkunud kutsarile hundi laskmise eest raha, aga kutsar olnud kaval, pole võtnud.

Oleks ta võtnud, siis oleks härra terveks saanud ja häda kutsari külge jäänud, nüüd aga surnud härra ära ja rahvas saanud sedaviisi sest pahast loomast lahti. Teomehed pannud raha kokku, ostnud kutsarile veel head kingid ja pidanud rõõmupidu veel mitu ööd tagantjärele.

Jüri.

Pisuhänd.

Pisuhänd olnud vanarahva jutu järgi varakandja, kes peremehele teiste nägemata varandust kokku vedanud. Kes mõistnud, need valmistanud ise pisuhändi, kes ei mõistnud, need läinud Riiast ostma, kus neid müüdud.

Kui Riiga mindud pisuhända ostma, siis pole seda tohtinud kellelegi öelda, muidu oleks ta käik asjata olnud ja ta oleks pidanud ilma pisuhännata tagasi tulema.

Kui mindud ostma, siis küsitud, missugust pisuhända ostja tahab, kas raha- või viljakandjat. Kumba tahtnud, see antud.

Ja kes pisuhänna saanud, see pidanud nimetissõrmest kolm tilka verd andma.

Kaks venda läinud endile Riiast pisuhända ostma. Üks tahtnud viljakandjat, teine rahakandjat pisuhända. Saanud ka mõlemad, mida tahtnud. Väikese paberi sisse pandud pakike, seda pole lubatud enne vaadata kui kodus. Rahakandja pisuhänd kästud kodus kappi panna ja viljakandja aita salve äärele.

Teisel tulnud teel himu vaadata, missugune see pisuhänd on, mis tema ostnud. Ta võtnud paberi lahti, pole paberist muud leidnud kui kaks peerusütt. Ta visanud need tee äärde kännu kõrvale maha.

Teine vend viinud oma pisuhänna koju, pannud, nagu õpetatud, aita salve äärele. Olnud ka kaks söekest. Niipea kui ta need söed salve äärele pannud, saanud neist üks ilus paatjas kana, kes kohe töösse hakanud.

Nüüd saanud teine vend kuulda, et see pisuhänd on juba nii palju tööd teinud. Läinud oma ka otsima.

Läinud sinna kännu juurde, kuhu ta need söed oli maha visanud. Leidnud kännu kõrvalt suure hunniku raha ja

paatjas kana olnud kõrval. Mees võtnud sealt kana ja raha, toonud koju mõlemad.

Otepää.

*** Pood, kust muidu kaupa saab.**

Vabadiku naine Tiina, Tammikust, läks hommiku vara lehma karja ajama. Süda oli tal mitmesuguste muremõtetega täidetud; peaasi oli see, et tal raha ei olnud, millega kas pastlanõelagi oleks ostnud. Nõnda mõtetes ja enese ette vahtides sammus ta edasi. Lehm tahtis orasele minna, ja see äratas Tiina mõtetest. Ta vaatab ja näeb enese ees iiusat poodi. — „Näe, naabri Mart ehitand endale siia toreda poe, ei ma ole ennemalt tähelegi pannud!" räägib Tiina iseeneses ja läheb poodi sisse vaatama.

Poes ei olnud inimese hingegi ja Tiina pidas nõu endale pastlanõela ja kraasid võtta. Ta hüüdis veel mitu korda, aga kui kedagi ei ilmunud, mõtles ta, et kaupmees külasse on läinud, ja võttis nimetatud asjad, sest neid läks tal kõige rohkem tarvis.

Vainul sai ta teiste naistega kokku ja küsis: „Millal Mart selle poe ehitas?", aga ükski ei teadnud talle vastust anda, sest kõik ütlesid, et nad seda poodi ei ole näinud. Viimaks läksid kõik uut poodi vaatama ja kraase ostma, sest Tiinal olid ütlemata head kraasid.

Kui nad sinna kohta said, kus Tiina poe ütles olema, oli see kui tina tuhka kadunud ja mägi oli niisamasugune kui ennegi (sest pood oli mäe jalal). — Tiina läks koju ja oli rõõmus, et ta endale need asjad ilma rahata oli saanud, mida ta vähe aja ette endale kõigest südamest oli soovinud. — Kui Tiina ära suri, siis kadusid ka kraasid ja pastlanõel ära, mis siitsaadik ikka uued ja head olid seisnud.

Väike-Maarja.

Külmast ja külma pojast.

Külma poeg tuleb väljast isa manu rõõmsa teatega: „Ma võtsin ühe saksa ära, sõitis saanis, kutsar pukis." — „Hüva," ütleb isa, „aga vaata: sealt läheb teoline metsa

puid raiuma, kirves vöö vahel, mine võta see ära, ole kärmas!" — „Oot-oot," vastab poeg, „saksal oli soesumm seljas, sain tast jagu, küll sellega ka valmis saan." — Läheb.

Puuraiuja raiub ja raiub (vanasti puu lõikamiseks veel saagi ei olnud). Aga külm hommik, ei saa ega saa tööd tehes sooja, ei tule higigi otsaette, käed külmetavad mis hull (külma poeg oli pugenud puuraiuja kinda pöidlasse).

Mees tõmbab kindad käest, silmitseb, väänab kokku, paneb nad kännu otsa ja hakkab kirvesilmaga taguma. Külma poeg saab hädavaevaga kinda seest plehku panna, põgeneb isa juurde, ütleb lõõtsutades isale: „Saatsid mind küll hullu juurde, tahtis mul elu võtta! Ei säärastele usu ega tohi ligineda. Saksal oli soesumm seljas ja tublisti rõivaid ümber, sellega oli mul lühike laul." — „Jaa, poeg!" ütleb isa. „Ära kae meest karvast, kae hambast. Töömehed on hambamehed."

Halltõbi.

Kord elanud üks hall kaua aega talu krundil soo ääres lepikus ja käinud sealt sagedasti külarahvast, niihästi lapsi kui ka vanu inimesi, piinamas. Keegi ei teadnud, kust külmtõbi tuli ja kuhu ta läks. Viimaks kündnud talumees soo ääres lepiku üles ja teinud kütismaaks. Seda ei sallinud hall sugugi, ta läinud mehe näol minema ja näidanud talumehele rusikat. Mitte kaugele, vaid üle maantee mõisa krundil suure kivi alla jäänud ta elama. Taluinimesed saanud nüüd hallitõve-haigusest lahti, aga mõisasakstele tulnud kibe lugu kätte. Kõik prouad, preilikesed ja noorhärrakesed värisenud ja võbisenud kui haavalehekesed tõvevoodis. Küll käinud tohtrid ja arstid linnast kui maalt, aga ühtegi rohtu polnud hallitõve vastu. Viimaks hakanud ka hull haigus vana mõisniku külge, ta hambad lõgisenud nii kangesti suus, et seda talli juurde kuuldud.

Kord läinud see talumees mõisa, kes oma silmaga oli näinud, kuhu hall kadus, ja palunud härra juurde, et temaga haiguse üle rääkida. Teda lastud varsti ette. Talumees lubanud tõve hävitada, kui härra temale kingib aasta rendi ja annab 5 toopi viina ja 1 naela püssirohtu, et seda suurt kivi

lõhkuda, mis maantee ääres tema krundi ligidal on. Härra lubanud mehe soovi täita, aga lisanud ka juurde, et kui sa mind petad, siis tea, et sul hea saun on oodata. Varsti teisel hommikul asus talumees oma poistega kivi lõhkuma. Õhtuks oli suur kivi purustatud, ja maa seest tuli mees välja, kes hakkas talumehega riidlema: „Sa oled üks vana Jüri. Enne, kui soo ääres asusin, oli sul maanälg, nüüd, kui ma mõisa maa peal elasin, oli sul viinanälg. Siin maal ei saa sedaviisi ükski hall enam elada. Mis see sulle puutus, et ma mõisasaksu võbisema panin." Nõnda riieldes läinud ta ära. Aga järgmisel aastal pannud mõisnik talumehele ikkagi renti juurde.

Helme.

VI. MUISTENDEID VÄGILASTEST.

* Kalevipoeg niidab lesknaisele heina.

Ükskord teinud lesknaine just seal kohal heina, kus Viru- ja Tartumaa raja Tuimõisa küla alt läbi läheb. Naine olnud väsinud ja puhanud käsi, mis olnud künkliku heinamaa pärast väga vaevatud. Tema juurde tulnud Kalevipoeg, suur vikat õlal, ja küsinud: „Noh, memmeke, kuda einatöö kua lähäb?" Naine näidanud küngastele ja öelnud: „Muidu ikka lähäks, aga küngaste pialt ja mätaste õtsast togimine võtab pihad valusast ja venitab käsi."

Sõna lausumata võtnud Kalevipoeg vikati õlalt, luisanud teravaks ja visanud luisu maha. Löönud siis tükikese aega heina, aga ühes heinaga ka puud ja põõsad, kivid ja kännud loogu. Ära minnes öelnud ta lesknaisele: „Korja nüid: siit suad küll niipalju einu, kui sulle vaja lähäb!" Naine saanudki rohkesti heina, ja koju tulles leidnud ta maast Kalevipoja luisu. Sest ajast hüüab rahvas seda kohta Luisiku või Lusika sooks. Soo on umbes 60—80 tessatini suur ja täiesti lage. Seal kasvanud ainult pikk jõhvhein ja konnaosi. Luisku võite veel praegugi Kuke talu heinamaal näha, kuid nüüd on ta juba keskelt pooleks.

Laiuse.

Tõllus ja Leiger.

Kord elanud Hiiumaal kaks venda, kes olnud mõlemad väga suured ja tugevad mehed. Noorem vend olnud põllumees ja armastanud rahulikult kodus elada, vanem aga reisinud palju ja tülitsenud teiste rahvastega. Viimaks tulnud neil ka omavahel tüli. Siis öelnud noorem vend vanemale: „Sina, vana Tõllus, kui sa ei taha rahus elada, siis mine ela seal, kus rahu kallis pole; aga mind lase elada rahus kuni elu otsani." Vanem vend pannud ka kimpsud-kompsud kokku ja läinud läbi Soela väina Saaremaale. Saarlased olnud oma vaenlastega tülis ja pidanud parajasti sõda. Tõllus läinud neile sõjapidamisel appi ja võitnud vaenlased. Mõned pekstud merre, mõned sohu või kus keegi saanud; kes kätte saadud, need võetud orjadeks.

Saarlased näinud, et Tõllus olnud tugev sõjamees ja ka pärast rahvaga hästi läbi saanud, ja palunud teda endile vanemaks. Sellega olnud Tõllus nõus ja jäänudki Saaremaale. Saarlased lubanud tal elama asuda sinna, kuhu ta ise soovib, ja Tõllus võtnud endale jäädavaks eluasemeks Tõlluste mõisa.

Pärast seda läinud Tõllus Hiiumaale venda vaatama ja leppinud sellega ära. Hiljem käinud nad sageli teineteisel võõrsil. Noorema venna nimi olnud Leiger. Ta elanud leplikult koos kõige oma perega ja öelnud neile surres: „Mina olen rahus elanud, elage ka teie rahulikult." Sestsaadik olevat Hiiumaal niisugune rahulik rahvas, et mitu perekonda mahub elama ühes majas, kuid Saaremaal ei saavat iial kaks paari ühe katuse all läbi.

Pühalepa.

Tugev Jaan.

Oru Matsi juurde tuli üks sulane Jaan kaupa tegema, et see ta sulaseks võtaks. Peremehel oligi sulast tarvis ja seepärast võttis ta Jaani sulaseks.

Jaan andis peremehele nõu, et see mõisa läheks ja mõisaga kauba ära teeks, et tema sulane tahab mõisa rukkid üksipäini ära peksta. Peremehel oli mõisa muidugi päevi teha ja seepärast oli niisugune kaup tema meele pärast.

Ta läks mõisa ja tegi kauba mõisavalitsejaga maha kelle käest ta selle eest nelisada rubla pidi saama. Aga seal tuli küsimus: kes vilja põllu pealt kokku veab?

Et sulane seda kodus peremehele ei öelnud, siis pidi peremees seda kodunt sulase käest järele küsima, enne kui kaup kindlaks pidi saama. Sulane lubas seda teha. Siis läks peremees mõisa — ja kaup oli kindel.

Sulane Jaan läks õhtul mõisa, vedas öösel kõik rukkid kokku ja peksis ära, õled aga laskis muist tuulel laiali ajada ja muist vedas ise mööda metsi laiali. Hommikul läinud ta mõisavalitsejale teatama, et see tuleks oma vilja ära tooma. Valitseja läheb rehe juurde, kus vili juba pekstud, ja küsib: „Kuhu õled on jäänud?" Sulane Jaan ütleb aga, et neil seda kaupa ei olnud, et õled kokku pidi korjama, ja seepärast olevat ta tuulel lasknud muist õlgi laiali ajada ja muist olevat ise risust eest ära metsa alla viinud, ja kui valitseja tahtvat sada rubla maksta, siis veab ta õled jälle kokku.

Valitseja lubas Jaanile selle eest sada rubla maksta, kui ta õled mõisa hunnikusse veab. Jaan hakkas teisel õhtul jälle tööle ja hommikuks olid kõik õled valitseja maja ümber hunnikus, nõnda et valitseja maja kui suur õlekuhi välja nägi ja valitseja toas oleks mitu päeva öö kestnud, kui valitseja poleks lasknud õlgi ära vedada. Jaani käest küsides, mispärast ta õled maja ümber vedanud, saanud ta vastuseks, et neil kaupa ei olnud, kuhu ta õled hunnikusse pidanud panema; sellepärast pannud ta õled valitseja toa ümber, et need talle hommikul ülestõusmisel kohe silma paistaksid.

Teinekord saatnud sulane Jaan peremehe mõisa kaupa tegema, et tema veab üksinda mõisa sõnniku välja. Kaup tehtudki valmis. Ja ühel õhtul marsib Jaan jälle tööle. Teiseks hommikuks on kõik mõisa karjalaudad sõnnikust tühjad, aga põllud ei tunne sellest midagi kasu, sest Jaan vedas kõik sõnniku metsa orgudesse ja täitis orud-mäed tasa, et vesi ka mägede otsas rohtu kastaks.

Hommikul marsib valitseja põldusid vaatama, aga sõnnikut ei kuskil. Küsib Jaani käest järele, kuhu ta sõnniku vedanud. Jaan aga vastab, et ta vedanud sõnniku metsa orgu ja et neil polnud kaupa, kuhu ta sõnniku pidanud

vedama, ja ta olevat oma kohuse sellega täitnud, et ta sõnniku välja vedanud. Kui valitseja tahab paarsada rubla maksta, siis veab ta sõnniku põllule laiali. Valitsejal ei olevat parem nõu aidanud, kui lubanud selle hinna Jaanile maksta, sest mõne teise palkamise korral oleks vedu veel kallim tulnud. Teisel hommikul olnud kõik sõnnik põllule laiali veetud.

Oru Matsi juurest läinud tugev Jaan mõisa sulaseks. Aga et ta vanapoolne mees olnud, ei ole mõisahärra teda tahtnud vastu võtta, sest ta ei jõudvat tööd teha. Siiski viimaks saanud nad kaubad kokku. Jaan ei ole ka muud palka tahtnud: kui aasta täis, siis üks seljatäis vilja, mis ta ise seljas ära jõuab viia.

Aasta lõpetusel käinud Jaan külas ning ostnud külanaiste käest kõik kangad ära ja teinud neist ühe suure koti, millega ta läinud mõisast palgavilja saama. Mõisahärra lasknud kõik mõisa vilja kotti mõõta, millest aga kott veel täiski ei saanud. Jaan visanud koti ühe käega õlale ja läinud mõisast minema. Ära minnes aga lisanud ta peale jumalagajätmist veel juurde: „Nõnda jäävad ükskord kõik mõisahärrad oma ülekohtutegude pärast vaeseks!"

VII. AJALOOLISI MUISTENDEID.

Metsast leitud maja ja laps hundipesas.

Vanal ajal, kui suured sõjad mässasid ja tihti terve maa rahvast üsna lagedaks jäi, jäänud mitmed külad ja talud aja jooksul nii paksu metsa sisse, et neid mitte keegi pole teadnud ja hundid ning karud nendes hakanud elutsema. Sääraseid külasid ja talusid olevat pärastpoole jahimehed ja metsas ümberhulkujad üsna tihti leidnud. Tihti nähtud metsades niisuguseid maju, kuhu juba hundid ja karud oma pesad olnud sisse teinud ja täieliku peremeheõigusega elanud, nagu järgmine lugu näitab.

Kord juhtunud Võrumaal Põlva kihelkonnas Loste külas elav kütt küla ligidale metsa hundijahile minema. Seal on alati palju hunte püütud. Kütt hulkunud metsa mööda ja

läinud kord ka õige kaugele metsa sisse, umbes üks verst maad kaugemale, kus ta enne ei olnud veel kunagi käinud. Mets läinud kaugemal õige paksuks tihnikuks, nii et mees pidanud suure vaevaga veel edasi ronima. Korraga leiab kütt paksu tihniku keskelt ühe vanaaegse talu elumaja, mida enne teda pole veel keegi teadnud ega üles leidnud. Mees leidnud kambri ukse lahti olevat ja astunud siis sinna sisse ka vaatama, mis seal leida oleks. Kõik kambrid ja tare olnud tühi ning mees pidanud juba uksest tagasi välja minema, kui ta iseäralikku riuksumist kuulnud. Nüüd hakanud kütt kõiki kohtasid läbi otsima ja viimaks ka tare ahju vaadates leidnud ahjust hundi pesa, kus väikesed pojad mänginud ja nagu koerakutsikad riuksunud. Nüüd tulnud kütil suur lust ka vana hunti kätte saada, milleks ta oma tulenuiaga parsile roninud ja seal vana hundi tulekut jäänud ootama.

Saanud kütt umbes poolteist tundi ära oodata, kuulnud ta krabinat ja teraselt tähele pannes näinud, et hunt tareuksest sisse hüpanud ja väikest, arvata kolmeaastast last lõugade vahel kandnud, kes veel elanud, ja kui hunt tema ahjukoldele maha pannud, kuhu hundi pojad vastu jookshnud, tõusnud ta jalgadele püsti ja tamberdanud koldes ümber. Ühes käes olnud sel lapsel lusikas ja teises nuga. Väikesed hundipojad tükkinud lapse kallale vallatust tegema ja püüdnud tema käest lusikat ja nuga ära kiskuda, mida aga laps pole andnud, vaid nendega hundikutsikaid vastu kaitsnud, öeldes: *„Kuts, usse! tii om ima uits, tii ädä äits."* [1] Vanal hundil saanud meel seeüle pahaseks, et laps tema poega lusika ja noaga ähvardanud, ja läinud urisedes, paljaid hambaid näidates lapse poole. Kütt aga pannud püssi palgesse, pauk käinud ja hunt veerelnud oma veres maas.

Nüüd tulnud kütt parsilt maha ja tapnud ka hundi pojad ära. Siis võtnud neil nahad maha ja läinud, hundi toodud last ligi võttes, koju, kus ta last näidanud ja enda leitud majast jutustanud, mis kõigile kui imeasi kuulda olnud. Mitu ja mitu nädalat möödus lapse leidmisest, enne kui alles Räpina kihelkonnast, kust hunt oli lapse ära varastanud, sellele lapsele järele tuldud. Nii kaugelt olnud va võsavillem väikese lapse ilma vigastamata ära toonud,

[1] Kuts, välja! See on ema lusikas, see isa väits.

mida kõik ümberkaudne rahvas imestanud. See vana leitud elumaja toodud metsast välja ning saanud Loste külas ühele talule heinaküüniks, kus ta veel praegugi pidavat alles olema.

Kuidas siis kirjutama õpiti, kui koole polnud.

Arvata kuuekümne aasta eest tuli minu isa-isa, Mäe peremees Jaan linnast. Raudalu kõrtsi läinud ta teiste Kurna meestega natukeseks ajaks sisse. Sinna tulnud ka palju võõraid talumehi, kes kõik linnast tulnud. Nende hulgas olnud ka üks maa poolt talumees, kes leidnud tee pealt paberilehekese, millele mõned sõnad olnud kirjutatud. Mees ei mõistnud kirja lugeda, pistnud aga lehekese tasku, mõelnud, ehk leian kuskilt inimese, kes oskab kirja lugeda; ei tea, mis tähtsad sõnad seal on. Raudalus rääkis mees teistele, et ta leidnud maast kirja. Mehed vaatasid kõik seda lehekest, aga ei olnud kogu kõrtsis niisugust inimest, kes kirja oleks osanud lugeda.

Viimaks tulnud Raudalusse ka üks lihunikusell. Talumehed rääkinud ka sellile seda lugu ja palunud lugeda, mis paberilehel kirjutatud on, ehk on mõni väga tähtis kiri. Lihunikusell vaadanud kirja ja öelnud: „See pole mingi tähtis kiri, vaid siin on ainult need sõnad: „Olge nõnda head ja õpetage minule seda seebikeetmise ametit!" "

Paberileheke käis nüüd jälle käest kätte, mehed tahtsid kõik näha, kuidas need sõnad just kirjutatud on. Viimaks jäi see leheke minu isa-isa, vana Mäe Jaani kätte, kes tõi ta koju ja hakkas nüüd pikkadel talveõhtutel sealt hoolega kirjutama õppima. Need sõnad olid tal teada, ta teadis nüüd ka tähti, mis nendes sõnades olid, ja kirjutas neid söega pealauale. Muist kirjatähti puudus aga neis sõnades, need õppis isa-isa veel pärast mõisa opmanilt.

Minu isa ja tema vennad olid sel ajal suured poisijõmpsikad, isa-isa pani ka neid kirjutama õppima. Varsti tulid ka teised külapoisid meile tähti õppima. Pärtli mehed, Tõnise, Tõnu, Tõnu-Mardi, Papisauna Mihkel, vana Karjamaa Jaagup ja mitmed muud on sellest ühest paberilehest sedaviisi kirjutama õppinud.

Mina ja Kangru Mart, meie õppisime jälle oma isalt. Ega me just nii ilusat kirja oska teha kui meie lapsed, kes nüüd koolis on kirjutama õppinud. Mis neil nüüd viga õppida. Panen leivakoti juurde, ütlen: „Poiss, mine kooli!" Ilus valge tuba, tahvlid-krihvlid, paberid ja suled; aga kuidas mina õppisin: õhtul peerutule valgusel kriipsisin söega pealaua peale.

Nõnda jutustas minu tädimees Mäe peremees Jaan Peitong.

Jüri.

* Kuidas avastati põlevkivi.

Kukruse mõisa kraavikaevajad kaevasid Kukruse lähedal magistraalkraavi. Põlevkivikiht oli nii lähedal ja kraav ka nii sügav, et kaevamisel põlevkivi päevavalgele tuli. — Kaevamisega jõuti juba soo ligidale, kus maapind oli niiske. Tuli lõuna. Mehed tahavad tuld teha, kuid maa on märg. Mehed võtsid suurema kivikamaka, mis kaevamisel maa seest välja tuli, ja tehti tuli sinna peale. Tuli oli kena, ja mehed said kõik oma külmad supid soojendada ja kiitsid veel pealegi. Kuid siis märkas üks kaevajaist, et see kivi, mis tulele alla pandi, üha pisemaks läheb ja hoopiski ära põleb.

Õhtul võtsid mehed samasuguse kivi kaenlasse ja läksid mõisahärrale seda näitama. Mehed seletasid ära oma loo, kuidas kivi põles. Siis sai härra vihaseks ja karkis: „Kas minul on sääraste kivikähkaritega tegemist! Kivi ikka kivi!" Mehed katsusid, et aga minema said oma kivimunakaga.

Jõhvi.

Mõisahärra latikapüük.

Vanasti olnud Lõue Hennu järves palju latikaid. Mõisahärra andnud kord käsu latikaid püüda ja mõisa tuua, mitte palju ega liiga vähe, pidi paras jagu olema püütud. Aga kas härradele soovi järele püüda mõistab! Kalapüüdjad tõmmanud esimese korra noota ära, saanud umbes pool tuhat latikat. Arvanud seda härrale veel väheks ja

tõmmanud veel teise korra. Nüüd tulnud neid nii palju, et järve kaldale kui heinaruga (saad) latikatest saanud. Härra tulnud ka vaatama, kas palju latikaid püütud on; arvanud püütud hulga liiga paljuks ja lasknud muist tagasi järve ajada. Küll palunud vaesed teolised, kes kala püüdmas olid, ka mõnda omale, aga härra ei andnud ühtegi, vaid laskis järve tagasi ajada. Nüüd lasknud ta oma jao mõisa viia, ja jäänud järvelt püüdmine mitmeks aastaks seisma.

Kui need latikad otsa olid saanud, siis saatnud ta jälle mehed latikaid püüdma. Mehed läinud, tõmmanud neli-viis korda järve risti ja põigiti läbi, aga ei näinud ühtainukest latikapoegagi, ainult mõni särg ja ahven tulnud noota. Kui jälle härra vaatama tuli, kui palju latikaid püütud on, oli tema imekspanemine suur, kui ta mitte ühtki latikat ei leidnud. Ta laskis nüüd kahele poole järve tuled üles teha, kummalegi poole teistviisi tuled, ja tules hulga kive kuumaks ajada, siis järve peale viia ja kõige üle järve sisse lasta ning selle auruga latikaid põhjast üles ajada. Siis laskis nooda jälle sisse heita, aga see kõik ei aidanud. Latikad olid kõik härra a h n u s e läbi kadunud, et ta oma teenrile ühteainustki ei andnud, vaid järve laskis ajada.

Tarvastu.

Rehepapp.

Vanal ajal, kui oli veel orjuseaeg, olnud ühes mõisas rehepapp, kes viina eest vilja mõisa rehe juurest andnud. Jutt ja teadmine juhtunud mõisnikule kõrvu ja see võtnud nõuks ise rehe juurde vaatama minna, kas see on tõsi. Pannud talumehe riidesse, pistnud pudeli viina taskusse ja läinud rehe juurde. Toapoiss, kes rehepapiga sõber olnud, saatnud salamahti teate, et mõisahärra tuleb. Mees olnud hirmul, ühtlasi pidanud ka nõu, mis vingerpussi talle teha. — Ta toonud väljast paraja vembla ja pannud rehte nurka, ise heitnud nagu aus mees kunagi pikali ahjusuu ette, kus tuli heledasti põlenud. Varsti tulnud mõisnik tundmata riietes, pakkunud rehepapile viina ja küsinud vastu vilja. Rehepapp kuulanud pika meelega ja ütelnud viimaks: „Vaadake, ma toon." Võtnud siis nurgast vembla ja

hakanud mõisahärrat vemmeldama. Mõisnik, kes näinud, et asi hästi ei lähe, tahtnud ära minna, aga papp ei lasknud, ja andnud ühtlasi valu. Viimaks ütelnud ta: „Kulla mees, lase mind lahti, ma olen härra.“ — „Jah, sa lähed ära?“ ütelnud rehepapp nagu aru saamata, ja matsud käinud edasi. Härra on hädas. Ütlemise peale, et ma olen härra, öelnud rehepapp: „Ah sa lähed ära, kas ma sind käskisin siia tulla,“ ning vemmeldanud ikka edasi. Viimaks öelnud mõisnik: „Armas mees, lase mind lahti, ma olen ju saks.“ — „Ah teid on kaks! Kus see teine on? Ka kahega saan ma valmis.“ Läinud meelega nagu teist otsima ja selle vahe sees saanud härra plagama pista. Rehepapp sajatab tagant ikka järele: „Arvan, et sa enam oma nägu siia ei näita.“ — Asi oli hea, aga rehepapile ei tulnud und silma, et ei tea, mis härra mulle homme teeb, et ma teda peksin. — Hommikul tuleb käsk: härra juurde, papp. Mees läheb, püksid pöögeldavad tuhka. Mõisnik küsinud: „Kas annad viina eest vilja?“ — „Ei. Tappa saavad kõik, kes julgeb tulla,“ vastanud rehepapp. — „Tubli mees,“ öelnud härra.

Peterburi.

EESTI RAHVALUULE KOGUMINE.

Folkloori kogumislugu nii meil kui mujal on olnud sõltuv üldistest sotsiaalseist ja poliitilistest tingimustest ning selle üksikud etapid peegeldavad endas põhilisi muutusi ühiskondlikus elus.

Feodalismi ajastul suhtusid valitsevad klassid rahvamasside suulisse loomingusse terava vaenulikkusega. Just selles võitluses on kirja pandud mõnesuguseid katkendlikke teateid eesti rahvaluulest. Üks sääraseid varasemaid ülestähendusi on p i k s e p a l v e, mis ilmus trükis ühes J. Gutslaffi raamatus 1644. a.[1]:

WOta Picken / Herja anname palwus katte ſarve kahn ninck nelli Shörre kahn / kündi perraſt / külwi perraſt / Olje Waſck / terra Kuld. Toucko mujo muſto pilwe ſuhre Soh / körken Kondo / laja Lahne pähle. Simmaſe ilm meſſi hohk meile kündjalle külwjalle. Pöha picken hoja meye pöldo hüwa ölja allan / ninck hüwa päh otzan / ninck hüwa terri ſisſen.

Samuti on a. 1680 võitluses rahvakommete vastu üles kirjutatud teisend laialttuntud n õ e l a m ä n g u - laulust:

Nedko Nedko Negelcken
Nedko Negle Neiziken
Erra Nehlene Kaddi
Nehla Eisz Kaddi tuckedisz
Nehl Kaddi nehlodes
Piszud raudine pihust. [2]

[1] Võta, pikne, / härja anname palves kahe sarvega ning nelja sõraga / künni pärast / külvi pärast. / õlg (-kõrs) vask, / tera kuld. Tõuka mujale must pilv, suure soo, / kõrge kõnnu, / laia laane pääle. Simane (-lahke) ilm, mesine õhk meie kündjale, külvajale. Püha pikne, hoia meie põldu hüva õle (-kõrre) all / ning hüva pää otsas / ning hüva tera sees.

[2] Nõtku, nõtku, nõelakene, / nõtku, nõela neitsikene! / Ära nõelakene kadus. / Nõel ei kadunud tukkudes, / nõel kadus nõeludes, / pisike raudne pihust.

Samal ajal pääsesid keelenäidetena trükki ka esimesed eesti vanasõnad Gösekeni grammatikas (1660):

Wppi külmet nincf kotti Sopp ep ſahb iel töis.
Jo enamb koyrat koos omat / jo weddalamb ſahb ſe lackmine.
Kauwa techtut kaunikenne / pea techtut pilla pallal.

Ainult vähesel määral riivasid Eestit XVIII saj. lõpupoolel teistes Euroopa maades noore kodanluse hulgas puhkenud rahvaluulehuvid. Mõningaid eesti rahvalaule on avaldatud saksa rahvaluulekoguja J. G. Herderi antoloogias „Stimmen der Völker in Liedern" (1778—1779). Küll on aga Peterburi postiametnik Chr. H. J. Schlegel korduvatel viibimistel Eestis ja rahvaga kokkupuutumistel kirja pannud ja oma reisikirjeldustes avaldanud kümneid rahvaviise ja -laule, andmeid tantsude kohta ja muid tähelepanekuid eesti rahvaloomingust.

Teadlikum eesti rahvaluule kogumine algas alles XIX sajandi algul. Esialgu tegeles sellega J. H. Rosenplänter, kes eesti keele ja kirjanduse uurimise otstarbel toimetas Pärnus ajakirja „Beiträge zur genauern Kentniss der ehstnischen Sprache" (1813—1832). Selles ajakirjas avaldati rohkesti ka rahvasuust ülestähendatud rahvaluulelist ainestikku nii Rosenplänteri enese kui ka tema kaastööliste poolt. Hiljem organiseeris kogumist Õpetatud Eesti Selts, mis asutati Tartus a. 1838. Tähelepandavat osa etendasid siin Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald, kes esmakordselt tunnetasid folkloori rahvuspoliitilist väärtust ja rakendasid seda võitlusesse feodaalse kurnamise vastu ja eesti rahvusliku kultuuri loomise kasuks.

Faehlmanni ja Kreutzwaldi rahvaluuleharrastus, eriti „Kalevipoja" koostamine avas tee uuele ajajärgule eesti folkloristikas. Sellest alusest kasvas välja rahvaluuleliste materjalide üsna ammendav kogumine XIX sajandi teisel poolel. Sel ajal muutus kapitalistlik tootmisviis valitsevaks Eesti rahvamajanduses ning võitlus feodalismi jäänditega võttis laiu masse kaasahaarava kodanlik-rahvusliku liikumise iseloomu. Üheks selle liikumise vormiks saigi rahvaluule kogumine. Laiaulatuslikust kogumistööst võtsid osa tuhanded talupojad ja töölised. Seda kollektiivset ettevõtet juhtis dr. Jakob Hurt. Esialgu toimus töö keskmise eduga

Eesti Kirjameeste Seltsi kaudu, eriti viljakas periood algas aga a. 1888, mil Hurt avaldas ajalehtedes suure üleskutse laiadele rahvahulkadele: „Paar palvet eesti ärksamaile poegadele ja tütardele." Üleskutses andis ta üksikasjalise kogumiskava ja täpsed juhendid. Toome sellest ühe katkendi, milles on eriti rõhutatud teaduslikku täpsust kirjapanekul:

„Laulude korjamise poolest tuleb nõuda, et laulusõnad täiesti ja teravasti nõnda üles kirjutataks, kui laulikud laulavad või ette ütlevad, üleskirjutaja ei pea midagi muutma, ei maha jätma ega juurde lisama. Üksnes selle läbi saab materjal õige ja usaldusväärne olema, teadusele kõlblik ja kasulik. Ma olen tähele pannud, et mitu laulude sõpra ja üleskirjutajat seda seadust mitte silmade ees ei ole hoidnud, nad on rahvasuust kuuldud sõnu „täiendanud", „parandanud", „ilustanud". ... Vana eht-materjal jäägu muutmata ja puutumata. ... Rahvas ise on enamasti ikka ülem luuletaja kui üksik inimene."

Hiljem avaldas Hurt pidevalt ajalehtedes aruandeid, milles iga saadetist üksikult hinnati ja kogujaid igakülgselt õpetati. Üleskutse leidis ootamata elavat tähelepanu ning töö kandis väga suuri tulemusi. Kui varem oli kogutud ainult mõni tuhat lehekülge väga erineva väärtusega rahvaluulet, siis oli Hurda kogus ajal, mil surm lõpetas tema töö, umb. 125 000 tihedalt täiskirjutatud leheküljel ümardatud arvudes 50 000 rahvalaulu, 70 000 vanasõna, 40 000 mõistatust, 15 000 muinasjuttu ja muistendit ja 70 000 kirjeldust rahvakommetest, millest rõhuv enamik on kirja pandud suure hoole ja usaldatavusega. Hurt kavatses järkjärgult neid materjale ka trükis avaldada, kuid suutis kogude hiiglasliku kasvamise ja sakslastest kirjastajate vaenuliku suhtumise tõttu välja anda ainult mõne köite rahvalaule: „Vana Kannel" I ja II (1875—1886) ja „Setukeste laulud" I—III (1904—1907).

Samal ajal tegeles rohkesti rahvaluule kogumisega ka dr. Mihkel Veske, keda huvitasid eriti need laulud ja jutud, mis kõnelevad eesti rahva võitlusest balti-saksa mõisnike vastu. Rahvaluule kogumist organiseeris ka M. J. Eisen, kellelt on ilmunud suur hulk rahvajuttude rahvalikke väljaandeid.

Süstemaatiline rahvaviiside kogumine algas a. 1904. Püüdeks oli kogu maa kavakindlalt ja teaduslikult läbi uurida. Viiside kogujateks olid peamiselt tolleaegsed Peterburi Konservatooriumi üliõpilased nagu Mart Saar, samuti Miina Härma ja teised spetsiaalse muusikalise haridusega inimesed. Sõnade kirjutajatena käisid kaasas enamasti Tartu üliõpilased. Kogumistöö lõppjärgus saadi kasutada ka fonograafi abi, mis võimaldab neid laule ja pillilugusid veel tänapäevalgi kuulata. Kui kogumistöö katkes Esimese Maailmasõja puhkemisel, oli saadud üle 13 000 rahvaviisi.

Kodanliku diktatuuri algusaastail jäi rahvaluulekogumine soiku. Võimulolevad klikid ei tundnud selle vastu huvi. Ka teaduslik töö takerdus soome formalistliku kooli jälgedesse. Alles 1927. a. läks korda asutada Tartus Eesti Rahvaluule Arhiiv, kuhu koondati Fr. R. Kreutzwaldi, M. Veske, J. Hurda ja teiste käsikirjalised kogud, asuti nende materjalide korraldamisele ning kogumise jätkamisele. Teaduslikest väljaannetest hakati uuesti edasi viima Hurda algatatud rahvalaulude väljaannet „Vana Kannel", millest ilmus III köide a. 1938 ja IV köide juba nõukogude ajal a. 1941.

Nõukogude korra ajal sai eesti folkloristika uued ülesanded, pääses kodanliku aja piiratusest ja idealistlikust käsitusest ning rakendus kommunismi ülesehitustöösse. Ühes sellega avanesid Nõukogude valitsuse ja bolševike partei suunamisel ja hoolitsusel rahvaluule kogumiseks ja uurimiseks suured võimalused. Kogude täiendamine ja kasutamiseks korraldamine toimub nüüd a. 1940 asutatud ja praegu ENSV Teaduste Akadeemia juurde kuuluva Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule-osakonnas. Teadusliku uurimistöö jaoks on selle kõrval asutatud vastav sektor Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudis. Kogumiseks on loodud tihe kaastööliste võrk, kes innukalt kogub uut, nõukogulikku suulist luulevara, täiendab lünki varasemais korjandustes ja saadab seda säilitamiseks. Samuti korraldatakse plaanipäraselt uurijate ekspeditsioone. Valminud on juba mitmed uurimistööd ja alus on pandud materjalide väljaandmistööle.

1950. a. algul leidus ENSV Teaduste Akadeemia Riikli-

kus Kirjandusmuuseumis rahvaluulet kogusummas 735 000 lk. Selles rikkalikus ainestikukogus oli (ümmargustes arvudes):

197 000 rahvalaulu
149 000 lastelaulu
36 000 mängu ja tantsu
160 000 vanasõna ja kõnekäändu
95 000 mõistatust
285 000 kommete kirjeldust
20 000 rahvaviisi
91 000 rahvajuttu.

Peale selle on muid, siin loetlemata ajaloolisi, keelelisi ja etnograafilisi teateid. Kogusummas on 1 360 000 numbrit.

Nimeliselt on meil teada tuhandeid rahvalaulikuid ja jutustajaid, kellest paljude repertuaar ulatub sadade laulude ja juttudeni. Kõik need suured teadjad ja laulutargad on kuulunud töötava rahva hulka, kellele see looming oli võimsaks relvaks ekspluataatorite vastu võitlemisel. Nimepidi võiks mainida esmajoones Viljandimaa laulikut E p p V a s a r a t, kellelt selle lauliku avastaja M. Veske on üles kirjutanud umb. 700 laulu. „Kalevipoja" värsside arvu on saavutanud ja ületanudki mitmed setu leelotajad ja jutuvestjad, kellest võiks esile tõsta kõigepealt J. Hurdale laulnud „lauluema" M i k u O d e't (Jevdokia Kannistet), siis veel A n n e V a b a r n a t, jutustaja M a r i a K ü t t e t jt.

RAHVALUULE AJALOO ALLIKANA JA KIRJANDUSLIKU LOOMINGU ALUSENA.

Rahvaluule omab suurt väärtust a j a l o o l i s t e sündmuste ja olude selgitamisel, sest ta on tihedalt seotud rahva käekäiguga ja peegeldab iga olulist muudatust töötavate masside elus. M. Gorki ütleb, et „töötava rahva tõelist ajalugu ei saa tunda, kui ei tunta tema suulist loomingut". Kuid M. Gorki sõnade järgi „folkloor saadab ajalugu omapäraselt". Rahvaluule olemus on niisugune, et ajaloolised sündmused ja tegelased ei tarvitse olla antud täpsusega kronoloogias, kohtades ja nimedes. Folkloor on luule, s. o.

elu kujutamine tüüpilistes kujudes, mille loomine ei ole võimalik ilma väljamõeldisteta, ilma kunstilise fantaasiata. Folkloor on suuline luule, mis annab edasi mälu järgi ja sageli improviseerides. Niisugusena kujutab ta rahva ajalugu küll õieti, kuid tema tõde ei seisne niipalju faktide täpsuses kui just iseloomude, olukordade, suhete ja rahva hinnangute õiges edasiandmises. Marx ja Engels on palju kordi rõhutanud folkloori kui ajaloolise materjali tähtsust ja kasutanud seda oma teaduslikes töödes. Ka eesti folkloor aitab väga eredates värvides kujutada meie rahva raskeid ajaloolisi võitlusi ja püüdlusi.

Kuid rahvaluule tähtsus ei ole mitte ainult selles, et ta on „mineviku vastukaja", vaid veel enam selles, et ta samal ajal on ka „oleviku kõlav hääl". Ta on läbi imbunud tõe ja humaansuse ideest, mille vaimus on töötav rahvas kogu aeg elanud, ta kutsub võitlema õiglaste eluvormide eest ning sisendab armastust oma rahva ja kodumaa vastu. Säärase kõrge moraalse väärtuse juures ei kaota rahvaluule millalgi oma mobiliseerivat mõju ja nauditavust. Samuti on tal suur tähtsus kirjandusliku loomingu alusena. „Sõnakunsti alged on rahvaluules," ütleb M. Gorki. Seda tuleb mõista mitte ainult selles mõttes, et rahvaluule on tekkinud enne kirjandust, vaid ka nii, et ta on toitnud alati progressiivset kirjandust oma mahladega. Folkloori tähtsust nõukoguliku kirjanduse ja kunsti väljaarendamisel on bolševike partei korduvalt rõhutanud, eriti UK(b)P KK ajaloolistes otsustes ideoloogiliste küsimuste kohta, milles hukka mõistetakse formalismi ja kosmopolitismi nähtusi nõukogude kunstilises loomingus, eraldumist masside huvidest, parimaist rahvuslikest traditsioonidest ja rahvakunsti juurtest. Nende otsuste valgusel ilmneb täie selgusega rahvaloomingu suur osa sotsialistliku kunsti, kirjanduse ja helikunsti ühe alusena. Ka seltsimees Stalin on korduvalt osutanud tähtsusele, mida rahvalooming omab nõukogude kultuuri ülesehitamisel. Ta ütleb: „Ainult rahvas on surematu, kõik muu on mööduv. Rahvas on kõikvõimas. Ta on ajaloo võimas edasiviija, kultuuri looja. Surematu on rahvalooming, mis sisaldab endas ammendamatu allika kunstile."

Rahvaluule mõjutused eesti kirjandusele ulatuvad tagasi juba XIX sajandi algusesse, mil meie kirjandus

tegi oma esimesi argseid samme. Kr. J. Peterson kasutas esimesena rahvalaulude keelt ja värsimõõtu oma karjaselauludes. Juba teadlikumalt ja laiemas ulatuses hakati rahvaluulelist ainestikku ja vormivahendeid ammutama kodanlik-rahvusliku liikumise kirjanduses, kusjuures sellele suuna andsid Faehlmanni muistendid ja eriti „Kalevipoeg". Selles kangelaseeposes kujutati rahvapärimuste põhjal eestlaste muistset võitlust ristirüütlite vastu ja ergutati rahvast seda võitlust jätkama. Folkloristlik temaatika ja rahvalaululine väljendusviis leidis rohket rakendamist lüürilises ja eepilises luules (M. Veske ja A. Haava rahvalikud laulud, J. Tamme „lugulaulud" jne.). Ilmset lähedust uue rahvalauluga osutab XX sajandi alguse proletaarne luule (J. Lilienbach jt.). — Kasutades rahvaluulest pärinevaid teemasid on paljud eesti kirjanikud ka suuremais teostes kunstilise mõjukusega kujutanud ühiskondlikke vastuolusid meie rahva elus.

Imperialismi- ja kodanluse diktatuuri aegne reaktsiooniline kirjandus aga eraldus kas täiesti rahvaloomingust või püüdis seda väänata oma natsionalistliku ja rahvavaenulise ideoloogia teenistusse, seega täielikult ignoreerides rahvaluule demokraatlikku olemust.

Seevastu on järjest kasvavat huvi ja õiget arusaamist folkloorist näidanud n õ u k o g u d e eesti kirjanikud. Rohkesti on seda kasutatud lastekirjanduse loomisel (A. Jakobsoni muinasjutud „Ööbik ja vaskuss"), rahvaelu värvikal kujutamisel (näit. A. Hindi romaanis „Tuuline rand") ning kõigepealt eeskuju võetud rahvalaulu rahvalikust väljenduslaadist, selle lihtsusest, kõlavusest ja piltlikkusest (D. Vaarandi, J. Schmuul jt.). Rahvaluule on saanud tähtsaks teguriks nõukogude sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kirjanduse loomisel.

„KALEVIPOEG" — EESTI RAHVA EEPOS.

„Kalevipoega" tuleb hinnata mitte ainult kui XIX sajandi eesti kirjanduse tähtteost, vaid kui eesti rahva eepost, kui rahva sajanditepikkuse loomingu kokkuvõtet ja põhimiste ootuste ja lootuste kehastust. „Kalevipojas" kui sügavalt rahvuslikus teoses väljendub eesti rahva iseloom, tema ajalooline saatus ja sajandeid kestnud võitlus võõraste orjastajate vastu. Sellisena ei piirdu teose tähtsus ainult XIX sajandi feodalismivastase võitluse ja kodanlik-rahvusliku liikumisega, mis on otseselt välja kutsunud eepose koostamise, vaid tema väärtus püsib muutumatult ka tänapäeval ja tulevikus. „Kalevipoeg" kuulub niisuguste rahvaloomingu parimate teoste hulka, nagu seda on vene bõliinad, „Lugu Igori sõjaretkest", gruusia poeem „Kangelane tiigrinahas", armeenia eepos „Sassuni David", kirgiisi eepos „Manas", karjala-soome eepos „Kalevala" jt.

„Kalevipoja" aluseks on eesti rahvajutud vägilastest, mis olid rahva seas paljude sajandite kestel laialdaselt levinud. Nende eeposeks koondamise mõtte algatajaks oli Fr. R. Faehlmann, kes sellega tahtis tõsta rahva võitlusvaimu ja iseteadvust, näidata rahvale tema kangelaslikku minevikku ning vaimse loomingu rikkalikke aardeid. Suure osa Kalevipojasse puutuvaid rahva muistendeid esitas Faehlmann kokkuvõtlikul kujul juba 1839. a. ettekandena Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul. See oli esimene katse neid koondada temaatiliseks tervikuks, ühtlasi anda neile eeposeks vajalik heroiline kuju. Hiljem tegi Faehlmann veel mitmesuguseid plaane materjali loominguliseks läbitöötamiseks ning sõnastas paar katkenditki, kuid eepos jäi tema poolt siiski koostamata, sest ta suri keset loominguvõimelist meheiga 1850. a. Ülesanne jäi lõpuleviimiseks tema sõbrale ja võitluskaaslasele Fr. R. Kreutzwaldile, kes oli hea

eesti folkloori tundja ning omas mitmekülgseid rahvaluulelisi materjale. Kreutzwald kavatses algul Kalevipojast anda proosakujulise temaatiliselt seotud muistendite kogu, millesse oleks liidetud mõningaid rahvalaule. 1853. a. värsistas ta aga ümber kogu töö, milline redaktsioon on säilinud käsikirjas nn. „Alg-Kalevipoja" nime all. Selle trükkipääsemisele tulid aga vahele tsensuuriraskused. Tsensor tõmbas käsikirjast maha kõik värsid, milles kõneldi muistsest õnneajast ja orjapõlve raskustest. Aga varsti polnud Kreutzwaldki enam rahul oma töö esimese värsistusega. Ta töötas selle a. 1854—1857 veel põhjalikult ümber, rahvapärastas selle sisu ja sõnastust ning liitis vahele hulga uusi rahvalaule, pikemaist episoodidest Salme ja Linda loo ning reisi maailma otsa. A. 1857—1861 ilmus „Kalevipoja" esimene trükk koos saksakeelse tõlkega annete kaupa Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes, seegi rohkete tsensori kärbetega. „Kalevipoja" ilmumine võeti balti-saksa reaktsioonilistes ringkondades vastu suure vaenulikkusega, sest teost läbis ereda joonena terav ühiskondlik kriitika ja võitlev suhtumine saksa anastajatesse ja rõhujatesse. Seevastu sai eepos hea hinnangu osaliseks Peterburis. Vene Akadeemias võrreldi seda kreeka „Iliasega" ning määrati Kreutzwaldile preemia. A. 1862 ilmus „Kalevipoeg" puht-eestikeelse rahvaväljaandena ja nimelt Soomes, et pääseda mööda mõisnikele ja pastoreile kuulekaist tsensoreist. A. 1875 ilmus eeposest kolmas ja ühtlasi viimane trükk autori eluajal, mis on tema poolt uuesti läbi vaadatud ja parandatud.

„Kalevipojas" on mitmesugune r a h v a l u u l e l i n e ainestik liidetud terviklikuks eepiliseks teoseks värsivormis. Kreutzwald kasutas selleks rohkeid folkloori kirjapanekuid (muistendeid, muinasjutte, laule, vanasõnu jne.), millest suur osa oli seotud Kalevipoja ja teiste rahvakangelastega. Nagu Faehlmann, nii põlvneb ka Kreutzwald alalt, kus Kalevipoja-lood on olnud eriti populaarsed. Faehlmann on andnud just oma kodukoha Kesk-Eesti ainest, millele Kreutzwald on lisa toonud Viru- ja Harjumaalt, lisades juurde veel mõningaid Kalevipojaga muidu mitte seotud jutte ja laule. Üldse tunti muistendeid Kalevipojast eriti Ida- ja Kesk-Eestis. Üldiseloomult kuuluvad need h i i u l u g u d e hulka, mis on välja kasvanud rahva võitlusest

looduse ja vaenlastega. Hiiud on sageli loodusmoodustiste põhjustajaiks ja suurte tööde tegijaiks ning on seetõttu rahva fantaasias paisunud suurte kehamõõdetega ja hiiglajõuga vägilasteks. Rahvapärastes Kalevipoja motiivides on ka temal ja ta perekonnal säärased omadused. Nad võivad lennutada suuri kivirahne ja kanda neid. Kivikandmisel kukub Kalevi naisele kivi varvastele ning ta nutab järve. Kalevipoja keharaskus on suur: jäljed ja sood on selle tunnistajaiks. Vetest käib ta läbi, ilma et sügavaim vesi oleks tõusnud kõrgemale kui kaelani. Maad kündes jäävad järele suured vallseljakud (näit. Neerutis), ühes heinaga niidab ta maha võsikud. Linnuste ehitamiseks toob ta Peipsi tagant seljas laudu. „Kalevipoja sängideks" nimetab rahvas Põhja-Tartumaal ja Jõgevamaal suuri linnusemägesid. Ta võitleb edukalt vanapagana ja teiste hiidudega, tahab põrguhunti rusikaga lüüa, kuid käsi satub väravapiita ja jääb kinni. Niisugune oli muistendite Kalevipoeg. Kreutzwald ei ole seda materjali liitnud mitte mehaaniliselt, vaid on töötanud läbi loominguliselt, süžee mõtte kohaselt ning seostades kaasajaga. Rohkesti on juurde lisatud lüürilisi motiive rahvalaulude ja Kreutzwaldi enda poolt loodud sügavamõtteliste sissejuhatuste näol.

Eepose alguses annab autor eestlaste riigi müütilise looja Kalevi ja tema naise Linda kuju, kelle pärijaks saab Kalevipoeg, kõige tugevam ja vapram poegadest. Kalevipoeg kasvab ning karastub eakohaste tööde ja mängudega töökaks ning tegevushoogsaks r a h v a j u h i k s. Eeposes nimetatakse Kalevipoega kuningaks, kuid see nimetus on puhtalt tinglik, sest tegelikult puuduvad tal üldse „kuninglikud" jooned. Vastupidi, tema kujus on saanud poeetilise üldistuse kogu rahvas oma iseloomu ja püüdlustega. Kalevipoeg on hoolas, püsiv ja järeleandmatu töös ning võitluses looduse ja vaenlastega. Ta võtab osa põllutööst, linnuste ehitamisest jne. Kalevipoja tegevus on suunatud selleks, et aidata rahvast tema ettevõtteis, vabastada teda mitmesugustest kurjadest vaenlastest, et rahvas saaks vabalt harida oma maad ja kasutada oma töö vilja. Ta armastab palavalt oma kodumaad ja rahvast, on tema vanem ja kaitsja. Kalevipojale omistatakse suurt julgust ja tugevust. Ta ujub üle Soome lahe, ajab taga sortsi, süüdlast oma ema surmas,

ning õiendab temaga arveid; ta laskub paaril korral põrgusse ja purustab põrgu väe, vabastab sinna orjadeks viidud neiud, aga Sarviku enda paneb ahelaissse. Põrgu on siin esitatud mõisa võrdkujuna nagu rahvalauludeski.

Kalevipoja säng Alatskivil.

Eepose sissejuhatuses kõneldakse seitsmest kalmukünkast, mis katavad sõdade möllus, orjaikkes ja katkudes varisenud rahvapõlvi. Kõike seda on põhjustanud eestlaste maale tunginud „raudmehed". Nende lääne röövkallaletungijatega peab Kalevipoeg leppimatut ja järeleandmatut võitlust. Venelastega on tal seevastu rahulikud suhted. Korduvalt käib ta Peipsi taga ja toob sealt laudu linnuste ehitamiseks. Kalevipoeg on teadmiste ja tarkuse hindaja ning ülistaja, kuigi ta oma tõeliste püüete kiuste kingib ära isalt päritud tarkuseraamatu.

Kalevipoja kujusse on koondatud eeposes nii siis väsimatu töötaja, targa vanema, julge meresõitja, vapra sõjamehe, vaenlaste vastu võitleja, rõhutute õiglase kaitsja ja tõeotsija parimad jooned. Tema valitsemisaega hinnatakse eeposes kui õnne- ja rahupõlve. Kreutzwald ei ole sellega kaugeltki tahtnud idealiseerida minevikku. „Kalevipoja" 1862. a. väljaande eessõnas ta rõhutab, et ei tule pimesi kummardada kauge mineviku ees ja kinni hoida vanast. Ta ei hinda oma tööd mitte kui mineviku ülistamist, vaid kui vahendit rahva virgutamiseks võitlusse oma vabastamise eest feodaalsest ja rahvuslikust rõhumisest.

Oma laiahaardelise positiivse tegevuse kõrval koormab Kalevipoeg aga end siiski mitmesuguste süütegudega, mis saavad talle saatuslikuks. Säärasteks eksimusteks on õlleuimas äsja ostetud mõõgaga Soome sepa poja tapmine ja eepose lõpus tagasitõmbumine võitlusest, sidemete kaotamine oma rahvaga, muutumine „Virust võõrdund valitsejaks". Kalevipoega ei võida raudmehed ei jõu ega kavalusega, vaid oma mõõk, mis täidab ta enese ettevaatamatult antud needuse. Kreutzwald on siin hoiatanud rahvajuhte ähvardavaist eksiteedest, mis võivad rahvale saatuslikuks saada võitluses vabaduse eest. „Kalevipoeg" siiski ei lõpe lootusetult, vaid eeposes on väljendatud suurt optimismi ikestajaist vabanemiseks. Kalevipoeg tuleb kord jälle tagasi „oma lastel' õnne tooma, Eesti põlve uueks looma". Need paljusajandilised eesti rahva ootused ja lootused ongi täitunud meie päevil, nõukogude korra kehtestamisega Eestis.

„Kalevipoeg" on avaldanud määratu suurt progressiivset mõju eesti rahva ühiskondliku mõtlemise, kirjanduse ja kunsti arengule. Eesti kodanlik-rahvuslikus liikumises, mis toimus 1860—1880-ndate aastate vahemail, oli üheks nurgakiviks samal ajal ilmunud rahvaeepos, mis ilmus sõna otseses mõttes ä r a t u s t e o s e n a rahva hulka ning kutsus võitlema mõisnike kurnamise ja rahvusliku rõhumise vastu. Tolle aja eesrindlikumad inimesed ja tõelised rahvajuhid — ühiskonnategelane C. R. Jakobson, kunstnik J. Köler, luuletaja A. Reinvald ja teised said „Kalevipojast" suuri progressiivseid mõjutusi. Oma sõjakais väljaastumistes mõisnike ja kiriku vastu juhtis Jakobson sageli tähelepanu „Kalevipojale", hindas seda kui eestlaste rahvuslikku

uhkust ja võitlusrelva. Tema toimetatud „Sakala" veergudel leiame arvukaid tsitaate ja koolilugemikus katkendeid eeposest. Samuti kasutas ta motiive „Kalevipojast" oma kirjanduslikes teostes. Üheks tuliseks „Kalevipoja" populariseerijaks oli talupojast luuletaja A. Reinvald. Rahvalikud väljaanded, sõnavõtud teose kohta, motiivide kasutamine kirjanduses, heliloomingus ja kujutavas kunstis viisid eepose kindlalt rahva südamesse. Eepose tegelased said rahva seas armastatud kujudeks ning vaimustasid ka nooremaid põlvi võitluses rõhujate vastu. „Kalevipoeg" oli progressiivse eesti kirjaniku Ed. Vilde ja eesti töötava rahva juhi bolševik Viktor Kingissepa üheks armastatumaks raamatuks.

Kodanliku klikivalitsuse ajal Eestis ei tehtud mingit katset „Kalevipoja" kättesaadavaks tegemiseks laiade töötavate hulkade keskel ja selle käsitlemine oli kõrvale surutud ka koolides. Eepos kas vaigiti maha või kritiseeriti seda kitsalt vormi seisukohalt ja anti talle „Noor-Eesti" jüngrite poolt hävitavaid hinnanguid. Selle otseselt eitava suhtumise kõrval katsuti „Kalevipoega" siiski rakendada ka kodanliku natsionalismi teenistusse. Püüti näidata, et rahva õnneaeg, mida ennustati „Kalevipoja" lõppvärssides, on saabunud kodanliku Eesti näol, et kodanlik „iseseisvus" on Kalevite aja otseseks jätkuks. Väljaannetest kõrvaldati aga kõik värsid, mis kõnelesid eesti ja vene rahva sõprusest.

Hoopis uus suhtumine „Kalevipojasse" tekkis nõukogude korra ajal. Alles nüüd sai eepos kättesaadavaks meie maa töötava rahva laiadele massidele ning muutus rahva tõeliseks ühisvaraks. Suure Isamaasõja perioodil oli „Kalevipoeg" üks neid teoseid, mis vaimustas eesti rahvast võitlusele saksa fašistlike röövkallaletungijatega. Sageli tsiteeriti eeposest värsse võitlusest saksa penirüütlite vastu. Sõjajärgsel perioodil lõi Nõukogude Eesti helilooja, Stalini preemia laureaat Eugen Kapp balleti „Kalevipoeg", mis on tähelepandavamaid teoseid nõukogude rahvaste kunstilises loomingus. Eepos ise on tõlgitud vene keelde ja on saanud kõigi vennasrahvaste kirjanduslaual austava koha. Ta kõneleb neile eestlaste elust ja püüdeist, tutvustab eesti kultuuri ja sellega süvendab rahvaste sõprust.

* KALEVIPOEG.

Soovituseks.

Laena mulle kannelt,
Vanemuine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
muistse põlve pärandusest
ihkan laulu ilmutada.

Ärgake, hallid muistsed
hääled!
Sõudke salasõnumida,
paremate päevade pajatust
armsamate aegade ilust!

Tule sa, laulik-targa tütar!
Jõua Endla järve seesta!
Pikalt ju hõbedases peeglis
siidihiukseid silitasid.

Võtkem tõe voli, vanad
varjud!
Näitkem kadunud nägusid,
vahvate meeste ja nõidade,
Kalevite käikisida!

Lennakem lustil
lõuna'asse,
paari sammu põhja poole,
kus neid kasve kanarbikus,
võsu õitseb võõral väljal!

Mis mina kodunurmelt
noppind,
kaugelt võõral väljal
kündnud,
mis mulle toonud tuule-
hoogu,
lained lustil veeretanud;

mis mina kaua kaisus
kandnud,
põues peidussa pidanud,
mis mina kaljul kotka pesas
ammust aega hellalt
haudund:

seda ma lauluna
lõksutelen
võõraste kuulijate kõrva;
armsamad kevadised kaimud
varisenud mulla alla,

kuhu mu lusti lõõritusi,
kurvastuse kukutusi,
ihkava meele igatsusi
koolja kuulmesse ei kosta.
Üksinda, lindu, laulan ma
lusti,
kukun üksi, kurba kägu,
häälitsen üksi igatsusi,
kuni närtsin nurmedelle.

Lehvige, muistsed mälestused,
Kalevite kuulutused,
kalmukünkaist kerkimaie,
udu-aurust paisumaie,
hämarikust ärkamaie,
kanarbikust kasvamaie,
samblasoosta suitsemaie,
kus need varjud vaikusella,
pikad piinad peitusella,
kurnatused kaane alla
põrmu põues pöönutavad,
Uku hõlmassa uinuvad,
Maarja rüppessa magavad! ——--

Kiirest kaovad meie päevad,
tuhatnelja elu tunnid
ruttes Kalmu küngastelle,
lendes rahulepikusse,
kolletava koolja sängi.
Kaduval ei kodupaika,
rändajal ei rahurüngast
põrmupõlvesta pärida.
Tuule tuhin tuiskas vile
laane ladvul laulemaie,
piki puida puhumaie,
mööda metsi möirgamaie;
sundis suvel sõudevaida
lehekesi lehvimaie,
käskis kaske kahiseda,
haava lehti argelikult
varga küüsil vabiseda,
röövli kohkel kabiseda.
Õhu helid, õrnad hääled,
panid parmu põrisema,
pihulase pirisema,
verevenna virisema,
sitika sirisemaie.
Liblik üksi, lustilindu,
tallab tuulta salamahti.
Kõiges kuuleb targa kõrva,
mõisteliku õrna meeli
lustilugu, leinanuttu,
kiusatuse kiljatusi,
kuuleb kõiges muistset kõnet,
märkab muistseid mõistatusi,
salasõna sõlmitusi.

Rõõm ja mure kaksikvennad,
kaksiklapsed looduskojas,
kõnnivad käsi käessa,
rändavad sammu sammussa;
üks neid isa sünnitanud,
ema üks neid imetanud,
ühes kätkis kiigutanud.
Ehapuna kena palgeid
pilverünkad palistavad,
palistavad kullakarva,
silitavad siidinarma:
poeg, kas tunned pilve põues
sala peitelikku sisu?
Pikse välgud, müristused,
rabisevad raheterad,
lume paksud puistatused,
äikese ähvardused
magasivad pilve rüpes,
petteliku põue peidus. ———
Laulik, luues lugusida,

veerevaida värssisida,
võtab pihu võltsivallast,
tüki teise tõsitalust,
kolmanda veel kuulukülast,
laenab lisa meelelaekast,
mõttemõisa magasista.
Näitab kuju kulla nägu,
kõne kaunis tõekarva,
tõekarva, tarka arvu,
siis on laulik osav looja,
laitemata sõna-
seadja. ———
Vaimuvarjud udupilves,
kaste-hõlma kerkimisel,
argsel sammul astudessa
näitavad verist võitlemist,
mässamiste mõõgamängi,
tapja tapperi tantsisid,
sõja-aegse surma suitsu,
näljapõlve närtsimisi,
katku kurnamise jälgi,
toovad kurbi teadusida,
ohupäevist ohkamisi,
piinapõlve pisaraida.
Isamaa ilu hoieldes,
võõraste vastu võideldes
varisesid vaprad vallad,
kolletasid kihelkonnad
muistse põlve mulla alla.
Nende piina pigistused,
nende vaeva väsimused,
muistsed kallid mälestused
kostku meile kustumata!
Taevas, Vanataadi talus,
taaralaste targas seltsis
istusivad kanged mehed,
võõrsil vahvad võidumehed
tulepaistel pajatelles
ennemuistseid ilmumisi.
Kalevipoeg, kangelane,
kuulus meesi kuninglikku,
istus nende keske'ella,
kuulas käsipõsekilla
laulikute lugusida,
kandlelööja kiitusida,
miska tema tegusida,
jumekaida juhtumisi,
ilmas ilmund imesida,
tugevaida toimetusi,
mis ta elupõlves teinud,
enne surma sobitanud —
mahajäänud jälgi mööda,
järeljäänud riisme rajal
tulepaistel pajatati,
kuldakeelil kuulutati.
Küll saan sõnu seadlemaie,
kuldalõnga ketramaie,
hõbeheideid korrutama,
vaskivärtnaid veeretama,
kui hakkan kuuldusid
kuduma,
nägusida näitamaie,
tegusida tunnistama,
lugusida lahutama.
Vaata! laanes puie peidus,
puie peidus, põõsa varjus,
lepa leina-hõlma alla,
kurbus-kase katte alla
seisab seitse kalmuküngast,
seitse sammeldanud sängi —
seitse küngast, servad
lagund —,
kel ei kasva kohendajat,
sõbralikku seadijada,
valvsail silmil vahtisida,
õrnal armul kaitsejaida.
Üks on sängi hädaohtu,
teine sängi orjakütkes,
kolmas sängi sõjakurnas,
neljas sängi näljapiinas,

Kalewi poeg.

üks ennemuistene Eesti jut,

Kaheskümnes laulus.

Kuopio linnas, Soome maal,
Trükitud P. Aschani ja C:i kirjadega, 1862.

„Kalevipoja“ 1862. a. trüki tiitelleht.

viies sängi viletspõlves,
kuues sängi katkusurmas,
seitsmes Tautsi tappe-sängi.
Seep see Eesti muiste-
põli
enne Vene valitsuse
armutiiva kaitsemista. —
Juhtud õnne juhatusel,
haldijate häälitsusel,
mardus-kutse meelitusel
sina seitsme künka juurde,
sammeldanud sängidelle:
istuta, poeg, isa iluks,
isa iluks põõsakene,
ema iluks õnnelille,
orjavitsa õele iluks,
visnapuuke venna iluks,
toomingas tuttava õnneks!
Tipi taimed targal kombel,
pista juured mulla põue,
sibli hästi sügavalle,
et nad kaunist kasvamaie,
õigel ajal õitsemaie
läheksid rüngaste rõõmuks,
uinusängidelle iluks,
murupinnale märgiksi,
magajate mälestuseks!
Mis seal uinub muru
hõlmas,
vaikses põrmu rüpes
puhkab?
Muru hõlma, mulla rüppe,
põrmu põue peitevasse
maeti meie mälestused,
muistse põlve pärandused,
muistse õnne õilmekesed,
muistse sõna sünnitused,
muistse laulu lunastused.
Aja emalikus kaisus
varjab unustuse vaipa,
katab kavaluse kuube,
sõgedate sõnasõba:
mis seal katkud kooletanud,
piinapihid pigistanud,
möllav mõõka magatanud,
surmasängi suigutanud,
udu hõlma uinutanud.
Ükskord, kui ma noor
veel olin,
noor veel olin, norgus
seisin,
kergel jalal karjas käisin,
vainul kurni veeretasin,
külakiigel õõtsutasin,
uinusin ma une ikkes,
õitseliste tule paistel
põõsa varjul puhkamaie
Jaanilinna ligidalle.
Vaat! mis imelikud ilud,
kogemata kuldsed kujud
ärkasivad unenäoksi
suikuvalle silma ette,
vaimu vaateväravaile:
Vaprad mehed, vanad
targad,
lustilised laululoojad,
kulla kandle kõlksutajad,
kenad käharpeaga piigad
kargasivad kesköö pidul
kalmukünkaist kõpsatelles
udu varjus hüppamaie;
astusivad argsel sammul,
argsel sammul, kergel
kannal
libisedes ligemalle,
tähendasid salatähil,
pilgutasid silmapilul:
uinuta meid magamaie!

Uinuge, unustud loomad,
puhake, kolletand kujud!
Uinuge kuldasta unda,
kuni teid paremal päeval
kenama hommiku koitu
Taara toas äratab uuest!

Noored mehed, meeste
pojad,
Viru- ja Järvamaa võsud,
Harju armsamad õed,
Pärnu paremad piigad,
Lääne lähemad langud,
kuulge, oh kuulge mu
kõnet!
Kaugema päevade kujud,
varema aegade varjud,
endine õnne ja ilu,
muistene kurbus ja
mure,
muistene kuldane kõne,
muistene lauliku lugu
meelta minul mõlgutamas,
palgeida paisutamas.
Kuulge juttusid jumekaid,
Kalevite kuulutusi,
Alevite avaldusi,
Olevite ilmutusi,
Sulevite sünnitusi,
mis mulle puistand pihlakasta,
tulnud teised toomingasta,
Taara tamme tüvikusta,
vanasti sõlmitud sõnasta,
vanasti juurdunud jutusta,
Vanemuinese vöösta,
Juta hiuksesalkudesta!

Mis sealt riismeid riisusin,
jälilt kokku koristasin,
laululõngaksi ketrasin,
lõuendiksi lõksutasin,
Kalevi kangaksi kudusin.

I — II lugu.

Kangelasloo sündmustiku algul tutvustatakse Kalevipoja isa kasvupaika, mis asus põhja piiril Taara tammiku ääres. Seal kasvas kolm kangelaspoega, kelledest kolmas, Kalevipoja isa, lendas kotka seljas üle Soome lahe Viru randa, kus ta rajas kuningriigi. Kaasaks kosis Kalev endale Linda, kellega ta elas õnnes ja rõõmus. Enne kangelasliku Kalevipoja sündi jäi ta isa haigeks ja suri, avaldades oma viimse soovi, et riik saaks jagamatult ühele pojale.

„Ma ei taha kuningriigi
volivalda vähendada,
lipi-lapi lahutada:
riik peab jääma jagamata
ühe poja voli alla,
kangemaile kaitsevallaks."
Pikemalta pajatelles
ütles Kalev, vanarauka:

„Jääb aga riiki jagamata
ühe poja päranduseks,
siis on tükil tugevusta,
suurel kivil kindelusta.
Osad väetid, võimetumad
sööksid üksteist ise ära.
Kasvab meheks noorem poega,
heitku liisku vendadega,
kes see rahva kaitsejaksi,
kuningriigi valitsejaks
nende seast peab tõusemaie!"

Juba lapsepõlves omas Kalevipoeg hiiglasuurt kehajõudu. Kurni mängides paiskas ta kaljumürakaid üle maa. Vahel kiskus ta noori kuuski kõige juurtega üles ja tegi neist saanikesi.

Kalevite kallim poega,
Linda leina lepitaja,
kasvas karjapoisiliseks,
kosus künnimeheliseks,
tõusis tamme tugevuseks,
tõotas ettetähendusi
igas tükis ilmutada;
püüdis jõudu igal päeval,
keha kangust kosutada:
mängis kurni murudella,
viskas ratast vainiulla;
pani kurnid alla õue
kahte paika hunnikusse,
paiskas kaikail pealta õue
kurnisida kõikumaie,
saatis kurnid sõudemaie,
üle vainu veeremaie,
läbi kopli lendamaie.
Kurnid lendsid kauge'elle,
puistasid end pilla-palla
mööda metsi, mägesida,
mööda laiu lagedaida —
mõned langsid lainetesse.
Kurnisida mõnes kohas
tänapäeval nähtavalla:
ühetasa ümmargused,
pikergused kaljupakud —
neitsikivi nime alla:
needap Kalevite kurnid.
Kalevite noorem poega
laskis lingu silmuksesta
kivisida lendamaie;
loopis merepinnal lutsu,
korjas kaldalt lutsukive,
paemurrust parajaida,
mis ehk jalga laiusella,
kolme jalga pikkusella,
paari tolli paksusella.
Lutsukivid lendasivad
lainte pinnal lustiliselt
rohkem versta kauguselle.
Seni kui kivi sõudemas,
kasvatas Kalevipoega
tamme kõrge kalda pealla.
Kalevite noorem poega
mängis eide õue alla,
kitkus noori kuuskesida,
sirgel kasvul kaskesida
juurikaga tükkis maasta:
neist tegi saksa-saanikesi,
kena kassi-märsikesi.

III lugu.

Kalevi poegade jahilkäik. Linda röövimine. Kalevi poegade kojutulek.

Kalevite noored pojad
läinud metsa luusimaie,
linnu jälgesid ajama,
karu jälgi otsimaie,
põdra jälgi püüdemaie,
metsahärga vaatamaie,
metsakriimu kiusamaie.
Karu oli kaeras käinud,
mesipuilla võõrsil olnud,
põtra nähtud põllu ääres,
hunte hulgi karjamaalla,
raatmaal rohkesti rebaseid,
jäätmaal palju
jäneseida. ———
Oh sa, kaval kosilane,
pettelikku peiukene,
kust sa teadsid siia tulla?
Kust sa mõistsid üle kalju,
üle laia lainetegi,
oskasid üle orgude,
märkasid üle mägede
teeda taaleri talusse,
rada penningi peresse?
Sestap teadsid siia saada,
oskasid üle orgude,
märkasid üle mägede
siia Kalevi koduje,
siia penningi peresse,
vana taaleri talusse:
hõbenupp oli õuessani,
kaks oli varakamberilla,
kolm oli aida katuksella,
viis oli vainu väravailla,
kuus oli karja-koppelilla.
Sestap peigu leidis teeda,
sestap petis oskas tulla
Kalevi lese kodaje,
kui ei kotkapoegi kodu,
kõvernokki ei pesassa
eite olnud kaitsemassa.
Soome tuuslar, tuuletarka,
küll sa salasobitustel,
petisnõude pidamistel
peada rohkest raskendasid,
kuidas leske kiusutada!
Küll sa valvasid varjulla
kalda kaljurünka taga,
kuidas Kalevite talus
asju korda kohendati!
Küll sa, kaval kosilane,
pettelikku peiukene,
ootsid osavamat aega,
sündsamada silmapilku
Kalevite kallist leske
kurjal kombel kimbutada,
nõtra naista võrgutada!
Lootsik seisis luurimassa,
paati kalju varjul peidus.
Sina, petis, ise paadis
vara, hilja valvamassa.
Soome tuuslar, tuuletarka,
istus paadis parajasti,
kui olid pojad kodunt läinud
lustil metsa luusimaie.
Tuuletarka tundenekse,
kuidas eite kaitsemata,
vägeva käe varjamata
üksipäini koju jäänud,
kus ei abi olnud oota,

lastest toetust ei
loota. ———
Soome tuuslar, tuule-
tarka,
tõukas paati kalju tagant,
lootsikuda lagedalle;
seadis mõlad sõudemaie,
aerud paati ajamaie,
laineida lõhkumaie,
pani purjed paisumaie,
tuule puhkel tõmbamaie.
Lootsik kõikus lainte
pinnal
vete kiigel veeretelles,
kiikus kõigul ranna poole,
Kalevite talu poole.
Soome tuuslar, tuule-
tarka,
ajas paadi kalda äärde
Kalevite kopli alla,
peitis paadi varjupaika
Kalevi kalmu ligidalle,
kargas ise kergel sammul
kaljulise kalda peale,
kus ta vargatee jälilla,
röövelkäigi radadella
muru varjul roomaskili,
kivi taga kükakili —
nii kui kassi lindu püüdes —
toa ligemalle liuges.
Sala roomas Soome
tuuslar
Kalevi talu väravasse,
kargas lipsti! kanna peale,
virgalt jala varvastelle,
sammus julgest üle õue,
astus ukse-esikusse;
silmas korra üle sanga,
enne kui tormas tubaje.
Leski istus leelõukal,
kulpi segas leemepada;
ehmatanud eidekene
saand ei aega vastu panna.
Soome tuuslar, tuuletarka,
võttis lese väekaupa
varga kaisu kammitsasse,
ajas kiskjad kulliküüned
valusasti eide vöösse,
tahtis leske lootsikusse,
varga saaki paati viia.
Ehk küll Linda, karske
leski,
tugevasti vastu tõrkus,
röövelille rusikada,
kiusajalle küüsi näitas,
hammastesta abi püüdis,
siiski vaibus vaese võimus,
rauges lese närtsind rammu
varga väe võimusessa,
sortsi sõnade sidemes,
miska rammu raugestelles,
miska kangust kütkendelles
lese võimu vangi
võttis. ———
Linda, vaese lesekese
kisenduse kiljatused,
hädas appi-hüüdemised
tuiskasivad tuule tiivul,
langesivad lainetesse,
roidusivad rägastikku,
vajusid metsa varjudesse,
kustusivad kaljudesse;
aga appi-hüüdemista
poegile ei kõrva puutund.
Linda palus ainekeelil,
palus päästmist tuuslarilta,
palus appi metsalisi,
appi häida inimesi,
palus appi võõrikuida,
varjajaida vaimusida,

palus appi kaasa kuju,
appi hüvi jumalaida,
ohkas aga Uku poole,
Vanaisa varju poole.
Soome tuuslar, tuule-
tarka,
salasõna sõlmil rikas,
toppis kinni kõrva-kuulmed,
et ei lese härdad palved,
hädakisa kiljatused
meelt ei hakkaks eksitama.
Jumalate valvas heldus,
võimsamate vägev voli,
kangemate käte kaitsus
kuulsid Linda kutsumista,
lese leina-ohkamista,
ainekeelil hüüdemisi.
Vanataadi talitusel
pidi abi pilvedesta,
tulu tuulesta tulema.
Soome tuuslar, tuule-
tarka,
oli sammud varga saagil
I r u m ä e l e sirutanud.
Tahtis mäelta teeda võtta
otsekohe mere poole,
kus tal paati ootamassa.
Äike astus äkilisti
ähvardelles röövli teele,
pikker põrutas pilvista;
raskel sammul raudasillal
sõitis Vanaisa vanker,
tuiskas tulda tugevasti.
Soome tuuslar, tuule-
tarka,
langes minestuse kätte,
varjusurma alla vangi.
Välk oli võtnud keha võimu,
tundmust hoopis tuimenda-
nud:
sest ta langes surnu kombel
mäele maha muru peale.
Varjuandijate vägi,
taevaliste kindel tugi
päästsid Kalevite lese,
kulli küüsist linnukese.
Lendva kiirusega loodi
Kalevite karske leski
kõrgeks kaljukivi-pakuks,
kivisambaks Irumäele.
Elu paelukesed pääsid
lahti pikast leina-
piinast. — — —
Soome tuuslar, tuule-
tarka,
ärkas tüki aja pärast
raske minestuse paelust,
varjusurma vangistusest.
Selitelles silmasida,
laugusida laiendelles
vaatas tema ümberringi,
kas ehk kuskil jälgi näha,
kuhu leski Linda läinud,
kodukanake kadunud.
Aga lesk jäi leidemata,
tedretütar teademata.
Kaljuks moondud kodu-
kana,
Lindat, Kalevite leske,
võite täna tunnistada,
selgelt omil silmil näha.
Irumäe peal istub leski,
tedremunast hautud tütar,
istub Linda maantee ligi,
kuidas linnaskäijad teavad,
ehk küll selle põlve lastel,
tänapäevasel tuimusel
Linda nimi meelest läinud.
Rahvas kutsub kivipakku
enamasti I r u ä m m a k s.

Esimest kord linnas käijad
peavad vana seadust mööda
Iru ämma teretama,
austades ämma pähe
poisid kübara panema.
Ehk küll kivipakukesel
elu nähtavalt ei leita
ega paigast liikumista,
siiski vanarahva sõudel,
targemate teadmisella
mõnda kuuldu külvatie,
mõni sõnum sahatie:
kuidas kivipaku rüpes
salavõim peab siginema,
imevägi idanema:
kes on ämma mäe kaldalt
õhtul orgu veeretanud,
leiab teisel hommikulla
tema jälle vanas paigas
seismas, kus ta enne seisnud.
Sellepärast, pojukene,
mine ämma austama,
tedretütart teretama!
Pane kübar ämma pähe,
hakka eide kaelast kinni:
sest ei tõuse sulle süüda,
laiemaida laitusida!
Kalevi pojad kolmekesi
kõndisivad lustikäiki
mööda rõõmuradasida,
käisid mööda lagedada,
mööda nõmme nõtkutelles,
mööda sooda sõtkutelles,
seal tuli vastu neli metsa,
neli salkuda saledat.
Üks oli kulla kuusemetsa,
teine tarka tammemetsa,
kolmas kena kasemetsa,
neljas leski lepametsa.
Mis oli kulla kuusemetsa,
seep see kuningate metsa;
mis oli tarka tammemetsa,
seep see Taara enda metsa;
mis oli kena kasemetsa,
seep see kudruskaelte metsa;
mis oli leski lepametsa,
seep see leinajate metsa,
kurva laste varjupaika.
Vanem venda, vennikene,
istus maha kuusikusse,
kuningate ilumetsa,
kuldakuuse vaiba alla;
laskis laulu lendamaie,
tugevama tõusemaie. — — —
Teine venda, vennikene,
istus maha kaasikusse,
leinakase hõlma alla;
laskis laulu lendamaie,
vägevama veeremaie. — — —
Laulis, et metsad mürasid,
lagedad aga laksatasid,
rägastikud raksatasid,
kõrved vastu kostelesid. — — —
Kolmas venda, vennikene,
istus maha tammikusse,
Vanaisa ilumetsa,
targa tamme hõlma alla;
laskis laulu lendamaie,
vägevama veeremaie,
tulisema tuiskamaie:
laulis linnud lepikusse,
targad linnud tammikusse,
hõiskas puie latvadesse
kägusida kukkumaie,
tuvikesi tuikamaie;
laulis rästad rägastikku,
lõokesed lagedalle,

pääsukesed päevapaiste,
laulis luiged lainetesse,
pardid parve äärte peale,
hõiskas kena künnilinnu
ööde iluks hõiskamaie,
videvikul vilistama,
enne koitu häälitsema.
Laulis, et mered mürasid,
kaljud vastuje kärasid,
puie ladvad paindusivad,
mäekingud kõikusivad,
pilved lausa lõhkesivad,
taevas aga tarka kuulis.
Metsahaldja ainus tütar,
metsapiigad peenikesed,
kuldahiukseil näkineitsid
nuttelesid noorta meesta:
Oleks see meesi meiega,
kasvaks meile kaasaliseks!

Puie ladvul seistes päike,
lahedama tuule õhku,
veereteles õhtu vilu
kuulutasid päeva kustu,
lusti pidamise lõppu;
tuletasid meeste meelde
kodu poole kõndimista.
Noorem venda, vennikene,
kandis metsa saagi koormat,
mis ei õlgasida muljund
ega piinand pihtasida.

Mehed tõtsid kolmekesi
üle laia lagedate
kiirel sammul kodu poole;
seadsid silmad sihtimaie,
suitsutähte tunnistama:
kas ehk leelta keedukatel,
pada auru välja paiskaks;
aga suits ei tõusnud silma.

Mehed tõtsid kolmekesi
üle laia liivikute
kiirest kodu ligemalle;
seadsid silmad sihtimaie,
olvist suitsu otsimaie,
leelta auru vaatamaie.
Aga suits ei tõusnud silma
ega paistnud leemepajalt
avaldavat aurukesta.

Mehed jõudsid õue alla,
veeresivad väravalle,
läksid lendes üle muru
usinasti ukse ette,
läksid kiirest lävedelle.
Kustund tule kübemetest,
suitsu-ahtrast lee-august
märkasivad mehepojad,
kuidas leekuninganna,
valvsail silmil tulevahti,
kodunta ära kadunud.

Noorem poega pajatama:
„Jõgi jooksulta kõvera,
teede-käigid läevad metsa,
ei ole lugu õieti.
Õue-värav seisab valla,
lahti jäänud toa uksed,
võõrad sammud murupinnal
kuulutavad kurba lugu,
õnnetumat juhtumista."

Pojad puhusivad hääled,
hõiked tuulde tõusemaie,
saatsid vaiksel õhtu vilul
kutsumista kauge'elle:
„Hüüa vastu, eidekene!
Kosta vastu, kullakene,
laula vastu, linnukene,
tõsta häälta, tedrekene!"

Aga eit ei teinud häälta,
sõudnud vastu ei sõnakest.
Kostis vastu kõversilma,
kutsus vastu laia kõrbi,
laulis vastu laanemetsa,

hüüdis vastu Hiiu saari,
kukkus vastu Kuressaari.
Pojad puhusivad hääled,
hõiked teist kord tõusemaie,
saatsid vaiksel õhtu vilul
kutsumised kauge'elle:
„Hüüa vastu, eidekene!
Kuku vastu, käokene,
laula vastu, luigekene,
tõsta häälta, tedretütar!"
Aga eit ei kostnud vastu,
teind ei häälta tedrekene.
Kostsid vastu merekaldad,
kukkusivad kaljuseinad,
laulid vastu merelained,
hüüdis vastu tuulehoogu.
Pojad puhusivad hääled,
kutsumised kolmat korda,
saatsid vaiksel õhtu vilul
kutsumised kauge'elle:
„Hüüa vastu, eidekene!
Kõõrutele, kodukana,
laula vastu, kadund leski,
kosta meie kutsu vastu,
laste lahke laulu vastu!"
Aga eit ei kostnud vastu,
teind ei häälta tedrekene,
kõõrutand ei kodukana
ega laulnud luigekene.
Kuhu hääli kuulunekse,
sinna kaljud katkenekse,
kuhu kutsu kostelekse,
sinna metsad murdunekse,
kuhu helki lendanekse,
sinna lained langenekse,
pilved pikalta lõhkevad.
Ei olnud leida eidekesta,
kuulda kana kõõrutusta,
kuulda tedre kudrutamist,
käokese kukkumista
kusagilta murumaalta,
suuremasta samblasoosta,
laia mere lainetesta,
põõsastesta paksudesta
ega kõrve keske'elta.
Õhk jäi vaikseks, tuuled
tukku,
uinusesse kõik see ilma.
Vennad läksid väravasta,
läksid seltsis alla õue,
kolmekesi koppelisse
eide jälgi otsimaie,
varga teeda vaatamaie.
Üks neist veeres vainiulle,
teine kõndis koppelisse,
kolmas mere kalda peale.
Vanem venda, vennikene,
kes see veeres vainiulle,
see ei leidnud eide jälgi
ega saanud tunnismärki.
Teine venda, vennikene,
kes see kõndis koppelisse,
see ei leidnud eide jälgi
ega röövli radasida,
ega saanud tunnistähte,
kuhu kana kadunekse,
linnukene lendanekse.
Kolmas venda, vennikene,
kes see läinud mere kalda,
see sai selgeid märkisida,
tõelikke tunnistähti,
kuhu hella eidekene,
kodukana kaotsi läinud.
Soome tuuslar, tuuletarka,
oli laintelt lootsikuga
pagu-urka põgenenud;
oli valvel vahikorra
lainte langul lõpetanud,
kus ta mitu pikka päeva,
mitu pimedada ööda

videviku viivitusel
varga saaki valvamassa.
Meestel kasvas kartlik mure,
mitu mõtet ema kohta:
kas ehk kaval kosilane,
pettelikku peiukene,
eite kippund kimbutama,
varga küüsil võrgutama.
Vanem venda pajatelles
pani sõna sõudevalle:
„Läki leiba võttemaie,
õhturooga otsimaie,
väsind keha karastama, —
heidame siis puhkamaie:
ehk saab usin unenägu
eide jälgi näitamaie;
lähme homme otsimaie!"
Teine venda pajatelles
pani sõna sõudevalle:
„Sängi rüpes suikudessa
võib ehk taevalikku tarkus,
Uku unes ilmutada,
kuidas jälgi kaste kannul,
udupilve palistusel
kadund eidest kätte saame,
kuidas kallist kodukana,
lendu läinud linnukesta
kulli küüsist päästa võime."
Pärast nõu pidamista,
targa aru arvamista,
venitasid kaksi venda
väsind keha karastama.
Noorem venda, vennikene,
Kalevite kallim poega,
lese leina lepitaja,
kurvastuse kustutaja,
oli mõtteid teise teele,
arvamisi iserada
lendamaie läkitanud.
Kallis kange-mehe poega
nõnda mõtteid mõlguteli:
„Tänaseida toimetusi
ära viska homse varna!
Igal päeval omad ikked,
tunnil omad toimetused,
murekoorma muljutused,
omad soovimiste sõuded.
Tahad tunnist tulu saada,
õnnekesta õngitseda,
ära võta aega viita,
kauemini veel kõhelda.
Kiirelt käivad õnne sammud,
viitjal viisi viletsusta,
kõhelejal kuusi koormat,
seitse salasõlmitusta."
Kalli eide kadumine
kurvastas mehe meelekest,
kurnas südant murekoorem.
Kui nüüd vennad kahekesi
sängis keha sirutasid,
siisap tõttas noorem poega
üle läve ukse ette,
kargas kergelt üle muru,
veeres virgalt vainiulle.
Seal aga sammu seisatelles
käänas siis isa kalmule.
Kalevite kallim poega
astub isa haua peale,
istub kalmu künka peale
kurba südant kergitama.
Isa hauasta küsima:
„Kes see liigub peale liiva,
kes see astub peale haua?
Sõmer kukub silma peale,
kruusa langeb kulmudelle."
Poega mõistab, kostab vastu:
„Noorem poega, poisikene,
seep see liigub peale liiva,

seep see astub peale haua,
istub mure muljutusel
kadund isa kalmukünkal.
Tõuse üles, taadikene!
Ärka üles, isakene!
Tule teeda näitamaie,
kuhu eideke kadunud!"
Isa kostab mätta alta,
taati kalmusta kõneleb,
mulla alta tõstab hääle:
„Ei või tõusta, poega noori,
ei või tõusta, ei ärata!
Kalju rõhub peale rinna,
kivi raske peale keha;
kulmu katvad kullerkupud,
silmi katvad sinililled,
punalilled palgeida.
Tuuled juhtigu sul teeda,
õhud õrnad õpetagu,
taeva tähed andku tarkust!"
Poega tõttas kiirel sammul,
astme lennul mere poole,
kõrge kalju kalda peale
eide jälgi otsimaie,
kadund kana püüdemaie.
Paik, kus enne seisnud paati,
lootsik ala luuril olnud,
seisis tühi kui pühitud.
Kalevite kallim poega
vaatas kõrgelta kaljulta
ehavalgel mere peale,
laskis silmad lainetelle;
vaatas, kuni silma kestis,
vaate tiivad ulatasid:
kas ehk kuskil merepinnal,
laia lainte langutusel
varga jälgi maha jäänud;
kas ei kuskil tunnistähte,
midagi ehk isemärki
röövli riisumista näitaks:
kas ei kadund eide kanda,
jala varvas märki jätnud,
rada kuskil rajatanud?
Laine veeres laine jälil,
vetevooge veeretusel,
kiigel kalda kalju vastu,
lõhkes vahust kalda vastu,
tuisatelles vete tolmu.
Aga muud ei märki olnud,
sõnumid ei keegi toonud,
kes see täna lainte langul
vete pinnal veeretelles
salateel käind sõitemassa.
Tähed taevasta sirasid
lahkel silmal lainte peale,
aga keelt ei olnud kuskil,
sõna kellelgi ei suussa.
Nõnda langev lainte-mängi,
vetepinna veerlemine
ikka ühel ilul kiigub,
ega küsi iial, kes see
täna tema niiskes rüpes,
märjas kaisus surma leidnud.
Lainte kiikuv lustimängi,
vete kena veerlemine,
taevast vaatavad tähe-silmad —
need ei küsi meie rõõmu,
küsi meie kurvastusi.
Laine veerleb laine jälil
vetevooge veeretusel,
kiigel kalda kalju vastu.
Lõhkeb vahus vastu kallast,
tuisatelles vete tolmu,
märga auru kallastelle,
aga ei too sõnumida,
kostmist iial küsijalle. — — —

IV—VII lugu.

Ujunud üle Soome lahe, läks Kalevipoeg tuuslari tallu. Seal tekkis äge võitlus.

Kalevipoeg, kangelane,
astub praegu õue peale,
vemmal käessa vihisedes,
vaatab silmsi varga peale.
Soome tuuslar, tuuletarka,
kibedamas kitsikuses
puistab sulgi pihutäie
põuest tuulde pöörlemaie,
puhub udusulgesida
laialisti lendamaie,
tuule tiivul tantsimaie,
õhu õlul keerlemaie!
Puhub tuulde võimusõnu,
sunnib rammusõnasida
nõia lapsi elustama.
Sortsisõna sunnitusel,
tuuletarga toimetusel
teeb ta sulgist sõjalisi.
Silmapilgu sünnitusest
tuiskasivad tuuletiivad
rahepilve pillutusel
hobuse- ja jalaväge
sadadella sõudemaie,
tuhandella tuikumaie
abilisteks tuuslarile.
Sortsi sõjalaste parved,
õhust sünnitatud loomad,
tuuletarga tugilased,
veeresivad vainiulle,
tulid tungil õue peale,
langesid kui laanemetsa
Kaleville kaela peale.
Nii kui sääsed õhtu ilul,
pihulased eha piirdel,
peret heites mesilased,
püüdsid tuuletarga poisid
paksu pilve paisutusel,
vihmapilve veeretusel
kallist Kalevite poega,
taaralaste taimekesta
lausa ära lämmatada.
Kalevite kallim poega
oli valmis vastu võtma;
agar mõistus arvamassa,
silma osav sihtimassa,
käsi võimas virutamas!
Võtab vembla vahva kätte,
tamme tugevasse pihku,
tõttab tung'jaid tonkimaie,
vaenlasi vemmeldama,
sõjalasi sugemaie,
külalisi kolkimaie!
Annab tulda tulijaile,
soomust sortsi sõpradelle,
rooska nõia rüütlitelle,
sõnul sünnitud seltsile.
Paiskab rooska pajatelles,
viskab vemmalt ja sõneleb:
„Ei ma karda kurja karja,
sortsilase sellisida,
tuulest toodud tontisida,
sõnul soetud sõjalasi
ega põrgu perekonda,
vanapoisi vägivalda;
ei ma karda kangemaida
ega kohku kõrgemaida!
Raasuke mul isa rammu,
pisut võimu ema piimast,
järguke mul enda jõudu,
kasvupõlve pärandusta!"

Võitluses oli tuuslar sunnitud alla jääma ja armu paluma. Vannutades seletas ta, et Linda Irumäel on teadmata kuhu kadunud. Kalevipoeg ei uskunud seda ja tappis vihahoos tuuslari. Pärast ilmus ema talle unenäos, millest ta järeldas, et ta ema on juba surmale suikunud. Oma vanemaid kurtis kangelane leinalaulus:

„Isa läks ju enne ilmast,
kui sain päeva paistuselle,
eite langes surmasängi
salasõudikute saatel.
Jäin kui lagle lainetelle,
pardipoega parve äärde,
kotkas kõrgele kaljule,
üksi ilma elamaie."

Kalevipoeg läks Soome sepa juurde endale mõõka ostma. Sepp tõi talle mitu tugevat mõõka, aga kangelane lõi nad vastu alasit kildudeks. Lõpuks toodi haruldane mõõk, mis oli valmistatud vanale Kalevile. Seda mõõka keerutas Kalevipoeg paar korda ümber pea ja raksatas alasisse. Alasi purunes, aga mõõk jäi terveks. Hoolimata kõrgest hinnast ostis Kalevipoeg hiiglatugeva mõõga. Joogipeol, mis korraldati mõõga liikudeks, jäi kangelane niivõrd purju, et tülli sattudes tappis oma uue mõõgaga Soome sepa vanema poja. Sajatuse saatel pidi Kalevipoeg sepa talust lahkuma. Kodus ei jutustanud ta oma süüst vendadele, vaid läks isa hauale oma muret kaebama.

Õhtul, hämariku ajal,
videviku viivitusel
veeres üksi noorem venda
kurval sammul kõndidessa
kadund isa haua peale;
nuturätik noorel käessa,
pisararätik pihussa,
astub isa haua peale,
istub kalmukünka peale.
Isa hauasta küsima:
„Kes see liigub peale liiva,
kes see astub peale haua,
sõtkub sammul sõmeraida
kiigutelles kalmukivi?"
Poega mõistis, kostis vastu:
„Poega liigub peale liiva,
poega astub peale haua.
Noorem poega, taadikene,
keda sinu silm ei näinud,
tallab sammul sõmeraida
kiigutelles kalmukivi.
Tõuse üles, taadikene!
tõuse armu andemaie,
poja peada silitama;
tõuse rammu toetama,
sõna kolme kostemaie!"
Taati mõistis, kostis vastu:
„Ei või tõusta, poega noori,
ei või tõusta, ei ärata.
Katki olen kaelaluusta,
pihupõrmu põlveluusta.

Muru kasvand peale mulla,
aruheina peale haua,
sammal kasvand peale kalju,
sinililled silma peale,
angervaksad jalgadelle.
Tuleb tuuli, toob ju armu,
tuleb päeva, pead silitab."
Poega kurvalt kostis vastu:
„Tundideks on tuule armu,
päevadeks on päeva armu,
eluajaks Taara armu,
isa armu igavesti!"
Taati kostis mulla alta,
armu-keelilla kalmusta:
„Ära kurda, pojukene,
ära nuta, noorukene!
Kadund isa vari valvab
kalmust vaga lapse käiki.
Kogemata kuritegu
püüa jälle parandada!"

VIII lugu.

Viskevõistlus ja kuningaks saamine. Künd ja hobuse surm.

Taeva küünal, Ehatähti,
hämariku selgem silma,
vaata pilvelauge pilust,
taeva kõrge kulmu alta
lauliku teeradadelle,
kannelniku käigi peale!
Vaikselt vaatas sinu silma
muistse-põlve muudendusi,
vaatas Taara tammikuida,
hiiepuida ilusaida
haljendavas lehte ehtes;
vaatas Ema lainte läiki
päikese paistval palgel;
vaatas Ema voolamista,
kohisevat vooge käiki
talve rinnalta võõrdudes.
Küll sa, kallis tähetütar,
taeva piiga peenikene,
nägid vendi veeremassa,
kui nad läksid liisku heitma!
Küllap nägid künnimeesta,
kuninglikku Kalevida
Viru põldu vinderikku,
Järva põldu jänderikku
kange käega kündemassa,
kui ta kündis suured saared,
suured saared, kõrged künkad,
kordas laiad lagedikud,
soossa pilliroostikud,
mäed vagude vahele,
künkad küürul põllu peale,
orud kõrguste keskele.
Küll sa, kallis tähte piiga,
kangelase kündi nägid! — — —
Teisel päeval, koidu piirdel,
väikse valge hämarusel
tõtsid Kalevite pojad
kolmekesi kõndimaie,
lustikäigil luusimaie:
kas ehk kuskilt kogemata
ladusamat liisukohta,
õnnekatsumise paika
salasoovikute soovil
silmad saaks neil sihtimaie.
Kalevite pojad noored

rändasivad jõudsal sammul
lustilikult lõuna poole,
puhkasivad metsa varjul
vahel väsind liikmeida;
võtsid toitu toetuseks,
keelekastet karastuseks.
Kui tuli õhtuke ilusa,
veeres kena ehavalge,
leidsid nad talu teelta,
pere pärnade vahelta.
Kanged mehed kolmekesi
astusivad alla õue.
Isa vastassa väravas,
eite vastas ukse eessa;
isa hüüab väravasta,
eite hella tõstab häälta:
„Astuge, mehed, õueje,
tulge, peiud, me talusse,
kosilased, kamberisse!
Teie kõrged kosilased,
kallid Kalevite pojad,
meil on kõrged kositavad,
targa taadi tütrekesed,
Hiiust ilmund neiukesed.
Teil on kulda märssidessa,
hõbehelmed põuedessa,
penningida pungadessa,
vanu taalerid taskussa;
meil on kirstud kuhjadessa,
annivakad valmistatud."
Vanem venda kostis vastu:
„Ega me ole kosjaskäijad,
peiu-teed ei tallamassa.
Oleme tühja teede käijad,
oleme õnne-otsijad;
tuba alles tegemata,
kambri nurgad nöörimata,
sängi lauad saagimata,
kuhu kana viidanekse."
Isa mõistis, kostis vastu:
„Ärge te võtke vihaksi,
pange meeleksi pahaksi:
peiud olete, petised!
Miks teil siidisärgid seljas,
kuldatoimest teised riided?
Kuis te teadnud siia tulla,
osanud õue ajada?
Märki ei olnud mätta'assa,
tähte aiateiba'assa,
et siin kanad kasvamassa,
tedred maasta tõuse-
massa. — — —
Noorem venda mõistis
kohe,
kavalasti vastu kostis:
„Kuule, hella eidekene,
kuule, tarka taadikene!
Kalevite kodukanad,
needap alles kasvamata.
Ei, meist kolmest kosilasi
teie talusse ei tõuse.
Meie läheme õnne otsima,
lähme pesa pärima.
Neitsikesed, noorukesed!
Ärge, kullad, kurvastage!
Pisar võtab palge puna,
kuu teil võtab kuue toime,
päeva tera pärja toime,
ehavalge helmekorra,
tähti võtab taalri läigi,
enne kui tuleb omane.
Meie käime õnneteeda,
lähme hella öö valulla,
käime kulla kuu valulla,
käime tähtede ilulla,
sõsara Sõle valulla,
vana Vankeri valulla."
Kalevite pojad noored
rändasivad jõudsal sammul
lustilikult lõuna poole,

käisid päeva, käisid kaksi,
käisid tüki kolmat päeva,
kuni neile kogemata
järvekene vastu jõudis
kena kõrge kallastega.
Ilus oli järvi igapidi:
lagled lustil lainetella,
luigekarjad kalda ligi,
pardid jälle alla parve,
hallid linnud pealla parve.
Kaldalt vaates kaugemalle
paistis päeva veeru vastu
Taara ilus hiiekene,
mäe harjalt haljendelles
läikivailla lehtedella.
Õnnerikkas orus voolas
Emajõgi väsimata,
päeva paistel lainekesi
veeretelles Peipsi poole.
Ema rinda lüpsis lisa,
kosupiima Peipsi rüppe.

Kalevite vanem venda
seadis sõna sõudevalle,
hakkas nõnda pajatama:
„Siin on mõnus katsekohta,
paras liisuheite paika;
hiiest ilmub Taara silma,
Vanaisa lahke vaade,
jõesta jumalikku vari.
Laskem, vennad, liisku lüüa:
kes meist kolmest venda-
desta
kodumaal saab kuningaksi,
isa riigi valitsejaks,
kalli rahva kaitsejaksi?
Kes see kaugelt õnnekaupa
võõral maal saab voli võtma,
eluaset ehitama?"

Kolm siis kivi korjatie,
liisukiviks valitie,
miska mehed määra mööda
liisku pidid viskamaie,
kelle käsi kaugemalle
kivi jaksaks kihutada.

Nemad võtsid võidukivid,
kandsid kalda ligemalle,
asusivad ridamisi
kolmekesi kalda äärde.

Võidu määraks oli võetud,
sihiks järve laius seatud:
kelle kivi kergel lennul
järsku üle laia järve
teistest tüki kaugemalle
vete taha maha veereb,
seda pidi seadust mööda
valitsejaks värvatama.
Kadund isa käskusida
tõotati tõrkumata
täielikult toimetada:
kaks neist pidid kauge'elle
võõramaale veeremaie,
kolmas venda kodumaale
valitsejaks jälle jääma.

Vanem venda pajatelles
seadis sõna sõudevalle:
„Lähme liisku heitemaie!
Minu kohus, kulla vennad,
esimest kord helbitada;
ema, hella eidekene,
tõi mind toominga õiella
varemini siia ilma,
viis mind varem vihtlemaie,
päeva paistel paisumaie,
tõi mull' marju magusaida,
enne kui ta teile toonud.
Peaks ehk teie paiskamine
minu määrast mööda
jõudma:
sest ei tõusku tülitsemist
ega vaenu-vihkamisi!

Mul ei ole mingit märki,
silmal sihti ette seatud;
mina pean rada rajama,
teistele teed tegema.
Kuhu ma kivi keeritan,
sinna panen teile sihi,
järelkäija leiab jälgi,
tagakäija tehtud teeda.

Kes see esimese teo
tehtud tööd saab teotama,
mingu maja ehitama,
seinasida kokku seadma,
nurga-viilu vikeldama,
katus-harja algamaie,
kuhu tuuled teinud raja:
küllap saab siis nägemaie,
kuidas laitus laial keelel
virgem leidma vigasida,
kui on ise targem tööle."

Kui nii pikalt pajatanud,
hakkas kivi keeritama,
tõstis kätta kõrgemalle,
saatis kivi sõudemaie,
tuule tiivul lendamaie.

Kivi lendas tuule kiirul,
tuule kiirul taeva poole.
Vaatajate arvamisel
lendas kivilinnukene
sinna, kuhu taeva serva,
suure ilma katus-ulu
maa seina külge rajab.
Äkitselt vääratades
kivi maha kukkumaie,
langes loodis libamisi,
sattus järve märga sängi,
teise kalda ligidalle.
Kohisedes kerkis vesi
vastu taevast vahutelles;
kivi põrkas järve põhja,
vete-vaiba katte alla,
langes lainte sügavusse,
kadus vaatajate silmast.

Teine venda pajatelles
seadis sõnad sõudevalle:
„Mul on venda teinud teeda,
rada ette ju rajanud,
hoone ette ehitanud,
seadnud kokku toaseinad,
vikeldanud nurga-viilud,
alustanud katus-harjad;
sestap tahan sihti mööda
tema järel teeda käia."

Kui nii pikalt pajatanud,
võttis kivi kange kätte,
keeras kiiremal kihinal,
viskas vingemal vihinal
kivilinnu lendamaie,
kaljupaku purjetama.
Kivi tõusis taeva poole,
püüdis pilvi pillutada,
päeva paistet varjutada.
Tuule kiirul lendas kivi
kõrgemalle, kaugemalle;
sealap vaarus vankumaie,
maa poole pillumaie,
kukkus järve kalda äärde,
vee ja kuiva keske'elle;
pool jäi kivist vette maetud,
lainetesta kinni kaetud,
pool veel silma paistevalle.

Nüüd sai võidu-viskamine
kolmandama venna katseks.
Ehk küll vähem vanusella,
aasta arvul teistest vaesem
Kalevite kallim poega,
siiski piha paisusella,
labaluie laiusella,
kehakondi kindlusella
tema teistesta tugevam,
tema vendadest vägevam;

käte sooned tal kangemad,
sõrmeküüned tal kindlamad,
silma sihti tal osavam,
meele-mõistus tal mõnusam.
Noorem venda pajatelles
seadis sõnad sõudevalle:
„Ema, hella eidekene,
tõi mu, hilis-tallekese,
suurel surmal siia ilma,
suurel surmal, valjul vaeval
sündis lese leina-lapsi.
Ema, hella eidekene,
mitu ööd oli uneta,
mitu koitu eine'eta,
mitu päeva lõuna'ata;
kustund ei tuli toasta,
säde ei sängisamba'asta,
eite hella riide'esta,
hobu halli rakke'esta;
halli sõitis arsti teeda,
naine tuhnis tuuslarida,
kimmel kõndis kümme teeda,
ratsu rohkesti radasid,
naine tarkade taresid.
Otsis lapsele abida,
nõrga nutuvõttijaida,
väetile rammu-andijaid;
andis lamba lausujalle,
kitse kidalõikajalle,
kirju värsi vihtlejalle,
teise harjakse-võtjale,
andis taalri targale,
tõotas teise arstile.
Laulis vara, laulis hilja:
Ole vaita, poega noori!
Kasva mulle karjapoisiks,
tõuse tõurahoidijaksi,
veni veisekarjuseksi,
kasva, poega, künnimeheks,
sirgu vahvaks sõjameheks!

Poega kasvas ammu aega,
ammu aega, palju päevi,
juba saab mitu suveta,
veereb viisi heina-aega,
kui ma isa õue alla
kiigel lusti keeritasin,
ühe toome õie pealla,
kahe kase ladva pealla,
lepa laia lehe pealla,
sarapuu südame pealla.
Juba toomi heitis õilmed,
kaski ju lehed kaotas,
lepa lehed lendasivad,
sarapuu süda sadines.
Minust aga kasvas meesi,
kasvas Kalevite poega."
Noorem venda võttis kivi,
keeritas tuule tuhinal,
viskas virgemal vihinal
kivilinnu lendamaie,
kaljupaku purjetama;
osav silma sihtis jooksu,
kange käsi seadis käiki.
Ehk küll tuules tuisatelles
kivi lendas kõrgemalle,
kõrgemalle, kaugemalle:
ei läind pilvi pillutama
ega laiust lahutama,
ei läind kõrgust kõigutama
ega valgust varjutama.
Kivi veeres vuhisedes,
lendas üle laia järve
teise poole kalda peale,
kukkus mõõdu määramisel
maha kuiva piiridelle.
Vanem venda paja-
tama:
„Tõmbame, vennad, tõesti,
lähme suisa sammudella,
lähme läbi loigukese

võidukive vaatamaie,
kuhu need kivid kukkusid!"
Lähem tee käis vete kaudu,
ligem rada järvest läbi;
sealtap Kalevite pojad
suisa teeda sammusivad,
sealtap rada rändasivad
võidukive vaatamaie.
Keset järve kandis vesi
Kalevi poegel kintsuni.
Esimese venna kivi
magas lainte-vaiba varjus,
suikus järve sügavuses;
saand ei silma seda näha
ega käsi katsumaie.
Teise venna võidukivi
leiti ligi kalda ääre,
vee ja kuiva vahepealla,
pool veel paistis lagedalle,
pool jäi peitu lainetesse.
Kolmandama venna kivi,
võidu-viskamise märki,
leiti üksi kuival kaldal,
leiti murul magamassa,
tüki maada teistest kaugel.
Sinna kivi oli sattund
taeva tahtmist tähendama:
keda kolme venna seasta
kuningaks peab kutsutama.
Vanem venda pajatelles
pani sõnad sõudemaie:
„Jumalikul juhatusel
tehti tähti liiva peale,
pandi märki muru peale,
kes meist isa käsku mööda
valitsejaks värvatakse,
kuningaksi kõrgendakse.
Lähme järvest vetta tooma,
miska venda viheldakse,
venna keha karastakse,
kuningaksi kastetakse!
Ehime keha ilusaks,
silime hiuksed siledaks;
kuldatoime kuube selga,
hõbesärki kuue alla,
vammus vanasta vasesta;
pange pähe kuldakübar,
raudakilpi peale rinna, —
siis saab vennast sõjameesi,
kasvab vägev võidumeesi:
kuhu sammu siruteleb,
seal peab siidi rigisema,
kulda kallis kõlisema,
hõbe järel helisema,
vaski kannul kärisema.
Kus nüüd venda kõndinekse,
sealap ilu helkinekse."
Kuidas vana Kalev käskind,
enne surma ette seadnud,
nõnda võeti noorem venda
isamaale valitsejaks,
kõrgendati kuningaksi.
Teised vennad tõstsid laulu,
panid hääled helkimaie:
„Lähme, vennad, veeremaie,
kahekesi kõndimaie;
lähme õnne otsimaie,
kus meil kukub õnnekägu,
laulab vastu lustilindu!"
Noorem venda laulis vastu:
„Kus see päike paistemassa,
kus see kuu on kumendamas,
tähed teeda näitamassa,
kasvab kulda kuusemetsi,
lehte ilus lepikuida,
kasvab kallid kasemetsi,

tõuseb Taara tammikuida.
Sealap kukub õnnekägu,
laulab vastu lustilindu.
Kussa kukub õnnekägu,
sinna tehke toa seinad;
kussa laulab lustilindu,
sinna ehitage kamber,
tehke sisse siidisängi."

Teised vennad pajatasid:
„Jumalaga, venda noori,
liisul liimitud kuningas!
Jumalaga, pesapaika,
armas haudumise kohta,
kus me, mehed, kasvasime,
kus me kui tammed tõusime!
Nüüdap nutvad noorus-
nurmed,
leinavad Lääne lepikud,
kussa kuked kasvasivad.
Ei meil veere silmavetta,
enam on sirgul silmavett;
meie silmist veereb verda,
meie palged kahvatanud,
kurbus silma-kulmudella,
leinapilved laugudella.

Las aga talve tasa minna,
küllap kulub kevadelle,
küllap sulatab suvele.
Saavad jõed jooksemaie,
allikad harunemaie,
õilmed tupest tungimaie,
linnud ladvas laulemaie,
küll siis jõgi jõuab sinna,
kus meid ootab kodupaika,
allikasoon jõuab sinna,
kuhu toa üles teeme,
hoone seinad ehitame;
õilme ilu hiilgab sinna,
kuhu kosja-kambri teeme;
linnu laulu langeb sinna,
kus need neiud kasvamassa,
sõlgirinnad sirgumassa.
Jumalaga, Taara aeda,
Emajõekene ilusa!
Jumalaga, mäed ja orud,
isamaa metsad ja lagedad!
Lapsi võõrdub ema rinnalt,
armu kaisust väetikene,
mees peab kõigist võõrdu-
maie,
maha jätma magusama.
Maailm lahke, laialine,
taevas kõrgekummiline;
tugeval ei tõuse tungi,
vägeval ei pigistusta!"

Nõnda vennad veeresivad,
linnud pesast lahkusivad,
jätsid venna järve äärde
maha üksinda murule,
jätsid üksi igatsema
nooruspäevi paremaida,
isakoja ilusida,
eide armu õnnekesi,
mis kõik kastena kadunud,
tuule-õhu tuisatelles
päeva palav pillutanud.

Kivi küürul istudessa
hakkas meesi mõtlemaie:
„Mis on läinud luhtadelta,
veerend õilmes väljadelta
suve sammu sõudemisel,
sest peab saama seemnekesi
tulev-päevade tuluksi.
Kui mind tehti kuningaksi,
valitie valitsejaks,
pidin pesast põgenema,
lagedalle lendamaie,
kus üks loodud
kotkapoega
tuulilla peab tallamaie

omal tiival õnne-teeda,
radasida rajamaie."
Viskas hõbevalget vette
lainetelle lepituseks,
vetevaimu meelituseks,
kuidas vanarahva käsku
nooremaida õpetanud,
mis ei mõista meie mehed,
targad naised tähendada.
Pärast võidu-viskamista,
vendadesta lahkumista
võttis Kalevite poega
kätte valitsuse võimu,
võttis kätte adrasahad
austelles adra-tööda,
põllumehe põlvekesta.
Ja et sahameeste seisus
rahupäevil ikka õitseks,
sõjakärast solkimata,
vaenuverest värvimata,
seks on mõnusada mõõka
kuningalle kanguseksi
igas kohas väga tarvis:
toeks tungijate vastu,
varjuks vastu vaenlaselle,
miska kurja karistada,
vaenuviha vähendada,
riigi seadust kohendada.
Kalevite kallim poega,
märssi seljas, mõõka puusas,
seadis adra aisadelle,
pani hobu adra ette,
rakendas ruuna künnile;
hakkas sooda sahkamaie,
kuiva maada kündemaie,
arupinda pööramaie.
kündis põrmuks mullapinna,
segas kivid sõmeraksi,
segas savi seemnekandjaks,
põrmu idu-imetajaks;
kündis paigad põllumaaksi,
vägevaksi viljamaaksi,
teised kohad karjamaaksi,
murumaaksi, heinamaaksi;
külvas soosse sinikaida,
sambla sülle jõhvikaida,
mätta rüppe murakaida,
mõnda paika mustikaida.
Kündis kohad metsa-
maaksi,
laiad paigad laanemaaksi,
külvas metsad kasvamaie,
tammed kõrged tõusemaie,
põõsastikud paisumaie;
kündis paigad lagedikuks,
laiad arud, laiad murud
lustilikuks luusikohaks;
kündis mäed mängimaie,
kingukesed kõikumaie;
kündis orud, sahkas salud,
aasad, luhad haljendama;
külvas mäele maasikaida,
põõsa alla pohlakaida;
kündis lilled kasvamaie,
õilmed ilul tolmamaie.
Kündis maada kerkivalle,
kerkivalle, koheville,
kündis väljad vöötidesse
vägeva adra väella,
mis said tuulest tasuteldud,
vihmaveesta veereteldud,
sulalumest siliteldud,
raheterista triigitud.
Adrasaha armidella
pidi vili voodamaie,
toitu rohkest tõusemaie
põlvest põlve paisutavaks
surevate sugudelle.
Kalevite kallim poega
kündis päeva, kündis kaksi,

kündis kolmandama päeva,
kündis peale mõne päeva;
kündis vara udu jälil,
kündis hilja kaste piirdel,
kündis lausa lõuna ajal.

Päikese äge palav
kurnas kallist ruunakesta,
vaevas adravedajada,
piinas künnimehe pihta.
Hobu pidi parmu piina,
kihulaste kutistusta,
pidi kiini kihutusta
töö kallal kannatama.
Mehel kuivas keelekene
suhu suure janu pärast.

Ühel lõunal paistis päike
ägedama hiilgusega.
Palav hakkas pakitama,
kippus lojust lõpetama.
Kalevipoeg päästis hobu,
rooma kütkest ruunakese,
köitis jalad kammitsasse,
et ei hobu kaugel' jookseks.
Heitis ise külje peale,
väsind keha karastama,
vintsund liikmeid venitama,
seljasooni sirutama,
suikus une sidemesse
päeva paistel puhkamaie.

Künka küürul seisis kaela,
parem käsi toetas peada
padja kombel palge alta;
mäe kõrvas mehe keha,
jalad laiali lagedal.
Nõnda magas mehepoega,
kange meeste kasvandikku,
magas kaua murusängis,
kuni päike õhtu keerul
vajus juba veeru poole.

Äge põua palav piinas
unerüpes uinujada,
rahusängil suikujada,
ajas naha auramaie,
ihu üldsalt higistama,
silmnäo vetta veeretama.

Palgeilt tõusnud pisaraida,
hiukseist välja joosnud higi
imes mägi mahla kombel
salapõue sügavusse;
sealtap sigis soonekesi,
allikaida mulla alla,
kust sai keele-kustutusta,
kurnand keha karastusta
pärast-põlve poegadelle,
tulev-päevi tüttereile,
rammu-märga raukadelle;
kes sest maitseb, leiab kosu,
võtab võimu vägevamat:
kidur lapsi leiab kasvu,
põdur kohe parandusta,
tume silma teravusta,
sõge silm ehk seletusta,
vigaselta lõpeb vaeva,
valukandijalta valud,
pikalised piinutused. — — —

Kalevite kange poega
leidis une lõpetusel
vaimu vaate väravasta
õnnetuse ettetähte,
kuidas kammitsassa kõrbi,
kallis künniruunakene,
kiskujate kiusatusel
elukorda lõpetamas.

Ratsu oli rohumaalta,
laia muru lagedalta
läinud kihulaste kiinil,
parmukeste pakitusel
sammu-sammult kaugemalle
põõsastiku peituselle;
läinud laia laane serva

püsipaika püüdemaie,
varjupaika võttemaie,
natukese norutelles
päeva vaeva vähendama.
Laias muistses laanemetsas
sigis rohkesti susisid,
kasvas palju kiskujaida,
kes kui vereahned koerad
kaugelt juba nuuskrukoonul
hobu higi haisutanud.
Hunte tuli hulgakaupa,
karusida karjakaupa,
rahedena rebaseida
ruuna rasvast rõõmustama,
magusada maitsemaie,
tulid välja vaatamaie,
laane äärde luurimaie,
kust neil haisu koonudesse
tuule-õhukene toonud.
Kalevite kallis ruuna,
kammits-köies kõrvikene,
kargas kinnitatud kannul,
side-seotud sammudella,
püüdis hädast põgeneda,
surma suusta sõudaneda.
Kammits keelas loodud
kiirust,
side sulges sammusida,
hõbeheie hobu jooksu.
Ratsu rabas metsaröövlid,
tagus tagant tappe-kabjal
kiusajate kaela peale,
nuias maha nurjatumaid.
Esijalul tormas teeda,
tagujalul tonkidelles
suges suuri sute-karju,
küüsi-käppi karusida.
Kiuste tulid teiste karjad
laanemetsast lagedalle
parvessa kui linnupere
kiusavasti hobu kaela,
ratsu raugend rammu peale.
Viimaks roidus väsimusel
ratsukese viimne rammu
kurja kiskujate küüsis,
ablas-suude hammastessa;
murti maha muru peale
Kalevite kallis hobu
roaks metsa raibetelle.
Jälgi hobu jättanekse
teede juhil tunnistuseks
penikoorma pikkusella
kalli Kalevipojale.
Kuhu kukkus kammits-
jalga,
sinna hauda sünniteli;
kuhu rabas kiskujaida,
sinna künka kasvateli,
kingukese kõrgendeli;
kuhu viimaks kiskja kätte
laane äärde langenekse,
sinna veri voolatessa
loiguksi sai lagedalle,
laiaksi punalaheksi;
kuhu maksa mädanekse,
sinna mägi siginekse;
kuhu sisikonnad kaotas,
sinna sooda sünniteli,
raba sügava rajasi;
kuhu pillas kondikese,
kasvas kaunis künkakene;
kuhu karva kaotanekse,
kasvas kohe kõrkijaida;
kuhu lakka langenekse,
sinna sündis rohkest roogu;
kuhu saba sattunekse,
sinna külvas sarapuida,
pähklipuie põõsaida.
Nii oli surres sünnitanud,
lõppemisel ise loonud

Kalevite kallis ruuna
mälestuse-märkisida,
tõenduse tunnistähti
pärastiste põlvedelle.

IX—XV lugu.

Kui Kalevipoeg ärkas, nägi ta, mis vahepeal oli juhtunud. Suures vihahoos nottis ta karistuseks tuhandeid hunte maha. Kangelane käis Pihkvast laudu toomas ja sammus lauakoormaga läbi Peipsi järve. Küll tekitas sorts järvel laineid, aga see ei takistanud kangelast, kes tõi turjatäie laudu kodumaale.

Sortsi poja puhumine
puistab laineid pilla-palla
vetekiigel veerlemaie,
kus need kõrgel kerkisivad,
vahus mehe reite vastu.
Naerdes lainekeste nalja,
möllamise mängikesta
hüüab Kalevite poega:
„Oi, oi! vaata oidukesta!"
Veel ei olnud tundi
viibind,
kõndis juba koormakandja
Kalevipoeg kuivikulle.
Ei küll meie päevil hobu
ega parem härjapaari
koormat jõuaks kergitada,
mis seal kandis kange meesi.
Kalevite kallis poega
toonud Pihkvast turjatäie
lunastatud linna-laudu,
kust saab tuge kurbadelle,
varju vanaraukadelle,
nutunurka neidudelle,
leinapaika leskedelle,
tõuseb tulu teistelegi.
Lauakoorem polnud suuri
ega olnud väga väike,
paras mehe pihaline:
tosinate arvult täitis
kaksikümmend mehe
koormat,
paar veel lisaks peale
pandud;
polnud lauad paksusella
kuskil üle kolme tolli
ega läinud laiuselta
kuskil üle kahe jala,
ega olnud pikkuselta
kuskil üle kümne sülla.
Seep see Kalevite seljas
kantud lauakoormakene,
mis seal meesi muru
peale
ladus virna lagedalle.

Jõudnud siiapoole Peipsit, sirutas Kalevipoeg enese liivasängi väsimust vähendama. Oma mõõga pani ta enda kõrvale, et see oleks käepärast, kui sorts tuleb teda segama. Kuid kangelane uinus nii raskesse unne, et ta üldse ei mär-

ganud, kuidas sorts nõiasõnade abil ta mõõga varastas ja see sortsi käest K ä ä p a j õ k k e kukkus. Unest ärganud, laulis kangelane mõõgale, et see veest välja tuleks, aga mõõk jäi ikka laineisse. Mõõk ei tahtnud olla relvaks sellele, kes oli süütut verd valanud. Tahtes sortsile kätte maksta, sõnas Kalevipoeg Kääpa jõe äärest ära minnes mõõgale:

„Kui aga juhtub kõndidessa
jalakanda pistma jõkke,
kes sind enne i s e k a n d-
n u d:
siisap, mõõka, sõbrakene,
murra jalad tal mõlemad!"

Kangelane tahtis küll öelda, nagu Kreutzwald hiljem seletas: „Kes sind enne s i i a k a n d n u d", kuid ta väärates sõnas, sellega soovides endale mõõga läbi surma.

Kalevipoeg ruttas lauakoormaga edasi, teel päästes v ä i k e m e h e metsapoegade küüsist. Äkki kargasid metsast sortsid välja ja hakkasid kangelast piitsadega peksma. Kalevipoeg keerutas neile vastu männivemblaga. Kui see katkes, haaras ta turjalt lauad ja hakkas sortse laudadega vemmeldama, kusjuures lapiti löödud lauad purunesid. Seal andis talle s i i l h e a d n õ u:

„Servitie, servitie,
kallis Kalevite poega!"

Kui Kalevipoeg serviti laudadega sortse peksis, põgenesid need kõik pakku. Nõuandjale siilile kiskus kangelane oma kasuka hõlma küljest tüki okasnahka ja viskas selle talle kehakatteks.

Kord jõudis Kalevipoeg, lauakoorem turjal, koopasuu juurde, kust ta urgastee kaudu pääses a l l m a a i l m a. Seal kohtas ta põrgupiigasid, kes teda hoiatasid sarviktaadi eest. Kuid kangelast ei kohutanud sarviku sajad sellid ega tuhanded tondid. Et Kalevipoega aidata, vahetasid neiud sängisambail sarviktaadi rammu- ja nõtrusjoogid. Et sarviktaat nõtrusjooki jõi, Kalevipoeg aga varjukaabukese abil maailmatu suureks sirgus, võitis kangelane sarviku.

Kui oleks hulka hobuseida
kivisillal kihutamas,
raskem raudavankri voori
vaskiteedel veeremassa,
kõue-taadi kärgatused
maapinda põrutanud,
nõnda Sarvik-taadi sammud
koopa kummi kõigutasid.
Kalevite kange poega
seisis paigast põikamata,
seisis kui tammi marussa,
kalda kaljud lainetessa,
kivi rahesagarassa,
kõva torni tuulehoossa.
Ukse taga undas sammu,
liikus käiki ligemalle.
Juba rusik raksatelles
piitasida põrutama,
käsi kange kärgatelles
ukse kipub hukkamaie,
juba jalga üle läve
astub toa põrmandalle;
sealap sammu seisatama,
võõrail silmil vahtimaie,
kust see kulli kanadelle,
hunti tulnud karja hulka?
Neitsid kartes kahvatama,
kolmekesi kohkumaie.
Kalevite kange poega,
kes veel väikelaste kujul,
soovikübara käessa,
taga seina seisanekse,
näind ei suurem neidudesta,
kukk ei kangem kanadesta.
Sarvik-taati sõnaldama,
pilkelisti pajatama:
„Kes sind võrku, vennikene,
lingu viinud, linnukene?
Mesikeelil meelitused
petnud mõnda poisikesta.
Juba julgus julgematel,
juba kangus kangematel
kogemata murdnud kaela,
hullul peal ju hukutanud.
Pääsmist siit ei päeva alla
ega lootust lahti saada!"
Kalevite kange poega
kostis vastu kavalasti:
„Sõitlemine sõnadella,
vaidlemine vihadella,
lõualuie lõugutused,
seep see muistne naiste sõda,
kabedate kemplemine.
Lorist ei saa lepitajat,
sõnast sõja suretajat,
vandest viha vaigistajat.
Keel on kurjem kihutaja,
sõnad riiusünnitajad.
Lähme välja lagedalle
võidu peale võitlemaie:
kumb meist kumba kangu-
sella
võidumängil võitanekse?
Võitijalle veergu voli,
kohus kätte kangemalle."
Sarvik-taati sõnaldama:
„Sündku sinu soovimine,
mehemäng mul meele-
pärast!"
Siisap sammus sängisamba
võimu-klaasist võttemaie
keharammu karastusta.
Arvas klaasi asukohal
sängisambas seisevada.
Laskis kiirest märga kurku,
jät' ei põhja piisakesta.
Kalevite kange poega
pistis põue peavarju,
küüntelaastust kaabukese.
Meelil ise mõtlemaie:

„Kui läeb kitsik kibedamaks,
hakkab rammu raugenema,
küll siis kaapu kasvatama,
soovikübar sirgunema
paneb kohe poisikese."
Kui siis saanud korra
peale
võitlemise valmistused,
mindi kohe murudelle
õue peale õnne katsma.
Sarvik-taati sõnaldama:
„Vanem piiga peenikene,
käi sa kiiresti kambrisse!
Võta rauad raudakirstust,
kahekordised kammitsad,
miska võitja võidetava
kannad köidab kammit-
sasse!"
Tütar noori täitis käsku,
tegi taadi tahtemista.
Mehed muru mõõtemaie,
sammul kohta seadimaie,
piirasivad ümber piirded,
panid vaiad veerte peale,
et ei mingit segadusta,
pettust pidand sündimaie.
Siis nad võtsid niuetesta
kinni keha keske'elta,
kangust nõnda katsumaie,
kumb saaks kumba kuku-
tama.
Ei seal olnud enne seda
muiste-aegsel mälestusel
vägevamaid võitlemisi
silmale veel sünnitatud.
Kui see meri maru sunnil,
tuuletiiva tantsitusel
laineid tuiskab lendamaie,
kõikumaie, kerkimaie,
tuulispaska tõstatelles
katust kipub katkestama,
nõnda kõikus maapinda,
põrgu põrand vabisedes
võitlejate võimu alla;
põrgu seinad põrusivad,
nurgakivid niksatasid,
lagi kippus langemaie,
katus kaela kukkumaie.
Kaua vältas kahevahel
kange meeste kemplemine,
et ei targem võinud teada,
kavalam ei kuulutada:
kumb saab võidul
kuningaksi,
teisel kanda köitemaie.
Kui nad said pisut puhanud,
üürikeselt tõmmand hinge,
võttis Kalevite poega
küüntelaastust kaabukese,
käskis keha kasvaneda,
suurusella sirguneda,
paksusella paisuneda.
Kalevipoeg kasvamaie,
suurusella sirgumaie,
paksusella paisumaie,
tõusis tugevamaks tammeks,
kasvas kuuse kõrguseksi.
Siisap sasis Sarvik-taadi
kehast kinni küünte-väella,
rabas korra raputelles,
kiskus korra kergitelles,
tõstis kui takutopsikest
kümne sülla kõrguselle.
Sealt ta rabas Sarvik-taati
teritatud teiba kombel
sambaks maha seisemaie.
Sarvik langes üle säärte,
põrus tüki üle põlve,
vajus ligi reitevahe
kivikildude keskele,

liiva-sõmera lingusse,
et ei paigast võinud päästa.
Kalevite kange poega
kammitsaida kohendama,
vangiraudu valmistama,
miska vangistatud mehe
koivad saaksid kütkendatud.
Varem veel kui venni-
kene,
kallis Kalevite poega,
kammitsrauda köitemaie,
ahelaida asutama,
hakkas Sarvik silma nähes
väiksemaksi vajumaie;
vajus vaksa, vajus kaksi,
vajus siis veel mitu vaksa,
kahanes veel küünrakaupa,
sulas siis veel rabasoosse,
ega jäänud enam jälge,
maha mingit märgikesta
kui üks väike loigukene
sinist vetta suitsemaie.
Kalevite kange poega
pilkamisi pajatama:
„Kes see kuskil kentsakamat
ilmas näinud imeasja?
Põrgulane pugend peitu,
argapüksi pagu-urka,
sisalikku sambla sülle,
kui nad kuskil kolinada
kogemata kuulatanud.
Küllap leian teisel korral
Sarvik-taadi sala-urkad,
köidan kintsud kammitsasse,
seon raudse sidemesse,
et ei pääse põgenema,
liikmeida liigutama.
Täna täidan tõotused,
päästan põrgust piiga-
kesed,
vangipaelust väetikesed,
viin nad võõra vainutelle
päevasilma paiste alla,
lustiliste luhtadelle
kuu valgel kasvamaie,
tähtesilmil tõusemaie."

Kalevipoeg ladus lauakoorma õlule, haaras rahapungad selga ja piigad laudadele istuma. Selle suure koormaga lahkus ta allmaailmast. Nende piigadega abiellusid Kalevipoja kaaslased Sulevipoeg, Olevipoeg ja Alevipoeg.

XVI lugu.

Laevaehitus ja sõidu algus. Teekond maailma otsa. Lapumaa ja Varrak.

Kalevite kange poega
mõtteida mõlgutelles
alustanud arvamisi
tarkusteeda toimetada,
suure ilma otsa sõita,
põhja piiri purjetada,
kus ei enne oldud käidud,
teed ei iial ette tehtud,
aga kuhu taevakummi
maa külge kinnitatud.

Laskis laulu ladusasti,
sõnasida sõudemaie:
„Kui ma lähen ratsul käima,
hallil lasen alla õue
salateeda sõitemaie,
targa teeda tallamaie,
lasen läbi lagediku,
läbi paksu põõsastiku,
murran üle mägedesta,
kargan kuristiku kaudu,
siisap saaksin sihis sinna —
järved mul ei sõlmiks
sammu,
kui ei meri meesta keelaks.
Kuule, kotkas, kaunis
lindu,
talita mind tiibadella
üle vete veeremaie,
üle lainte lendamaie,
seni kui ma ilma serva
käsilla saan katsumaie,
sõrmilla saan sorkimaie,
kuhu taeva kõrge katus
räästa maha rajatanud,
sinisiidil seinakesed
aluspalke paigutanud,
kuhu kuu- ja päevakandja,
pilvede ülespidaja
oma kanda kinnitanud,
varbaid maha vajutanud!"
Kui ta teademata teida
tahtis minna tallamaie,
suisa peaga sammumaie,
kuhu enne ükski käiki,
rada polnud rajatanud,
tõstis häälta tarka lindu,
kaaren sõnad kronksuteli:
„Kus sa silmad sinivetta,
laialisi laineida,
kae, kas kaldal kõrkijaida,
võhumõõku vete ääres;
parem jalg seal põrutagu
kanget kanda vastu kal-
last, —
siis saab maa sull' salasuuda,
varjul hoitud väravada
laialt lahti tegemaie,
kust saad ilma otsa kätte."
Kalevite poega kostis:
„Eks ma ole õnnekaupa
enne seda sada korda
Peipsi järvest pelgamata,
Võrtsi järvest vankumata,
Kaiu järvest kartemata,
Läänemerest langemata
koormaga ju läbi käinud;
eks ma tunne nende teida,
pikkusmõõdul piirisida,
lainte langu laiusida,
salapeidul sügavusi,
Ahti poja haudasida?
Peipsi järv mul puusast
saadik,
Võrtsjärv mulle vöödest
saadik,
Musta järv mul maost
saadik,
Kaiu järv mul kaelast
saadik,
Lääne lõualuudest saadik,
suur meri suudest saadik.
Ilmjärv jäi mul ainuüksi
keskipaigast katsumata,
hauakohtelt arvamata."
Meelemõtteid mõlgutelles,
salasoovi sünnitelles
pani Kalevite poega
laulusõnad lendamaie:
„Kui mina kiuste võtan
käiki,

sunnin sammud sõudemaie,
varbad virgalt veeremaie,
siisap sõuan Soome poole,
paadi otsa põhja poole
Vankri juhil vaarumaie;
küllap leian Kaljumaalta,
Soomemaalta sugulasi,
Turjamaalta tuttavaida,
Saarest vanu sõprasida,
kes mind teele kohendavad,
jälgedele juhatavad."

Siisap sahkas Oleville:
„Võta, Olev, vennikene,
linnameister, mõistetarka,
võta kirves nüüd kädeje.
Raiu maha raja tammi,
tõuka maha suuri tammi,
võta tammi tarbepuuksi,
mis seal mere kalda pealta
kõrge kalda küürusella
isa enne istutanud,
ema enne kasvatanud.

Tee sa tamme tüvikusta
tugevama tarbelaeva
salateede sõudemiseks,
targa teede toimetuseks;
tamme ladvast sõjalaeva,
keske'elta kaubalaeva,
otsapakust orjalaeva.

Targad mehed tähendama,
sõnatargad seletama:
„Kallis Kalevite poega,
kangemeeste kasvandikku!
Kui sa tahad tõesti minna
ilma otsa otsimaie,
kuhu Vanataadi käsi
taeva servad sõlmitanud,
maaga kokku kinnitanud,
pööra põhja piiridelle,
kääna Põhjanaela kohta,
vana Vankri valguselle!

Tõttad sina seda teeda,
rändad põhja radadelle,
siis ei püsi puine paati,
tamme tüvest tehtud laeva.
Virmaliste vägev voli
vehklemisi välgutelles
paneks paadi põlemaie,
laevakese lõkendama;
seal peab laeva rauast
soetud,
paati karrasta painutud,
teraksesta saama tehtud,
vanast vasesta valatud."

Kalevite kange poega
laskis teha kena laeva,
uhke lodja ehitada,
mis ei puusta painutatud
ega vasesta valatud,
teraksest ei olnud tehtud.

Kalevipoeg, kange meesi,
laskis lodja valmistada,
laeva teha hõbedasta,
kallimasta hõbekarrast,
õhukestest hõbelaudest.
Laeva lagi hõbedasta,
hõbekarrast laeva põrand,
laeva mastid hõbedasta,
hõbekeedest laevaköied.
„L e n n u k" pandi laeval'
nimeks,
et ta lendes lõhkus laineid.

Siisap käskis kuldse kuue
eneselle kehakatteks,
käskis laevameestelegi
tublid riided toimetada:
hõbekarrast ülemaile,
rauakarrast rahva'alle,
vasksest karrast vanemaile,

teraksesta tarkadelle,
et ei ilma otsa ligi
Põhjanaela piiridella
virmaliste vehklemine,
tulilaste tuiskamine
rauda ei saaks rikkumaie,
karrast kuube kulutama.

Kui siis käsku annetie
kallist laeva koormatada,
moona viia meeste võrra,
rohkest vara rahva tarvis,
käskis Kalevite poega
sõna viia sõpradelle,
kalli kasuvendadelle,
teadusida tarkadelle,
keda kaasa kutsutie,
abimeesteks arvatie.

Seal ju laulid ilmatargad,
ilmatargad, maakavalad
õnnelaulu hõisatelles,
et neid kaasa kutsutie,
abimeesteks arvatie.
Aga kes jäid kutsumata,
kurba laulu kuulutasid:

„Meie, kullad, kuulasime,
meie, vaesed, vaatasime,
kas meid kaasa kutsutakse.
Ei meid hulka hõigatudki
ega kaasa kaevatudki;
sundi viidi Suleville,
armast kutsu Aleville,
kästi tulla kannupoissi
teede-käiki toimetama."

Kalevite kange poega
laskis tulla laevamehi,
teise seltsi sõjamehi,
kolmandama kasumehi,
perepoegi peenikesi.

Tarkasid veel tahetie,
sõnamehi sunnitie,
tuuletarku tarvitati,
Mana tarku meelitati
Uku kivil ohverdama,
teele õnne toimetama.

Kui siis laeva enne koitu,
paadikene enne päeva,
„Lennuk" lausa valge eella
vesiteel läks veeremaie,
lainte kiigul lendamaie,
keeritati kübaraida,
lasti laulu ladusasti:
„Peast ma keeritan kübarat,
alta keeritelen laeva;
sõidan teeda triibulista,
veeren võõrast vesirada,
hõbelõnga loogelista,
kuldalõnga keerulista."

Laeva seati lainetelle,
seati nokal Soome poole,
põhja piiri pööruselle,
vastu vana Vankerida.

Kalevite kange poega
istus ise ülemaksi
targa tüürimehe kõrva,
sundis sõbrad sõudemaie,
poisikesed purjetama,
sellid köisi seadimaie,
kablukesi kohendama.

Kui siis laeva lustilikult
lainte kiigul lendamassa,
hakkas Kalevite poega
lustilugu lahutama. ———

Siisap laulis pikka lugu
algus-ilma ilmumisest,
kuidas kuule kooti koda,
pesa tehti päikeselle.

„Lennuk" oli laintekiigul
mõnda päeva purjetanud,
päeval päikese juhilla,
öösel tähte õiendusel.

Paati veeres põhja poole,
ilma otsa ligemalle;
kaasavõetud keeletarka
seadis tüürilt laeva sõitu;
seep see mõistis kõiki sõnu,
kõiki keelekõlksumisi,
teadis kuuldud linnukeeled,
teadis elajate hääled
targa viisil tähendada.

Soome sortsilaste sunnil
möllasivad tuulemarud
vihas vetta vahutama;
pilve pime peitis päeva,
peitis uttu päikese,
kattis kinni taeva tähed
üleüldsalt udu sompu,
kastekarva kuubedesse,
et ei teadnud tüürimeesi
ega kippar laeva käiki.

Keeletarka küsimaie
lindudelt, mis lainetelta
leidis laeva ligemalta.

Kui ta otsust kätte saanud,
laskis laulu lõksatelles:
„Veljed noored, vennikesed,
kallid kangelaste pojad,
läki võõrast vaatamaie,
Soomest sala sahkamaie,
nurmedelta noppimaie,
mägedesta kangutama,
mis nad sala varjutavad,
kallimada kuulutavad!

Nurme ilud nuttelevad,
kanarbikud kaebelevad,
kaljurünkad karjatavad,
mere urkad ohkelevad,
lainte kiigud leinelevad,
kus nad kallist enne
kuulnud,
muiste-sõnu enne mõistnud."

Lainte kiigul kerkis laeva,
kerkis vahel kõrge'elle,
kippus vahel kukkumaie,
lainte alla langemaie,
et ei teadnud tüürimeesi
ega kippar laeva käiki.

Päike läinud salapeidul
õhtu hõlma puhkamaie,
ööde pime ümberringi
kattis Kalevite laeva.

Seitse ööd ja seitse päeva
vankus laeva väsimata
tuulemaru tuisatusel
laintel kui üks laglekene;
siisap väsind Soome sortsid
puhumisel puhkamaie.

Päike pääses paistemaie,
laia ilma valgustama;
viimaks hakkas vete veerult
kallas kaugelt kasvamaie,
kõrgemaksi kerkimaie.
Keeletarka kuulutama:
„Võõras rand mul, venni-
kesed."

Kalevite kange poega,
kui said kalda ligemalle,
kargas laevalt lainetesse
usinasti ujumaie,
kalda poole kiirustama;
siis ta vedas sõprasida
laevas köitel kalda'asse.

See ei olnud Soome serva
ega tuttav Turja randa,
ei ka enne käidud kohta.
Keeletarka küsimaie:
kuidas randa kutsutakse?

Linnukesed lõõritasid,
pääsukesed pajatasid,
vana vares vastanekse:
„See on lahja Lapu randa,

kehvaliste kaldakene."
„Lennuk" aeti lahe sisse,
hõbepaati parve äärde,
kinnitati kividella,
vangistati vaiadella,
et ei paigast pääseneksi
lainetelle lendamaie.
Kalevite kallis poega
kutsus juhiks keeletarga,
sundis seltsiks sõprasida
võõrast kohta vaatamaie.
Nemad käisid neljakesi
tüki teeda, marga maada,
mööda nõmme nõtkutelles,
mätastikku mütatelles,
mööda laia lagendikku,
sammusivad samblasooda,
kõndisivad kanarbikku
mööda raatmaa radasida:
kas ehk kuskilt kogemata
talu silma tõuseneksi.
Mis seal vastu veere-
nekse,
silma ette sirgunekse?
Tõusis silma üksik talu,
peidust väike perekene.
Ukse eessa istus neidu,
murupingil piigakene,
kedervarrel keerutelles
lõuendisi lõngakesi;
näpud ketra keeritasid,
suu aga seadis sõnasida,
laskis lustil laulukesta:
„Oli üksi naine noori,
lüpsis lehmad koidu eella,
lüpsis lehmad lepikussa,
kurnas piima kamberie;
siis aga karja saatemaie.
Saatis karja kaasikusse,
lehmad alla lepikusse.
Mis ta leidis karjateelta?
Leidis kana karjateelta,
väikse kuke vainiulta.
Noorik kana püüdemaie,
kukekesta kiusamaie;
kukke lendas üle metsa,
kanake sai naise kätte,
kanti rüpessa koduje,
viidi viljakamberie,
seati salve serva peale.
Kasvas kana katte alla,
kasvas kuu, kasvas kaksi,
kasvas kortli kolmat kuuda,
peale paari päevakesta.
Noorik aita vaatamaie:
kanast kasvas neitsikene,
kena kuningate tütar.
Käisid neitsil kosilased,
piigal palju peiukesi,
viied, kuued viinakruusid,
seitsesada sõnumida;
üks oli kuu, teine päeva,
kolmas —"
—— „Kalevite poega
pikil koivil peiukene!"
pajatas Kalevipoega
üle läve astudessa.
Piiga kohkel põgenema,
hädas appi hüüdemaie.
Tütre pillil tõttas taati
võõralista vaatamaie,
mis siin kisa kasvatanud.
Kalevite kallis poega,
kui oli taati teretanud,
Lapu targaks tunnistanud,
kohe otsust küsimaie:
„Vasta mulle, kulla venda,
kust see käiki kõige õigem,
otse ilma otsa jõuab,
et ei teisi teeradasid

ette tuleks eksitama,
käigil sammu kinnitama!
Juhata mind joonelt sinna,
kuhu taevakummikene
alla külgi kinnitanud,
sinisiidil seinakesi
lagedalle langutanud,
kuhu kuu kustunekse,
päike läheb puhkamaie,
kui nad seatud vahikorda
ööl ja päeval lõpetanud!
Kaaren kodus kuuluteli,
tarka lindu andis teada:
„Kui sa silmad sinivetta,
laialisi laineida,
kae, kas kaldal kõrkijaida,
võhumõõku vete ääres,
parem jalg seal põrutagu
kanget kanda vastu kallast:
siis saab maa sull' sala-
suuda,
varjul hoitud väravada
laialt lahti tegemaie,
kust saad ilma otsa kätte."
„Juhata mind sinna serva
kõrkjakalda kihutama!"
Tarka kuulis, kostis vastu:
„Siit ei tõuse teida sulle,
rändamise radasida
kusagilta ilma otsa;
merella ei ole määra,
lainetella lõpetusta
seal, kus Vanaisa tarka
taeva katust kallutanud,
räästa maha rajatanud,
sinisiidil seinakesi
lagedalle langutanud.
Kes need enne seal on
käinud
tühja tuulta tallamassa,
saivad Sädemete saarel
suurest julgusesta surma.
Kodukaarna kuulutused
tähendavad põrgu teeda,
vanapoisi väravada.
Kui sa käiki kodumaale,
sõber, soovid toimetada,
luban sulle lusti pärast
teejuhiks kaasa tulla."
Kalevite poega kostis:
„Koju jõuan juhtimata
tuldud teeda tuttavada.
Võta vaevaks, vennikene,
vii mind võõra vainutelle,
ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!"
Lapu tarka küsimaie:
„Mis mull' palgaks paisa-
takse,
veovaevaks visatakse?"
Kalevite poega kostis:
„Mis sa soovid, sõbrakene,
küsid hinda, kullakene,
peab sull' palgaks paisa-
tama,
veovaevaks visatama.
Võta pooli varandusta,
küsi kulda kümme kotti,
hüva hulka hõbedada!
Vii mind aga, vennikene,
ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!
Mere sügavusemõõdud,
põrgu piirid pikkusella —
neida tunnen nööri mööda;
suure ilma otsa seinad
tänini veel teademata,
käsilla mul katsumata."
Lapu tarka laulis vastu:
„Lisa peale lusti pärast,

pane palgaks peale hinna,
mis sul kodu kütke'essa
seina küljes seisenekse!"
Kalevite kallim poega
tõoteli kõike täita,
külamehel' kütkendatud
ahelate arvulise
meeleheaks veel peale
panna.
Lapu tarka laulemaie,
Varrak nõnda vastamaie:
„Sündku sinu soovimine,
mingu täide tahtemine.
Sest ei tõusku muile süüda,
võõral mingit vastamista,
kui sa kogemata kurja,
hädaohtu, äpardusta
teede-käigist peaksid
tundma;
süü jääb üksi sundijalle,
vastus nõu võttijalle."
Lapuline võeti laeva,
viidi Varrak tüürimaie,
laeva sõitu seadimaie.
Lainte kiigul langedessa,
tuule tiivul tuisatessa
lõhkus Kalevite laeva
vahus veele vagusida,
mitu ööd ja mitu päeva
põhja poole purjetelles.
Laeva juhtus lainte langul
kogemata neelukohta,
võind ei aerud avitada
ega purjed välja päästa
kallist laeva vete kurgust;
neelu kippus neelamaie
koormat koormakandijaga.
Lapu tarka võttis tündri,
võttis Varrak vaadikese,
kattis punakaleviga
väljaspoolse vaadi kere,
punus punapaelasida
vitsa viisil vaadi ümber.
Köitis teda kütketega
laeva külge rippumaie,
et kui kala silmaks sööki,
varmalt tuleks võttemaie.
Veesta tuli valaskala
punast sööki püüdemaie;
ahmas suhu vaadikese,
pistis ise punumaie,
vedas laeva neelust välja,
päästis paadi põrgu suusta,
allmaailma ukse eesta,
vana vaenu väravasta,
kuhu mitu enne kukkund,
hädas mõni äpardanud.
Lainte kiigul langedessa,
tuule tiivul tuisatessa
lõhkus Kalevite laeva
vahus veele vagusida,
mitu ööd ja mitu päeva
põhja poole purjetelles.
Kalevite kange poega
seadis sõnad sõudemaie,
laskis laulu lõksutelles:
„Nõu ei viska meesi nurka,
pane mõtteid parte peale;
äparduste ähvardusi
laulusõnad lepitamas,
targad sõnad talitsemas."
Laeva oli lainte lennul,
vetevooge veeretusel
palju aega purjetanud
põhja piiri pöörusella,
sealap Sädemete saare
tulisambad tõusemaie,
suitsupilved paisumaie.
Kalevipoeg kippumaie
Sädeme saart silmamaie;

Varrak vastu vaidlemaie,
koledat teed keelamaie.
Sulevipoeg sõnaldama:
„Laske minda minemaie
tuliteeda tallamaie,
suitsulista sammumaie,
kuhu, kes seal enne käinud,
nõrgematest palju nõrkend,
väetist läinud viletsusse!"
Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
kus see mägi mängis tulda,
teine suitsu sünniteli,
kolmas keetis kuuma vetta;
suland kive sügavusest
orgu saatsid ojadena.
Sulev sammus suitsu juhil,
tallas tule tähendusel
põrgu lee ligemalle,
imelikku ilmumista
salalikult silmamaie.
Tulekivi kildusida
sadas suitsus sagedasti,
tuiskas aga tuhkadessa
lumehange lagedalle,
rohkest raatmaa radadelle.
Raudakuube raksatelles
kippusivad kivitunglad
Sulevida surmamaie.
Õnnetusest hoolimata
kõndis kangelase poega
põrgu leeaugu poole,
kuni kuubi kõrvetelles
keha kippus küpsetama,
ripsmekarvad läksid krimpsu,
kõrbe hiuksed, kulmukarvad.
Sulevipoeg pajatama:
„Kurat võtku tuleküngast,
kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
saunameestel küljesoojaks
mitmes kohas mõnus olla,
kus üks süld ehk pere kohta
armu poolest annetakse.
Praegu pole mul paremat:
pistan piibu põlemaie."
Siisap sammu sulgemaie,
tuliteelta taganema.
Vaevalt pääses laeva peale
haigeid külgi arstimaie,
põlend viga parandama.
Kalevipoeg küsimaie:
„Kas ehk nägid kannupoissi,
kes sul jälil jooksenekse?"
Sulevipoeg salgamaie;
teised kadund kannupoissi
ühel suul hüüdemaie.
Vaata, ilus valge lindu
laskis maha laeva peale;
keeletarka kuulamaie,
kas ehk kadund kannupoissi
sulgiline silmanenud.
Valge lindu vastamaie:
„Teisel pool jäämägesida,
lumelisi lagedaida
kenam kevadine kohta,
soojem ala suve paika;
mullas munad keedetakse,
liivas liha küpsetakse:
sinna poissi eksinenud
näkineitsi meelitusel,
ühtepuhkust ilu-aega
õnnelikult elamaie.
Minge teele, mehed targad,
kannupoiss ei tule kaasa!"
Mehed jõudsid sinna
maale,
kus need kuked sõivad
kulda,
kuked kulda, kanad karda,

haned haljasta hõbedat,
vareksed vana vaskeda,
pesilinnud penningida,
targad linnud taalerida,
kus need kasvud kasvasivad,
kapsad kuuse kõrguseni.

Kalevite kange poega
sulaseida sundimaie,
alamaida ajamaie,
võõrast kohta vaatamaie;
käskis minna keeletarka
salasõnu seletama,
linde tarkust lunastama,
heitis ise laeva peale
Suleviga suikumaie,
päeva paistel puhkamaie;
andis käsu Aleville
vahikorral valvel olla.

Keeletarka kõndimaie,
sulastega sammumaie
tüki teeda, marga maada,
kus ei kuulda linnulaulu
ega leida loomakesi.

Päike juba veeres looja,
langes merelainetesse.
Käigist väsind vennikesed
sirutasid selilie
põõsa varju puhkamaie.

Teise päeva palistusel
ärateli enne koitu
magajaida mehepoegi
tugevama tütar noori,
kes see tulnud kapsa-aeda
lehmadelle lehtesida
kapsa küljest kitkumaie.
Tütar noori võttis mehed,
pani poisid põlle rüppe,
kandis neid süles koduje.

Isa kodus küsimaie:
„Mis sa toonud, tütar noori,
mis sa korjand kapsastesta?"

Piiga põlle raputelles
puistas mehed põrmandalle:
„Tähendele, taadikene,
mis ma nalja mängitusel
kapsa-aiast koristasin,
kus nad, kirbud, kuuekesi,
kaste vilul kohmetanud,
kapsapea all põõnutasid!"

Taati tarka tunnistama
mõistatusel mehikesi:
„Kes see kõnnib kõrta mööda,
astub aia ääri mööda,
piirab pilliroogu mööda?"

Keeletarka kostemaie:
„Mesilane linnukene,
seep see kõnnib kõrta mööda,
astub aia ääri mööda,
piirab pilliroogu mööda."

Tarka taati tunnistama
mõistatusel mehikesi:
„Mis sealta jõesta jooneb,
katsub küla kaevudesta,
kivikildude keskelta?"

Keeletarka kostemaie:
„Vikerkaar jooneb jõesta,
katsub küla kaevudesta,
kivikildude keskelta."

Hiigla tarka tunnistama:
„Mõistke, mõistke, mehikesed,
mis tuleb ammudes arusta,
singudes sinisalusta?"

Keeletarka kostemaie:

„Vihm tuleb ammudes
arusta,
singudes sinisalusta."
Sellest tundis Hiigla tarka
mõistelikke mehepoegi.
„Pane, piiga, põlle rüppe,
vii nad jälle viibimata
sinna, kus nad enne seisnud;
need on peaItmaa naiste
pojad,
kes need käivad tarka teeda,
õpetusi otsimassa."
Tütar käsku täitenekse:
kandis võõrad kuuekesi,
kust neid põlle koristanud.
Keeletarka mõistis kõne,
hakkas piigat palumaie:
„Vii meid, neitsi, nalja-
pärast,
kanna merekalda'alle!"
Tütar palveid täite'essa
kandis mehed kalda'alle.
Nii kui suitsupilve sammas
taeva kummilt ripakille
pikkerpiliil liikunekse,
tulda taevast puistanekse,
tuli Hiigla tütar noori
lennus sammul laeva poole,
kärinaga merekalda;
puistas põllest mehepojad
hõbelaeva serva peale.
Piiga lõõtsuv hingepuhin
puhus laeva lainetelle
penikoorma kauguselle.
Imelugu ilmumine
pani kõiki kohkumaie.
Kalevite kange poega
pilve-piigat pilkamaie:
„Ole terve, tütarlapsi!
Pesid silmad palumata,
küllap ise kuivatelles
pühin piisad palgeilta."
Kalevipoeg andis käsu
laeva purjed lahutada,
tahtis kohe kaugemalle
põhja poole purjetada;
ehk küll külma väga käre,
jää seal kattis jälgesida,
kõrge jää küngastesta
lõikas „Lennuk" lustilikult
purjetelles põhja teeda.
Vaata! virmaliste vaimud
taeva alla taplusessa
hõbe-oda välgutelles,
kuldakilpi kõigutelles
paistsid laeva punetama.
Juba kadus meeste julgus,
poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
tulist nalja naerateli:
„Laske virmaliste vehid,
hõbe-oda välgatused,
kuldakilbi kõigutused
tule-kaarta meile teha,
kust me valge kumendusel
kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
päike läinud ammu peitu;
armu-anniks pannud Uku
virmalised vehklemaie."
Viimaks veeres võõras
randa,
tõusis rahvas tundemata
meie sõpradelle silma;
poistel poolelt koera kehad,
pikad peni sabad taga,
tempudesta tondilased,
näosta nii kui inimesed.
Penisabalised sellid
kurjast vastu kiusamaie,

tulijaida tonkimaie,
et ei keegi kallastelle
saanud laevast sammumaie.
Kalevite kange poega
kargas laevast kalda'alle
penilasi pillutama,
vaenulasi virutama;
surmas neida sadadena,
tappis teisi tuhandeida.
Õnnekombel leidis hobu,
tugevama täkukese,
kargas kõrvi laudijalle
sõjateeda sõitemaie,
penilasi puistamaie.
Võõras väike mehikene
vaenuköita kinnitama
ristiks ratsu sammudelle.
Hüva hobu hüpateli
vaenuköita kohkudessa,
komisteli kogemata,
langes laia lagedalle
surnult maha samblasoosse.
Kalevipoeg kahetselles
hüva hoosta ohkamaie,
võrgutajat vandumaie,
sidujada sajatama.
Siisap võttis suisapäisa,
tõmbas maasta tüvikuda
tugevamast tammepuusta,
miska sooda sahkamaie,
kuivikuida kündemaie,
et ei põhja põllukesed
kasusid peaks kasvatama,
vilja-ivi valmistama.
Sealtmaa tarka sõitlemaie,
künnimeesta keelamaie:
„Miks sa vihas, vennikene,
kurjas lähed kündemaie,
meie maada moondamaie,
samblasooksi sajatama,
kust ei kallist karjamaada
ega lastel leivamaada?"
Kalevipoeg kostemaie:
„Vaenuköis mult võtnud hobu,
suretanud sõidujala,
enne kui ma tarka teeda
õnnelikult lõpetanud."
Tarka taati tähendama:
„Kuidas võid sa, kulla venda,
tarkusteeda toimetada,
kui sa rahvad raske käega,
nõuandjad nurmedelta
eesta ära hävitanud?"
Kalevipoeg kahetsema
vihastuse vandumista,
miska surmand sigidused
põhja põllu peenderalta.
Hüüdis hädas Uku poole:
„Anna kasvu kaladelle,
sigi Soome silkudelle,
üle-rohkust hüljestelle,
sulgislinnu sugudelle!
Lase puida lainetelta
vetel kalda veeretada,
et nad tulev-põlve tuluks
kasu saaksid külvamaie!"
Tarka mõistis, kostis vastu:
„Sõber, et sa õnne soovid,
tahan sulle tõelikult
hüva nõu ja otsust anda,
kuidas teed saad kauge-malle."
Kalevite poega kostis:
„Kaaren kodus kuulutanud,
tarka lindu andnud teada:
„Kus sa silmad sinivetta,
laialisi laineida,
kalda veeres kõrkijaida,
võhumõõku vete ääres,

seal saab varjul hoitud
värav
ilma otsa sulle näitma.""
Tarka taati kostis vastu:
„Kaarnalind on kuulutelles
pettust sulle pajatanud.
Kus sa silmad sinivetta,
laialisi laineida,
kalda ääres kõrkijaida,
võhumõõku vete ääres,
sealtap leiad salasuuda,
varjul hoitud väravada,
mis sind põrgu pettenekse,
surma suhu sundinekse."
Kalevite kallis poega
kodu poole kippumaie,
sõpradelle sõnaldelles
laskis laulu ladusasti:
„Lähme, lähme, lustivennad,
käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
käime kiirest kodu poole,
kus meid tundvad kodu-
koerad,
tuttavamad teretavad!"
Varrak kohe küsimaie:
„Vennike, kes veovaeva,
palka mull' saab paiskamaie,
kui sa kodu poole käänad?"
Kalevite poega kostis:
„Kõik peab sulle keelamata
palga-hinnaks paisatama,
kuidas kaupa sobitime.
Sa ei ole eksind sammult,
teelt ma ise taganesin."
Läksid mehed laeva peale
kodu poole purjetama.
Lainte kiigul langedessa,
tuule tiivul tuisatessa
lõhkus Kalevite laeva
vahus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
laeva lustil lõuna alla.
Kalevite kallim poega
seadis sõnad sõudevalle:
„Ei või tarkust enam tulla,
mõistust olla meestellagi,
kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
ilma ots jäi otsimata,
kätella jäi katsumata.
Laske „Lennuk" Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
kuhu Olev teinud hooned,
kõrged tornid kasvatanud!"
Keeletarka kostemaie:
„Kes see pärast seda käiki
tahab minna tallamaie,
ilma otsa otsimaie,
toimetagu targemalta:
pangu andeid kivi peale
õnneandjale Ukule,
viigu värsket vahtidelle,
ohverdusi hoidjatelle,
lepitusi lindudelle!"
Kalevipoeg koste'essa
laulis vastu ladusasti:
„Tulles tõuseb suurem
tarkus,
mis ei minnes mehikesel.
Tuisa tõtsin tühja teeda,
tuulelista tallamaie,
läksin lustil lainetelle,
tahtsin taeva tagant-seina
käsil minna katsumaie,
ilma otsa otsidelles
sõrmedella sorkimaie.
Ärgu tehku teised mehed,
tehku teised naisepojad,
mis ma tühja olen teinud,

kallist aega kulutelles;
lootsin kasu kasvamaie,
pidin kahju kahetsema.
Ei olnud isa õnnistamas,
eite armul hellitamas,
sõsaraid ei soovitamas;
külma kalmu keske'elta,
sõmerliivade sülesta
ei saand taati tõusemaie,
eite armu andemaie.

Kahetsusta, kulla vennad,
käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
kallimaks kui kullakoormad
tuleb tarkust tunnistada;
eks me leidnud eksiteelta,
vale-vainu radadelta
tõelikke tunnistähti
et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
kusagille kinnitatud,
tõkkeida pole tehtud.

Mis ma muidu võõralt maalta
kasulikku olen kündnud,
salalista sahkanenud,
sellest saab elu otsani
mehel meeles mõtlemista.

Kellel Looja õnneks loonud,
põue ise peitu pannud
vaimu võimel vägevamaks,
tarkusella terasemaks,
keha rammul kangemaksi
teiste üle lasknud tõusta,
veeregu see võõramaale
suurt maailma silmamaie,
Taara tarkust tunnistama,
jumalikke imeasju
valvsail silmil vaatamaie!
Aga teised äbarikud,
nõdremate naiste pojad
jäägu koju kasvamaie,
oma kopli õitsemaie!"

Lasti „Lennuk" Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
kuhu Olev teinud hooned,
kasvatanud kõrged tornid.
Paati aeti parve äärde,
laeva kalda ligidalle.

Mehed läksid murudelle,
veeresivad vainiulle,
astusivad alla õue.
Lindu laulis lepikusta,
kägu kuldakuusikusta:
„Omal maal õitseb õnni,
kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
tuleb tuttav teretama,
sugulane soovimaie;
paistab lahkelt päevakene,
paistvad taevatähekesed."

XVII — XIX lugu.

Pärast seitsmeaastast rahupõlve puhkes s õ d a. Viru randa kogunes sadu sõdalasi, tuhandeid tapjaid ja piinajaid pilvedena. Kalevipoeg ruttas sõjaratsul oma vahvate meeste saatel võitlusse vaenlasega. A s s a m a l l a l a h i n g u s langes tema mõõga läbi tuhandeid vaenuvägede leerist. Tapluse lõppedes ülistas kangelane oma meeste tublidust.

Kalevite kange poega
seadis sõnad sõudemaie:
„Võtke, sõbrad, venni-
kesed,
tänapäevsest taplemisest,
mõõga verisest möllusest
tulev-päevil' ettetähte!
Mehed olgu nii kui müüri,
seisku nii kui raudaseina,
teraksesta tehtud tornid,
seisku vahvast sõjasõidul
tammemetsa tugevusel,
kaljurünka kindlusella
varjuks vaenu tungi vastu,
kui tuleb tapper tabamaie,
vaenulane võttemaie, —
siis ei ole karta sõda,
karta võõra võitemista,
kurjemate kiusamista.
Meie maa, see jäägu
mõrsjaks,
priipõlve pärijaksi!
Kangem saagu kuningaksi,
vahvam teiste vanemaksi!
Võimus jäägu ü h e voliks,
ü h e kätte kuningriiki,
muidu hulgalisil meelil
tuulest tüli tõusemisi!"

Kalevipoeg läks teiskordselt allmaailma, et aheldada vanatühi, sarvik. Kuldkellukese abil võitis ta teel kõik takistused ja saabus allmaailma. Sarviktaat käsutas oma poisikesed kangelast karistama. Kuid Kalevipoeg niitis kõik nurjatud põrgulised maha ja tungis edasi põrgu sisemusse. Põrgu hämaras eestoas juhatas talle teed kahvatanud e m a v a r i. Saabunud põrgu siseruumidesse, tappis kangelane sarviktaadi kaitseväe ja kutsus sarviku kahevõitlusele. Ta v õ i t l e s s a r v i k t a a d i g a suure ägedusega. Vahepeal hakkas juba kangelase jõud kahanema, aga ema vari juhatas talle jõuvee-anuma. Viimaks aheldas Kalevipoeg seitsme-ööpäevase võitluse järel s a r v i k u k a l j u k ü l g e ja lahkus allmaailmast, kaasa võttes neli kuuevakast kotitäit kulda.

Vainiulle valmistati
õue alla paras paika
rammukatsumise kohaks.
Vanal viisil võetie
kämmaldega niudest kinni,
võeti püksi värvelista
kümne küüne kangusega
keha võimu katsumiseks.
Veri valgus küünte alla,
sinipaisul sõrmedesse.
Ehk küll võimuvõttev vesi,
närtsitava kruusi märga
kurjal rammu kurna-
nekse,
võimust väga väsiteleb,
Kalevite kangel pojal
kahekordne kanguskaste
kehavõimu karastanud,
siiski vältas võitlemine,
meeste võidumängimine
seitse päeva seisemata,
seitse ööda lõppemata,

enne kui nad selget otsust
võitlemise võidust saivad.
Sarvik-taat küll salamahti
katsus kiusamise kombel
põiki jalgel pillutada
kallist Kalevite poega,
kes kui tugev tamme tüvik,
raskem raudakivi rahnu
kohalta ei komistanud.
Kordamisi kergitasid
teineteista tõusemaie,
rabasivad raksatelles
müta-mäta! maha jälle,
mis kui Kõue kärgatused
põldusida põrutasid,
kaljusida kõigutasid,
vetta tõstsid vahutama.
Kalevite kaval poega
oskas hoida end osavalt,
suutis siuna pealta sõrmi,
angerjana alta sõrmi
põrgulase pihust päästa,
kookus jalal kohe kanda
toeks vastu valmistada;
siiski kippus kange võimus,
rammu viimaks raugenema.
Eide vari valvsail silmil
nägi poja nõrkemista,
võttis kätte voki koonla,
keeriteli kümme korda
üle pea ümberpööri,
paiskas prantsti! põrmandalle
eeskujuks Kaleville.

Kalevite kange poega
mõistis eide mõtteida
targalikult tähendada,
sasis kinni säärte paelust,
sarviku põlve värvelist,
tõstis teda tuulekiirul
koonla kombel kõrge'elle,
keeriteli kümme korda
taadikest kui takutopsu,
viskas võimurohke väega
matsti! maha muru peale;
pani põlved rinna peale,
kamaluga kõrist kinni,
kippus taati kägistama.
Võttis vöö niude ümbert,
miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
kütkes raudakamberie,
köitis teda kammitsrauda,
pani ahelate paelu
käed ja jalad kütkendusse,
köitis kolmandama kütke
rõngastpidi kaela külge,
neljandama niuetesse;
kinniteli kütke otsad
kaljuseina seisemaie;
veereteli vainult kivi
saunasuuruse uksele,
kuhu külge kaelakütked
sidemella sõlmitie,
raudakrambil kinnitati,
et ei sarvik toasta sammu,
kanda saanud kamberista.

Sõprade seltsis korraldas Kalevipoeg L i n d a n i s a s, mille hoonetark Olevipoeg oli ehitanud, l u s t i l i s e v õ i d u p e o. Kui pidulised olid kõige lustilisemas meeleolus, teatas käskjalg, et sõda on algamas. Kangelased aga ei lasknud endid heidutada sõjasõnumist, vaid jätkasid lõbu-

sat pidutsemist. Nende hulka ilmus Lapu tark Varrak oma teenistustasu kätte saama. Ta palus kangelaselt endale raudkaantega raamatut, mille ta oli seina küljes ahelas leidnud. Sellesse raamatusse oli vana Kalev oma pika elu pärandusest tululikke tarkusi üles tähendanud.

Kallim veel kui kuld ja hõbe
seisis kütkendatud kirjas:
vana-aegne vaba põli,
meie meestepoege priius,
kehvemate kaunim vara.
Kallist vara tahtis Varrak
oma maale õnneks viia.

Joobnuna lubas Kalevipoeg oma rahva m u i s t s e p r i i u s e r a a m a t u Varrakule. Nüüd ei saanud ta enam und silmadele ega katet kulmudele. Ta tõttas kurvana isa kalmule, aga ta kurtmistele ei vastatud, teda ümbritses sünge vaikus.

XX lugu.

S õ t t a v a l m i s t u s. L a h i n g u d. R a u d m e e s t e s a a d i k u d. K a l e v i p o j a s u r m. P õ r g u v ä r a v a s.

Öö-ilm varjab vaarikuida,
udukuube ümberkaudu
katab kahvatuse karva
kuldse küngaste kujusid;
merelained murretakse
kurvastuse krookeliseks,
päikese palgeida
peidab udupilve paksu.
Vihistab kas vihmahoogu,
raske rahe raksatelles
põualise põllu peale?
Kas ehk Kalevite kilpi
kaljudella kõlisteli,
ehk kas vereraske vaenu
surma juba sünnitamas?
Laula, laula, linnu keeli,
häälitsele, hõbenokka,
kuldakägu, kuulutele:
mis seal kurba külvatie,
surmalista sünnitati? — — —
Kui oli kuulnud sõjakäsku
Kalevite kange poega,
võind ei enam viibineda
pikemalta pidudella;
saatis ratsul saadikuida
sõjamehi sundimaie,
kangemaida kiirustama
vaenu vastu valmistama.
Enne kui ta tõttas teele,
Aleville avaldama,
Suleville sõnaldama:
„Ei jää kulda kamberissa,

hõbe kirstu kaane alla
vaenus vargal võttemata,
röövli käpal riisumata;
viigem vara varju-urka
põrmu põue peitevasse,
kust ei varas käppamaie
ega röövel riisumaie!
Paistab parem päevakene,
õitseb jälle õnne-aega,
võtame vara vangista,
kullakoormad künka alta."
Siisap hauda sõmerasse
salamahti sünnitama,
kolmekesi kaevamaie,
kuhu kulda kukutati,
hõbedada heidetie. ———
Kui siis koitu kerkidessa
puneteli taeva palge,
võttis Kalev vaenumõõga,
võttis oda okkalise,
kilbi kätte kamberista,
talutas tallista hobuse,
sõjaratsu sõime eesta.
Pani Alevite poja
kannul kilpi kandemaie;
seadis suule sõjasarve,
hakkas sarveda ajama,
kaugelt rahvast kutsumaie,
sõjamehi sundimaie
vaenuteele valmistama.
„Tutu-lutu, tutu-lutu!"
hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
tuulehoog jäi tukkumaie,
merekohin mõtlemaie.
Rahvas kuulis Viru rannas,
Järva, Harju radadella,
Lääne laia luhtadella,
Pärnu pärnade vahella.
„Tutu-lutu, tutu-lutu!"
hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
tuulehoog jäi tukkumaie,
merekohin mõtlemaie;
kohkel vastu kostelesid,
käsuhäälta kasvatelles
kaugemalle kandelesid.
Rahvas rühkis sõjalasi
surmateele saatemaie,
vaenuteele valmistama.
Veli vihtles ahju pealla,
ema vaalis valget särki,
isa ehiteli hoosta,
onu seadis sadulada,
küla küüris kannukseida,
teine ihus mõõga tera
tahukivil teravaksi,
õde nuttis õue pealla,
teine õde põrmandalla,
tagakambris kallikene.
„Tutu-lutu, tutu-lutu!"
hüüdis Kalevite sarvi.
Mägi märkas, metsa ärkas,
tuulehoog jäi tukkumaie,
merekohin mõtlemaie,
kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumista;
kohkel vastu kostelesid,
käsuhäälta kasvatelles
kaugemalle kandelesid.
Sarvehüüdja hääli helkis
kaugel Viru radadella,
kostis Järva-, Harjumaale,
Lääne laia luhtadelle,
Pärnu pärnade vahele;
hääli helkis Alutaha,
tungis taha Tartu raja,
piki Pihkva piirideni.
Tõttes tulid sõjamehed
kiirul lipukandja kannul

sõjateeda tallamaie,
vereteeda veeremaie.
Käsukandjad kihutasid
ümberkaudu maada mööda
kõhelejaid kiirustama.
Õde venda õpetama:
„Ehitelen, hella venda,
ehitelen, õpetelen,
minu hella veljekene!
Kui sa sõidad surmateele,
lähed vaenuvälja peale,
ära sa ajagu eele,
ära jäägu sa järele!
Esimesed helbitakse;
tagumised tapetakse;
keerita keset sõdada
ligi lipukandjate,
keskmised koju tulevad!"
Naine nurgast nuttemaie,
kaasakene kamberista:
„Kes mind armul haudumaie,
kaisus tuleb kullatama:
lepast ei saa lepitajat,
vahtrast valuvõttijada,
kasest kullal kaisutajat."
„Tutu-lutu, tutu-lutu!"
hüüdis Kalevite sarvi;
mägi märkas, metsa ärkas,
tuulehoog jäi tukkumaie,
merekohin mõtlemaie,
kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumisel;
kohkel vastu kostelesid,
käsuhäälta kasvatelles
kaugemalle kandelesid.
Sõjamehed kiirel sõidul
lendsid mööda lagedaida
Kalevi kutsu kannule
surmateeda sõudemaie.
Kalevite kange poega
sõitis sõjaratsu seljas
tulist Taara hiie poole,
kuhu väge kogutie;
laskis tutu-lutu lugu
sõjasarvest helkimaie,
et ei vägi eksiks teelta,
mehed metsa ei läheksi.
Emajõe kalda äärde
kogusivad sõjakarjad
Kalevite käsu peale;
Sulevipoeg tuli sinna
suure seltsi sõpradega,
Olevipoeg omastega;
sinna tuli tugevaida,
kogus kokku kangemaida
viissada Virumaalta,
kuussada Kuressaarest,
seitsesada Soomestagi.
Kalev hakkas arvamaie,
lagedalla lugemaie
sõjameeste seltsisida,
mustakuueliste kogu.
Viiendama õhtu vilu
praegu päeva palistamas,
kui neid viimseid viibijaida,
kõhelejaid sinna kogus.
Kalevite kange poega
laskis leeri lagedalle
sõjamehed seadaneda,
andis päeva puhkamiseks,
teise teele talituseks.
Kolmandamal enne koitu,
vara enne valge'eda
ruttas vägi rändamaie,
sõjateeda sõitemaie.
Taara mäelta võeti teeda
keskihommiku keerule.
Juba teise päeva piiril
pääses sõda põlemaie,
mässamine möllamaie

raudariides rüütlitega,
keda laevad kaugelt
kandnud,
vetelained viletsuseks
meie maale mängitanud.
Kalevite kange poega
puistas ligi poole päeva
väsimata võimusega
raudameeste ridasida.
Hobu lõppes hommikulla,
rauges kallis ratsukene
raudalaste ropsitusel.
Nõdremaida nõrkes, närtsis
surmasängi sadadena;
raudalaste rasked raksud
sünnitelid kurja surma,
kuhu kukla kukkusivad,
pealaele langesivad.
Vaenukirves, vereriista,
tappelikult tabadessa
puutus Suleville puusa —
liha luuni lõikaeli.
Venda langes lagedalle,
meesi maha muru peale,
veri jõena voolamaie,
kippus elu kustutama.
Sõnatarka tõttas sinna
verevoli võttemaie,
valusida vaigistama:
„Vereke, vereke, ega sa
vesi,
vereke, vereke, elule mesi,
kus sa lähed lätte'elta,
kaod kaevu kalda'alta?
Kinnita sooni kiviksi,
tarreta veri tammeksi,
kivisoonde kitsa'asse
tarreta, Taara, vereke!"
Kui ei veri kuulnud
käsku,
puusasoon ei võtnud palvet,
sigiteli sõnatarka
salasõnu sõudemaie,
sünniteli rauasõnu
vägevamaid vastuseksi,
vaotas sõrme soone vastu,
pani ümber punalõnga,
puhus õhku haava peale,
miska vere vaigisteli.
Sõnatarka keetis salvi,
arurohtu haava peale
üheksasta rohusoosta,
mis ta ise salamahti
ööde vilul, kuude valgel
kanarbikusta kitkunud,
kuusikusta koristanud;
pani salvi haava peale,
valuvõtjat vermetelle,
sõlmis haavad sõlmedesse,
mähkis nartsu mähkme-
tesse.
Kalevite kange poega
puistas, pillas raudamehi
lademesse lagedalle,
viskas vaenlast vankumaie,
pärast pakku põgenema.
Surnukaared katsid nurme
nii kui heina niidumaada,
rahe raatmaa radasida;
vereloigud lagedada
kui see veerend vihmavesi
põualista kuivand põldu.
Surnupäida sadasida,
liikmetükke tuhandeida.
Mõrtsuklikku sõjamässu,
päikese äge palav
kurnas Kalevite keha,
väsiteli võidumeesta;
kangeks läinud keelekene
kuivas kinni kurgu külge.

Pika janu piinatusel
läks ta sõjalagedalta
järvekaldal keelta kastma.
Kui ta keha karastuseks,
kange janu kustutuseks
lainetesta keelelaket
kõhtu oli kõristanud,
jäänd ei põhja piisakesta,
muud kui üsna musta muda.
Muru alla maetie
järve ümber järjestikku
kahvatanud meeste kehad,
sõjas surnud sõbrakesed;
et kui vihma veeretused,
salalätte lisandused
laineida lahutanud
kuivendatud koha peale,
sõbrad vaimud sõnaldelles
vetevooge veeretusel
kesköö võiksid aega viita.
Paari päeva puhkasivad
võidumehed väsimusta,
arstisivad haavasida,
muisutasid muljutusi;
terved tegid mõõgateri,
tapper-rauda teravaksi,
pinnisivad piikisida,
nikerdasid noolesida.
Kolmandama päeva koidul
pandi pambud pihtadelle,
sõjariistad meeste selga,
siisap jälle sammumaie,
vereteeda veeremaie
Kalevite poja kannul,
kes see kilbikandijaga
teistel' teeda tähendeli.
Püha jõe piiridelle,
Võhandulle jõudis vägi.
Kalev kive kandemaie,
metsast puida murdemaie,
tugevamaid tammesida,
paremaida pedakaida;
Olev silda seadimaie,
parve viisil paigutama.
Sõda sõitis üle silla;
paukusivad aluspalgid,
nõtkusivad nurgakivid.
Perekaida pohlakaida,
tappejaida tatarlasi,
lipuhulka leedukaida
kuuljakeeled kuulutanud
Pihkva piirilta tulevat.
Sõda pääses sõudemaie,
vaenuvanker veeremaie.
Kalevite kange poega
vaenulasi vemmel-
dama. ———
Kooljakehad katvad maada
kolme küünra kõrguseni,
veri veereb virna alta
viie vaksani sügava. ———
Kalevite kange poega
viruteli vaenuväge
sadadena suikumaie;
mõõka murdis mõrtsukana
mehepoegi muru peale.
Sõda sõitis seitse päeva
kordamisi kohast kohta,
väehulka vähendelles,
puistas mõnda pealikuda
Kalevilta künka alla.
Sulevipoeg leidis surma,
närtsis noorella
ealla. ———
Alevite armas poega
tuiskas tuuletuhinalla
sõbra sundi täitemaie,
vaenumehi varistama.
Mõrtsukliku mõõga möllul,
pika piigi pistemisel,

vihase vikati valulla,
tapja tapperite tantsil
langes palju lagedalle,
närtsiskeli nurme peale.
Veri värvis kanarbikku,
puneteli põõsaida.
Kalevite kange poega
käskis sõda seisatada,
verist vaenu vaigistada,
seni kui ta surnud sõpru
jõuaks matta mulla alla.
Sulevite poja sängiks
kasvatati kõrge küngas,
paigutati potikene
künka otsa kividega,
kuhu põlend tuha põrmu
mälestuseks maetie. ———
Kangelased kolmekesi
läksid üle lagediku
loigukesta luurimaie,
kust nad keelekarastusta
lainetest saaks laenamaie.
Orus oli väike järvi
küngaskõrge kallastega;
lained ehal läikisivad
taevakumal meeste teella.
Kangelased käisid kaldalt
janu järvest jahutama.
Alevite armas poega
kaela kaldalt kõverdelles,
vääratelles väsind jalga, —
langes alla lainetesse,
sattus kohe sügavasse.
Teised appi tõttasivad,
aga ei saand sõbrakesta
enam surma suusta päästa.
Kandsid kangeks läinud keha
kalda'alle kuiva peale,
kuhu künka kasvatasid
sõbral' suikumise sängiks.

Päikese paistusella
õnnesilmal üksi nähtav
läigib läbi lainetesta
kangelase raudakübar,
kolmetahuline mõõka,
mis jäid järve mälestuseks
Alevida avaldama.
Viimsed vaenu viletsused,
sugulaste raske surma
kurvastasid Kalevida,
et ei päeval püsipaika,
ööl ei leidnud enam õnne,
koit ei kurbust kustutanud,
videvik ei võtnud vaeva.
Muretuju muljutused
koormasivad Kalevida.
Seal ta sõnal sõudemaie,
Oleville avaldama:
„Õnne-aja õilmekesed,
lustipäeva lillekesed
närtsisivad nurmedelta,
varisesid vainiulta,
tuiskasivad toomingasta
keset kevadista ilu,
keset kesa kündemista,
enne suve sündimista,
pika päeva paistemista.
Sestap kägu kukub kurba,
lindu leski laulab leina,
ööbik hüüab läinud õnne.
Noorel nurmel närtsind tammi,
kevadella kuivand kaski,
lehtis metsas leheaher
seisan, leski sõpradesta,
vaeseks jäänud vendadesta,
kurvastuse kütkendusel.
Lustipäevad lahkusivad,
õnne-ajad õhtu'ulla.

Võta, Olev, vennikene,
võta valitsuse voli,
kuninglikku kõrge võimu,
võta Virus varjamine,
Harjus hoole hoidemine
enda kaitsevasse kätte,
lase lendes Lindanissa,
Kalevite kodupaika,
katsu linna kantsisida
tugevamaks toimetada,
kraavisida kaevatella
vahvaks vaenulaste vastu,
varjupaigaks vanadelle,
raudaseinaks raukadelle,
leinakojaks leskedelle,
nutunurgaks neidudelle,
kes need kurvastuse kütkes
sõpru leinavad lesena,
kahetsevad kaasakesi,
sõjas surnuid silmaveella!
Lope ei läte alta lauge,
pealta palge ei pisarad.
Ära pean mina minema,
lindu, leinal lahkumaie,
luike, muile lainetelle,
kotkas, teiste kaljudelle.
Poen ehk põõsa paksustikku,
vaiksemaie varju-orgu,
leinakase lehtedesse
läinud aegu leinamaie,
valusamat vaigistama,
õnnetusi unustama.
Valitse sa Viru valda,
rahupõlves rahvakesta,
armukäella alamaida,
ole ülem õnnelikku,
õnnelikum kui ma ise!" —
Kalevite kallis poega
nõnda lahkus leinadessa;
jättis nurmed nuttemaie,
luhad laialt leinamaie.
Pagu-urka põgenedes
otsis üksikuda kohta
laialise laane keskel,
kuhu käijatel ei käiki
ega tulijatel tungi
rahu tulla rikkumaie,
mõtteid murelt eksitama.

Oma rännakul sattus Kalevipoeg saatuslikult K ä ä p a j õ e k a l d a l e.

Kui nüüd Kalevite poega
jalakanda pistnud jõkke,
mõõka kohe mõtlemaie,
arus nõnda arvamaie:
Kas ei enne ise kandnud
mees see ole mõõgakesta?
Kas ei kohus karistada?
Sajatuse sunni järgi
murdis mõõka mõrtsukana
Kaleville kintsudesse,
lõikas maha labajalad,
pureteli põlvedeni.
Kalevite kange poega
surmavalu sunni alla
kibedasti kiljatama,
hädas appi hüüdemaie;
roomas käpil kalda äärde,
langes maha lagedalle,
veri valgus välja peale. — — —
Kalevite kiljatused,

hädas appihüüdemised,
valusurma vingumised
paisusivad pilvedesse,
kerkisivad kõrgemalle,
tõusid juba taeva'asse
kõrge isa kamberisse.

Kalevipoega ei suutnud enam keegi päästa, ta suri oma haavadesse. Vanaisa ja taeva tarkade otsusel pandi Kalevipoeg põrgu väravavahiks, et kuri ei pääseks kütkest. Kalevipoja vaim sunniti hangunud kehha tagasi minema ja kangelane viidi hobuse seljas põrgu väravasse, kus ta käsi jäi kalju vahele kinni.

Kalevite poega pandi
ratsa valge hobu selga,
saadetie salateedel
põrguriigi piiridelle
väravada valvamaie,
sarvikuda sõitlemaie,
et ei selli sidemesta,
kuri pääseks kütke-
testa.

Kui siis Kalevite poega
veeres kaljuväravasse,
alla-ilma ukse ette,
hüüetie ülevalta:
„Raksa kaljut rusikaga!"
Raske käega rabadessa
lõi ta kalju lõhkemaie, —
aga käpp jäi kalju kütke,
rusik kinni kivirahnu.

Kangelaslugu lõpeb sõnadega:

Aga ükskord algab aega,
kus kõik piirud kahel otsal
lausa löövad lõkendama;
lausa tuleleeki lõikab
käe kaljukammitsasta —
küll siis Kalev jõuab koju
oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

EESTI VANEM KIRJANDUS.

Eesti rahva majanduslik-poliitilise ja kultuurilise elu vaba arenemine katkestati XIII sajandil saksa röövvallutajate vägivaldse sissetungiga Baltimaile. Oma röövretki maskeerisid ordurüütlid ristiusu püha sõja nimega paganate hingede päästmiseks. Järgneva seitsme sajandi jooksul moodustasid maa orjastajad balti mõisnikud algul katoliku, hiljem protestantliku kirikuga ühise rinde kohalike põlisrahvaste majanduslik-poliitiliseks ning vaimseks allasurumiseks. Kirik on suure järjekindlusega abistanud ilmalikke võimumehi nende kurnamispoliitikas, püüdes nüristada rahva võitlustahet ning seda vaimselt orjastada. Baltimail valitsev koloniaalne olukord, kus ekspluateerivaks klassiks kujunes võõra keelega balti mõisnik- ja pastorkond, ei võimaldanud siin tekkida eesti rahva enda poolt loodud emakeelset kirjandust. Kuid kiriku agar orjastamistöö ei suutnud hävitada eesti rahva vaimset loomisvõimet, vaid see avaldus väga produktiivselt rahvaluulelises loomingus. Eesti rahvaluule on ääretult rikas ja kõrgeväärtuslik, see kasvas ja arenes ka süngetel ja rasketel pikkadel sajanditel. Ja kui me kõneleme eesti kirjanduse ajaloost feodaalsel keskajal, siis tuleb meil siin kõigepealt mõelda väga rikkalikku eesti rahvaluulet.

Võitlus orjastamise vastu balti mõisnike poolt on andnud väga rohkesti uusi sisulisi motiive. Vihast kurnajate ja nende käsikute vastu kõnelevad arvukad laulutüübid. Mõisaorjust võrreldakse põrguga; sealt pääsemine on talupoja pärisorja ülimaks sooviks. Sellesisuline rahvalaul oli üks levinenumaid:

„Kui ma peäsen mõisa'asta,
siis ma peäsen põrgo'osta;
peäsen kui soe suusta,
lõvi lõugade vahelta,
avi hammaste päralta,
kirjo koera kiskumasta,
musta koera murdamast."

Samal ajal kui eesti talurahvas lõi kõrge kunstiväärtusega luuleteoseid (kas siis laulude, muinasjuttude või muul kujul), fabritseeris valitsev feodaalse klassi vaimne esindus — kirik — ebarahvapärases vigases eesti keeles vaimulikku tarbekirjandust rahva orjastamiseks, mille üheks osaks oli ka rahvaluulelise loomingu hävitamine. Feodaalajastu eestikeelset trükitud kirjandust tuleb niiviisi hinnata kui valitseva ekspluataatorliku klassi kirjandust, mille ülesandeks oli talurahva ideoloogiline orjastamine. Praktiliselt koosneb see ainult kiriklikust tarbekirjandusest.

Esimesed eestikeelsed raamatud on kasvanud välja katoliku ja luterliku kiriku omavahelisest võitlusest võimu pärast siinsete rahvaste keskel. 1535. aastal ilmus esimene eestikeelne raamat — Wanradt-Koell'i katekismus, mille autoriks on protestantlik jutlustaja S. Wanradt ning eesti keelde tõlkijaks eesti soost Tallinna pastor J. Koell (Köll). See teos oli trükitud paralleelselt kahes, eesti ja saksa keeles ja oli mõeldud käsiraamatuks umbkeelseile pastoreile. Wanradt-Koelli katekismuse levitamine keelati Tallinna magistraadi poolt ning raamat hävitati, sest kardeti selle teose mõjul liiga kiiret üleminekut katoliku usult protestantlikule, missugune asjaolu võis kõigutada valitseva klassi ja kiriku autoriteeti. Teosest on säilinud ainult 11 katkist lehte, mis leiti juhuslikult 1929. a. ühe raamatu köitematerjaliks kasutatuna. Järgmine tänini säilinud eestikeelse tekstiga teos on kiriklik käsiraamat „Agenda Parva" (ilmunud 1622. a.), mis on katoliku jesuiitide poolt koostatud. See on kirjutatud ladina keeles, kuid tähtsamad osad on tõlgitud tartu murdesse, läti, leedu ja saksa keelde.

Kuid pidev kirikukirjandus sündis alles XVII sajandil, mil Rootsi kuningavõimu kui protestantismi eestvõitleja nõudel, et jutlused peetaks rahva keeles ja et selleks soe-

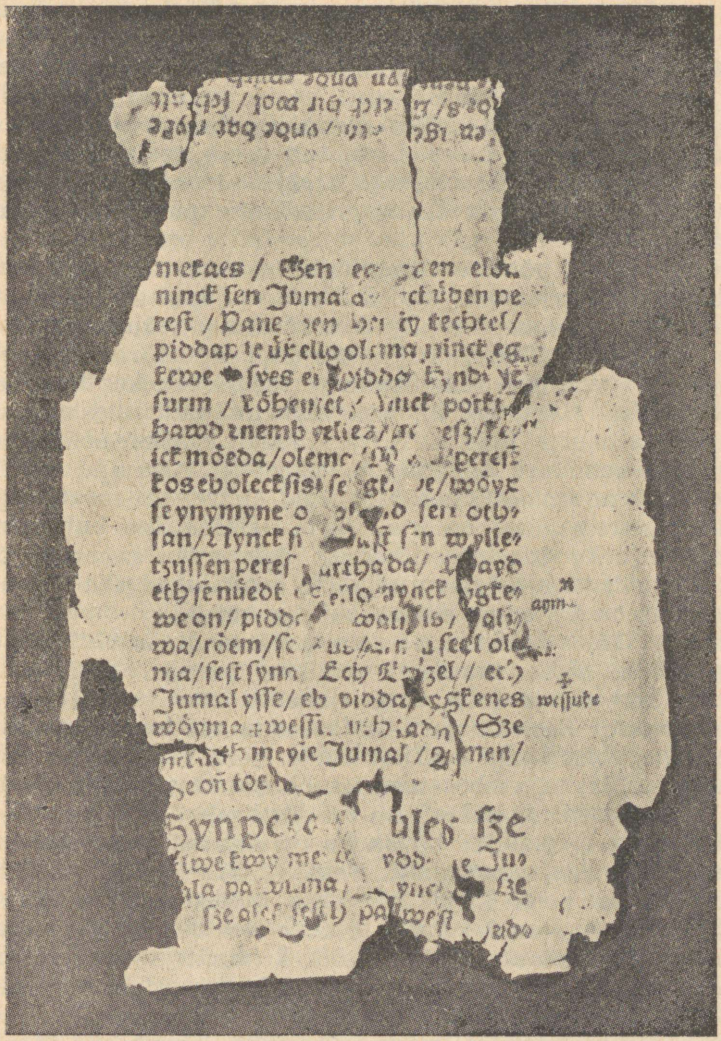

Wanradt-Koell'i katekismuse (1535) eestikeelse teksti näide.

tataks vastavat kirjandust, Põhja-Eesti pastor H. Stahl koostas rea ulatuslikumaid käsiraamatuid („Käsi- ja koduraamat" — 1632—1638, jutluste kogu „Võhiku peegel" — 1641—1648). Pastorite eesti keele õppimise kergendamiseks kirjutas Stahl ka esimese eesti keele grammatika (1637). Stahli poolt loodud põhja-eestimurdeline kirikukeel oli kaugel rahvakeelest, see oli rajatud saksa keele ortograafia ja grammatika põhimõtteile. Stahli vigane kirjaviis sai kauaks ajaks pidurdavaks teguriks rahvapärase kirjakeele kujunemisel.

Paralleelselt põhja-eestimurdelisele arenes ka tartumurdeline kirikukirjandus, jõudes XVII saj. lõpul eelmisest ette rahvapärasemas keeles kirjutatud lauluraamatuga (1685) ja uue testamendi tõlkega (1686). Sajandi lõpu kirja- ja keelemeestest väärib esiletõstmist teenekas koolitegelane B. Forselius (1660—1688), kes mõisnikkonna vastuseisust hoolimata asutas 1684. a. Tartu lähedale esimese eesti koolmeistrite seminari. Seminari 4-aastase kestuse ajal lõpetas kooli 160 noormeest, kes etendasid suurt osa rahva lugemisoskuse tõstmisel tol ajal üsna laialdaseks kujunenud koolivõrgu kaudu. Forseliusel on hinnatavaid teeneid võitluses Stahli vigase kirjaviisi vastu rahvalähedasema nimel. Forselius on ka esimese eesti aabitsa autor.

Kuid 1715. aastal ilmuva uue testamendi ja 1739. aastal kogu piibli tõlke ilmumine tallinna murdes jättis tartu murde kõrvale ja eesti ühiskirjakeele aluseks sai põhja-eesti murre. Eesti kirjakeele arendamisel omab teatavat tähtsust piibli tõlkija A. Thor Helle, kelle eesti keele grammatika (1732) rajaneb senisest rohkem rahvakeelele ja kes on seal avaldanud hulgaliselt ka eesti rahvaluulet.

Vaadeldud vaimulik kirjandus on eranditult tõlkekirjandus, millele omistame ainult seevõrd tähelepanu, kuivõrd see arendas eesti kirjakeelt ning ühtlasi etendas rahva lugemisoskust, luues nõnda teatava eelduse järgneva kirjanduse tekkimiseks. Et aga kõik kirikukirjanduse autorid olid rahvast eemalseisvad muulased, kelle eesti keele oskus ei olnud kuigi põhjalik, siis osutusid nende teened ka eesti kirjakeele arendamisel väga vähesteks. Esimeseks tähelepandavamaks eesti ilmalikuks luuletuseks tuleks lugeda 1708. a. loodud eesti köstri Käsu Hansu „Nutulaul" Tartu

linna hävitamisest Põhjasõja ajal. See ajaloolist sündmust käsitlev 32-salmiline luuletus on kirjutatud puhtas tartu murdes, ladusas ja kujundirikkas stiilis. Käsu Hansu „Nutulaul" ei pääsenud trükki, levis aga käsikirjaliselt rahva keskel.

Põhjasõja tagajärjel liideti Eestimaa Vene riigiga (1710). Siit algas 200-aastane rahuperiood, mis kujunes eesti rahva ajaloos suure tähtsusega ajajärguks nii majanduslik-poliitilises kui ka kultuurilises elus. Kuid XVIII sajandil oli eesti pärisoriste talupoegade elu väga raske, kuna mõisnikele kinnitati tsaarivalitsuse poolt endised suured eesõigused talurahva kurnamiseks. Selles lootusetus olukorras, kus mõisnikud ja papid kurnasid rahvast julmalt, leidis talupoegade rahulolematus teatavat väljendust usulise liikumise, nn. vennasteliikumise vormis, missugune rahvapärane usuline liikumine levis massiliselt Baltimail XVIII sajandi esimesel poolel.

Vennastekogudusel on mainimisväärseid teeneid rahva lugemisoskuse ja kirjanduse soetamisel. Oma usuliste veendumuste levitamiseks õpetati talupoegi lugema, milleks asutati koole ja soetati ulatuslikult vastavasisulist rahvapärast kirjandust. Eriti hinnatav on see asjaolu, et ühenduses vennasteliikumisega kerkis rahva enda keskelt esile rida autoreid, ja et see kirjandus sisaldas sageli ilmalikke aineid, mida tuleb pidada eriti positiivseks nähtuseks, võrreldes valitseva härraskiriku dogmaatilise kirikukirjandusega. Näitena nimetame siin sellest kirjandusest juttude kogu „Hansu ja Mardi jutt" (1739), mille sisuks on kahe talupoja kõnelused linnaskäigust ja oma saaduste turustamisest, karskuspropaganda ning usulise ärkamise kirjeldus.

Vennasteliikumine oli suunatud valitseva härraskiriku vastu, kuid samuti kujunes see omaaegseis tingimustes talurahva protestiks mõisnike feodaalse kurnamiskorra vastu, nii et valitsusvõimud panid selle keelu alla (1741), põhjustades sellega liikumise muutumise salajaseks ja veelgi positiivsemaks.

XVIII sajandi teisel poolel hakkas kapitalism rahamajanduse näol tungima Baltimaile. Rahamajandus võimaldas mõisnikel talupoegade. intensiivsemat kurnamist. Nii püüti igati suurendada rahaliste sissetulekute, s. t. turusta-

tavate produktide saamist. Seda taotlesid mõisnikud senise ränga orjastamis- ja röövpoliitika kõvendamise teel — mõisastati hulgaliselt talumaid, suurendati töökoormust ja püüti pärisorjade tööjõudlust tõsta karmide kehaliste karistustega. Kuid äärmuseni kurnatud talupojad kaotasid senisegi vähese huvi töö vastu, kuna nende olukord kujunes igal juhul lootusetuks. Siit omakorda sugenes mõisnike ja pastorite hulgas üldiseks saanud kurtmine talupoja laiskuse, hooletuse ja sõnakuulmatuse üle. Talupoegade hulgas hakkas aga üha kasvama protestivaim kehtiva julma kurnamiskorra vastu, muutudes sajandite vahetusel korduvateks ülestõusudeks. Nii kujunesid välja tüüpilised feodalismi kriisi nähtused: mõisamajandus vireles pankroti lävel, sest senine feodaalne tootmisviis, naturaalmajandus ei suutnud enam rahuldada üha kasvavaid rahalisi vajadusi, kõvendatud orjus aga põhjustas talupoegade massilisi käärimisi, mis sünnitas balti sakslaste hulgas suurt hirmu oma tuleviku pärast. Mõisnikkonna tagurlik enamus püüdis siiski jätkata senist kurnamiskorda, vabameelsem, kapitalistlikele tootmissuhetele üleminekut taotlev vähemus asus aga reformide teele.

Kasvavate ja ulatuslike talurahva rahutuste survel kehtestas tsaarivalitsus XIX sajandi algul ka seadusi, kus keelati talupoegade lahutamine maast ning nende eraldi müümine, määrati kindlaks koormiste ülemmäärad, kuid niivõrd kõrged, et talupoegadel oli neist vähe kasu, loodi mõningaid soodustusi koolikorralduseks ja külakohtu ning kogukonnavalitsuse alal. Sisuliselt olid need seadused katseteks päästa feodaalkord teda haaranud sügavast kriisist. Kuid need ei leevendanud mõisamajanduse rahahäda ega rahustanud kaugeltki käärivaid talupoegi. Kasutades ära Napoleoni sõdadele järgnenud üldist reaktsiooniaega, püüdsid mõisnikud vabaneda nende seaduste kitsendustest, mis keelasid talupoegadelt nende kasutuses olevaid maid mõisastada. Selleks leiti väljapääs nn. pärisorjuse kaotamise teel, mis teostati Eestimaal 1816. ja Liivimaal 1819. aastal.

Nende seadustega vabastati talupoeg küll isiklikult pärisorjusest, kuid ilma maata ja ilma liikumisõiguseta, samuti jäi politsei- ja kodukari-õigus mõisnikule. See „vaba võist-

luse ja vaba lepingu" põhimõtte rakendamine tähendas tegelikult seda, et mõisnik sai sellega täieliku voli talude maa ning varanduse üle ja samuti talupoja enda üle. Et mitte nälga surra selle sõna kõige otsesemas mõttes, ei jäänud viimasel muud üle kui seaduse kohaselt „vabal kokkuleppel" nõustuda mõisnike poolt esitatud julmade renditingimustega talumaade kasutamise õiguse eest. Kasutades ära uue seaduse poolt antud piiramatut omavoli, asus mõisnikkond järgnevail aastakümneil massiliselt talumaade mõisastamisele kõige julmemal kombel, kihutades talupoegi oma seniseilt kohtadelt soode ja rabade äärtele või jättes nad täiesti ilma maata.

Kuid objektiivselt oli pärisorjuse kaotamine ikkagi samm edasi, sest see võimaldas talupoegade edasist tugevnevat võitlust parema tuleviku eest.

Feodalismi kriisi tingimustest võrsus ka Baltimaade saksa- ja rahvakeelne (eesti- ja lätikeelne) kirjandus. Valitseva klassi hulgast kerkis mõningaid vabameelsemaid valgustusaja kodanlike vaadetega mehi, kes mõistsid ajaloo arengut, et talupoegi ei saa enam kaua hoida pärisorjuses ja et mõisnikud oma tuleviku pärast on sunnitud üle minema kapitalistlikule ekspluateerimisviisile. Kõige nimekamaks feodalismivastaseks võitlejaks on Lätimaa sakslane G. Merkel (1769—1850), kes astus oma saksakeelseis töis teravalt vastu balti-sakslaste keskaegsele vaatele, et talupoeg on arenemisvõimetu rumal pärisori, ja tõestas, et päriorjuse kaotamisega luuakse eeldused talurahva arenemisele ning suuremale tööjõudlusele. Kõrgelt tuleb hinnata Merkeli tööd „Liivimaa esiaeg" (1798—1799), kus ta esmakordselt tõi vanade kroonikate põhjal avalikkuse ette eestlaste ja lätlaste muistse iseseisvusaja ning ülistas nende sangarlikku võitlust sissetungivate barbaarsete raudrüütlitega. Sel tööl on hilisema eesti kirjanduse arengule olnud tunduv mõju (Fr. R. Faehlmanni, Fr. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni loomingus). Merkelist radikaalsem oli Saksamaalt päritolev koduõpetaja J. Chr. Petri (1762—1851), kes oma saksakeelses töös „Eestimaa ja eestlased" (1802) nõudis, et talupojad saaksid isikliku vabaduse ja muutuksid mõisnikega seaduse ees võrdseiks riigialamaiks. Kui Merkeli tegelikud nõuded talupoegade olukorra parandamiseks osutusid väga piira-

tuiks (ta leppis täiesti 1819. a. pärisorjuse kaotamise seadusega, väites, et sellega olid tema poolt esitatud nõudmised täidetud), siis oli Petri palju radikaalsem, nõudes talupoegade vabastamist mõisnike rõhumise alt. Kuid tuleb meeles pidada, et nii Merkeli kui ka Petri saksakeelsed tööd olid kirjutatud ainult valitsevale klassile, nad nõudsid reforme ainult ülalt. Eestlasteni ja lätlasteni need tööd sel ajal ei jõudnud. Kuid neil on sellest hoolimata olnud kaudselt positiivne mõju meie rahva ajaloos.

Kui valitseva klassi kirjanduses võime leida teatavaid tagasihoidlikke ja sageli küll moonutatud valgustusaja mõtteid, siis talurahvale määratud kirjandus oli täiesti mõisnike ja pastorite teenistuses. Teatava erandnähtuse moodustab siin Wilde-Hupeli arstiteaduslik ajakiri „Lühike õpetus" (ilmus 41 numbrit 1766. aastal Põltsamaal), mis peale väärtuslike arstlike õpetuste sisaldab mitmeid vabameelseid mõtteid — ilmalike raamatute ja kooliharidu se tähtsustamist, eesti talupoegade arukuse esiletõstmist jne., kuid põhiliselt pooldab siiski feodaalset kurnamiskorda.

XVIII sajandi lõpul tekkinud ja XIX sajandil edasiarenev ilmalik kirjandus on kirjutatud aga täiesti rahva vaimseks orjastamiseks, tema revolutsioonilise vaimu summutamiseks, orjameelsuse ja sõnakuulekuse kasvatamiseks ning kurnajate kasuks usinale ja kohusetruule tööle virgutamiseks. Selle kirjanduse peateemadeks on mõisnike ja pastorite ülistamine, feodaalse kurnamiskorra igaveseks, jumalast seatuks kuulutamine, alandlike pärisorjade, eriti aga mõisnike käsikute (kubjaste, opmanite jne.) ülistamine, laiskade, hooletute, sõnakuulmatute ja eriti mõisaorjusest põgenejate manamine ning hurjutamine. Sellelaadilise kirjandusega püüdis valitsev klass värvata endale kuulekaid käsikuid, raske orjuse eest tõotades tasu pärast surma. Võrreldes seda XVIII sajandi esimesel poolel viljeldud vennastekoguduse kirjandusega on see palju tagurlikum, olles oma põhiolemuselt täiesti rahvavaenulik.

Valitsev feodaalne klass, talurahva käärimistest heidutatult, leidis endale kiriku kõrval, kes seni oli üksi, kuid tagajärjetult püüdnud rahvast vaimselt orjastada, uue relva ilmaliku kirjanduse näol. Üks tolle aja pastor (R. Holtz) tunnistab ise, et kuna rahvas vihkab jumalasõna, usub aga

õpetust jutu näol, siis püüab temagi lugemise katte all tungida inimeste südametesse.

Oma reaktsioonilisest ja negatiivsest põhilaadist hoolimata on sel kirjandusel ka omad positiivsed küljed. Kõigepealt pakuti seal praktilisi õpetusi põlluharimiseks, inimeste ja loomade arstimiseks, tehti karskuspropagandat, eriti aga tuleb hinnata uute kultuuride (aedviljade, kartulite, õunapuude jne.) ja mesilaste viljelemise õpetusi ja lugemisoskuse omandamise ergutamist koolide või iseõppimise teel.

Eesti vanim ilmalik kirjandus on tüüpiline näide, kuidas ajajärku valitsevad majanduslikud tingimused kujundavad vaimse pealeehitise — kirjanduse.

Esimene niisugune valitseva klassi huve kaitsev kirjamees on mõisnike koduõpetaja ja Tallinna gümnaasiumi õpetaja F. G. Arvelius (1753—1806), kelle esimese töö „Üks kaunis jutu ja õpetuse raamat" ilmumise ajast aastast 1782 (teine osa 1787) võime lugeda vastava kirjanduse ajajärgu algust. See teos on suures osas tõlgitud ühe saksa tagurliku kirikukoolidele kirjutatud raamatu järgi, ainult üksikud jutud, nende hulgas teose teises osas 100-leheküljeline „Ramma Joosepi elu, õpetused ja kõned", on originaalsed. Viimases laseb autor mõisniku käsikul Ramma Joosepil noomida talupoegi vagadusele, sõnakuulekusele ning rahul olema kehtiva julma kurnamisega. Kuid ühtlasi saame selle kaudu tõetruid pilte XVIII sajandi lõpu talupoegade elust. Arveliuse teine raamat „Ramma Joosepi hädа- ja abiraamat" (1790), mis on samuti tõlkeline mugandus, pakub eelmisega võrreldes rohkem praktilisi näpunäiteid. Seda raamatut saadeti väga suurel arvul valitseva klassi poolt ilma hinnata mõisnike ja pastorite kaudu rahva sekka, kuna muidu ei ostetud ega loetud selliseid raamatuid. Arvelius on ise õige kriitika andnud enda ja muu sellelaadilise kirjanduse kohta, kurtes, et rahvas ei osta ega loe seda, „ja kui keegi siin ehk seal oli seda lugenud, siis oli ta seda otse naljaks pannud".

1782. aastal ilmus ka Saaremaa Karja pastori F. W. Willmanni (1746—1819) poolt läti keelest tõlgitud teos „Jutud ja mõistatused". Seegi teos oli koostatud feodaalhärrade huvidest lähtudes, kuid seal leidub hulgaliselt ka rahvusvaheliste motiividega, huvitava ning põneva sisuga valme,

anekdoote ja sentimentaalseid jutte üsna heas vormis. Willmanni „Jutud ja mõistatused" on ainuke teos vanemast balti-saksa kirjameeste poolt rahvale loodud kirjandusest, mis sai populaarseks (sellest ilmus 4 trükki) ja millest mitmed jutud muutusid rahva suuliseks jutuvaraks. Sellevastu Willmanni teine raamat „Elamise juhataja" on klassikaliseks näiteks ristiusuõpetuse rakendamisest feodaalse kurnamise ülistamiseks, õigustamiseks ning kõige vastikuma orjameelsuse jutlustamiseks. See raamat ei leidnud rahva hulgas mingit poolehoidu. Willmanni kaasaeglane O. W. Masing on ühes hilisemas erakirjas toonud ülimalt karakteerse näite talurahva suhtumisest sellisesse orjavaimu jutlustavasse kirjandusse. Ta kirjutab, et ta olevat kord Alutaguses ühte tallu läinud ja näinud seal väikest last põrandal mängimas, ning „oli väetimal üks punase kaanega veel kaunis kulumata õhuke raamat käes, millega põrandat nühkis". Masing oli öelnud siis hoidjale, et laps rikub raamatut, kuid viimane vastanud: „Mis sest räbalast on! las mängib! Ema andis kätte; ütles tühjad lugemised olevat." See raamat osutunudki Willmanni „Elamise juhatajaks". Ja Masing lisab veel, et keegi Kunda rätsep Pari Toomas oli selle teose hoopis ahju visanud. Need näited tõestavad, kui kriitiliselt rahvas suhtus temale vaenulikesse raamatuisse, ja et selline kirjandus kandis vastupidist vilja, kui autorid lootsid.

XIX sajandi algul kujunes klassivõitlus talupoegade ja mõisnike vahel väga teravaks, aga samuti klassisisene võitlus mõisnike reaktsioonilise ja liberaalse tiiva vahel. Vastavalt sellele muutus ka eestikeelse kirjanduse sisu, kajastades poliitilise elu aktuaalseid nähtusi. Saaremaa pastor, hiljem mõisnik ja arst J. W. L. Luce (1750—1842) kajastab oma „Saaremaa juturaamatus" (I — 1807, II — 1812) mõisnikkonna reaktsioonilise enamiku seisukohti, idealiseerides feodaalseid vahekordi ja võideldes ägedalt pärisorjuse kaotamise vastu. Ta laseb talupoegadel mõisnikele osutatud teenete eest saadud priiusest loobuda, et elada edasi „õnnelikus pärispõlves". Luce on suure kiindumusega ülistanud mõisnike käsikuid, näiteks jutus „Hinso Jaagu viimased elupäevad". Kuid loo lõpul on ta sunnitud kahetsema, et ta pole kunagi enam selliseid „truid pärisorje" kohanud. Luce kui kodanliku päritoluga tegelik mõisnik ja

majanduselu asjatundja taipas õieti, et mõisniku jõukus oleneb talupoja tööviljakusest, mille eelduseks on aga minimaalsed elamistingimused. Seepärast virgutas ta oma juttudes talupoegi töökusele ning õpetas kasutama paremaid põlluharimisviise ning viljelema uusi kultuure. Luce töödes tuleb aga hinnata tema arstlikke ja muid praktilisi õpetusi, samuti tema eesti keele harrastusi ja selleks otstarbeks 1817. a. tema poolt asutatud Kuressaare Eesti Seltsi tegevust.

Radikaalsemate mõisnike vaateid kajastab Keila pastor O. R. Holtz (1757—1828) oma juturaamatus „Lugemised . . ." (1817). Holtz on tuntud talurahvaseaduste eesti keelde tõlkijana, samuti töötas ta pärisorjuse kaotamise komisjonis. Oma pikemas jutus „Väikesest ivast tõuseb suur puu" näitab ta ajaloolisi tõsiolusid jämedalt võltsides, kuidas mõisnikud heldusest ja talupoegade huvides kaotavad pärisorjuse, kuid samas püüdes lugejaid kõige agaramalt veenda, et maa on alati olnud ja peab ka pärisorjuse kaotamisel jääma mõisnike omandiks. Siit selgub, et Holtzile oli väga selge pärisorjuse kaotamise seaduse tegelik kiskjalik iseloom. Tema töödes kajastub samuti ilmekalt see hirm, mis oli vallutanud feodaalse kurnava klassi talupoegade üha sagenevate ülestõusude ees. Kuid Holtzi töödes on ka mõningaid väärtusi — seal on rida päris huvitav-põneva sisuga lugusid ja looduskirjeldusi, mis on kirjutatud oma aja kohta üsna rahuldavas vormis, samuti on ta loonud üksikuid õnnestunud luuletusi.

Talurahva lektüüris etendas varasemal ajal tähtsat osa kalendrikirjandus, mille all me mõtleme kalendrilisades ehk -sabades ilmunud kirjandust. Kalender oli kõige levinum raamat ja seda kasutati läbi aasta, seepärast on seal ilmunud lugemismaterjalil suur tähtsus. Kõige vanem kalender ilmus Tallinnas „Eestimaa Rahva Kalendri" nime all alates 1731. aastast. See peopesasuurune kalender sisaldas kuni sajandi kolmanda veerandini peale kalendaariumi ainult teateid, ilmaennustusi ning piiblilugude ümberjutustusi. Sajandi viimasel veerandil muutus aga kalendrilisa sisukamaks, seal hakkas ilmuma ajaloolisi kirjeldusi (näiteks rea aastate jooksul Vene-Türgi sõja ülevaateid, kus ülistatakse Vene riigi võimsust ja vene soldatite vaprust), edasi mitmesuguseid praktilisi õpetusi arstiteaduse, põl-

lunduse, aianduse, mesilastepidamise jne. alalt ning ilukirjanduslikke palu proosas ja luules. Enamasti olid need kordustrükid Arveliuse, Willmanni jt. lühijuttudest ja valmidest. Willmanni juttude ja valmide levitamisel ongi kalendrilisadel suur tähtsus. Vanem kalendri-kirjandus teenis valdavas osas samasuguselt feodaalkurnajate rahvavaenulikke huve nagu muugi kaasaegne kirjandus. Kuid selle hulgas ilmus ka positiivsemat, eriti XIX sajandist alates, mil me võime ikka rohkem ja rohkem leida sealt vabameelsemaid kodanlikke põhimõtteid. XIX sajandist peale hakkas ilmuma mitmeid kalendreid ka tartu murdes. Vastavalt üldisile reaktsiooniaja nõudeile vallutas XIX sajandi teisest kümnendist alates kalendrilisadki tagurlik vaimulik kirjandus kirikulaulude näol. Muutus rahvalikkuse suunas tekkis siin osaliselt O. W. Masingi lühiajaliste kalendritega 1820-ndail aastail, kuid murrangulise tähtsusega sündmuseks eesti kalendrikirjanduses said 1840-ndaist aastaist alates Kreutzwaldi poolt Faehlmanni abiga toimetatud kalendrid (Õpetatud Eesti Seltsi kalendrid ja Kreutzwaldi „Maarahva Kasuline Kalender"). Siitpeale hakkas kalendrikirjandus teenima talurahva huve, muutudes eesti kirjanduse üheks tähtsamaks lüliks.

Balti-sakslased soetasid reaktsioonilist ilmalikku kirjandust. Kuid oli üksikuid, kes kogusid või talletasid arhiividesse rikkalikud kogud eesti rahvaluulet, keelelist jm. materjali, millel on veel tänapäevalgi suur väärtus. Keskseimaks tegelaseks oli siin Pärnu pastor J. H. Rosenplänter (1782—1846), kes andis 20 aasta jooksul (1813—1832) välja ulatuslikku saksakeelset ajakirja „Beiträge . . ." eesti keele, rahvaluule ja kirjanduslike materjalide avaldamiseks ja uurimiseks. 1838. a. asutatud Õpetatud Eesti Selts jätkas seda tööd suuremas ulatuses, asudes soetama eestikeelset populaarteaduslikku kirjandust. Seltsi suurimaks teeneks on eesti rahva eepose „Kalevipoeg" koostamise töökavva võtmine ning selle teostamine oma liikmete Faehlmanni ja Kreutzwaldi loomingu näol.[1]

[1] Märkus: Käesolevast artiklist tuleb õpetajail anda õpilastele lühike ja kokkuvõtlik ülevaade.

EESTI RAHVUSLIKU KIRJANDUSE TEKKIMINE.

Vanim eesti ilmalik kirjandus kasvas välja teravatest klassivõitluse tingimustest eesti talurahva ja saksa feodaalkurnajate, mõisnike ning pastorite vahel. Kuna viimaste haridusvaenuliku poliitika tõttu ei saanud esile kerkida eesti soost rahva keskelt võrsuvaid haritlasi ega kirjanikke, siis kujuneski olukord, et vanima eesti kirjanduse loojaiks said eranditult valitseva klassi esindajad, kellede rahvavaenulik ideoloogia määras ka nende poolt loodud kirjanduse põhilaadi. Kuid ühenduses tootmissuhete muutumisega, ühenduses feodaalselt tootmisviisilt üleminekuga kapitalistlikule toimus põhiline murrang ka kirjanduslikus elus. XIX sajandi teisest veerandist algas kapitalismi intensiivne sissetung mõisa- ning järk-järgult ka talumajandusse. Vastavalt sellele toimusid ka muutused rahva kultuurilises elus. Hakkas esile kerkima ikka rohkem ja rohkem eesti haritlasi, kes jäid truuks oma rahvale, nende hulgas sellised suurkujud, nagu Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann, Fr. R. Kreutzwald jt. Petersoni ning Faehlmanni ja pisut hiljem Kreutzwaldi ühiskondlik tegevus ja kirjanduslik looming moodustabki suure murrangu eesti kirjanduses — siit algab tõeline eesti kirjandus, kirjandus, mis oli pühendatud rahva teenimisele, mille eesmärgiks sai juhtida ning innustada eestlasi võitluses oma kultuuri, oma keele ja oma vabaduse eest.

Kahe perioodi ülemineku kujuks jääb O. W. Masing, kes mitmete niitidega on kinni veel vanas, kaduvas feodaalkorras, kuid kelle loomingus domineerib siiski juba ratsionalistlik ja kodanlik ellusuhtumine.

Vanade feodaalsete balti kirjameeste rahvavaenuliku klassiloomuse õige paljastamine aitab meil paremini mõista eesti rahvaliku kirjanduse loojate tõelist suurust ja väär-

tust, meile ilmneb selle murrangu sisuline sügavus ja tähtsus. Kui esimesed eranditult kaitsesid balti mõisnike-ekspluataatorite huve, kui nende järgi kehtiv kurnamiskord oli parim kord maailmas, mõisnik jumalast seatud ülem, kellele kuulub võim ja maa või isegi talupoeg, kes peab töötama ainult mõisniku või pastori kasuks, siis teised, rahva keskelt pärinevad eesti autorid näitasid julgelt ja kartmatult eestlasi kui põliseid peremehi omal maal ning raudrüütleid kui barbaarseid röövvallutajaid ja kirikut oma „mustakuuemeestega" kui rahva vaimseid orjastajaid. Nälg ja viletsus ei tulenenud nende autorite järgi vastupidiselt saksa autorite väidetele mitte talupoja „sõnakuulmatusest, laiskusest ega rumalusest", vaid kehtivast ülekohtusest feodaalsest kurnamiskorrast. Kuigi tsensuuri range kontroll ei lasknud trükis avaldada nende tõelisi veendumusi ega seisukohti, ometi on toimunud murrang väga selgelt märgatav — siit ilmneb, et eesti kirjanikud olid otsustavalt asunud võitlema oma rahva huvide eest.

XIX sajandi esimene pool on tähtsaks pöördeks Eesti ajaloos — see on talurahva revolutsiooniliste liikumiste ajaks ning selle tulemusena suurte murranguliste muutuste ajaks rahva majanduslik-poliitilises ja kultuurilises elus. Sajandi esimesed kümnendid olid ägeda klassivõitluse ajaks, mille tagajärjel kaotati pärisorjus. Sajandi 40-ndail aastail pärast ränki ikaldus- ja nälja-aastaid haaras talurahvast uus käärimiste hoog, mis väljendus väljarändamisüritustes, otsestes vastuhakkudes (Pühajärve sõda 1841 jt.) ning massilises vene õigeusku siirdumises, kusjuures viimane liikumine oli põhiliselt majanduslik ja mõisnikevastane. Mõisamajanduse üha kestvate kriiside ja talupoegade võitluste tagajärjel kehtestati Liivimaal 1849. ja Eestimaal 1856. a. uued agraarseadused, millede peamine tähtsus talurahva seisukohalt seisnes selles, et sellega tunnistati normaalseks teorendi asemel raharent ning võimaldati talude päriseksostmine. Selle tulemusena tungis kapitalistlik tootmisviis kiiresti ka külasse ning lõi majandusliku aluse eesti kodanluse ulatuslikumale kujunemisele. Siit kasvaski välja eesti kodanlik-rahvuslik liikumine sajandi teisel poolel, missugune ajajärk kujuneski eesti kodanliku kultuuri õitsenguks.

Eesti rahvusliku kirjanduse pioneeri Kr. J. Petersoni elu ja looming arenes traagilises eraldatuses oma rahvast. Temale järgnenud Fr. R. Faehlmannil tuli samuti võidelda suurte raskustega, kuid ta polnud enam päris üksi ja tema julged mõtted ning armastus oma rahva vastu mõjutasid vahenditult Kreutzwaldi jt. kodanlik-rahvusliku liikumise aja juhtide tegevust. Kogu Faehlmanni ja Kreutzwaldi varasem looming sündis peamiselt 1830-ndate aastate lõpul ja 1840-ndail aastail, siis ajal, mil eesti rahvuse tekkimine oli otsimas alles esimesi väljendusvorme. See oli aeg, mil eesti talupojad pidasid ülirasket võitlust oma vabaduse eest. 1840-ndate aastate talupoegade käärimised näljahädade taustal (väljarändamine, Pühajärve sõda, usuvahetus jne.) hoidsid valitsevat klassi hirmul, kuid täitsid Faehlmanni ja Kreutzwaldi südameid murega ja mõnigi kord kippus pessimism tumestama nende pingutusi oma rahva tuleviku heaks. Sellest eesti rahvuse kujunemise raskest ajast tulenesid meie esimeste rahvuslike pioneeride tugevad ja nõrgad pooled. Tugevad ses mõttes, et nad kõigist raskustest hoolimata püsisid võitlusposítsioonil, jätkates oma tööd eesti rahva heaks. Ja nõrgad pooled ses mõttes, et nad ei suutnud veel küllaldase selguse ja teadlikkusega ette näha eesti rahvuse kujunemise perspektiive. Faehlmanni seisukohad ja tema hoiak eesti talupoegade ja balti mõisnike vahelises võitluses olid Kreutzwaldi omadest hoopis selgemad, julgemad ja sirgjoonelisemad.

Pärast 1850-ndaid aastaid arenes eesti kodanlik-rahvuslik liikumine kiires tempos, kulmineerudes 1860- ja 1870-ndail aastail. Kreutzwald arenes sellega teataval määral kaasa, eriti töötades „Kalevipoja" koostamisega, kuid sajandi teisel poolel, olles juba kõrges vanaduses, jäi ta üldisest arengust tunduvalt maha. Ent oma loominguga, kõigepealt kangelaslooga „Kalevipoeg", mis oli ühtlasi esimene ulatuslikum originaalne eesti kirjanduslik saavutus, jäi ta kodanlik-rahvusliku liikumise aja kõige suuremaks kujuks.

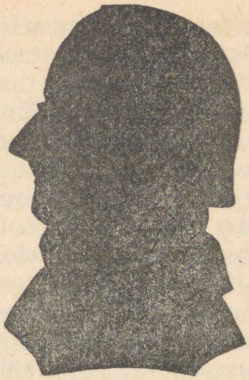

OTTO WILHELM MASING.

(1763—1832.)

Eesti rahvapärase õpetliku kirjanduse rajaja Otto Wilhelm Masing sündis 8. nov. 1763 Tartumaal Lohusuu köstri pojana. Ta õppis Narva gümnaasiumis ja Saksamaal Halle ülikoolis teoloogiat. Võideldes ülikooliaastail majanduslike raskustega ja teenides ülalpidamist koduõpetajana, omandas ta andeka ning tööka noormehena mitmekülgse ja üsna põhjaliku hariduse. Ta tegutses 1788. aastast Virumaal Lüganuse ja 1795. aastast Viru-Nigula pastorina. Siin tutvus ta talurahva eluga, eriti aga tema keelega. 1815. a. siirdus ta Tartu lähedale Äksi, kus oli kuni surmani 15. märtsil 1832.

Kuigi Masing pooldas kehtivat feodaalset kurnamiskorda, võime tema juures nentida juba tugevaid kodanlikke põhimõtteid. Valdav osa Masingi populaarteaduslikke kirjutisi on tõeliselt õpetlikud, kasvatuslikud, rahva silmaringi laiendavad ja tema mõistust arendavad ning erinevad nõnda põhiliselt senisest balti-saksa kirjameeste poolt loodud alandlikkust ja orjameelsust jutlustavast eestikeelsest kirjandusest. Kõrgelt tuleb hinnata Masingi teravat kriitikat (peamiselt kirjades Rosenplänterile) senise rahvavaenuliku

eestikeelse ilmaliku kirjanduse kohta. Masing kirjutab, et talurahva hulgas seda kirjandust, mida seni maarahva jaoks kirja on pandud, „palju ei loeta ega pruugita, muudkui mõnikord nalja ehk pilkamise pärast kätte võetakse ja viimaks visatakse nurka või tuleahju". Teisal väidab Masing, et eestlastele pakutavat sellist kirjandust, mida rahvas ei sallivat, ning et rahvas oskavat väga kriitiliselt suhtuda temale määratud raamatuisse. Nii olevat keegi mõistlik rannamees temale öelnud: „Pannakse sel ajal paljugi maakeele raamatuid trükki, aga sest on kahju, et need, kes kirjutavad, ei tunne ei maarahva meelt ega tema keelt."

Eriti teravalt mõistis Masing hukka balti-saksa haritlaste viletsa eesti keele oskuse. Ta nõudis eesti keelele suuremaid õigusi ning õige rahvakeele kasutamist nii kirjas kui kõnes. Et näidata eesti keele kõlvulisust teaduslikuks keeleks ja et õhutada balti-sakslasi põhjalikumalt omandama eesti keelt, selleks andis ta 1816. a. välja vastava õpiku. Siin püüdis Masing tõestada, et eesti keel on küllalt arenenud, et selles avaldada sügavamõttelisi filosoofilisi ja teaduslikke arutlusi. Et see teos levis väga vähe, siis piirduski Masing ainult õpiku esimese osaga.

Masingi enda eesti keele oskus oli hea. Ta rändas mööda maad ringi, uuris rahva keelt ning kogus materjali ulatuslikuma eesti-saksa sõnaraamatu ja eesti keele grammatika jaoks. Esimese käsikiri on kaotsi läinud, säilinud on ainult mõned proovitrükilehed.

Masingi peatööks tuleb lugeda tema populaarteaduslik teos „Pühapäeva vahelugemised" (1818) ja ajaleht „Maarahva Nädalaleht" (1821—1823 ja 1825). Neist esimene on kirjutatud rahva silmaringi laiendamiseks, sisaldades rahvapärases keeles ja ladusas stiilis toodud huvitavaid andmeid Ida-India, Aafrika, Lapimaa ja Kamtšatka ilmastikust, loodusest, elanikest, loomadest jne.

„Maarahva Nädalaleht" on eesti kultuuriloos väärtuslik ja hinnatav saavutus. Masing hindas avaliku sõna tähtsust, kuid tolleaegsete rangete tsensoritakistuste tõttu ei saanud trükis kuigi palju kirjutada sellest, mida Masing soovis. Tal oli suuri raskusi ajalehe loa saamisega. Balti tagurliku mõisnikkonna seisukohti esindav kindralkuberner Paulucci püüdis igati takistada eestikeelse ajalehe väljaandmist,

sest mõisnike huvides oli tõkestada talupoegade silmaringi laiendamist. Trükisõnana pooldasid nad ainult vaimulikku, või kui ilmalikku, siis ainult mõisnike-huvilist. Ajalehe väljaandmise loa sai Masing ainult teatavate tutvuste tõttu, mööda minnes kohalikest balti võimumeestest, otseselt tsaarivalitsuse siseministrilt. Masingi ajalehe tähtsust mõistame, kui meenutame, et tol ajal oli enamik eesti rahvast tegelikult alles pärisorjuses, sest pärisorjuse kaotamise seaduse kehtestamine toimus pikema aja jooksul.

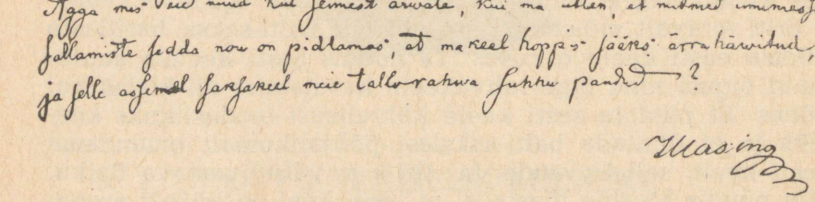

O. W. Masingi käekirja näide.

Poliitiliste küsimuste ja talurahva majandusliku elu käsitlemine oli avalikus trükisõnas rangelt keelatud. Kuid tuleb arvestada ka seda, et Masing pastorina polnudki võimeline neid küsimusi käsitlema küllaldase progressiivsusega. Sellest hoolimata kujunes tema „Maarahva Nädalaleht" suureks panuseks eesti kultuuri ajaloos. See sisaldas ikkagi arvukalt ilmalikke teateid nii Vene riigist kui ka välismaalt ja tõi ajaloolisi sündmusi, kuigi ametlikult lubatud tõlgenduses. Tuleb ka hinnata ajalehes ilmunud populaarteaduslikke palu selle sõna kitsamas mõttes. Nendes näitab Masing mõistuse tähtsust inimese elu korraldamisel ja arendamisel. Masingi üks kõige positiivsemaid külgi ongi tema järjekindel propaganda koolihariduse tähtsustamisel inimese elus.

Peale mainitud tööde avaldas Masing veel „Lugemise lehed" (1821), mis sisaldab seina-aabitsa ja liikuva aabitsa ühes vastava õpetusega. Hinnatav on ka tema „Arvamise-raamat" (1823). Rahva silmaringi laiendamist teenisid ka tema poolt avaldatud kalendrid (1823—1826), mis jällegi

tähistavad suurt hüpet rahvalikkuse suunas kalendrilisade kirjanduses.

„Maarahva Nädalalehes" avaldas Masing ka mõningad luuletused; neist on osaliselt võõrastel ainetel kirjutatud „Päts" saanud omal ajal väga populaarseks. Selles valmis pilkab autor rumalaid ja vanameelseid, kes on kõige uue ja targema vastased.

O. W. Masingi kirjanduslik looming, eriti tema „Pühapäeva vahelugemised" ja „Maarahva Nädalaleht" on kaasaegseile ja järgnevaile eesti põlvedele sajandi esimesel poolel olnud väärtuslikuks lektüüriks. Mitmed eesti kodanlik-rahvusliku liikumise aja ja veel hilisemadki kultuuritegelased ja kirjanikud mainivad hindavalt Masingi teoseid, mis on aidanud neid lugema-õppimisel ja laiendanud nende silmaringi oma huvitavate lugudega.

O. W. Masing oli tüüpiline feodalismilt kapitalismile ülemineku aja tegelane. Kuigi ta osaliselt kuulub veel vanasse, on temas palju uut, edasiviivat — ja seda osa peamegi temas hindama. Ta oli esimene, kes paljastas balti-sakslaste poolt loodud eesti ilmaliku kirjanduse rahvavaenuliku laadi ning pakkus ise selle asemel tõeliselt õpetlikku, rahva silmaringi laiendavat ja tema mõistust arendavat lugemismaterjali.

Laplaſed.

Tagga Some maad hüetakſe Lappa=Lappi ehk Lappo=maaks, ja ſedda rahwaſt mis temma ſees ellamas, Lappo=rahwaks. — Nende ma on hirmus külm, ſeſt et temma wägga põhja pole heidab, ja kolme merre wahhel on. Sepärraſt ſiis mitmel ſuwwel ſood lahti ei ſulla, wait innimeſt ja lojuſt ſui otſa kannawad; egga lähhe ſeal jõed enne lahti, kui keſk lehhe kuul: ja juhhuwad aastad, et ſelgi ajal weel keige ſuremad koormad üllе käiwad.

Südda ſuwwel, kui meil pitkem päew, ſiis päew ſeal ei weri ega lähhe loja, ning neil ſiis öed koggoniste ep olle, wait päike on allati paiſtmas: õmmetige ſellegi pärraſt nende ſui ilmad mitte tahha ſojad olla, wait on willukad, mõnnikord ka õige

külmad. Wasto süggist päewapöri päwad ikka lühhemaks lähhewad, ja päikenne lõunes maddalamal ja maddalamal hakkab seisma kunni wimaks wasto talwist pöri päwa hopis alla lähheb, ja nende maalt ärrakaub, egga enne taewa weres hakka tõusma, kui essimestel küünla ku päwil. Sest ajast iggal päwal warreminne tõuseb, lõunes kõrgemal seisab, ja hiljaminne werib, kuida ma ilma algmisest seal aastast aastani olnud, ning maailma otsani saab ollema.

Sel wahhe ajal, mil päike neist lahkund, ep olle neil muud walged kui sedda, mis ku, taewa wehtlemissed ehk wirmalissed ja tähhe kumaminne tewad. Sedda nüüd kül ei wõi päwal walgusse wasto sureks arwata, õmmetige nemmad ütlewad ennestele sest kül sawad, ja leppiwad sellega, sest et küllalte sellitawad tehha ja nähha, mis tarwis.

Taewa wehtlemissed ehk wirmalissed, mis enne ka meie maal talwisel ajal paljo nähti, agga nüüd, mõnni aasta teed, nenda on wähhenud, et agga arwast neid nähhikse, on jummalast süggawa põhja rahwa ütlemata kassuks lodud: sest, kui päike ja päewa nende maalt hopis ärra kauwad, siis on wirmalissed taewas wehtlemas, neile walged teggemas ja walgust andmas, mis muist nenda elledaste kumab, et inimenne sellitab luggeda.

(Katkend teosest „Pühapäeva vahelugemised".)

Üks ennemuistne kreeka rahva mõistujutt.

Oli üks vana, väga elatanud viinamäe-peremees, kel kolm poega oli, kes ei viitsinud nõnda tööd teha, kuidas õige ja paras. Isa oli vanaks saanud ja ramm käest kulunud, ning ei jaksanud enam ränka tööd teha, sellepärast läks tema viinamägi raisku ja umbrohi nõnda ülekäte, et kõik ära ummistas. Viimaks jõudis surmatunnike vanakesele kätte; ja kui ta hinge oli heitmas, kutsus pojad oma sängi ette, et neid õnnistada. Kui nad sinna olid tulnud, ütles isa: armsad lapsed! minu tund on tulnud ja lähen nüüd ära; ma jätan teile suure raha, mis ma suure vaevaga sellesse viinamäesse olen matnud, mis teile päranduseks jätan. Kui seda sai ütelnud, heitis hinge.

Pojad ei mõtelnud ammustki viinamäe, muudkui aga selle suure raha peale, mis vana isa seal maetud ütelnud olevat.

Aga kus kohas seda leida, sest viinamägi oli väga suur? Mis siis muud, ütlesid kõik kolm ühest suust, kui võtame aga kätte ja pöörame kõik viinamäemaad otsast otsani ümber, siis viimaks ometigi raha, mis kadunu sinna matnud, üles leiame ja kätte saame. Hakkasid siis ka kohe vahvasti tööle, ja pöörasid maad otsast otsani ümber; aga ei tulnud rahapott vastu ega polnud seda leida, sest et seda sinna mitte pandud. Olid mehed siis küll kurvameelelised, et ennast asjata olid vaevanud; aga mõni kuu pärast seda nägid, et palju enam viinamarja-kobaraid viinapuude küljes oli sigimas; ja kui noppimise aeg tuli, said nad kümnevõrd enam marju ja viina, kui mitmel aastal polnud saada, sellepärast et umbrohi maa alla sai pöördud, maa kergitatud ja viinapuud jõudsasti olid saanud rammu võtta; ning oli siis see suur raha, mis vana isa viinamäes tähendas olevat, et pojad seda ausasti pidid harima.

Võib seesinane mõistujutukene igaühele, kes oma töövaevaga enese ja omaste pead toidab, õpetuseks olla, olgu ta põlluharija ehk muu töötegija inimene.

(„Maarahva Nädalaleht".)

* Vanapõlve aeg ja tänine aeg.

On see inimeste viis ja nõtrus, et harvast sellega lepivad, mis käes on, ja et seal parema arvavad olevat, kus neid ennast pole. Ütlevad, et vanal ajal kõik parem ja inimesed vagamad, targemad ja rikkamad olnud; et tänisel ajal ei seda õigust, headust, ei seda ligimesearmastamist, ei seda rahu ja õnne ega seda vara ja jõudu enam pea olema, mis ennemuiste ilmas olnud. Ajavad sedapuhku mitmed seda, kui peaks nüüd inimesed hoopis hukkaläinud olema; ja on need, kes seda kaebavad, vana rumalust tagasi püüdmas, et jälle pimedust saaks olema. ——— Küsigem: kas siis ka tõsi, et inimesed neil päevil tõepoolest kurjemad, kuidas neid vanal ajal ilmas nähtud? Ei kogunisti! Vaid on see aga teadmata inimeste tühi jutt ja vale, kui vanast põlvest ja tema rahvast imet räägivad, tema tarkust ja tema usku ja armastust nii väga kiidavad. Oh! kui need

kiidikud ehk pisutki sest teaksid, kuidas enne meid inimestega lugu maa peal olnud; olgu valitsuse, olgu isekeskise elu ehk elamise korra poolest: siis ehmataksid nemad ja kohkuksid, kui seda neile peaks kuulutatama, et seesuguseid päevi peaksid näha saama. ———

Kus mõistus ja mõistmine otsekui katte all ja rumaluses otsekui ummuksis on, seal ei oska inimene tarbelist kasu saada, vaid teeb pimeduse tegusid ja orjab hukkasaatvat ebausku. Seda on kõigis paigus näha, kus inimesed teadmatud, ja on seda kõigest vanapõlve rahvast teada, et lugu temaga nõnda olnud; sellepärast, et ta tõetundmise ja mõistmise valguse poolest pime ja vaene oli. ———

Küsigem veel: kust ja kelle käest nii mõnda meeletumat usku ja asja oleme pärinud, nõnda kui seda, et kodukäijaid, näkki ja tonti ütleme olevat; et, kui tuulispaska näeme — nõida tuulega arvame sõitvat; et nõida hundiks usume jooksvat, ja teda kolme neljapäeva õhtuga pisuhända saavat valmistada, ja muud rumalust veel, mis nimetamata palju on. Kust ja kelle käest seda juurdunud ebausku oleme saanud ja pärinud? Eks mitte vanapõlve rahva käest, kes seda meile kui läilat haputaignat päranduseks jätnud; ja kes omal eluajal neid elavalt tuleriida otsas ära põletas, kes kui targemad neid meeletumaid asju mitte tõeks ei tahtnud pidada ega neid uskuda.

Oh! kes arvab neid tuhandeid üles, keda sellepärast hukka mõisteti ja elavalt ära põletati, et tühja usku tühjaks arvasid ega rumaluse valet või kavaluse pettust mitte usuks ei tahtnud võtta? ———

Kui kedagi sel pimedal ajal nõiaks arvati, siis pandi ta tuleriida otsa ja põletati elavalt ära; aga ei arvatud mitte neid ükspäinis nõiaks, kes soola puhusid, laususid või muud sedasugust kunsti pruukisid, vaid iga elatanud naisterahvast, kel vesised ja punased silmad; ja igaüht, kel punased juuksed ning ühtaegu soolatüükad silmnäos olid. Kui seesuguseid viletsaid kuskipool nähti, siis võeti neid kohe kinni ja saadeti suure-kohtu kuulamise alla. Kui vaene süüta ja õnnetu ennast mitte nõiaks ei tahtnud ütelda, siis anti teda vaevajate kätte, et vaevamisega tunnistust tema suust sundida.

Seesugune vaevamine võttis mõnikord mitu nädalat aega,

A B D

eht

Luggemise-Ramat Lastele

kes

tahawad luggema öppida.

Tartolinnas,

trükkitud ja müa M. G. Grenssusse jures 1795.

O. W. Masingi aabitsa (1795) tiitelleht.

kui inimesel kõva keha oli seda kaua kannatamas. Vaevamise-nõud olid otsekui põrgulisest valmistatud, kuidas neid veel praegu mitmes linnas raathuside peal hoitavaks peetakse. — — —

Peeter I, kes Vene riigi rahvast esimesena inimesiks püüdis harida, oli Euroopa-maal ka esimene valitseja, kes oma riigis seesugust vaevamise kuulamist ülepea kõigi süüdlaste kuulamises keelas ja ära hävitas ning seda siis ka meie maal kaotas, kus seda Rootsi valitsuse ajast oli päritud ja viisiks peetud. — — —

Nõnda sündis siis, et selle vaevaja kuulamise viisiga mitmed, kes õrnema ja hellema ihuga loodud, et valu kaua ei suutnud kannatada, süüta olles ennast süüdlaseks tunnistasid. Mis õigus, mis kuulamine ja mis kohtumõistmine see küll oli, või kas seda õigusemõistmiseks sünnib nimetada? — — —

Tallinnas raadide kirjakogus on üks suur ju Rootsi ajal kirjutatud raamat selle pealkirjaga: N õ i a p r o t s e s s i - -p r o t o k o l l i d, mille seest imet lugeda, mis vaesed viletsad, keda nõiaks arvati, enestest tunnistanud ja enestel süüd ütelnud olevat. Seesuguseid vanapõlve nõiaprotsessi--protokolle on igal maal iga linna kirjakogus ning siis ka meie maal, ei mitte Tallinnas ükspäinis, vaid kõigis linnades leida, kus suured-kohtud on. Hoitakse ja näidatakse ka niisugust protokolli Nigula kiriku juures Rakveremaal, ja anname seda, mis sinna sisse laialt kirjutatud, lühendatud sõnadega lugeda. Lugu oli nõnda:

1640. aastal maikuu teisel päeval tuli manrihtri-kohus härradega, keda veel juurde kästud võtta, kuberneri käsu peale Pada mõisa inimest nimega Kongla Ann nõiduse pärast ära kuulama, et Herm. Billinghausen, kelle käes sel ajal Pada mõisa olnud, kubernerile kaevanud, kui oleks seesinane naisterahvas, kelle tütar tema lapse juures ammeks olnud, lapsukese ära teinud ja teda surma saatnud: sest et vanamoor õhtu eel tütre juures ja seal kambris käinud, kus seesama lapsega olnud, ja laps keskööd ajal äkitselt haigeks saanud ja teisel hommikul ära surnud. — — —

Kuulati siis ka veel muud tema käest ja küsiti, kas tuu-

lega pidi sõitma ja kas hundiks oleks jooksnud? Ja ütles vilets ennast seda kõik tegevat. ——— Oli siis kuulamine otsas ja pandi protokoll kinni, mille alla tõetunnistuseks mehed, keda siinsamas nimetame, oma käega oma nimed alla kirjutanud ja oma pitserid juurde pannud, need on:

Hindrik Stryck, Kristow v. Wulframsdorff, Otto v. Wrangel, Hans Paykül, Hans Dücker, Johann Nielsen ja Jürgen Stahl. Magister Grenzien — Nigula õpetaja.

Et hooletuse läbi mõned vanad kirjad Nigula kiriku juurest laiali või ka muist räbalaks saanud, ei olnud siis ka teadust saada, kuidas Kongla Ann ära hukatud; aga et sel ajal ja veel pärastki nõidu ikka ära põletati, siis ka temale vististi tulega ots tehtud. ———

Kuidas mitmed ja mitmed kuulamise-protokollid üles näitavad, on need viletsad, keda vanapõlve ajal vaevamisega küsitud ja vaevamisega ära kuulatud, palju meeletut asja tunnistanud ja rääkinud, mis ilmaski pole olnud ega ilmaski või olla ega sündida. Aga et need õnnetud sedasugust asja rääkinud, tuli sest, et vaevamise piin ja valu nende meelt segaseks tegi ning et siis kui segased rääkisid, ilma et ise oleksid teadnud, mis nemad omas tulises valus suust välja ajanud. ———

Kui ühe inimese peale süü oli tõstetud ja teda siis sellepärast kohtu ette tõmmati, aga teda mitte vaevamisega ei tahetud ära kuulata, et tõtt kätte saada, siis heitsid seesugust jumala kohtu alla, kuidas sel ajal rääkisid, et jumal tema pärast tunnistust pidi andma. Köitsid inimese käed ja jalad kinni ja heitsid teda vette, et kui ta tõesti süüta oleks, jumal kui õige jumal oma õigust avalikuks pidi tegema ja teda keelma alla vajumast. ——— Kui vette heidetud, nähti, et alla oli vajumas, siis ütlesid: jumal on tema peale tunnistanud ja tema süü avalikuks teinud, ega kuulatud siis kedagi enam, kes ehk seda selgesti küll oleks teadnud ja seda küll oleks jõudnud tõeks teha, et vilets hukkamõistetav vaga ja süüta olnud. ———

Armas ja mõistlik lugeja, kes sa tähelepanemisega seda oled lugenud, mis lühikese sõnaga sest pikast ja raskest vanapõlve rahva viletsast vaevast oleme nimetanud, sa

tänad, et inimeste mõistus õigele mõistmisele on juhitud ning et vanapõlve aja valeusk mitte oma pettusega meid mõistmatuks ei saaks tegema ja meie ihu ja hinge vaevaga koormama, kuidas seda vanal ajal olnud, mida nüüd vale viisiga suure häälega heaks kiidetakse. ———

(„Maarahva Nädalaleht" 1825.)

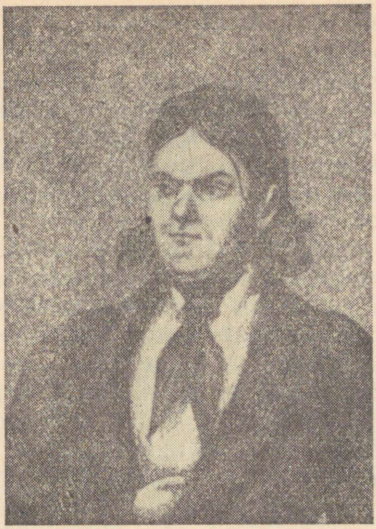

KRISTIAN JAAK PETERSON.

(1801—1822.)

Kristian Jaak Peterson sündis kirikuteenija pojana 14. märtsil 1801. aastal Riias, kuhu ta isa Kikka Jaak oma naisega oli asunud pärisorjusest vabanedes Viljandimaalt Karula vallast. Ta kasvas üles majanduslikult väga kitsais oludes, raske oli ka tema õpingute tee ja kogu tema elu. Oma üldhariduse sai Peterson alguses kiriku- ja kreiskoolis, seejärel Riia gümnaasiumis, mille 4-aastase kursuse lõpetas 3 aastaga. Juba lapsena avaldas ta suurt andekust, eriti keelte alal. Nii õppis ta kerge vaevaga ära tähtsamad uued kui ka vanad keeled, 16-aastaselt asus ta kirjutama rootsi keele grammatikat. 1819. aasta jaanuaris astus Peterson lootusrikkalt Tartu ülikooli, alguses usuteaduskonda. Kuid seal õpetatavad dogmad olid vastuolus tema vabameelsete vaadetega. Seepärast siirdus ta varsti filosoofiateaduskonda kuulama filosoofia, keeleteaduse ja pedagoogika loenguid. Poolteise aasta pärast

pidi ta aga peamiselt majanduslikel põhjustel ülikoolist lahkuma. Samuti oli halvanud Petersoni tervist ning töötahet Tartu üliõpilaskonnas (mis koosnes peamiselt mõisnike ja pastorite poegadest) valitsenud roiskunud ja logardlik vaim oma joomakommetega, mille vastu Peterson oma boheemliku iseloomu tõttu polnud küllaldaselt suuteline võitlema, nagu seda samal ajal tegi Fr. R. Faehlmann. Kehaliselt murtuna, põdedes tuberkuloosi, elatus ta Riias tundide andmisest kuni surmani 4. aug. 1822. aastal. „Suur küllus nii kõlblat kui vaimset jõudu, teadmiste ja lootuste suur varandus kirjandusele on temaga enneaegselt varisenud hauda," kirjutati tema nekroloogis Riia kohalikus ajalehes.

Kr. J. Peterson kasvas ja õppis Riias, mis oli tollal Baltimail kõige vabameelsem ja kodanlikum linn. Riia koolides valitses valgustusaja ratsionalistlik mõtlemisviis. Peterson arenes selles õhkkonnas demokraatliku ja avara maailmavaatega meheks, kellele oli võõras ja vastumeelne alandlikkuse ning orjameelsuse jutlustamine talurahvale, nagu seda tegid kaasaegsed balti-saksa kirjamehed oma eestikeelseis teoseis. Petersoni põlvnemine kurnatavast talupoegade klassist ja armastus oma rahva vastu tegid temast esimese teadliku eesti haritlase.

Kr. J. Peterson hakkas luuletama juba õpilasena; tema peamine luulelooming pärinebki gümnaasiumi-ajast. Eeskuju võttis ta seejuures antiik-klassikuilt ja kaasaegseilt sentimentalistidelt ning romantikuilt. Kui luuletaja jäi ta aga välja kujunemata, sest surm lõikas tema loomingurikka elu vägivaldselt katki. Kuid seegi meie oludes tol ajal haruldane luulelooming ei saanud etendada seda osa, mida see oleks võinud, vaid Petersoni kogu kirjanduslik pärand jäi ligi sajaks aastaks kolletama arhiivide tolmu. Alles XX saj. algul avastati see ja avaldati rahvale lugemiseks. Petersoni noorus ja väljakujunematus on põhjustanud ka tema luuletuste laadi ja sisu. Tema karjaselaulud, milledel pole midagi ühist tegelikkusega, käsitlevad eluvõõraid armastusidülle või muidu looduses ilutsemist. Kuid sellest vähehinnatavast karjaselaulu vormist hoolimata sisaldavad needki luuletused värskeid, elurõõmsaid ja sügavaid tundeavaldusi, näiteks armastuslaulud „Alo ning Jaak", „Jaagu laul" ja kurvasisuline „Karjaste laul ehk Jaagu leinalaul". Rahva-

luulelist vaeselapse kurba armastust ema haual väljendatakse luuletuses „Elts ja Tiiu — karjased". Väärtuslikuma osa moodustavad Petersoni loomingust oodid, milledes luuletaja on väljendanud jõulist ja julget elutunnet, kirge vabaduse ja valguse poole, näiteks „Laulja", „Sõprus" jt. Luuletuses „Kuu" on see poeedi eluterve optimism leidnud väljendust usus eesti keele ilusse järgmistes värssides:

Kas siis selle maa keel
laulutuules ei või
taevani tõustes üles
igavust [1] omale otsida!"

Hella armastust oma vanemate vastu ja kojuigatsust on luuletaja kätkenud laulu, mille ta üliõpilasena on luuletanud jalateekonnal kodulinna ja millele autori poolt on lisatud märkus: „kui ma Tartust läksin Riia poole vanemaid vaatama; tehtud on see laul Tuule kõrtsis" (kõrtsid olid tollal ainukesed ööbimispaigad), või luuletuses „Jaak ja Jüri" järgmistes värssides:

„Meie vana isakene
juba heitis magamaie.
Nii kui valge lille peale,
mis ära närtsimas sügises:
nõnda paistab akna läbi
kuu ta halli pea peale;
nii kui põllu kõrte läbi
puhub tasa tuulekene
tema valge juuste läbi."

Mitte ainult sisult, vaid eriti vormilt on Petersoni laulud murrangulise tähtsusega meie luule arenguloos. Peterson, kellele eesti keel oli emakeeleks, on kasutanud esmakordselt mitte ainult puhast rahvapärast, vaid otse rahvalaulude keelt ja stiilivõtteid. Oma luuletustes on noor poeet viljelnud pikki perioode, mis mõjuvad aga sageli rütmi nõrgestavalt.

Peale luuletuste on Peterson kirjutanud päeviku, mis koosneb peamiselt esseistlikest filosoofilise sisuga lühipa-

[1] igavust — igavikku.

ladest, millised on eesti keeles esimesed omas laadis. Peterson esineb siin küll ratsionalistina, kuid ateismini, jumalaeitamiseni ta ei jõudnud. Seal leidub ka mõningaid idüllilisi palu, mis õhkuvad soojast kodutundest ja vanematearmastusest („Talveaeg ehk isa oma pojaga", „Üks jutt").

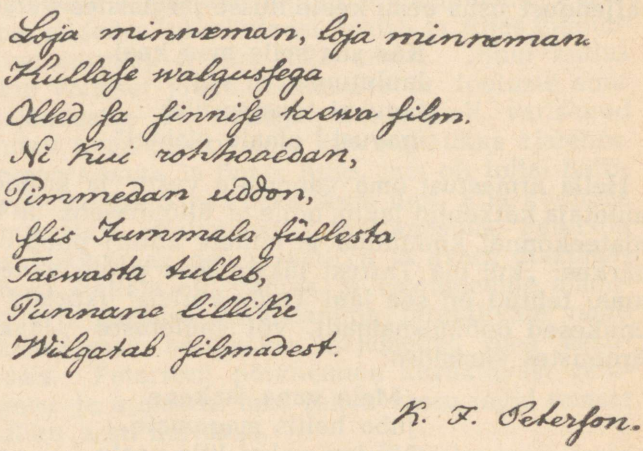

12. Pääw.

Loja minneman, loja minneman.
Kullase walgussega
Olled sa sinnise taewa silm.
Ni kui rohhoaedan,
Pimmedan uddon,
Slis Jummala süllesta
Taewasta tulleb,
Punnane lillike
Wilgatab silmadest.

K. J. Peterson.

Kr. J. Petersoni käekirja näide.

Oma lühikese elu jooksul suutis Peterson tegelda ka eesti keele küsimustega, kirjutades rea hinnatavaid artikleid Rosenplänteri rahvateaduslikus ajakirjas „Beiträge". Seal avaldas Peterson ka Chr. Gananderi „Soome mütoloogia" saksakeelse tõlke-ümbertöötuse, mis on täiendatud eesti originaalse ainestikuga ja kus ta karjala runode mütoloogilised nimetused (Väinämöinen, Ilmarinen jt.) kandis üle ka eestisse (Vanemuine, Ilmarine), põhjustades nii meie hilisema pseudomütoloogia.

Kr. J. Petersoni kirjanduslik pärand ilmus tervikteosena tema 100. surmapäeva puhul 1922. a. pealkirjaga Kristian Jaak Petersoni „Laulud, päevaraamat ja kirjad". Kuigi Kr. J. Petersoni looming jäi kaasajal suures enamuses tundmatuks ja ei saanud seetõttu oma mõju avaldada, hindame teda siiski kõrgelt kui eesti esimest luuletajat, kelle looming kajastab armastust oma rahva ja keele vastu.

Sügis.

Sügise lehed,
mis haljas metsas
kevadel õitsenud, teie,
närtsinud külmas tuules,
paadikarvaga,
tammepuu ladvasta
olete maha langemas
kuivatud heina peale.
Ja murelik seismas
lilled ja ilus puu!

Sinu viluses varjus
enam ei laulamas
vagad taevalinnud,
sest nad sügiseudus
lõuna poole ju lendamas,
kus soojema päeva tuli
mürtide peale paistades
meresta üles tõusmas.

Sureva aasta pärast
nuttes, taevasta
rankude lapsed,
sügise kanged vihmad,
kurvanäolise oja
lainte peale maha
tulemas; õhkudes
sui-aja surma pärast
sügisetuuled on puhumas
laanes ning paljas metsas
pilvede taga päev
murega on leinamas.
Nõnda närtsimas
hallis vanaduses on ka
inimeste ilu!

Aga üles taevasse
toredama päeva vastu,

mis ikka kumades
ilmas ära ei kustu,
maised ihupaelad
hauasse varjule pannes,
on siis lendamas ta vaim;
elamas, kus tähed
siin öösel, seal päeval,
kus kuu hõbedases
igaveses tulemeres,
kus päeva kullas
päev on paistamas; vaim!
Seal oled sa elamas.

* **Sõprus.**

Haljan metsan on kasvaman
tammepuu tammepuu juuren,
ühe ema lapsed.
Tulevad nende juured
selle ema vilusen,
lillitsen põuen kokku,
ning taeva selgen tuulen
nende lehed on mängiman
teineteisega valguse
ilusa allika lainten.

Ja loomade ema on,
kenitud kuu aimuga,
tuulista teeda käiman
valguse allika ümber.

Aga hingetu ei tunne,
armastuseta ei maa
armasta kaunista päeva,
tammepuu ei oma venda.
Sa, inimeste vaim,
kallim kui taeva tuulised
päevad; ülem kui tähed,
sa, kes nende teeda

oma mõistusega
targasti oled seadman,
sina, surmatu [1] vaim,
tunned õndsan südamen
armastuse õnnistust,
sest rõõmuga meelen
teise surmatu [1] vaimu
armastud kuju kanden
ei sa karda vihase
mere tõusevaid laineid,
ei taeva müristamist,
mis rankude sülesta
paistevat tulda viskaman
nõdra sureliku peale.
Igavesti armastaman
oled sa oma hella sõpra!

* **Elts ja Tiiu — karjased.**

Elts: Hellakene, õekene,
tere, tere hommikulta!
Kust sa karjaga tulemas?
Tiiu: Orustagi tulen siia,
selge Võidu jõelta,
seal ma jootsin oma karja
ilusa heinamaa kaldal.
Tulen pimedast metsastagi —
peal aga laulis pajulindu,
all aga kargas rohutirtsu —
tulen siia, hellakene,
ajan karja mäele.
Elts: Kas on mäel heinakesta,
heinakesta, selget vetta?
Terve kuu on mööda läinud,
ei ma olnud mäe peal.
Tiiu: Küll on, minu hellakene,
küll on mäel heinakesta,

[1] surematu.

Sealt need lillekesed võtsin,
mis sa näed mu rinna peal.
Vesi keerleb allikasta,
leinakase juure alta,
leinakask seal aga tõuseb
minu ema haua pealta.
Seal on ilus olemine:
tule ligi, õekene!

Elts: Kuulsin mina mõnikorda
kaunisti sind laulevada,
kui sa orus üksi olid.
Laula nüüd üks laulukene,
siis ma tulen sinuga.

Tiiu: Küll ma laulan hommiklaulu:
päev ju tõuseb merestagi,
kullase koidu piiresta;
nii kui roosililleke
õitseb, tulles pungastagi;
paistab taeva kaste peale,
mis on öösel maha tulnud
allikate lainte peale,
rahulise talu peale.
Hakkab lind ju laulemaie,
päikesta teretamaie.
Laula, laula, linnukene,
tammepuude varju alta.
Lenda, vaga pääsukene,
minu ema haua poole.
Ikka mina nuttemaie,
haua juures palumaie:
tõuse üles, emakene!
Ei ta tõuse — ei või tõusta:
muld on alla; muld on pealla,
muru katab tema rinda,
kasvab leinakask murusta.
Mina, vaene lapsukene,
näen küll päeva tõusevada,
päeva looja minevada,
ilma armsa emata. — — —

Elts: Ole terve, õekene,
ole terve laulemasta!
Nüüd aga mingem mäele!

Karjaste laul
ehk Jaagu leinalaul.

Rõõmulaulu ma ei leia,
sest mu ainus ilusakene
ei mind enam armasta. —
Varjus seisab minu maja,
leinavarjus minu süda.
Kus sa, hellä armukene?
Sinu pärast nuttessagi
näen ma aga surmakuju
oru sees ja oja kaldal.
Kus nüüd on su kaunid silmad,
ilusad kui taevatähed?
Kus nad on nüüd paistamas?
Kus su ilus lillesuu on,
kus ta nüüd on laulemas?
Puhu tasa, tuulekene,
tema kulda juuste läbi,
kanna minu leinalaulu
õhkudes ta meele vastu.
Lenda, lenda, pääsukene,
tema hella palge ette,
ütle talle minu kurbust. —
Veel siin õitsvad minu aias
tema vaeva lillekesed;
veel ma kuulen laulevada
tema pajulinnukesta;
veel ma valan silmastagi
leinakastet tema pärast! —
Tule jälle minu juurde! —
Küll ma annaks suud su suule,
annaks kätt su käele,
kui sa, minu hellakene,
oleksid mu sülessagi.

Koidupiir, oh kuule minu,
kuule minu leinahäälta;
siia too mu ilusada,
ilusada, hellakesta; —
ikka olen armastamas
oma ainsat armukesta!

KRISTIAN JAAK PETERSON

ehk see,

mis ta mõtles ja tegi, ja kuidas ta elas, ja mis ta teada sai oma elu sees, ise-eneselt üles pandud 17-nda eluaasta seest eluotsani.

* Tõde.

Mul oli palju sõpru, aga talupoja-kuuega tõde võttis nad ära minu käest. Ehk sagedasti küll inimesed ütlevad: „Meie ei vaata mitte kuue peale, vaid selle peale, kes kannab teda", siiski oma südames nad mõtlevad: „Ilus kuub on ikka parem kui sant kuub." „Aga ole vait, Jaak! mis sa räägid? Kui neil rahakott on käes, siis ei vaata ju nad mitte koti peale!"

Maavalitsejad.

Maavalitseja peab oma alamate heaks elama. Hea küll, seda tean mina ka; eks sa näe, kui suur on kuningate himu alamate eest hoolt kanda, sest nad pole ju mitte nendega rahul, kes nende all on, vaid inimeste verd valades tahavad ka teiste maade inimesed oma aujärje varju alla panna.

Üks jutt.

Talv oli juba maale tulnud. Linnud olid vait. Külm tuul puhus metsas ja ajas lund hange. Metsas, lumise männipuu all, pisukese tule juures istus Jaak, kes linna läks oma

armsaid vanemaid vaatama. Ta oli üksi metsa sees; tuleleek tõusis üles ja puu raksus põledes. Jaak, teekäimisest väsinud, võttis oma piibu ja tubakakoti, ja piipu põlema pannes hakkas ta iseeneses sedaviisi mõtlema:

O jumal! Kaugel veel on mu armsad vanemad, ja nende poeg on üksi siin suures metsas talve käes. — Küll nüüd mu vana isakene ajab juttu ema, õe ja vennaga, ja küll tema küsib ka: „Kus on nüüd meie armas Jaak?" — Ei nemad tea seda mitte, et Jaak ikka lähemale nende poole jõuab. O, kui rõõmsad nad on, kui nende silmakesed näevad mind tuppa tulevat. Siis loen jälle oma laule nende juures, ja isakene hakkab laulma ja tantsima. Ema heidab pärast magama, ja siis ajan mina vana isaga head juttu, pudel õlut ees ja piibud suus.

Nõnda mõtles Jaak, tõusis üles, kustutas tule ära, pani oma punga jälle selga, mõõk rabises tema kõrval. Siis hakkas minema seni kui oma vanemate juurde sai. Kui suur tema ning nende rõõm oli, seda võib igaüks ise arvata, mina seda ei suuda siin kirjutada.

JOHANN FRIEDRICH SOMMER.

(1777—1851.)

Kui meil XIX sajandi esimese poole kirjamehed said peaaegu eranditult saksakeelse ja -meelse hariduse ja olid seetõttu suuremal või vähemal määral seotud saksa orientatsiooniga, siis on ses suhtes täielikuks erandiks peamiselt 40-ndail aastail kirjanikuna tegutsenud Suve Jaan, kodanikunimega Johann Friedrich Sommer. Sündinud Tallinnas 23. dets. 1777 rätsepa pojana ja seal ka noormeheks sirgunud, tundis Sommer koolis käies erilist huvi vene keele õppimise vastu. Pärast kreiskooli lõpetamist asus Sommer mõneks ajaks vene sõjalaevale, kus tal oli soodne võimalus jätkata vene keele õppimist praktiliselt. Hiljem (1807) omandas ta vene keele õpetaja kutse ja astus vene keele õpetaja ametisse, töötades esialgu Rakveres (1808—1813), siis Viljandis (1814) ja Pärnus (1815—1837). Igal pool saavutas Sommer vene keele õpetamises häid tulemusi, kuna ta hea pedagoogina oskas äratada õpilastes huvi vene keele ja kirjanduse vastu. Rakveres harrastas ta õpilastega ka venekeelsete näidendite ettekandmist.

Asunud 1837. aastal pensionile, pühendus Sommer Pärnus kirjanduslikule tegevusele. Tema loomingut on juhtinud armastus eesti talupoja vastu ja püüd läheneda vene rahvale. Niisugune tendents vastas täiesti sellele huvile, mis eesti talupoegade keskel tekkis 40-ndail aastail vene rahva ja Venemaa olude vastu. Joh. Sommer suri 18. jaan. 1851. a. Pärnus ja maeti Pärnu alevikalmistule.

1841. a. avaldas Sommer Suve Jaani nime all raamatu „Vene süda ja vene hing" alapealkirjaga „Suve Jaani mälestamised suurest Vene ja Prantsuse sõjast". Selles raamatus seab kirjanik endale ülesande õhutada sõprust

eesti ja vene rahva vahel, näidata vene rahva suurt progressiivset ajaloolist missiooni mitte ainult enda, vaid ka teiste rahvaste vabastamises ja rahu jaluleseadmises Euroopas. Raamatu sissejuhatavas osas ütleb autor:

„Meie eluajal, kes 1812. aastal elasime, on nii palju suuri ja vahvaid tegusid tehtud, millest olgu suurem hulk siiski pisut teab. Lugege siis neidsinatseid lehti — — — Nende seest leiate, kuidas meie naaberrahvas, venelased, meie vennad ja kaaslased, sel nimetatud aastal nii vahvasti seisid kurja ja kohutava vaenlase vastu ja hoidsid oma verd valades meie rahu, meie elu, meie naisi ja lapsi, meie elumaju ja kõike, mis meil on. Nende seest saate ka näha, kuidas venelane — — — armastab oma sünnimaad, mille heaks ta kõik, mis tal kallis on, ära annab, oleks see ka tema elu. See oli temal raske ja vali aasta. Ta nägi oma vendi veres, oma linnu, mõisasid ja külasid tules, ta nägi, kuidas ta tema naisi ja tütreid vaevas; aga meie olime ja elasime rahus. Kõige selle vaeva ja risti üle sai tema oma hirmuta südame ja oma vahvuse läbi võimust ja on nüüd kõige maailma ees au sees."

Suve Jaani teose „Vene süda ja vene hing" sisuks on 1812. aasta Isamaasõja sündmuste kirjeldused: Napoleoni sõjakäik Moskvasse, ta lüüasaamine ja taganemine Venemaalt, ühendatud sõjavägede marssimine Pariisi, Napoleoni elu lõpupäevad Helena saarel.

Sellise patriootilise teose kirjutamiseks 1812. a. Isamaasõjast on Suve Jaan nähtavasti kasutanud vastavasisuliste venekeelsete kirjutiste ainestikku, selle vastavalt oma ülesandele ümber töötades. Teos on esimeseks konkreetseks näiteks eesti kirjanduses vene kirjanduse viljakast mõjust.

Paar aastat hiljem ilmus Suve Jaanilt jutustus „Luige Laos" (1843), mida võib pidada sajandi esimese poole parimaks proosateoseks kunstkirjanduse alal. Selles teoses on Suve Jaan eeskujuks võtnud vene kirjaniku-dekabristi A. Bestužev-Marlinski jutustusi „Leitnant Belozor" ja „Meresõitja Nikitin" ja selle eeskuju najal jõudnud talle omases sentimentalistlikus laadis kaugele ette kaasaegseist sentimentalistlikest saksa tõlgetest, nagu „Jenoveva", „Irlanda", „Griseldis" jt. „Luige Laos" on nendega, aga ka eesti tolleaegse algupärase jutukirjandusega võrreldes tun-

duvalt realistlikum. Sündmustiku aluseks on võetud tõelised ajaloolised sündmused, ideoloogiliseks ülesandeks on aga õhutada eeskujude pakkumise kaudu erakordset vaprust, enesesalgavust ja leidlikkust kõige raskemate ülesannete täitmisel. Jutu peakangelaseks on eestlane, popsi poeg, kelle esiletõstmine näitab, et autor on saamas üle neist seisuslikest eelarvamustest, mille järgi talupojaseisusest inimesi alavääristati. Suve Jaan propageerib progressiivset seisukohta, „et mitte see, mis soost meie sündinud oleme, meile hinda ja head ei anna, vaid meie eluviisid, meie süda on, mis meid austama või teotama paneb".

„Luige Laos" on oma aja kirjanduses esikohal ka väljenduse kujundirikkuselt, mis tuleb esile eriti lahingu- ja looduskirjelduste puhul.

Kajastades oma kirjandusliku loomingu peateostes nii 40-ndate aastate talurahva rahutuste puhul tekkinud eesti talupoegade elavat huvi Venemaa olude vastu kui ka enese pikemaajalist lähenemist vene kultuurile ja kirjandusele, sai Suve Jaan eesti kirjanduses pioneeriks ulatuslikuma progressiivse kontakti loomises vene kirjandusega. Kuid Suve Jaani üldiselt täiesti truualamlik hoiak tsaarivalitsuse ja kiriku suhtes ei andnud talle veel eeldusi süveneda vene tolleaegse kirjandusliku klassika ideoloogiliselt progressiivsematesse ja kunstiliselt kõige eesrindlikumatesse saavutustesse.

* LUIGE LAOS.

SUVE JAANI SÕPRADELE.

Hakatuseks.

Meie süda on rõõmus, kui õigete meeste tegudest kuuleme või igas keeles loeme. Niisuguseid mehi on iga rahva seas olnud ja on veelgi olemas. Ka meie rahva seas on mehi olnud, kelle nimesid auga nimetatakse. Aga et meie keeles mitte veel nii palju ei ole kirjutatud kui meie naaberrahva läti ja muude rahvaste keeltes, oleme sellepärast neist kasinalt kuulnud ja peale selle leitakse neid harva.

Ei ole see ikka mees, kel püksid jalas; see on sagedasti ainult mehe sarnane. Mees on aga see, kellel mehe süda ja mehe hing rinnus on; mees on see, kes ligemise heaks oma varast, oma tervisest ja, mis veel enam kui see on, oma elust lugu ei pea, nõnda kui meie Luige Laos oli.

Ka ühe teise ausa mehe nimi on teatavaks saanud, kes 1812. aastal, kui see suur kaotav sõda lahti oli ning meie merevägi Hollandimaa mere serval prantslaste vastu seisis, ka oma mehise südame, oma järsu tarkuse ja julge pealehakkamise läbi palju au- ja kiiduväärt tegusid tegi, mis teistele meeldegi ei tulnud ja mis kõik ikka heaks ja kasuks läksid. Tema nimi oli Lageda Jüri; laevamehed nimetasid teda Jurkaks. Üks vene laevapealik, nimega Marlinski, kes seda meest tundis, on väga ausasti temast kirjutanud ja ta nime unustamatuks teinud.

Kes neid järgnevaid lehti loeb, see lugegu neid hoolega ja rääkigu neist ka teistele. Mitmel mehel on tõesti samasugune süda rinnus, aga tema tukub, — ta pole veel unest äratatud.

Luige Laose kord tuli ka kätte soldatiks minna. Ta oli noor, 22-aastane, tugev, julge, kärme ja rammus mees; aga ta kohkus väga, kui temale seda kuulutati, ja nuttis kibedasti, kui tema pea paljaks aeti. Ta ei nutnud mitte sellepärast, et ta soldatiks pidi minema, sest on ju iga ausa ja õige mehe kohus oma vanemate ja nõrgemate eest vaenlase vastu minna; see on meeste asi, ega need vaenlasedki naised ole. See on ju algusest üle kõige maailma, niikaugel kui päike paistab, kõikide rahvaste ja keelte seas, kus mehed sünnivad, see pruuk olnud ja jääb ka selleks. — — —

Ka tema ei olnud arg, aga ta süda sulas ta rinnus ja kastis ta silmi, et ta vana, 76-aastane isa oma vaesuse sisse ilma tema abita pidi maha jääma; ema oli ju surnud. Et ta nii vaene oli, et ta oma vanale isale mitte mõnda rubla raha ei võinud jätta, see tegi temale nii palju muret ja tema südame nii raskeks, et temal ööd ega päeva rahu ei olnud. Tema kahe-aastase sälu murdsid hundid, tema kasvukaerapõllu raiskasid küla lojused ära, nõnda et temal muud ei jäänud kui tema lapselik armastus oma isa vastu, ja see oli nii kange, et selle vastu ühtegi ei saanud. Isa oli temal kõige armsam inimene siin ilma peal, ja sellepärast mõtles ta igapidi, mil viisil ta temale mõne rubla raha võiks saada; aga kust vaene soldat raha saab, ja see vaevas teda. Ühel öösel, kui needsamad mõtted jälle tema peas keerlesid ning tema und segasid, läks ta süda korraga kergemaks, sest mõte oli mõteldud ja nõu peetud.

Ühel õhtul tuli ta salaja isa juurde. Vana Luik istus pimedas toas kui vana vaim ning soojendas oma külmi käsi kolde ääres. Tema paljas pea ja tema pikk valge habe läikisid kui kõdupuu pimedas; ta ei pannud tähelegi, et Laos tema selja taga seisis.

„Tere õhtust, isake!"

Vanamees pööras enese äkisti ümber ja vastas:

„Tere tulemast, mu armas poeg! Sina olid õige praegu minu mõtetes."

„Ja mina olin oma ihu ja hingega sinu juures, isake."

„Istu maha; kas tahad süüa?"

„Ei hooli, isake, mul on nüüd rikkam peremees, kui sina oled; kuninga aidad on leiba täis."

„Mina, pojuke, mõtlesin praegu, kuhu ometigi sinu luudliikmed ükskord maha saavad."

„Ikka jumala õnnistatud mulda, isake; mis see maailm muud on kui üks määratu suur kirikuaed, kus meie isaisade luud-kondid maetud on."

„Aga kus mu Aabram nüüd on?"

„Olgu kus tahes, isake, ega ta kadunud ei ole."

„Sina, mu pojuke, lähed minust nüüd ka ära kaugele maale. Ära tee mitte Luige nimele häbi, ära tee mitte, mis sa tahad, sest meie tahtmine ei kõlba igakord, vaid tee, mis kohus on, ja tee seda õigesti, siis mõistetakse ka sinule õigust. Sina oled äkilise meelega, mu poeg, seda jäta hoopis maha. Ära aja mitte oma kangekaelsust taga, anna ikka järele ja ole sõnavõtlik. Kui sind asja peale saadetakse, ole kärmas ja tee kõik, mis sind kästakse, hea meelega. Ole ikka aus, tõsise keele ja puhta käega. Kuninga vits on kibe, hoia ennast selle eest. Oled sa siis igapidi üks õige mees, kelle peale võib loota, küll sinu pealikud seda märkavad ja sind hoiavad."

„Tänan, isake, selle õpetuse eest, need sõnad jäävad elu otsani minu südamesse. Aga, isake, mina tulin sinu juurde ühe asja pärast nõu pidama; kuule, mis mul sinuga rääkimist on. Meie hulgast on üks nekrut ju kolm päeva jooksus, ja mina tean, et ta Läänemurru niidul meie heinaküünis varjul on. Sina, isake, pead nüüd pealiku juurde minema ja seda temale ütlema. Ta tuuakse sealt siis ära, ja sina saad kakskümmend viis rubla."

„Jumal hoidku mind, pojuke, niisuguse raha eest, kus teise inimese veri küljes on!" vastas isa.

„See on tõsi küll," ütles poeg, „nuhtlust tema saab, aga see nuhtlus pole ju veel nii ränk. Aga mida kauemini tema ära jääb, sedamööda kasvab ka tema nuhtlus päev-päevalt, ja mõtle ometi, isake, kui kurja tee peal tema on. Tema peab ennast nüüd vargusega või röövimisega toitma, ja viimaks võetakse ta ometigi kinni, ja siis on ta koguni otsas."

„Noh, kui sa seda kõik nii hästi tead, mu poeg, siis anna seda ise üles," vastas isa.

„Ei mitte, isake, see ei lähe. Vaata: meie oleme soldatid ja nüüd on sõjaaeg, meie peame kui sõbrad ja vennaksed üksteisega elama, elu ja surma poolest võitlema, ja kui mina nüüd seda üles annaksin, hakkab tema mind kiusama ja vihkama ja võib mulle palju kurvastust teha."

„Mina tahan siis tema juurde minna," vastas isa, „ja temale heaga öelda, et ta oma koha peale tagasi läheks."

„Ei mitte, isake, tema on üks kõva südamega mees," ütles Laos. „Näeb ta sind eemalt tulevat, mõtleb ta, et sa tema elu kallale tuled, ja laseb sinu kui jänesepoja maha, enne kui sa veel ta ligi saadki. Mõtle aga, mis kurja tee peal ta on ja kui raskete pattudega ta selle eluga oma hinge koormab ja iseennast ja oma hinge hukkab, ja sina, isake, võid teda selle õnnetuse eest kaitsta, kui sa õiglane mees oled."

„See asi segab mu meele hoopis ära," ütles isa paha meelega. „Oleks parem olnud, mu poeg, kui sa poleks koguni mu silma ette tulnud, mina poleks siis ühtegi teadnud ja mu süda oleks rahul olnud. Ma tahan seda asja öösel järele mõtelda, saab siis näha, mis hommikul sünnib."

„Jää siis jumalaga, isake! Mina lähen nüüd jälle oma teed," ütles Laos, andis isale kätt, ohkas korra õige südame põhjast ja läks uksest välja.

Vana Luik istus veel hulga aega oma paiga peal; suur, tühi ja kole tuba ja tema segased mõtted olid tema seltsimehed. „Siin," mõtles ta iseenesest, „olen ma oma lapse-, poisi- ning ka mehepõlve elanud, olen siin rõõmu- ning ka kurvastusepäevi näinud, aga nii raske pole mu süda veel olnud, kui ta nüüd on. Poeg, poeg, sina juhatad mind üht rasket ja verist teed minema," ütles ta tasase häälega ja ohkas raskesti.

Tema aeg läks igavaks, ta tõusis üles ja läks õue. Õhtu läks pimedaks, sügisene tuul lahutas ta pika valge habeme laiali, paksud pilved käisid taeva all ja üks kaaren lendas tema toa katuse peale. „See ei too mulle head," ütles vanamees, läks tuppa, lükkas toa-ukse kinni ja pani piibu peale tuld. Aga see ei maitsenud. Ta heitis sängi põhkude peale, aga und ei tulnud tema silmi. Ta mõtles risti ja põigiti selle asja peale, mil viisil ta seda kõige paremini võiks teha. Pealiku juurde minna ja sellele vaesele inimesele vaeva teha ei tahtnud ta. Kui ta sedaviisi kõik mõtted sai

läbi mõtelnud, jõudis koit välja. Koiduvalgus paistis vana toa ukse prao vahelt sisse ja valgustas tema tuba. Vanamees tõusis üles, pidas nõnda kui iga ristiinimese kohus on, oma hommikuse palve, läks siis kapsaaeda, murdis ühe suure kapsalehe, pani mõne soolase kala lehe sisse, võttis leivakannika kaenla alla ja läks Läänemuru niidule. Kui ta oma küüni ligi sai, kuulis ta küünis kolinat ja nägi ka kohe ühe soldati püssi küüni seina vahelt endale vastu läikivat. Vana Luik kohkus seda nähes, kargas ühe jämeda puu taha ja ütles: „Urjah, kurjategija, see on ju püsti mõrtsukas; see on ju veel hullem kui hunt, see ei lase elavat hingegi enese ligi."

See asi tegi vana Luige südame õige kurvaks. „Mis ma nüüd teen?" mõtles ta, „minu hea nõu läks koguni raisku. Lasen mina teda selle kurja tee peale jääda, siis pole mul enesel hingerahu ja temast saab mõrtsukas, ja parandada ei või ma teda ometigi, sest ta ei võta head nõu; pean siis ikka poja sõnade järele tegema."

Ta läks siis pealiku juurde ja andis üles, et seal ja seal kohas üks soldat pelgus on. Pealik saatis mõned oma meestest sinna. Nemad leidsid ta nimetatud heinaküünis, võtsid mehikese käsile, sidusid tema käed selja taha kinni ja viisid ta ära. Et kõik teda armastasid, siis kahetsesid nad väga, et see noor mees niisugust ülekohut oli teinud; sest see jooksik oli — meie Laos ise. Vanale Luigele saadeti kakskümmend viis rubla. Tema ei teadnud seda, et see tema oma poja valuraha oli, ja siiski oli see raha nii väga tema meele vastu, et ta teda nähagi ei võinud; juba teadmine, et see ühe teise mehe valuraha oli, vaevas teda.

Teisel hommikul viidi vaene Laos väerinna ette, kus ta nuhtlust pidi saama. Vaene mees värises neid keppisid nähes, mis tema selja peal pidi katki pekstama. Ta oli ikka hea, sõnakuulelik laps oma vanemate vastu olnud ja austas iga vana inimest; kõik, kes teda tundsid, armastasid ja kiitsid teda, ja ei olnud üleüldse tänini veel vitsaraagu tema ihu peale saanud. Tema riided kisti nüüd seljast maha ja ta hingeahastus selle hirmu pärast oli nii suur, et veri tema ninast kui allikast välja purskas, ning ta palus oma südames jumalat, et tema, meie armas taevaisa, temale jõudu annaks seda valu oma armsa isa heaks kannatada.

Sellepeale astus pealik väeviirade ette ja laskis täie häälega tema ülekohtuse teo ette lugeda ja ka selle nuhtluse, mis igamees saab, kes sest vandest, mis ta vandunud — väeteenistuses oma sündimisemaa eest oma elu jätta —, ei hooli. Nüüd hakati teda nuhtlema, ja nii raskesti, et iga hoobi all tema õrn nahk katkes ja tema ilmsüütu veri piki selga maha tilkus. Kakssada viiskümmend hoopi kannatas tema ära, siis langes ta verise selja ja vesiste silmadega põlvili maha ja tänas jumalat, et see valus nuhtlus möödas oli. Selg põles küll kibedasti, aga ta süda oli rõõmu täis, sest tema isal oli nüüd kakskümmend viis rubla raha ja keegi ei teadnud, kuidas see lugu oli. Aga vana rahvas ütleb: „Kus tegijaid, seal ka nägijaid." Üks teadis ometigi sest asjast ja see ei võinud seda kannatada, et niisugune auväärt asi Laose häbiks pidi jääma, ja rääkis seda pealikule. Ka vana Luik sai sest asjast oma südamevaluks teadust. Ta ohkas, nuttis, lõi käed üle pea kokku ja vaevas ennast ööd ja päevad. See mõte, et ta nüüd ise oma armsa poja verivaenlane oli, et ta ise poja nii kibeda kiusatuse alla saatnud, see rõhus tema hingerahu kuulmata ja ei lahkunud temast.

„Oh mina vaene mees, oh mina vaene mees, kus leian mina oma hingele jälle rahu," kuuldi teda alati hüüdvat. „Mina olen üksi kui vana, ärakuivanud puu kõrge mäe otsas, kelle oksad kanged tuuled maha murdnud ja kes oma nõrkade juurte peal veel tuigub ja viimast rammu ajab. Kas siis minu vaevapäevad veel lõppenud ei ole, või peavad nemad nüüd õieti peale hakkama?" —

II.

Mõned päevad peale seda oli kindrali juures suur söömaaeg, kus palju suuri härrasid oma prouadega ning hulk väepealikuid koos oli. Söömalaua ääres räägiti mõndagi ja viimaks langes jutt ka Laose peale. Üks neist härradest küsis:

„Mis eest sai mineval nädalal üks noor soldat nii kanget nuhtlust?"

„Koerad saavad ikka koera viisi rookida," vastas kindral.

„See mees pole küll ühtegi kurja teinud," ütles major teiste seast.

„Aga mis eest teie siis minu rahvast ilma süüta piinate?" küsis kindral.

„Tema teol oli kuri nägu," ütles major, „aga tema tegu on aus ja kiiduväärt."

„Mina ei saa teie jutust aru, aus major, ja ei mõista, kuidas teie teda ühe kiidutöö eest nii kangesti võisite nuhelda," ütles kindral.

„Seda ei võinud keegi muu teada kui tema ise," vastas major. „Ja mina sain alles eile seda kuulda, et tema vana, 76-aastane isa väga vaene on. Poeg tahtis isale mõne rubla raha teenida, aga kust vaene soldat raha saab? Sellepärast läks ta siis kolmeks päevaks peitu, laskis ennast jälle leida, pettis isa, pettis meid kõiki, kannatas tugeva südamega kanget nuhtlust, ja teie ise saatsite vanale Luigele kakskümmend viis rubla."

Kindrali nägu läks selle jutu peale segaseks ning ta ütles: „See on ju üks väga imelik ja auväärt lugu. Niisugust meest pole meil veel olnud, kes oma vanemate heaks oma verd ja tervist kalliks ei pea. Säherdune lugu sündis ükskord ka Saksamaal, aga niisugused mehed on kõige rahva seas ikka harvad ja niisuguseid mehi tuleb austada; sellepärast peame selle peale mõtlema, mil viisil meie tema kurvastatud südant natuke rõõmustada võime."

Mitmed prouadest ja preilidest hakkasid haledasti nutma ja igatsesid kõik Laost näha saada. Kindral saatis kohe tema järele. Ta toodi, — ja üks noor, sirge ja täie kasvuga mees astus sisse; tema nägu oli valge kui lumi ja kõikide silmad langesid tema peale.

„Kuidas su nimi on?" küsis kindral.

„Luige Laos."

„Kui vana?"

„Kakskümmend kaks aastat."

„Kas sa ju kaua väeteenistuses oled?"

„Kuus nädalat," vastas Laos.

„Ja selle lühikese aja sees jõudsid sa ju nii palju kurja teha, et sa nii rasket nuhtlust said?"

Laos lõi silmad maha ja kuumad pisarad tilkusid tal silmist rindade peale. Kindral vaatas haledasti tema silmi ja ütles:

„Ära nuta! Vaata, mina olen sinu isa vastu üks vaene mees, minul ei ole mitte niisugust poega kui temal; niisuguseid mehi armastame ja austame meie. Meie teame ju kõik, missugune mees sa oled; astu ligemale, Luik, ja löö mulle kätt, mina austan sind." — — —

Laos tuli nüüd koju. Tema vana isa istus küürus pingi otsa peal, küünarnukid põlvede peale toetatud, tema piip magas põrandal ega maitsenud temale enam; tema süda oli nii musta kurvastust täis, kui tema toaseinad musta suitsu täis olid, ja sügavad õhkamised lendasid tema rinnust välja. Leenu, Laose vennanaine, istus oma lastega nurgas ja nuttis, kui Laos rõõmsa näoga nende ette astus ja neid teretas. Vana isa kargas oma istme pealt üles, hakkas tema kaela ja hüüdis oma südamevalu sees:

„Poeg, poeg! Mis oled sa minuga teinud? Sina tapad minu ära! Sina petsid mind ja mina ise saatsin sinu hukatuse sisse. Oh mina vaene, õnnetu isa! Sind piinati, sind vaevati, ja mina saan raha selle eest! Kas peaks jumal niisugust pattu küll veel andeks andma või niisugust süüd lepitama? Mis ma teen selle verise rahaga? Ta irvitab kui kurivaim oma hambaid minu vastu. Vaata, seal ta nurgas on, seal ta vahib mu silmi kui tont. Ei mina tema ligi ei lähe, tema vaevab mind ööd ja päevad ja on nii ränk minu hinge peal kui kalju. Mina ei taha teda! Päästa mind sest vaenlasest ja anna mu südamerahu tagasi. Oh Laos, Laos! Miks vaevad sina mind nii raskesti!"

Nõnda rääkis vana Luik, nuttis kibedasti kui laps ja pisarad langesid temal silmist mööda halli habet maha.

Laose süda sulas ka tema rinnus ja vesistas ta silmi.— — —

III.

Selle vahe sees, kui Laos isa juures oli, laskis kindral nimekirjadest üles otsida, kuhu Aabram, Laose vend, oli saanud, ja sai teada, et ta ju neli aastat Tallinna laevajaoseltsis, meie tuttava „Tuvikese" peal, madruseks oli. Ja kui nüüd Laos jälle oma väejakku tagasi tuli, küsisid pealikud, kus ta teenida ihaldab, kas maa- või mereväes? — Tema ihaldas mere-elu, sellepärast saadeti teda selle laeva

peale, kus tema vend Aabram oli, ja anti ka laeva peapealikule, keda meie ka ju tunneme, teada, missugune mees Laos on, ja teda võeti hea meelega vastu. Aga Laos ei teadnud seda, et tema vend Aabram ka sellesama laeva peal oli; tema igatses aga sellepärast laevateenistusse, et oma vennaga ehk kokku saada. Vennaksed olid ju terve päeva ühe laeva peal, aga et seal peale kuuesaja mehe oli, ei saanud üksteist näha, või ei pannud ka üksteist tähele. Õhtu poole laskis laeva peapealik nad oma kajutisse, see on, oma laevakambri tulla, ning ütles vanemale vennale:

„Vaata selle nekruti silmi ja ütle mulle, mis sa näed?"

Vennad tundsid nüüd üksteist ära.

„Laos!" hüüdis vanem vend.

„Aabram!" hüüdis noorem ja nad hakkasid rõõmuga üksteise kaela, ja Laose rõõm oli nii suur, et ta silmad vett täis jooksid.

„Armastage ja aidake üksteist kui vennad," ütles pealik. „Teie olete sõjamehed ja need peavad igapidi üksteise eest seisma. Meie rahuaeg pikale enam ei ulata. Sina, Aabram, võta teda nüüd oma valitsuse alla ja õpeta teda mereteenistust tundma," ja laskis neid siis minna.

Laos oli alles nädalapäevad laeva peal, kui ju midagi juhtus, kus ta võis näidata, mis hing temal sees oli.

Üks noor laevakirjutaja istus ühel hommikul üleval laeva ääre peal ja vaatas linna poole, sinnapoole, kus tema sündimisekoht, tema isamaja oli, kus ta üles kasvanud ning nii palju rõõmupäevi oma lapsepõlves oli elanud, ning ütles iseeneses:

„Jääge nüüd jumalaga, isa ning ema, vennad ning õed, sugulased ning sõbrad! Jääge jumalaga, rõõmsad kohad, kus ma noores põlves mängisin ja mureta kasvasin. Mina lähen nüüd, ja jumal üksi võib seda teada, kas tulen veel iial tagasi, või mitte."

Nõnda mõteldes istus tema haleda meelega, selg vastu merd, ja kuivatas oma silmi. Tema all järgmise korra peal lasti korraga suurtükki, teistele laevadele tähenduseks, et peavad ankrud üles vinnama, purjed lahutama ja merele minema. Sest hirmsast kogemata paugust ja kangest põrumisest kohkus poisike nii väga ära, et ta ristseliti merre

kukkus. Meie Laos, kes suure jõe ligidal sündinud ja üles kasvanud ning sellepärast väga hästi ujuda oskas, kargas kohe, niipea kui nägi, et mehike merega suures tülis oli ja et vesi teda ju hakkas põhja kiskuma, ülevalt kõrgest tema järele vette, sai tal juustest kinni ja pidas teda nii kaua vee peal, kui abi tuli. Kõik kiitsid Laose julget tegu, sest tema päästis selleläbi selle noore mehe elu, ja ta sai kroonu poolt viiskümmend rubla.

Laosel oli ju noores põlves julge ja mehine süda; ta kuulis hea meelega, kui vanad targad inimesed sellest, mis olid kuulnud või lugenud, juttu ajasid, ja kui ta ühest auväärt ja julgest teost kuulis räägitavat, siis rõõmustas ta selle üle nii väga, et ta süda kuumaks läks, ta palged punasid, silmad läikisid, ja rõõmsa häälega hüüdis ta: „Vaata, see oli mees! Niisugune tahan mina ka olla." ———

Laos oli ju mereteenistuses, kui ta ühel päeval Tallinnas piki Laia uulitsat oma asju käis õiendamas ja üht väikest linnapoissi üht saksa last hobuse ja saaniga koolist nägi koju viivat. Niipea kui poisike ümber nurga Laiale uulitsale keeras, kohkus hobune soldatite trummidest, tõstis saba selga ja hakkas tuhat-tulist-nelja piki Laia uulitsat lõhkuma. Poiss ja laps karjusid hingeväest, ja seda hullemini lõhkus hobune, ja kõik rahvas jooksis uulitsalt kõrvale. Aga Laos, kes ka seal ligidal juhtus olema, ei põiganud kõrvale; tema nägi kahte noort hinge surmahirmus ja ei pidanud siis ka iseenesest lugu, vaid kargas kohe hobuse ette, hakkas tema ninasse kinni ja käänas tema pea kõrvale. Hobune norskas, puhkis, värises kui haavaleht ja vahtis Laose silmi, otsekui oleks ta tahtnud küsida: kas sina see mees oled, kes minust võimust sai? — Loom jäi seisma; poiss ja saksa laps olid suurest ehmatusest ja hirmust kahvatanud kui surnud. Laos võttis hobuse suu äärest kinni ja talutas teda jalg-jalalt koju.

Laosest räägiti palju ja nimetati tema nime auga. — — —

IV.

Laos elas ju terve aasta rahulikult laevateenistuses, aga siis tuli kibe aeg, tuli sõjaaeg kätte. Türgi vägi tegi meie maa raja peal liiga, riisus ja tappis ja võttis, mis ees oli,

sealt, kuhu ta midagi ei olnud pannud, sellepärast oli meie vägi seal türklastega rind rinna ja elu elu vastu koos. Meie merenaaber, Rootsi riigi kuningas Gustav III, teadis seda hästi, et meie maa väe poolest tühi oli. Tema, kes ju ammugi Tallinnamaa peale maias oli, ei mõtelnud vastast leida ja tuli 1790. aastal kõige oma mereväega Tallinna alla ja mõtles teda kui silku oma mõrda püüda. Nimetatud aastal suure ristipäeva hommikul tõusis päike, punane kui verine kops, taevapiirist üles ja mitmed julged mehed nägid teda viimset korda; keegi ei teadnud, mis enne õhtut pidi sündima. Taevas oli oma kurvas meeles segane; küll tema ära teadis, mis palavat päeva see tähendas, ja kerged pilved nutsid taeva all, nõnda kui helde südamega ema nutab, kui ta oma lapsi viletsuses teab olevat.

Vara hommikul hüüdis vaht ülevalt mastikorvist: „Roots, Roots tuleb!" Need sõnad lendasid kui välk iga mehe rindu, kõik jooksid laeva lae peale kokku ja vaatasid pikil silmil sinnapoole, kust nende elu tahtja tulemas oli. Laeva peapealik küsis rahulise südamega:

„Kas palju laevu näha on?"

„Seitse laeva," vastas vaht;

kohe peale seda:

„Viisteistkümmend,"

ja siis jälle:

„Kakskümmend ja kaks."

„Pole see veel ühtigi hirmus," vastas pealik. Siis hüüdis vaht, et ju kakskümmend kaheksa, ja viimaks, et ju kolmkümmend ja neli laeva on. Tallinna all on üks saar, mida Naissaareks nimetatakse; selle saare tagant tulid nemad hulgas valgeis purjedes kui määratu suur hanekari lagedale, ja linna all seisid ainult neliteistkümmend meie sõjalaeva nende vastu. See oli küll hirmus, aga mitte venelasele; tema peale hirm ei hakka, tema selle järele ei küsi, kas palju vaenlasi on. Ütle aga: vaat seal nad on! ja anna aga voli, kohe on verine pidu lahti. Tema on ju kõikide keelte rahvastega oma rammu katsunud, aga võimust ei ole veel keegi tema üle saanud; sellepärast on meie riik nii otsata suur, et nii suurt veel iialgi ühe valitseja all siin maa peal ei ole olnud. Tema on lõuna poolt põhja poole peale nelja tuhande versta lai ja õhtu poolt hommiku

poole ligi kakskümmend tuhat versta pikk. Sõida nüüd kakskümmend tuhat versta maad, sõida kakssada päeva iga päev sada versta, see kõik on ikka veel Vene riik. Tema on nii määratu suur, et kui meil päike looja läheb, siis on meie õhtune taevailu neil rahvail, kes hommiku pool elavad, koit. Meie siin heidame magama, aga nende öö on otsas. Sellest see siis tuleb, et teiste riikide valitsejad kadedusega tema peale vaatavad ja ometigi temast võimust ei saa. — — —

See kutsumata võõras ei tulnud mitte ootamata, teda oodati ju mõnda päeva. Meie laevade peal olid suurtükid kangesti laetud, veetündrid suurtükkide vahel vett täis vinnatud, et kui tuli lahti pääseb, vesi ligi ja käepärast on. Kõik oli valmis, suurtüki süüted põlesid, igamees pani valge särgi selga, valged püksid jalga; kuued ja kübarad visati kõrvale, et midagi ees ega tüliks ei oleks ja et igamees ennast lahkesti võiks liigutada.

Sedamaid tuli ka Roots ligemale. Kõik valmistasid endid küll surma vastu, aga nende südamed olid kindlat julgust täis, otsekui ehiksid nad endid pulma. — See on tõesti hale ja kole näha, kui rammusad, tugevad ja terved mehed ennast niisuguse verise töö vastu valmistavad, kus ühe niisuguse kange vaenlase vastu minnes elussejäämist lootagi ei ole. — — —

Taevaalune läks segaseks, paksud pilved kogunesid kokku, matsid päikese enese taha ja tähendasid, et selle vaikse ja tasase hommiku järele vali päev tuleb. Kõik seisid oma paiga peal, igamees oma suurtüki juures, kõik nii tasa ja vait ja kõik valge särgi väel; igamehe silmis paistis tema südame tusk; hukatusetuli läikis nende käes, ja nad ootasid käsku peale hakata.

Tallinnas oli ka juba kärin ja pragin lahti; tõllad ja vankrid müdisesid ja veeresid piki linna uulitsaid, vaesed kodanikud, isad ja emad, põgenesid oma laste ja varaga linnast suure rutuga välja ja jätsid omad elud ja majad jumala hooleks. Teised matsid oma vara kõrvale maha, kuhu keegi sai; kõik olid selle suure hirmu ja kartuse läbi suures mures. Ligi kaheksakümmend aastat oli rahu ja õnne sees mööda läinud, ega olnud sest ajast, kui meie Vene riigi otsata tiiva alla saime, Tallinnamaad inimese veri

kastnud; — aga nüüd tuli vali päev kätte, igamees kartis õhtut, sest et teadmata oli, mis ta toob. Linna rahvas tuli hirmunult ja kohmetanult üksteisele vastu ja küsis:

„Mis meist saab, kui vaenlane maale tuleb? Meie vägi on liiga nõrk temale vastu panema; tema viib meid sootuks ära oma maale."

Keegi ei tahtnud rootslase teravate küünte alla langeda ja sellepärast oli nutt ja hädakaebamine otsata.

Sedamööda jõudis Rootsi vägi pikkamisi kui kuri ilm ligemale. Nende peapealik tahtis oma laevu ühte hunnikusse koguda, et meie väikest mereväge ühe hoobiga mere põhja uputada. Aga venelane ei oodanud nii kaua, vaid niipea, kui Roots nii ligidale jõudis, et meie kuulid tema selga ulatasid, laskis meie mereväe peapealik, admiral Tšitšakov verelipu üles tõmmata, ja kõik meie laevad tõusid hinge ja puhusid tuld, suitsu ja surma vaenlase vastu. Rootsi poolt oli seesama lugu. Suurtükkide mürin oli nii kange, et laevad värisesid, maailm põrus, taevaalune kohas valjust paukumisest ja raksumisest; tuuleõhk kuumas kangest palavusest, meri punas verest, linnud ja kalad põgenesid maailma otsa ära ja kõik, mis silma ees näha oli, uppus otse tule ja suitsu sisse, ja ses paksus suitsupimeduses olid mehed rängasti elu ja surma vastu võitlemas.

Sedaviisi möllates läks kaheksa tundi mööda, ilma et hukatusetuli oleks vaikinud. Vaenlane oli suureline oma rammu, venelane oma õiguse peale, ja kumbki ei tahtnud järele anda.

Pealikud jooksid igasse kohta ja karjusid:

„Anna valu, anna valu!"

Püssirohu-suits oli laevade sees nii paks ja palav, et inimesed läkatasid; mürin, kärin ja kisa nii määratu, kui oleks kõik maailm siin paigas hukka minemas.

Aga kõik see ahastus ei jõudnud veel venelase südant nõrgendada. Madrused ladusid piki laevu, nõnda et pead suitsesid otsas, püssirohtu ja kuule suurtükkide juurde kandes, ja küsisid pealikutelt:

„Kelle pool võit on?"

„Taevane kohus on veel koos, ei ole õigust veel mõistetud ega otsust antud," vastasid need; „olge aga kärmed ja ärge andke järele!"

Vaadake, nõnda on lugu sõjas, ja arvake sellest, mis elu sõjamehe elu on; olgu ta maa või mere peal, see on ikka ränk ja raske. Sõjamees läheb meie eest välja, ja meie jääme rahuga koju, aga mis head teeme meie temale? Sellepärast, minu armsad sõbrad ja lugejad, ärge põlake soldatit! Olgu ta oma või võõras, võtke teda ikka hea meelega vastu; andke temale oma vaesusest, niipalju kui jõuate, ja ärge mõõtke mitte kadeda silmaga, mis teie temale annate; tema andis teie eest kõik, mis temal oli — andis iseennast.

Nüüd hakkame jälle rootslasest peale. Viimaks märkas ta ometigi ära, et ta suure häbi sisse jääb, ning pani seda väga imeks, et meie väike merevägi nii kangesti ja validasti tema suurele väele vastu jõudis panna. Tema lootus linna üle võimust saada kadus hoopis ja ta hakkas taganema, aga sai ka ikka veel tuld ja rauda vastu silmi. Niisugust nalja tema enam ei tahtnud, hakkas põgenema ja läks suure kurjuse, häbi ja hammastekiristamisega oma teed. Tuli hakkas nüüd kustuma, kange suurtükkide mürin lõppema, suits lahkuma ja meri vaikima, aga taevaalune vuhises ja kohas veel sest kangest põrutamisest ja vesi vahutas punast vahtu. Üks suur rootsi sõjalaev võeti vangi, teine põles ära. See oli tõesti hirmus kesk merd vee peal üht niisugust tulemäge näha. Kõik laeva rahvas põgenes paatides ülepeakaela ära. ———

Kui see suur mürin ja kärin möödas, oli kõigi vene laevade peal suur tänupalve ja kõik linn oli kui suur pulmamaja. Igas majas oli nüüd lust ja rõõm; iga kodanik, iga peremees leidis omaksed, leidis oma vara raiskamata, kellelgi ei puudunud midagi. Venelane hoidis ja varjas seda oma rinnaga.

V.

Teisel hommikul peale seda möllu, kui laevadel oli kõik ära koristatud ja jälle korda seatud, saatis meie mereväe peapealik „Tuvikese", mis kõige kergem ja kärmem minema oli ja mis eilsel valupäeval ka mitte viimane ei olnud, vaenlase järele tähele panema, kuhupoole ta läks. „Tuvikene" oli eile ka mõne kibeda matsu saanud, aga neist ta ei hoolinud, vaid laotas purjed laiali kui linnu tiivad ja läks nii

valusasti edasi, et meri kohas. Tema peapealik oli alles hinges ja terve; ta ei kannatanud seda, et vaenlane nii kasinasti nahka jättis, ta tahtis veel kord temaga rammu katsuda ja näidata, et venelane venelaseks jääb.

„Tuvikene" lendas kõigest väest, aga tema peapealiku meelest ei olnud ta veel kärmas küll; tema kannatus lõppes, ta ladus piki laeva edasi ja tagasi, seadis, andis käsku, hõõrus käsi ja hüüdis: „Lase lahti! Anna jõudu!"

„Tuvikene" kogus oma jõu kokku ja tema minek oli nüüd otse linnu lendamine. Aga kõik, kes teda nüüd veel nägid, nägid teda viimset korda: tema, vilets, läks nüüd hoopis teistsugustele matsudele vastu; ta ei tulnud enam tagasi, vaid läks oma hauda, see kärmas minek oli temal viimne.

Päike oli ju õhtusse jõudnud, kui ta kaks rootsi laeva kätte sai, sedamaid nende vahele läks, ja kohe oli ka eilne tuli ja mürin jälle lahti. Julge südamega pealik tahtis väga üht neist laevadest vigaseks lasta ning teda ära viia; aga kas siis inimese tahtmine ikka ka nõnda sünnib, kuidas tema seda tahab? Selle kange ja palava mürina ja kärina sees, kus üks laev kahe suure laeva vastu võitles, lõi meie Laos oma pealiku jalust maha ja kohkus selle läbi nii väga ära, et ta ka sinnasamasse paika maha langes.

„Mis see oli?" küsis pealik.

„See olin mina, aus härra. Mina ei võinud teid muul viisil hoida. Vaadake — see kuul, mis praegu sellesse masti läks, oleks teid tapnud."

„Tänan sind, Luik," ütles pealik, „et sa mind surma lõugade vahelt päästsid: küll ma seda meeles pean."

Suurtükid müristasid ikka veel kangesti ja kuulid lendasid ulgudes ümber peade ning haavasid „Tuvikest" rängasti; aga ka rootsi laevad said oma osa ja see riid oleks pea seletatud olnud, kui mitte kange tuul ei oleks tõusnud ja laevu laiali pillanud.

Tuul läks ikka kangemaks ja meri üleannetumaks; päikese viimane puna kustus õhtu pool taevas; paksud pilved katsid taeva kui musta linaga kinni; pime öö laotas kui kuri kaaren oma mustad tiivad vuhinal üle mere ja uputas kõik oma pimedusse. Ei olnud tähekest taevas näha; kange torm katsus oma rammu, meri paisus ja lainetas hirmsasti, ja üks kerge, ilus sõjalaev lendas ööpimeduse vahelt kui merelind

validasti ja ikka validasti edasi. Kange torm puhus laiast suust hukatusetuult, keeras mere põhjani ümber ning ulgus kui hundikari mastiköite vahel ja murdis ning kiskus, kuhu ta ramm hakkas; lained piherdasid vahutades vee sees ja rõhusid kõige oma väe ja raskusega vaest laeva ühelt küljelt teisele oma alla, ja jälle ujus ta nende alt välja, jälle püüdis ta nende hävitava nõu eest ära põgeneda, ja see laev oli — meie vaene, vaene „Tuvikene". Meri tantsis surmatantsu, kuri torm ajas ühe laine teise selga, veeretas ja lõhkus neid üksteise vastu, nõnda et meri tuiskas.

„Nüüd on pidu lahti, mere põhjas on pulmad ja meid oodatakse peiupoisteks," ütles pealik ja vaatas laternatule paistel suurte silmadega seda pimedat ööd.

Sedaviisi venis see pikk ja pime öö hirmu ja kartuse sees mööda. Vaesed õnnetud laevamehed, märjad ning külmad kui kalad, ootasid värisedes koitu. Koit hakkas viimaks taeva all paistma ja näitas neile nüüd nende õnnetust kõiges ta suuruses. Valge läks küll suuremaks, aga taevas segasemaks, meri mustemaks ja tuul kangemaks; ei olnud kusagil pool laeva näha, mis neile oleks võinud appi tulla. Kange torm murdis suure masti pooleks, mille rootsi kuul vigaseks oli löönud; ta tuli suure praginaga ülevalt maha ja viis kaksteistkümmend meest enesega mere põhja, ja need õnnetud olid esimesed surma osad, keda meri elusalt ära neelas. Kõik kohkusid seda hirmsat asja nähes. Katkikistud köied lehvisid vihinal, purustatud purjeräbalad lodisesid kange tuule käes, laeva kere rägises kõigis oma liikmetes lainete vahel ja soolane vesi kees iga prao vahelt kui sõela läbi sisse; ei mõjunud inimeste ramm mere ja tormi rammu vastu, ei olnud abi kusagilt loota.

Hirmu ja kartusega nägid nad eemal suuri kivide otsi kui õeluse-hambaid lainete vahelt vahust enestele vastu irvitavat ja oma osa ootavat. Meri kees ning kohises kivide vahel ja hirmutas laevamehi ligemale tulemast. Küll panid need vaesed kõigest väest vastu, et nende laev kivide otsa ei satuks, aga paraku jumal, nende jõud ei ulatanud seal, kus enam kui inimeste jõudu tarvis oli; kange torm ning lained ajasid neid väekaupa haua äärde.

Laeva tagumine ots juhtus vastu kivi, ja tema raske tüür ränkade raudahelate küljes kargas kui sulg oma obadusest

välja. Kange tuul keerutas nüüd laeva kui höövlilaastu, viskas teda ühtepuhku kolinal vastu kive ja vesi tikkus sorinal sisse. Laevamehed nägid, et nad suurde viletsusse saavad, jooksid hulgakaupa laevalaele üles, ja kes sinna jõudis, see jäi veel hinge. Kõik seadus oli lõppenud, igamees otsis kurbade silmadega kindlat kohta, et veel oma elu hoida. Ühe hirmsa laine kohinat oli ju eemalt kuulda: kõik lõid silmad hirmu ja hädaga sinnapoole, kust nende hukkaja kurja meelega ikka ligemale tuli; igamees hakkas laeva köitest tugevasti kinni ja kõik ootasid kange hirmuga, mis neist nüüd saab.

Laine paisus oma meelevallas kui kuri vaim ikka suuremaks, piherdas kange kohinaga ikka ligemale ja ligemale, tõstis laeva kõrgele üles ja viskas ta nüüd kõige oma raskusega kui mäe otsast hirmsa kolinaga ühe kivi otsa. Laeva põhi, tugevast tammepuust ja kangesti rautatud, raksus puruks kui munakoor, laev langes küljeli ja tema esimene ots kadus kui välk lainetesse. Suurtükid, kuulid, laekad ja kõik laeva asjad veeresid priginal ja praginal oma kohalt ära, ja saja viieteistkümne mehe elu, kes all laevas olid, kustus korraga kui küünal ja kõik langesid oma külma hauda. Laeva tagumine ots paistis veel kui peerutungal, mis kustumas on, veest välja ja tuletas ülejäänud laevameestele meelde, et neilgi paremat loota ei ole.

Kui see esimene ehmatus möödas oli, andis laevapealik käsu mõned palgid ja lauad köitega kokku siduda, et üht parve saada, et kui viimne häda kätte tuleb, mõned mehed parve peale võiksid karata ja niikaua kui iial võimalik oma elu hoida.

Mehed hakkasid kohe peale, ja selle töö, hirmu ja kartusega lõppes ka see päev. Õhtu hakkas jälle pimedaks minema, meri kohas raskesti, öö oli täis musta pimedust kui haud, tuuled ajasid kõrged veemäed vastu laeva, mis kord kõrgele üles tõusid, kord jälle alla meresse langesid või mühades üle laeva läksid, aga ümber lükata ei jõudnud nad teda enam ega saanud üleüldse temast jagu, sest et ta nüüd kivide vahele rõhutuna kinni seisis. Paksud udupilved tõusid merest kui suits korstnast, pilkane pimedus mustas kõik ümberkaudu, ei olnud mäad ega taevast näha, maailm oli otsekui kadunud, — ja selle pilkase pimeduse sees läks

meri korraga põlema, vaene „Tuvikene" magas elava tule sees; pime öö läks valgeks päevaks, nõnda et igamees teist võis näha ja ära tunda, ja kohe jälle langes kõik musta pimedusse tagasi.

„Helde taevane isa! Mis see oli?" hüüdsid laevamehed kohkunult.

See oli pikne, ja kohe selle järele kuuldi ränka müristamist taeva all, välgud valendasid ja sihisesid pilvedes, müristamine raksus ja veeres hirmsasti ning koledasti üle mere ja tema viimane veeremine kolises alles, kui ju teine, veel rängem ning hirmsam mürin teiselt poolt vastu hüüdis. Kanget vihma ei sõelunud, teda valas taevast maha, otsekui oleks ta tahtnud merd ära uputada; meri ning taevas olid riius.

Vaesed laevamehed seisid tule ja vee vahel ja rääkisid üksteisele: „Ei niisugust ilma ole veel nähtud, ei niisugust ööd veel elatud."

Öö oli pikk ja kole; vaene laevarahvas ei saanud puhata, ei sooja ega leivasuutäit suhu oma tulise nälja kustutamiseks. Märjad ja külmetanud, värisesid nad kui haavalehed, ja ilmas ei tahtnud see kuri öö lõppeda; aga nende ramm ja vägi oli lõppenud. Väsimus, uni, külm ja nälg olid nende vaevajad; üks katsus ühes, teine teises nurgas oma liikmeid sirutada, aga ikka andis meri külma leili takka peale; kõik ootasid seda pikka ja igavat ööd lõppevat. Viimaks lõppes ta ka, nõnda kui kõik lõpeb.

Koit läikis jälle kui tuline peenar taeva ja mere vahel ning sünnitas uue päeva. Päev kosus küll valgemaks, aga ta ei rõõmustanud meie vaeste meremeeste südant, vaid tähendas neile nende eilset häda jälle ette. Päike paistis korra pilvede vahelt, aga kadus sealsamas jälle nende taha ära, otsekui ei tahaks ta nende õnnetust näha. Vaesed inimesed vaatasid kurva meelega üksteisele silmi ja küsisid üksteise käest: „Oled sa ka veel hinges, mu vend? On sul ka veel jõudu elada?"

„Kuulge, mehed!" ütles laevapealik, „siin ei ole meil enam jäämist ega abi inimestelt loota. Jääme meie siia, siis meie surma käest ei pääse; sellepärast on siis parem, et meie endid jagame. Üks hulk mingu parve peale, ja kui nemad jumala meele pärast on, küll tema neid siis maale viib; teine

hulk läheb paati, sest see on ju ükspuha, kus meie oma hinge anname, kas siin või eemal. Kes siis parve peale tahavad minna, need jätku jumalaga ja mingu tema pühal nimel edasi."

Kaheksateistkümmend meest tegid, kuidas pealik nõu andis; kargasid parve peale ja hakkasid parve laevast eemale lükkama, kui ju sealsamas suur õnnetus sündis: kolm meest juhtusid parve ja laeva vahele ja rõhuti sealsamas puruks; teised neli meest neelas laine ära, nõnda et neid keegi enam ei näinud, ja sellepeale läks parv laeva äärest ära.

Öösine müristamine oli küll vaikinud, aga torm möllas ikka veel; meri oli kurja viha täis ja viis ülejäänud ühtteistkümmend meest kangesti edasi; aga neid õnnetuid ei nähtud enam kaua; nad kadusid pea lainete vahele ära.

Pealik vaatas kiikri läbi ja ütles sügavasti ohates: „Neid ei ole enam! Nemad on nüüd seal, kust keegi veel pole tagasi tulnud; nende surmahirm on nüüd möödas, nüüd tuleb kord meie kätte oma õnne katsuda. Mina enam siia ei jää. Kes minu seltsis ennast jumala hoole alla tahab anda, see tulgu minuga paati; kes tahab jääda, see jäägu."

Sellepeale läks pealik paati ja suured pisarad veeresid tema palgeid mööda maha; ta nuttis haledasti oma armsa „Tuvikese" pärast, mille peal ta nii kaua ja nii palju õnnelikke päevi oli elanud, — teda nii suure viletsuse sees nähes, ja et nii palju hakkajaid mehepoegi temaga oli otsa saanud. Ta nuttis kui helde südamega ema, kes oma ainust last hauda paneb; ja nüüd tikkusid ka kõik kolmkümmend kaheksa meest tema järele paati, märjad ja ligunenud ja kellelgi ei leivasuutäit suhu võtta, sest kõik leib oli laevaruumis sügava vee all, kuhu keegi ligi ei saanud. Kõik läksid kurva meelega paati; kange tuul puhus ikka veel rängasti, ilm oli paksus udus, meri kohas ning lainetas hirmsasti ja vihma valas kui oavarrest, kui nad paadi laeva äärest lahti lükkasid.

„Võtke mind ka ligi!" hüüdis üks hääl ülevalt laeva tagumiselt otsalt.

See oli Laos. Tema teadis, kus kohas kapteni kajutis kaks pudelit viina oli; ta läks vee alt läbi, tõi nad ära ja ühes kotikeses ka mõned naelad kuivatatud laevaleiba.

Kõikide südamed läksid seda nähes rõõmsaks. Pealik kiitis Laost tema julge südame pärast, võttis tema paati, ja igamees sai mõne tilga viina ja palukese leiba südame kinnituseks.

VI.

Kui nad nüüd terve päev otsa hulga maad said sõitnud ja ilm ning meri ikka veel ühteviisi kurja viha täis olid, nõnda et igamees kurva südamega ümberringi vaatas, küsis kapten tüürimehelt:

„Mis raske mure sinu hinge vaevab? Mis kurvad mõtted sinu otsaesist kortsu tõmbavad, vanamees?"

Vana tüürimees istus kõige selle aja sügavates mõtetes ja südamekurvastuses paadi ääre peal ja vastas nüüd kapteni küsimuse peale raskest südamest ohates:

„Kuulge, vennad! Meie asi läheb sedaviisi, kuidas ta praegu on, hoopis raisku, — meie paat on väga rängasti rahvast täis ja käib sellepärast väga sügavalt. Tuleb öö peale, siis ei või meie ennast selle valju ilmaga koguni vee peal pidada, vaid läheme kõik ühekorraga mere põhja. Meie peame katsuma tema koormat kergendada, ja seda peame tegema, enne kui pime tuleb, — meie peame viis või kuus meest välja viskama."

Kõik kohkusid ja kohmetasid neid hirmsaid sõnu kuuldes nii väga ära, et külm värin nende luudest ja liikmetest läbi käis.

„See jutt on küll hirmus ja kole, aga tüürimehel on õigus."

„Ärge kohkuge ühtigi," ütles tüürimees ja hakkas seda asja ligemalt tähendama, üteldes: „Meil tuleb nüüd üks vali mäng elu ja surma vahel mängida. Meie kõik oleme mehed, ja mina, see kõige vanem teie hulgas, olen niisugust pidu ju ennegi näinud; sellepärast kuulge minu nõu: on see jumala tahtmine, et meie siia peame surema, kuhu meie siis tema püha tahtmise eest võime põgeneda? Sellepärast peab see siis igaühel meie seast ükspuha olema, kas meie täna või homme oma hauda langeme, — kaht surma ei sure ju keegi. Meie peame liisku heitma, mina ise ka teie hulgas, aga meie kapten olgu sest killast lahti." — — —

Kapten jäi vait oma südamekurvastuses ja tüürimees rääkis edasi:

„Meid on siin kolmkümmend ja kaheksa meest; mina panen iga mehe jaoks ühe kahekopika-tüki kübarasse, ja tõmban viie raha peale noa-otsaga ühe risti, need on siis meie osarahad. Iga mees võtab siis kübara seest ühe raha, ja mina, kõige vanem teie hulgas, võtan kõige esiti. Kelle osaks siis niisugune märgitud raha saab, see kargab merre."

Sellepeale võttis ta oma ning teiste taskutest kolmkümmend kaheksa kahekopika-tükki ja tõmbas kõikide silma nähes viie raha peale noa-otsaga sügavad ristid, pani need teiste hulka kübarasse. ———

Ja siis sündis, et Aabram, Mihkel ja kolm vene meest ristiga rahad said.

Aabram langes oma vennale Laosele kaela, hakkas tugevasti tema kaela ümbert kinni ja ütles:

„Mina lähen nüüd, mu vend, jää jumalaga! Kui su käsi hästi käib, ära unusta mu naist ja lapsi!"

„Ei mitte, Aabram," vastas Laos suure häälega, „sina oled naisemees, oled laste isa; mina olen üksi, minu järele ei nuta keegi," — tõmbas enese venna kaelast lahti, viskas kübara paati, lõi ristikese rinna ette ja — merelaine kattis ta kõikide silma eest ära.

Kõik kohkusid seda nähes ja hüüdsid imestledes:

„Laos läks oma venna eest! Laos läks oma venna eest!"

„Oh Luik, Luik!" hüüdis pealik ja hakkas kibedasti nutma niisugust mees kaotades, sest ta armastas teda. „Mispärast tegid sa mulle seda südame kurvastust?" ütles ta.

Aga Aabramil oli seesama julge süda, ka tema soontes liikus soe veri; tema pööras enese Terase Mihkli poole ja ütles:

„Mihkel! Mina ei või oma venna hinge peale elusse jääda. Sul on ka naine ja lapsed; mina lähen sinu eest, nõnda kui minu vend minu eest läks, ja kui sa koju saad, vii siis minu õnnistus minu naisele ja lastele, anna mu vana isa käele suud ja ütle: „Tema jäi oma armsa venna juurde seltsiks"," — kargas sellepeale merre, ja keegi ei näinud teda enam.

Ka kolm vene meest olid ju oma märga hauda läinud.

Paat sai nüüd kergemaks, ruum suuremaks ja tuul ajas teda kärmesti edasi. ———

Sellepeale läks ilm vaiksemaks, tuuled puhusid ennast tühjaks, meri jäi rahule ja hingas suurest väsimusest oma otsata suures voodis vagusalt ning selge taevas vaatas ennast kui peegliklaasis tema siledas pinnas, ja ei olnud enam jälge ega vermet minevate päevade möllust üle jäänud. Taevas õitses oma hommikuses ilus ja kõik oli nii vagune ning vaikne, kui poleks iialgi kurja ilma olnud. Päike tõusis oma päris taevalikus uhkuses, kerged pilved kumasid kui tulepaistel tema ees; päikesepaistus kuldas nende ääri, valgustas ning soojendas maailma, meri hiilgas sest taevalikust ilust, kalad mängisid vee peal, linnud lendasid üle mere, ja meie laevameeste südamed olid rõõmu täis, et jälle elavaid loomi nägid. ———

„Mis see on?" hüüdis järsku üks hääl paadist. „Vaadake seal neid musti täppe vee peal!"

„Need on hülged," vastas üks teine. „Oleks nüüd püss, võiks ühe maha lasta ja saaks liha näl'a kustutuseks."

„Mis jutt see on!" hüüdis kolmas. „Eks teie näe, need on ju inimeste pead."

Need sõnad äratasid pealiku jälle hinge, ta tõmbas kiikri taskust, vaatas sinnapoole ja hüüdis suure rõõmuga:

„Vaadake imet! Need on ju kas merevaimud, või meie mehed ise!"

Ja need nad ka olid; nad tõstsid igamees käe üles ja hüüdsid tugeva häälega:

„Vennad, meie elame veel!" ———

Paat pöörati nüüd õnnetute poole, ja igamees tahtis esimene olla neid paati tõmbama; nende rõõm oli suur, et kõik viis meest alles hinges olid.

Ilm oli nüüd vagane ja meri tasane, ja päike paistis lõuna poolt taeva alt õieti soojalt; päästetud mehed pandi päikese kätte puhkama ja nad uinusid magusasti magama.

Päike jõudis ju õhtusse, kui nad rõõmsaid sõnumeid kuulsid: „Vaadake, kus maa paistab!"

„Maa, maa!" hüüdsid kõik unest ärgates rõõmsa südamega.

Nad jõudsid randa, kui päike alles kaunis kõrgel oli. See koht, kus nad maale said, kaheksateistkümmend versta siinpool Kroonlinna, oli üks mere-äärne ilus ning õitsev heinamaa. Linnud siristasid puude latvades, lõokesed laulsid

taeva all ja kuked ligidal külas; teiselt poolt venis küla kari üle mäe kodu poole ja karjapoisikeste sarvehääled kõlasid metsades. Magus lillekeste lõhn lehkas ümberkaudu, kündjad kündsid väljadel, — üleüldse kõik, mida nad siin nägid ja kuulsid, meelitas nende meelt ja rõõmustas nende südant. Nad olid oma tundmustes kui lapsed, kes ilusa uue nuku saanud; nende kõhud olid tühjad, aga nende südamed olid rõõmsad; nad olid nüüd oma vaeva kiusatusest pääsenud. — — —

Suur hulk maarahvast jooksis nendele vastu ning ei jõudnud seda küll imeks panna, kuidas nii palju inimesi nii väikese paadiga selle kurja mere peal ennast hinges võis hoida, ja mitmed neist headest inimestest tõid neile, mis neil juhtus olema — leiba, soolaseid kalu ja piima. Õnnetud kustutasid nüüd oma nälga, kuivatasid endid, puhkasid paar päeva ja läksid siis Kroonlinna, mis nelikümmend versta teisel pool Peterburi linna, kust meie mereväe ülempealik seda õnnetust ja Luikede mehiseid tegusid meie suure keisriproua Katariina ette viis. — — —

CARL WILHELM FREUNDLICH.

(1803—1872.)

Carl Wilhelm Freundlich on sündinud 24. veebr. 1803. aastal Kuressaares kangru pojana. Lapsepõlve veetis ta Jaani kiriklas, kus ta lesestunud ema oli teenijaks. Oma rõõmsa iseloomu tõttu hakati teda hüüdma *freundlich*'iks (=sõbralikuks), mis saigi tema nimeks. Jaanis sai Freundlich kohaliku pastori juhtimisel ka oma vähese hariduse, mida hiljem täiendas iseõppimise teel. Ta õppis Kuressaares tisleriks, oreliehitamisel õppis ta ära selle mängimise ning harjutas laulmist. Hea lauluhääle tõttu sai ta 1824. a. Muhu köstriks ning koolmeistriks. Otsese ameti kõrval tegutses ta mitmel alal — vallakirjutajana, metsavahina ja Muhu—Saaremaa tammi ehitamistööde juhatajana. Ühtlasi juhtis ta agaralt Muhu kultuurilisi üritusi ja tegi „Pärnu Postimehele" kaas-

tööd. Ta suri 21. jaan. 1872. aastal. Freundlich oli oma lahkuse, lõbusa iseloomu ja rahvalikkuse tõttu muhulaste keskel väga populaarne.

Freundlich on tuntud rahvapärase luuletajana. Tema luuletuste eeskujuks on olnud uuem rahvalaul, vemmalvärss. Ta lõi kerge vaevaga igapäevastest sündmustest vemmalvärsse. Nii tulnud ta kord külast, kus näinud tuttavat talumeest rege tegevat, — ja astunud klassiruumi, dikteerinud õpilastele vastselt improviseeritud luuletuse: „Küll ma nägin Matsi-Jaani, kui ta tegi õues saani" jne. Tema luule voorusteks on rahvapärasus, lihtsus ja selgus nii sisus kui vormis, kuid sellele on ka omane sügavama sisu ja kunstilise meisterlikkuse puudumine. Freundlichi lüürilistest luuletustest on suurem osa õpetlikud, kus võideldakse joomise, kaardimängimise ja muude halbade eluviiside vastu ning pilgatakse rahaahnust. Kuid tema luule suureks puuduseks on usulise vagaduse ja sõnakuulekuse jutlustamine. Väärtuslikuma osa tema loomingust moodustavad talupoja-elu käsitlevad laulud, mis esitavad juba realistlikke pilte põllu-, heina ja muudest töödest. Freundlichi parim luuletus „Teomehe elust" käsitleb teomehe rasket elu — igasuguse ilmaga peab ta orjama raskes töös, kuid toiduks on ainult leib ja sool. Tervikuna tuleb seda luuletust pidada tagasihoidlikuks protestiks mõisnike kurnamiskorra vastu.

Freundlichi jutustavaist lauludest mainigem „Prantsuse sõda 1812", tõsielust pärinevat ainet käsitlevat „Muhumaa hundijahti" ja „Jänese õhkamist", mis ringmängulauluna on muutunud rahvalauluks.

Kõige populaarsemaks sai Freundlichi esikteos, mis kannab pikka pealkirja „Siin on Magdeburi linna hirmsast ärarikkumisest. — Muhumaa hundijahist. — Jänese õhkamisest ja Rehepapist lugeda" (1837).

Enamik tema luuletusi (arvult 58) ilmus B. Gildemanni toimetatud kaheköitelises luuleantoloogias „Lillekesed" (1852 ja 1866). Freundlich on tõlkinud rea sentimentaalseid, haledasisulisi jutte ning avaldanud kaks põllunduse käsiraamatut.

* Teomehe elust.

Kui suil, kangel palaval,
mind päike kõrvetab
ning vihmavaling märjal a'al
mind tümaks läbi leotab,
kui müristab ja välku lööb
ning pili [1] taevast mustaks teeb,
ei tõmba härjad adra ees —
mis teeb siis vaene teomees?

Kui heinamaal ei kasvand rohtu,
mis sest kasu, mis ma niidan?
Päev on otsas, käes on õhtu,
ikka veel ma aega viidan!
Kubjas karjub: „Jõua, Jüri,
eks sa tea, et härra kuri!"
Kes vastab nüüd mu päeva eest,
ehk kaitseb väetit teomeest?

Kesköö, kui tähed hiilgavad
seal kõrges sinu ees
ning linnukesed hingavad
siin metsa puude sees,
ei ole und veel minu silmas!
Küll nõnda on siin elu ilmas,
ikka elan häda sees
mina, vaene teomees.

Kui pimeduse mustad tiivad
vuhisevad taeva all
ning tuule rammu puistab liivad,
paksud tolmud vuhinal
ja kuivatab mu palge higi,
kas mu hoone on siis ligi?
Kui lähen, väsind rehe-teest,
kes tänab mind, vaest teomeest?

Kui kanged külmad talve ajal,
tuul ning tuisk mind vaevavad,
kui mind ränga koorma najal
lumehanged valvavad;
kui mu ruuna rammu nõrgub,

[1] pili — pilv.

kibe külm mu vastu tõrgub,
kes lunastab siis vaeva seest
mind, armetumat teomeest?
Koorem kinni lumehanges,
aisad murdis vana lauk,
ise, väsind, maha langes.
Tõuse üles, vana rauk!
Oot, ma kergitan su lakka,
tõmba nüüd, ma tõukan takka,
katsu rammu koorma ees,
sind aitab kange teomees!
Ei jaksa vana ruun ja jalgu raputab,
maailm on kurja viha täis!
Lage soo peal' külm mind tapab,
kus on, kes enne mind siin käis?
Pime öö ning tuisand tee,
lumi matab ränga ree,
mu süda väriseb mu sees,
eks oli kimbus teomees!
Mis ihukate, mis mu toit?
See on kõik silma ees!
Tükk leiba kotis, ei anta võid,
soolaterad nartsu sees,
kas see siis võib mull' rammu anda,
kui pole suurest' juurde panna?
Söön leiba palgehigi sees
ja olen tugev teomees!

Rikkus ja vaesus.

Muidu ei või rikkust laita, —
aga ahnust ei saa täita!
Seda on küll nähtud meist,
kuidas ahne petab teist.

Ahne võtab viina vastu,
pilkab vaese näljapaastu,
küsib: „Kas su vili otsas,
ära söödud, ammu metsas?"

Naerab: „Tühi kott sul kaelas,
viin ja linad käsi-paelas,
hulgud, vaatad mööda maad,
kust sa raasukesi saad.

Kui sa maksad koorma heinu,
annan vaka vilja laenu;
sügise kõik ära tasud,
heinad, vilja, vilja kasud.

Muidu ei või mina anda, —
sa võid tühja kotti kanda:
kui sa nüüd küll kokku hoiad,
otsi, kust sa vilja leiad!"

Kõht on tühi, nälg on kibe,
häda sunnib, keel on libe, —
tõotab ju anda palju.
Sügise käib rikas valju

mööda vaeste uksi sõudmas,
oma vara, kasu nõudmas.
Ei ta vaata vaese vaesust,
kui ta korjab omal' rikkust.

Rikas vaesel' ütleb ka:
„Maksa truist, mis laenad sa —
isa armust elab lind,
rikas aitab rõõmsast — sind."

(B. Gildemanni antoloogiast „Lillekesed" II, 1866.)

Muhumaa hundijahist 1837. aastal.

Meil tänavuses jürikuus
ju tõusis jutt, mis jälle uus,
mis pole kuuldud mõnel a'al,
et hunt on nähtud Muhumaal.

See oli nädal't neli ju,
et hall käis üle maa ja soo, —
viis mõne talle karja seest
ja hoidis ennast varjul heast'.

Et tema noppis siit ja sealt,
siis tõstis rahvas kisahäält:
„Va metsahall on Muhumaal,
teeb kurja nii kui vanal a'al."

Sel teisel päeval meiukuus,
kui leht ju seisis kaunist' puus,
siis nähti teda kehavalt,
mis teada anti palavalt.

Ja kümme päeva läksid veel
siis mööda, kuni rahva meel
kõik täielt ühte nõudu said, —
ja jahti tehti sedamaid.

Siis neli vaimu pere pealt
seal tõstsid viirus oma häält,
kas oli mets ehk poriauk,
käis hääle hulgas püssipauk.

Et aga viie päeva sees
ei näinud hunti naine, mees,
seepärast kadus rahva hool,
ja tehti valeks igal pool.

Vast kuues päev, see ilmsiks tõi,
et polnud teadaandjal süü,
kes mitmest hukka mõisteti
ja hirmust viisi sõimati.

Kui rahvas käisid viirati,
siis hunti sisse piirati, —
ja kui ta käinud võrgu ees,
siis nägi teda igamees.

Ei olnud hundil mäda peas,
vaid kargas ringi rahva seas, —
ja enne veel kui rahvas koos,
ta oli juba varjul soos;

ja mõni, kes ei näinud veel,
ei uskund õhtu minnes teel,
vaid ütles: „Pole olemas!
Hunt Poolamaalt on tulemas!"

Kui enne oli olnud viis,
nii seitsmel päeval tuli siis
hunt tuhatnelja tuisates,
ja surma leidis võrkudes.

Kui hunt ju oli surmatud,
siis tuli rahvast tormatud
ja tegid ta'ga imet siis,
nii kui see ikka ilma viis.

Küll oli rahvas rõõmustud,
et oli hunt ju tapetud, —
vaid teine hulkus metsas veel,
sest kurvaks läks ka rahva meel.

Küll seda pärast otsiti
ja palju päevi raisati;
ta hoidis targu surma eest, —
ei tulnud välja metsa seest.

Et südamed küll kõdisid,
siis rahvas siiski tüdisid, —
ja püssid pauksid: piu ja pau! —
siis olli otsas hundi au![1]

(B. Gildemanni antoloogiast „Lillekesed" II, 1866.)

---

[1] au — ajamine.

Tuli ja vesi.

Tuli on küll tarviline —
seda teab noor ja vana;
aga on ka h i r m u l i n e,
ütleb targalt vanasõna.
Kui sa teda mitte hoia,
võtab tema sinu maja.
Tule peal sa keedad rooga,
küpsetad ka ahjus leiba;
tuli tarvis sepikojas,
ja ka ahjus, külmas majas.
Tuli tarvis, see on tõsi,
tarvilisem veel on vesi.
Tule masinate rammu
auruvankris, aurulaevas,
— pole teada väga ammu,
tuli, vesi võidu andmas
jõudu vankri vuramisel',
laeva kere lendamisel'.
Tuli, vesi kaubad viivad
ühest ilma otsast teise.
— Hobustel on vähem vaevad:
mõni koorm ei puutu neisse;
laev ja vanker on ju virgem,
veovaev ka hoopis kergem.
Tuli, vesi liikma saatvad
masinad ja suured rattad,
kangru teljed, sepa lõõtsad,
värtnad, poolid, pommid, pumbad, —
kui neil söed või puud on abiks
nende tegemise tarviks.
Et küll võimul tööle sundes
kokku, oma rammu nemad
peavad näitma võidu tehes;
aga ei nad pole sõbrad,
vaid kus iial kokku saavad,
teineteist seal lõpetavad.

(B. Gildemanni antoloogiast „Lillekesed" II, 1866.)

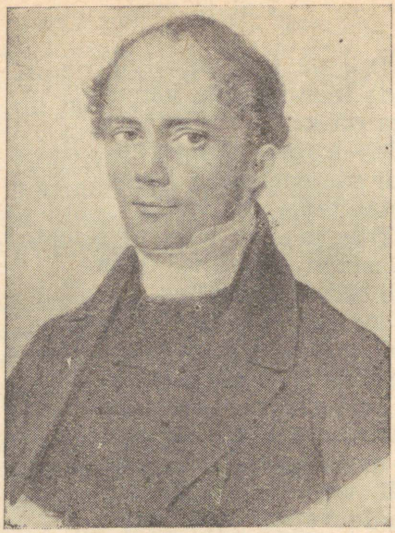

FRIEDRICH ROBERT FAEHLMANN.

(1798—1850.)

Fr. R. Faehlmann on esimene eesti haritlane ja kirjanik, kes astus välja oma teoorjuses vaevleva sugurahva õiguste kaitseks. Ta kuulus nende väheste hulka, kes tõusid talurahva hulgast akadeemilise hariduse tippudele, jäädes seejuures truuks oma rahvale.

Friedrich Robert Faehlmann sündis 31. dets. 1798. a. Järvamaal Ao mõisas opmani pojana ja kasvas üles küll mõisa õhkkonnas, kuid tutvus ka talurahva eluga. Alghariduse sai Faehlmann Rakvere alg- ja kreiskoolis, kus vene keele õpetajana töötas sel ajal hilisem kirjanik Johann Sommer. 1814. a. astus Faehlmann Tartu gümnaasiumi ja pärast selle lõpetamist 1817. a. siirdus Tartu ülikooli arsti-teaduskonda. Nii gümnaasiumi-õpingute ajal kui ka esimesil ülikooli-aastail tuli Faehlmannil võidelda suurte majanduslike raskustega. Kuid vankumatu tahte, distsiplineeritud,

sportlik-karskete eluviiside ja alatise optimistlik-humoristliku meelelaadi abil võitis ta kõik raskused, teenides õpingute kõrval ülalpidamist peamiselt koduõpetajana. Nõnda omandas ta usina ning süstemaatilise tööga oma aja kohta põhjalikud nii üldhariduslikud kui ka hiljem erialalised teadmised. Ta tutvus lähemalt antiikkirjandusega, samuti saksa klassikaga, kuulas arstiteaduslike loengute kõrval kirjanduse, filosoofia ja filoloogia loenguid. Maailmavaatelt arenes ta avaramõtteliseks ja järjekindlaks ratsionalistiks, kes oma teaduslikes seisukohtades tugines mitte metafüüsikale, vaid kogemustele ja katsetele. Nii sattus ta juba ülikoolipäevil vastuollu kiriku dogmatismiga. Täiesti teadlikult keeldus ta astumast ka balti-sakslaste üliõpilaskorporatsiooni, missugust sammu tuleb hinnata julge ja enesekindla teona, sest korporatsiooni kuulumine oli endastmõistetav. Kuna ta ülikooli lõpuaastail praktiseeris juba nimeka arstina, siis lõpetas ta ülikooli alles 1827. a. edukalt kaitstud arstiteaduse doktori kraadiga. Varsti sai Faehlmann Tartu hinnatavaimaks ning otsituimaks arstiks, kes täitis oma ametikohustusi suure andumuse ja enesesalgavusega, töötades aega ja tervist säästmata, olles näiteks rasketel epideemia juhtudel nädalate kaupa päevad kui ööd võitlemas rahva tervise eest. Suure populaarsuse omandas ta vaesema rahva hulgas, sest ta kohtles neid väärikalt ning arstis sageli ilma tasuta.

Tartu ülikoolis valitses Nikolai I reaktsiooniaja tagurlik ja pietistlik vaim, mida soosis eriti balti mõisnike konservatiivsus. Nii ei saanud Faehlmann arstiteaduskonna tagurlike juhtide vastuseisu tõttu tema võimeile vastavat ülikooli professori kohta.

Faehlmanni elu kõige produktiivsemaks ajajärguks kujunesid 1840-ndad aastad. Eesti rahva elus olid need aastad raskeks, kuid üha intensiivistuva võitluse ajaks saksa mõisnikega. Faehlmanni tegevus langeb nii siis ajajärku, mil eesti rahvus oli alles kujunemisel. Ta on esimene eesti haritlane, kes teadlikult ja kartmatult astus välja oma rahva kaitseks ja asus tõstma rahva eneseteadvust ja usku paremasse tulevikku.

Faehlmann mõistis talupoegade hädade ja viletsuse põhjuseid, mõistis, et talupoegi sunnib välja rändama ning usku

muutma üks ja sama ajend — maanälg. Väga selgelt ilmnevad Faehlmanni vaated neis küsimustes tema enda poolt kirjapandud vaidluses („Minu vaidlus Nolckeni ja Liphartiga") 1842. aastal Liivimaa rüütelkonna reaktsioonilise tiiva juhi, Luunja paruni G. Nolckeniga, kes võitles feodaalkorra säilitamise eest Baltimail. Faehlmann kaitseb siin julgelt ning kartmatult talupoegade õigusi, paljastab mõisnike kiskjalikku kurnamispoliitikat ja tõstab üles talupoegade majandusliku olukorra parandamise nõude kui peamise ja ainuõige vahendi ülestõusude, usuvahetuse ja väljarändamise likvideerimiseks.

Faehlmanni eesmärgiks pole iialgi olnud ülistada „jumalast seatud ülemaid" või rikkaid (nagu tegi seda veel isegi Masing) või jutlustada sõnakuulekust ning rahulolemist kehtivate ja ääretult ülekohtuste agraarsuhetega balti mõisnike ja eesti talupoegade vahel, vaid just vastupidi, tema eesmärgiks on olnud hukka mõista saksa röövvallutajate ja orjastajate vägivalda. Selles seisneb tohutu ja väga põhiline erinevus balti-saksa autorite ja Faehlmanni vahel. Faehlmannile pole saksa penirüütlid metsikutele paganatele ristiusu-õnnistuse toojad, nagu seda kujutasid seni balti-saksa kirjamehed, vaid ta neab seda hetke, mil saksa jalg esmakordselt Eesti pinnale astus, hävitades rahva vabaduse, tema kultuuri ja tahtes eestlast teha veoloomaks, mis aga polevat hoolimata 700-aastasest survest õnnestunud. Eestlane teadvat, et „sakslane on ta õnne ja vabaduse röövinud, ning on isade viha oma rõhujate vastu pärandanud poegadele". Faehlmannil on küllalt julgust ja ettenägelikkust ka käesajal oma kaasmaalasi hoiatada balti-sakslaste näiliku sõpruse eest, üteldes: „Mis sakslane teile pakub, seda ärge pidage mitte heateoks, ja mis ta ütleb, ei ole mitte . . . tõde ja tarkus. Saksa tarkusel ei ole kord meie keskel edu, ja kui ta meile ühe käega annab, siis on teine käsi juba valmis võtma."

Selle sügavalt õige kriitika raamidesse mahub kogu balti-sakslaste silmakirjatsev tegevus Faehlmanni kaasajal, et igasuguste seadustega ja talurahva näiliku vabastamisega ning vastavasisulise kirjanduse soetamisega meelitada rahvast kuulekasse rahulolemisse kehtiva korraga. Kuid rahva parim ja suurim osa ei lasknud end petta ei mõisnike, ei

pappide ega nendetaoliste jutlustajate ning kirjameeste salakavalasse pimedusse — just selle rahva enamiku seisukohad ongi siin Faehlmann haruldase selgusega kirja pannud.

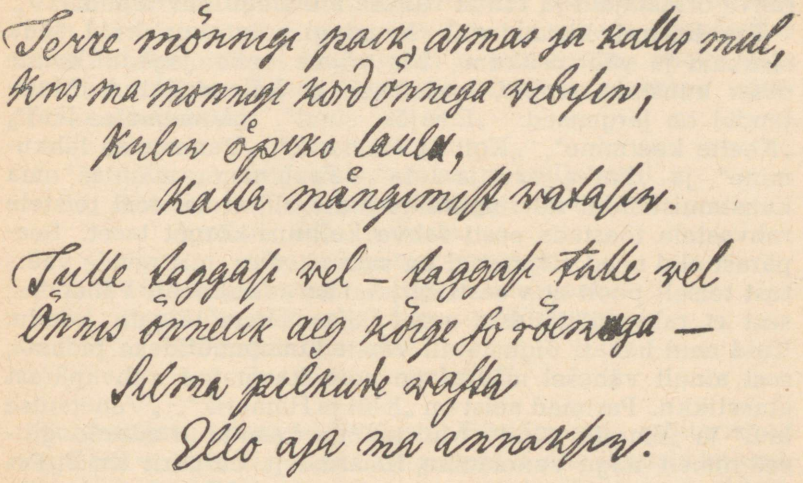

Fr. R. Faehlmanni käekirja näide.

Kiindumus eesti rahva ja tema vaimse kultuuri vastu ajendas ka Faehlmanni ühiskondliku tegevuse. Tema algatusel asutati 1838. a. Õpetatud Eesti Selts, mille sekretärina ning aastast 1843 kuni surmani esimehena ta toimis. Seltsi ülesandeks oli koguda ja trükkida eesti vanavara, arendada tema keelt ning soetada rahvakeelseid raamatuid. Seltsi üheks kõige tähtsamaks tööks oli eesti rahva eepose „Kalevipoeg" väljaandmine. See vastutusrikas ülesanne langes esialgu ka Faehlmannile. Ta kogus ise ja laskis teisi koguda selleks materjali ning koostas esialgse visandi eeposest. 1839. aastal pidas ta Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul oma kuulsa ettekande „Muistend Kalevipojast". Faehlmanni materjalid ja eepose eeltööd said aluseks Kreutzwaldi hilisemale tegevusele.

Kõrgelt tuleb hinnata Faehlmanni harrastusi eesti keele alal, nimelt uue kirjaviisi otsimisel ja ühise kirjakeele loo-

misel, mis oli oluliseks teguriks eestlaste liitumisel rahvuseks. Faehlmann tegutses Tartu ülikoolis eesti keele lektorina (1842—1850). Avaloengul kaitses ta jällegi julgelt eesti keele õigusi ning ründas saksa sissetungijaid kui eesti rahva orjastajaid ja rahva vaimse loomingu hävitajaid.

Faehlmanni kirjanduslik looming pole suur, kuid seda sisukam ja väärtuslikum. Me võime selle jagada kolme ossa: kunstmuistendid, luuletused ja kalendrijutud. Muistendid on järgmised: „Emajõe sünd", „Vanemuise laul", „Keelte keetmine", „Koit ja Hämarik", „Vanemuise lahkumine" ja „Endla järv ja Juta". Faehlmann avaldas oma kunstmuistendid rahvamüütide nime all, et sel teel teistele rahvastele tõestada eesti rahva kultuuri kõrget taset. Seepärast olid need kirjutatud ka saksa keeles, mis nende väärtust teiselt poolt aga eesti kirjanduse seisukohalt vähendas, sest et rahvani jõudsid need alles teiste tõlgete kaudu. Kuid neid hakati õigustatult varsti kunstmüütideks pidama, sest ainult vähesel määral on neis kasutatud rahvapärast ainestikku. Parimad neist on „Koit ja Hämarik", „Vanemuise laul" ja „Emajõe sünd". Muistendeis kasutatud mütoloogilised nimed, nagu Vanemuine, Ilmarine jt. on pärit Kr. J. Petersoni poolt tehtud „Soome mütoloogia" tõlkest ning nende kasutamiselevõtmisega pani Faehlmann aluse nn. pseudomütoloogiale, mis leidis innukat järeletegemist kodanlik-rahvusliku liikumise aja kirjanduses.

Faehlmann on kirjutanud ainult kaks pikemat luuletust ja rea lühemaid mõttesalme, epigramme. Luuletus „Piibu jutt" (1846) on filosoofilise sisuga, milles luuletaja võrdleb inimese õnne tuulest hajutatava suitsuga —

„aga natuke tuult — otsas on suits nii kui õnn".
Samasugune on lugu ka sõpradega —
„Nad on piibu suits. Kui on mu piibuke täis,
küll tast suits siis tõuseb ja keerleb ja mängib mu
ümber;
kui on tubakal ots, otsas on sõbrad kui suits."

Selline pessimistlik suhtumine õnnesse ja sõpradesse on täiesti realistlik ning mõistetav nendes rasketes ühiskond-

likes oludes, milles kannatas ja võitles eesti rahvas 1840-ndail aastail. Siia liitub ka laulu lõpus esinev luuletaja hell mälestus oma armastatud, kuid varakult hauda varisenud neiust, kellest mälestust ei kustuta aeg. Teine luuletus „Vanamehe laul enne surma" (trükitud peale autori surma, 1852) on kirjutatud sügava isikliku elamusega ning selles kajastub eluvõitluses kogenenud ja muret ning vaeva kannatanud inimese õnnehetkede ja lohutuse otsimine noorpõlve-mälestustest:

„Tere, mõnigi paik, armas ja kallis mull',
kus ma mõnigi kord õnnega viibisin,
kuulsin ööbiku laulu,
kala mängimist vaatasin!
Tule tagasi veel — tagasi tule veel,
õnnis õnnelik aeg kõige su rõõmuga!
Silmapilkude eest
eluaja ma annaksin!"

Tunnustust väärivad samuti Faehlmanni mõtterikkad ning heas vormis kirjutatud epigrammid, mis ilmusid kalendrilisas pealkirja all „Järvamaa vanamehe õpetused" (1840). Kõik Faehlmanni luuletused on kirjutatud raskeis antiikseis värsivormides (distihhonis jt.), milledes Faehlmann on näidanud, et eesti keel kõlbas suurepäraselt kõrgekvaliteediliseks ja stiilseks luulekeeleks. Oma sisulise selguse, vormi ja stiili puhtuse poolest kuuluvad need XIX saj. eesti lüürika põhivara hulka.

Faehlmanni originaalsed kalendrijutud käsitlevad rahvaelu aktuaalseid probleeme. Neist parim, ühtlasi ideoloogiliselt Faehlmanni kõige selgem ja parem proosatöö „Tühi jutt, tühi lori" (1842) on pöördelise tähtsusega eesti varasemas ilukirjanduses. Kui kogu eelnev eesti ilmalik ja poolilmalik kirjandus korduvalt ja sihiteadlikult manas talupoegi, kes oma laiskuse, rumaluse ja pillavate eluviisidega põhjustavat nälga ja viletsust, siis näitas Faehlmann talupoja nälja tõelist põhjust. Ta tegi seda eespool mainitud kalendrijutus küll üsna tagasihoidlikult, kuid rohkemat poleks niikuinii läbi lastud, kuna sellegi pärast oli Faehlmannil pahandusi tsensoriga. Selles jutus näitab ta, et talu-

poegade viljaikaldus pole põhjustatud klimaatilistest tingimustest, vaid sellest, et talupoeg peab parima põlluharimis- ja külviaja töötama mõisas, kuna ta enda põllud jäävad harimata ja külv liig hiljaks; liigne vihm põhjustas ikalduse talupoja põldudel, kuna samal ajal mõisapõldudel saadi rahuldav saak.

Rahvaliku sisu ja esitusviisi poolest väärib samuti hindamist jutt „Kalendritegija kimbus" (1846), vähemtähtis on karskussisuline jutt „Vilets" (1850) ja tõlkeline naljand „Kriibus-Kraabus" (1846).

Fr. R. Faehlmanni hindame kõigepealt kui eesti rahvast teenindava ilukirjanduse rajajat. Tema on esimene, kelle kirjanduslik looming („Muistend Kalevipojast", „Tühi jutt, tühi lori", kunstmuistendid) on kasvanud välja eesti talupoegade raskest, aga tugevnevast võitlusest oma põliste vaenlaste, saksa mõisnike majanduslik-poliitilise ja kultuurilise orjastamispoliitika vastu. Teiseks hindame Faehlmanni kui varast eesti rahvusliku kultuuri pioneeri, kui eesti rahva huvide eest julget võitlejat, kolmandaks kui esimest tunnustatud eestlasest arsti ning arstiteadlast ja neljandaks kui eesti keele õiguste eest võitlejat ning uuendatud kirjakeele arendajat. Kõigil neil aladel on ta olnud teerajaja. Faehlmannist peale võime hakata lugema eesti kodanlik-rahvusliku liikumise varast algust ning rahvusliku kultuuri sündi, mida arendati edasi järgneval perioodil Kreutzwaldi, Koidula jt. poolt.

Piibu jutt.

Jaan.

Tere, mu vennike Mihkel! Kuidas su käbarad käivad?
Kas on rukis ju küps? Mis siis su naisuke teeb?
Kas on ilm su meelest? Eks hommikutuul oleks parem?
Merest kisub ta vett, hommikust kuiva veel saaks.
Aga, vennike Mihkel, alati nosukest imed,
kõhtu ei täida suits, kukru ta tühjendab küll.

Mihkel.

Ära sa, vennike, naera, lase mu piibuke rahul'!
Kõigile oma au, piibuke! sinule ka.

Kõik maailm on mu ümber, kui piibuke aurab,
inimeste õnn viirab ja mängib mu ees,
alasti näitab maailma ilu piibuke mulle,
kutsub tagasi veel kadunud rõõmu ja head;
näitab lootust ka mulle tõusta kõrgele sinna —
sinna, kus looja ees patune halastust saab.

Jaan.

Palju, vennike Mihkel, oled sa tõotand ja pakkund,
vastaku piibuke nüüd, mis sa mull' lubasid kõik.
Mis siis inimeste õnnest piibuke ütleb?

Mihkel.

Ta on piibu suits. Näe, kui ta rõngasse a'ab,
nüüd ta keerleb ja õitseb, lahkub ja koguneb jälle —
aga natuke tuult — otsas on suits nii kui õnn.

Jaan.

Mis sa, mu vennike, küll maailma sõpradest mõtled?

Mihkel.

Nad on piibu suits. Kui on mu piibuke täis,
küll tast suits siis tõuseb ja keerleb ja mängib mu ümber;
kui on tubakal ots, otsas on sõbrad kui suits.
Õigete sõprade kuju oled sa, piibuke, ise —
õitsegu minul õnn, kurvastus vaevaku mind,
ei mu'st piibuke lahku, õnne ta õpetab kandma,
kurvastuses ta kinnitust annab ja nõu.
Nõnda mu tuvike oli, keda ma hoidsin ja kaitsin,
päeval mu mõte ta, unes ta paistis mu ees.
Põlvekene, küll sul rõõmu oli ja vaeva,
leidnud olin ma kõik, aga mul puudus ka kõik.
Otsisin tasakesi, peidetud põõsaste varjus,
kus mu tuvike käis, üksi ja mõtete sees.
Kuni mu nime ma kuulsin ta lillede-huuledelt kostma,
kohe siis lennates langesin kaela ma tall' —

ja nüüd oli mu käes, mis leidsin ja otsisin ammu,
lilled õitsesid mul, taevas elasin nüüd.
Küll on mõnigi talv ju puhunud üle ta haua,
ikka mu tuvike veel armas ja kallis mull' on.
Ikka mu süda veel naerab, kui tuletab piibuke meelde
mõnda kadunud head — kadunud, igavest head!

Jaan.

Selle riistapuu nõuan, ehk müüksin viimase iva;
andeks! piibuke, mis teadmata laitsin ma sind.

* **Järvamaa vanamehe õpetused.**

Hea ja paha.

Miks on paha nii palju ja head nii vähe siin ilmas?
Silmad lahti sa tee, küll sa ju tunned siis, miks.
Paha on tilluke ikka, kui ilmale sünnib. Ta ruttu
kasvab, sest hooletus tal hoidjaks ja toitjaks ju on.

Kerge ja raske.

Küsisin: Mis on raske ja mis on kerge küll teha?
Kostis: Kerge küll on laita ja sundida teist.
Laps ju sundida mõistab ja lapsuke laita ju oskab,
seda küll iga päev näeme ja imestame.
Aga mis ise sa laitsid, katsu parandada ise, —
raske on see töö; tahad sa katsuda, tee.

Üks kui mõnigi teine.

Ükskord oli üks mees. Ta sündis, kosis ja suri.
Enam ma temast ei tea. Aga see oli üks mees! — — —

Talumehed ja kalendritegijad
lubasid, aga —

Kevadel olime mehed, lubades sügisel maksta
vanad võlad ja veel kuhjaga meelegi head.
Ilm ja laiskus ja kõrts — oh kulutas palju ja raiskas;
ju on sügise käes, tühi on kukkur ja kott.

* Tühhi jut, tühhi lorri, tühhi assi, tühhi kõik.

Kes teada tahhab, mis mees ma ollen, sellele ütlen ma kohhe, et ma Wahhekülla koolmeister ollen. Et ma kül oma tarkuse ja teadmise poleſt ülle kõige koli ollen pantud, siiski igga päw teisi leian, kes targemad on kui mina, ja nendeſt püan ma jälle ikka õppida. Juhtus sedda wisi mõne näddala eest, et mõnda õiete uut asja sain õppida, noh, et ma siis koolmeister ollen, tahhan ma sedda ka teistele õppetuseks anda. Liigtargad ehk wahhelt tahhawad meile õppetusi anda, mis meiesuggune ei ussalda mõista; sellepärraſt wõtsin mina süddant ja julguſt nõnda laulu laulda, kudda ta nokka tulli.

Kui ma asja täielikkult tahhan tähhendata, siis pean ka esimeseſt otsaſt pealeakkama. Süggise pole ea nabrirahwa abbi mulle wägga tarwis läks ja wõtsin siis kätte ja panin alli aisade wahhele, mõne wiljaiwwa kotti ja kukruſt noppisin ka rahhakoppikaid tasku, — kalla olli tarwis rannaſt tua. Sedda jo iggaüks omas meles ärra wõib arwata, et kauni koormaga ühhes päwas Muſtwette ei wõind jõuda. Waſkjalla kõrtsi jäin ömajale. Wana kõrtsi Andres on mo wana kaim ja tuttaw ja mees mino mele pärraſt, agga seſt on ta kõlbmata inimene, et ta õppetuſt koggoni wasta ei wõtta. Korda kaks ma igga aasta sedda teed käin ja igga kord ma allikeſt Waſkjalla rehhe alla ollen ajand; agga ikka ütlesin: se olgo wimine kord. Mis ma Andreſele õppetasin ehk mis ma temale selletasin, sedda kulis ta linkkõrwaga, ja kui mo meel siis õiete eaks akkas minema, siis ta weider pole pilkamisega ütles: tühhi jut, — teine kord jälle: tühhi lorri, ja tühhi assi, ja tühhi kõik...

Kõrtsis olli weel üks teine te-käija, muido õiete meie ma mees; agga luſt olli meeſt wadata ja kuulda, igga sam olli tal omas kohhas ja igga sõna omas paigas. Ta olli kaugeleſt ümber reisinud ja olli paljo näind ja kuulnd, ja olli mõnda ka tähhele pand ja õppetuſt wasta wõtnud inimeste käeſt ja juhtuseſt. Alli ollin ärra tallitand ja läksin tuppa taggasi juttu sahkama. Jo Andres ja wõeras mees ollid juttu allustand.

Andres ütles: „Jubba nälg kohhendab kaelkotti ja korib keppi. Kuſt poolt küllamees tulled, kas iggal pool rukkis ni waene on, kui meil?“ Wõeras ütles: „Jumal parrako, iggal pool seſamane willetsus. Mõisa wäljade peal iggal pool kaunis willi, agga kui tuul tallopoja põldude möda puhhub, üks kõrs teiſt kinni ei ſa.“

Mina ſiis küsſiſin: „kudda ſe ime=asſi tulleb, et iggas kohhas tallopoja wäljad ſandid ja mõiſa wäljad kaunid?“ Wõeras ütles: „ei olle ſe werske ſeemne pärraſt, ei olle ſe oleto külwamiſe ſü, ei olle ſe tule ei ka ku teggu, — aina minewa süggiſe ilm ja wihm rikkus tallopoja rukkiwäljad ärra.“ Mulle tulli jo süddame jälles=tus peale — jubba Andres wangutas pead ja ütles: tühhi jut!

Wõeras mehhe wiſi ei tunnud ja wõttis ſelle sõna poleks wihhaks, ütteldes: „wai nõnda; mina tahhan oma kõne ärraſelle=tada, ütle ſina ſiis parremat õppetuſt, ja ſame ſiis kuulda, kum=male kolmas mees õiguſt annab.

Mina ollen kaugeleste maal ümberſõitnud ja ollen mõisnikkude ja tallorahwa käeſt kuulnud, et enamiste werske ſeemnega kül=waſid; agga werske ſeemne rukkis on mõiſa wäljade peal kaunis ja tallopoja wäljadel aina waene. Kus wana ſeemnega külwaſid, on ſe ſamane asſi. Sedda ſama wiſi ei olle ka põlloarrimiſe ſü: oletuma põld on ni ſama paljas kui olekandja. Kas ku wõi tule teggu, ſedda wõid ſina pärraſt tähhendata, ehk ſina olled targem ku=kubjas ehk tule=katsja kui mina. — Kui ſa agga minewa ſuwwe ilma tähhele panid, kül ſa ſiis tead, et Jani päwaſt Jakobi pä=wani ja Jakobi päwaſt 3. Augusti ku päwani wihma ja jälle wihma ſaddas, igga päw ja igga ö ikka enam, et põllud aina porrilombid ollid. 3. Augusti ku päwal tulli kuiwa ja kuiw tae=was jäi meile 28. Augusti ſadik, ſe olli agga piſut ülle kolme näddala; ſiis akkas jälle wihma puistama ja päw olli päwaſt märjem. Kuiwal ajal mõiſa wäljad ſaiwad walmis ja olli ka weel ſeemnel aega iddaneta ja tõusta. Tallopoegade külwi ajad olliwad iljamad. Egga enne Rukki=Marja=päwa iwwa põldu ei wiſſata. Üks otas weel nore ku peale, teine tõi leppa lehtedeſt tarkuſt, kolmas kaſſe okſadeſt, neljas otas koer piddi akkama rohtu ſõma, — kuiw aeg tõttas möda, ja iwwa, mis liig märja mulla ſiſſe ſai, mäddanes ärra, enne kui iddanema akkas. Agga kes perremees ka aekſaste pärraſt mõiſa külwi oma põldu kohhen=das, ikka ommeti wihma nuhtluſe alla ſai, ſeſt kuiw aeg olli lühhike. Se on ſe asja ſelletus. Kas ſul nüd parrem ſelletus? Aga ſino ajo=ladik ni tühhi näiks ollewat, kui tühhi ma.

Andres mõtles kül tük aega järrele, küiſitas karwu ja nuus=kas nina — pärraſt agga ütles: noh wõib ſiis ka olla. — — —

Mina wõtſin jälle sõna kätte ja ütleſin: praego nimetaſid linna liggidal laneſid, — ütle, miks enamiste ikka linna liggidal marahwas kõige waeſem ja ka rumalam weel on?

Wõeras ütles: Selle wasta wõin ma õige lühhikeseſt kosta: meie ma rahwas ei oska arwata ehk rehnentada.

Kõrtſimees ſõbber jälle wangutas pead ja ütles: „tühhi lorri. Kas inimene ſiis teiſe asja tarwis ei olle lodud, kui agga ikka õppima ja jälle õppima; mis meie ſelle ſure tarkuſega wimaks teme?“

Mino koolmeiſtri-uhkus ſelle peale koggoni ärra-pahhandas ja jubba akkaſin pikkaste ja laiaste tarkuſt kiitma; agga wõeras wõttis ſõna mo ſuuſt ja ütles: „No paljo, kui maid ja inimeſi ollen näind, ikka ſedda enam õnne ja usku ja tö-armastuſt inimeste ulgas, midda enam nad olliwad nores põlwes õppinud. — Agga wõttame jälle wana kõne kinni. Linna liggi wõib tallopojale paljogi kasſu tehha, ka paljogi kahju; ſellepärraſt piddago arru. Linna liggida inimeſed käiwad obbostega ſõitmas ja tahhawad kahhes kolmes päwas ni paljo rahha ſada, kui põllo-tö jures täies näddalas. Õige kül. Agga ſelle tenitud rahhaga ostetakſe weel üks obbone. Nüd otſitakſe allati ſõitja ammetid, nüd lähhewad ärra täied päwad otſides, nüd ollakſe kõrtſides, wõetakſe esſite aja-witeks napſokene ülle jänno, teine kord jo imo pärraſt ja jodik on jo walmis; põllo arrimine jääb Jumala oleks. Sedda wiſi on mõnigi aus mees ukka läind kõige oma maja ja perekonnaga. — Õuna- ja marja-aeda üks ja teine ehhitaks, agga kes ſelle jure nõu wõib anda? Tallopoeg ütleb: täna ollen ma ſiin, omme on mo paigake mõisnikko mele järrele ja ta ehhitab ſinna ue karjamõiſa.

Agga wõtkem kinni teiſt nõud piddada. Wakka-ma peale külwad ſa üks wak rukkid ſa ſaad kuus ehk ſa ſeitſe wakka ülle ſeemne. Sino töpalk on ſiis 30—35 rubla paberirahha. Agga pane kartohwlid põldu 20 wakka ühhe wakka-ma ſisſe, ſa ſaad süggiſe 80 wakka ülle ſeemne. Sago ſa ka üks rubla wakka eeſt linnas, ſul ommeti on 80 rubla waewa eeſt. Agga mis ſa mõtled, ühhe wakka-ma peale (kus ma ſedda möda on) kapstaid istutada? Ühhe wakkama peale istutad ſa kümme tuhhat taimeid; olgo ka esſite kitkumiſega ja kaſtmiſega ja liblika ja uſſi otſimiſega nattuke tööd, ſe agga kerge tö on, laste ja wana naiste tö. Tulleb süggiſe ja müid ſa kapstapea ſadda, läbbi ſeggamine, kahhe rubla eeſt ärra, on ſo wakkama 200 rubla kasſu teind. Teiſe wakkama peal kaswata kalikaid, porganid, peterſilla — kül süggiſe linnas ärra-müid. — Arwa järrele — kui üks nõu ei mõju, katſu teiſt“. —

Wõttis weel wimiſt oma õppetuſe kokko ja ütles: „laske lapſed

koli minna ja Jumala ſõna kõrwas weel ka muud tarkuſt õppida, — lähheb pärraſt ellus tarwis, liati rehnendamine“...

Mino mele järrele ſe kõne wägga olli; kes koolmeister oma ammetid mitte ei ea melega kule kidetawat! ſõbber kõrtſimees nikkutas pead õiete maddalaſt ja ütles: noh, kui ſedda wiſi on, jägo ſiis teile õigus. — — —

Selle juttustamiſe jättan ſiin polele. Meie weel mõndagi teiſt asja ſe kord ſahkaſime, mis ehk tullewal aastal wõin awwada. Ehk kulen ka oma kaimo Lohkwa Dawedi ehk Nawwa Jürri käeſt, kudda ſe jut nende meleſt olli, ehk wõin ſiis ka oma jutto wärki parrandata.

(Tarto- ja Wõrroma Kalender ehk Täht-ramat 1842.)

Kalendritegija kimbus.

Kui sa, armas lugeja, mind veel ei tunne — minu amet on juba mitu aastat kalendrit teha. On ka selle töö juures palju kohendamist ja peavaevamist, enam kui sa mõtled ja tead. Arva aga kõik asjad kokku: et kuu ei kummuli juhtu ega päev pahupidi või tähed teisipidi; et jaanipäeval lund ei saja ega otri kolmekuningapäeva ümber ei külvata. Vaata, juba seegi hea tükk tööd. Aga see kõige kiuslikum asi on see kalendri teine jagu, kus jutud ja õpetused sees on. Ega seal ole kriipski lugejate meelest hea — igaühel oma laidu-kius.

Istusin mineval teisipäeval töö kallal, et pea otsas auras, — uks läks lahti ja võõras mees astus tuppa, näost kaunis vihane, ja küsis, kas kalendritegija kodus. Mina mehe haput nägu kartsin, salgasin ennast ja vastasin: „Nüüd küll kodus ei ole, aga kell kolm pärast lõunat küll saaks kodus olema.“ Mees küsis, kas ehk kalendritegijate tuttav olen, ja mina ütlesin jah. Võttis siis prassides ja usutades nõnda rääkida: „Tartu linnas teevad kalendri ja enam viru keelt kui võru keelt sees. Kas siis selget võru keelt ei oska sisse panna? Sedaviisi kalender on keelemurde solk. Kui see Tartu kalender on, olgu siis ka tartu keel. Panevad pihutäie viru lori kokku, ja kalender valmis.“

Mina panin vastu: „Ohoo, virulane oskab tartu keelt veel selgemini laita ja sõimata. Pealegi võru keele rääkijaid on pisut; pool Tartumaa rahvast räägib viru keelt, ja meie kalender ulatab veel üle Kuressaare, Pärnu ja Viljandimaa." Selle vastusega ei tahtnud mees leppida, lubas kell kolm tagasi tulla ja kalendritegijale lõhna anda.

Hapu näoga mees läks uksest välja. — — — Aga, armas lugeja, seda sa isegi tead, kui juhtumine inimest hakkab kiusama, et ta ühe näpistamisega rahul ei ole. Vana naine lompri jalaga astus tuppa ja hakkas nõnda ladinal ja volinal juttu viskama, et sõnadel vahet ei olnud. „Siin need kalendritegijad on, üleaia Noora juhatas siia. Kas sa näed, nemad ka kalendritegijad — kus siis selle aasta ilm jäi? Minu üks poeg Tallinnas raevorstiks[1], teine Tralliveres kupjaks, ja Tallinna poeg iga aasta ikka Tartust tellis kalendri aina ilma pärast, et Tartu ilm kõige mõnusam, ja kupja amet koguni ilmaga on ühte köidetud; aga sina oled ju ilma koguni ära solkinud, nagu kalendri palgelehe pahemal küljel on lugeda, ja sedaviisi oled sa juba aastat kolm, neli meid petnud, ja nüüd vast leiame tembu üles! Ja vanu tarkusi enam koguni kalendrisse ei panda, ei enam kupulaskmist ega vereviskamist, ei laste võõrutamist ega kapsakasvatamist. Sellepärast on ka meie põlve noor rahvas nii rumal. Nüüd ei ole enam teadagi, millal vägi Pramburi läks, nüüd on kõik see armas raamatukene tühja lori täis."

Ja sedaviisi veel mõnedki teised sõnad ladinal suust välja jooksid ega oleks otsa veel nii pea tulnud — aga võttis moorikene tubakasarve taskust, riputas pisut pöidla taha, ja kui ninna tubakat tõmbas, sain mina mahti oma juttu vahele valada ja ütlesin: „Kulla noorik, ega mina kalendritegija ole, et mulle süüd annad, tule kell kolm siia, siis ta on kodus. Aga mina tean ka asjast midagi ja tahaksin sulle seda vastata. Vaata esiti ilmast. Kalendritegija paneb nüüd juba kõige tulevase aasta ilma kalendrisse, eks ta siis veel selgemini pea teadma, mis ilm homme ja tunahomme ja tuleval nädalal on. Ütle ometi kupjast pojale, et ta külvi- või niiduajal tuleks ilma kuulama — miks ta siis seda juba ammugi pole teinud? Ja mis sa laste

[1] raevorst — linnavaht.

võõrutamisest ja verelaskmisest tahad teada — meie aeg on nõnda imeliseks saanud, et igal päeval võib last võõrutada, kui laps aga aasta vana on, ja sellepärast veretähte meie kalendris ei ole, et meie aeg tühja verelaskmist ei kannata. Kui vägi Pramburi läks —"

Seda kõnet ta mind ei lasknud otsa öelda, võttis veel ninatäie tubakat ja ütles: „Minu õemehe vanaisa oli ise väe hulgas, kes Pramburi läks. Noh, kas sa ninatarka näed? Ega ma ole tulnud õpetust kuulma, mina tulin õpetust andma. Küll tulen kell kolm tagasi, küll ma kalendritegijatele prundi virutan." Läks uksest välja ja usutas veel minnes mõndagi.

Polnud palju aega rahu, juba jälle läks uks lahti, ja kaks meest korraga astus sisse. Esimene silitas pead ja köhatas kolm korda, kummardas ja hakkas pikkamisi tõmbama: „Kalendri pärast tulin mina sõnakest ütlema. Jumalasõna kõigis paigus kallis — miks need raamatu lehed kalendris siis ilmaliku loriga täis tehakse — kas ei võiks jumalasõna igal lehel olla? Kas jumalasõna siis iialgi üleliia võib lugeda? Kalendri võtab igamees tihtigi kätte, ja oleks ilus asi, kui jumalasõna enam sees oleks. Mis meil õpetusi tarvis — see on kõik ilmalik asi, ja suur teadmine inimest õndsaks ei tee."

Sedaviisi ütles see esimene; aga mul vastamist tarvis ei olnud, sest teine kohe pani vastu: „Mis sa rüügid? Mina tulin kalendrit laitma, et väga palju jumalasõna sees ja väga pisut õpetust. Kes kalendrist usukinnitust või hingeparandust otsib? Seda otsigem lauluraamatust või piiblist — olgu see kalendriraamatukene see ainuski, kust teist asja õpime; on ka õpetus ja teine tarkus inimeste tarbeks."

Õnneks mulle oli, et mõlemad vägikoogumehed ühte juhtusid — teineteisele isegi vastust andsid. Aga mehed hakkasid peagi vihasel viisil vaidlema, et juba tänavale rahvast kogunes. Siis ütlesin: „Kulla mehed, mina kalendritegija ise ei ole, tema on kell kolm kodus, tulge siis, küll siis asja põhja kätte saate. Aga mina tahaksin teile uudist rääkida. Te küll ehk tunnete Kuusiku Toomast, aga vist ei ole veel kuulnud, mis lugu talle mineval pühapäeval sündis. Läks mees viieteistkümne-aastase pojaga kirikusse ja ostis teiste kirikuskäijate käest sälukese. Istusid mõlemad sälu

selga ja hakkasid kodu poole minema. Rahvas, kes sedasama teed läks, nurises: „Pöörased inimesed, — mõlemad roninud väeti sälukese selga, mis nad lojust vaevavad?" Mees kuulis ja tuli kohe pojaga sälu seljast maha ja läksid mõlemad sälu kõrval edasi. Teised teekäijad tulid ja ütlesid: „Vaadake imet, kas pole praegu rumalad — sälg tuleb tühjalt ja inimesed käivad jala kõrval!" Mees pani poisi hobuse selga ja vedas hobust suu kõrvalt. Uus tropp inimesi tuli ja hurjutas poissi: „Mis sa, tattnina, ratsa sõidad ja lased isa jala minna?" Mees võttis poja hobuse seljast ja istus ise otsa. Tulid jälle teised teekäijad ja hurjutasid isa: „Mis sa rammetut poisikest lased maas joosta ja ise sõidad hobuse seljas?" Tuli mees jälle maha ja võttis teise nõu, sidus sälukese jalad köiega kinni, pistis ridva köiest läbi ja hakkas pojaga sälgu kandma. Nüüd oli koguni lugu lakas. Vastutulijad irvitasid ja tagaminejad hõiskasid. — Vaadake, mehed, see on ka teie mõlema riid kalendritegija vastu. Kellel õigus?" Mehed kuulasid juttu, aga lubasid kella kolme ajal ka tulla.

Juba hakkasin lootma, et nüüd pidi rahu olema, aga kojas kuuldus kompsimist, uks prantsatas lahti ja paks mees komistas tuppa. Silmad olid kirjud ja palged sinipunased. Raske keelega, väsinud, hakkas peale: „Kus kalendritegija — ehk ise oledki? Miks sa meie kalendris viina laidad? Eks viin ole jumalaviljast kõige peenem asi ja õige elurohi? Kes ilmas kõik inimesed ühesuguseks teeks, kui teda ei oleks?" Mina olin koguni kimbus; mis ma joobnud mehega pidin peale hakkama? Annaksin talle õiguse, ei oleks siis loril otsa, hakkaksin temaga vaidlema, ega siis riid oleks kaugel. Ütlesin: „Jaa, vist teeb viin kõik inimesed ühesugusteks, aga ta teeb inimesed ka lojustega ühesugusteks. Lugesin, kuidas hanedel ükskord kibe aeg käes oli. Perenaine tuli koju ja leidis oma hanekesed kõik pikali maas; kaks või kolm liigutasid veel tiibu, aga hakkasid ka juba jalgu sirutama. Mis naisel paremat teha kui kitkus suled hanede seljast ja viskas surnud haned sõnnikule. Pärast lõunat aga näeb, mis imelised elajad õues ümber käisid — ei ole niisuguseid elajaid enne näinudki. Tuli ligemale ja tundis oma haned ära. Olid haned solgipajast joonud, kuhu sisse viina oli visatud, ja olid ka joob-

nud olnud, kui perenaine suled seljast kiskus. Nüüd pidid mõnegi nädala kõige ilma peletuseks alasti ümber käima, enne kui suled jälle kasvasid. Seda lugesin; aga sedasama värki juttu kuulsin ka inimesest. Karula Aadam oli endale ostnud peenikesest sinisest kalevist püksid ja uhkeldas nendega Kraavi laadal ümber. Kaks meest seisis kõrval ja üks ütles teisele: „Kas sa minu käest ei taha Aadama ilusaid pükse osta?" Teine küsis: „Kuidas sa need kätte saad?" Esimene vastas: „See olgu minu mure." Kaup oli valmis. Tegi mees Aadama joobnuks, ja kui see väsinult vankril magas, tõmbas mees ta püksid jalast ja müüs ära. Aadamakene ärkas üles, ja seda teab igaüks, mis vaev püksteta mehele juhtub. Ei olnud pükse leida, ei ka pükste varast. Pidi mehike püksteta koju minema, laadaliste ja koduliste suureks naeruks." Seda juttu kuulis joodik, aga istus maha, ja kuidas nüüd risu toast välja saad? Katsusin kavalust. Läksin akna juurde ja ütlesin: „Ennäe, Karula Aadama püksivaras läheb mööda." Joodik läks toast välja varast taga ajama.

Minu lootus oli, et laitjad kella kolme ajal enam tagasi ei tule, sest igaüks oli juba omavõrra kuulnud. Kui aga kell kolm lõi, nägin, et tropp inimesi otsekohe minu maja poole tuli, tuttav üks ja teine hulgas, teised võõrad; vanamoor longates teiste taga kargu najal; jubagi trepist üles tungisid. Mis nüüd teha? Lippasin ise uksest välja, lasksin kõik sisse minna ja pöörasin ukse lukku. Ukse praokesest vaatasin ja kuulasin, mis tegid ja ütlesid. Üks mõtles teise kalendritegija olevat, ja vanamoor arvas, et kõik kalendritegijad kokku tulnud. Aga ei olnud palju tarku sõnu kuulda, igaüks ajas oma tönni. Üks kisendas kalendri kallist hinnast, teine kirja kriipsudest, kolmas tahtis teda õhemaks ja neljas paksemaks teha, üks soovis teda lauluraamatuks ja teine rahva kuulutajaks. Ja pea oli kära nõnda segamini kuulda kui laada ajal meie Otsa kõrtsis. Mõtlesin siis oma meeles: kui kõigi nõu ja soovimise järgi hakkaksin kalendrit tegema, ta aina sedasama viisi välja kostaks. Vanamoor, aina vaikne nurgas, kuulas ja võttis üks kord teise järel tubakaraksu ninna. Aga kui lorin ja kärin õige suureks oli läinud, siis tegi ta oma hääleväravad lahti, pani ühe käe puusa, paremasse kätte võttis kargu ja

andis suu ja karguga lõhna: „Kas sa ninatarku näe! Kalendrisolkijad olete, aga mitte kalendrikohendajad. Siin on kriipsud, siin on kujud, see ta paksus, see ta laius — aga kus mu Pramburi vägi jäi, kus mu kupulaskmine?" Ja kuna ta sinna ja tänna karguga ulatas, jooksid targad ühest nurgast teise nagu lambakari hundi eest. Nüüd tegin äkitselt ukse lahti, ja üks oli varmam teisest välja putkama, vanamoor taga järele. Vaene joodik komistas ja kukkus ukse ette maha ja oli siin kui ikka joodik uulitsapoiste naeruks ja pilkamiseks.

Nõnda see kalendrilaitjate kogudus otsa läks. Kui aga veel teinekord niisuguseid laitjaid peaks olema, siis nimetage end aegsasti, et saaksin vanamoorile ka sõna saata.

* Muistend Kalevipojast.

Kes oli siis Kalevipoeg? Tema oli, lühidalt öeldes, üks meie seast. Ta tegi tööd ja kannatas ühes meiega ja meie eest, ja mis ta ütles ja tegi, seda peaksime meie meeles pidama.

Vana Kalev oli vägev valitseja üle maa ja mere olnud ja kui tal surm ligi jõudis, ütles ta oma armsale naisele: „Sul on kaks poega. Kolmas poeg, kes veel sündimata on, peab kõige rohkem minu sarnane olema, teos ja olemises. Oma valitsusevalda ei taha ma oma poegade vahel mitte jagada, sest osad on nõrgad ja söövad üksteist ära. Kui kolmas ka täis on kasvanud, siis lasku liisk otsustada." Ta suri. Tema armas naine leinas teda nuttes, kaevas oma kätega haua, pani tema sinna ja kandis kive mälestuseks hauale. Kes Tallinnas käinud, see on seal mäge näinud: see on tema hauaküngas, mis tema naine kokku on kandnud. Kivimürakad kandis ta tihti suurest kaugusest kokku, ja nimelt oma pikkade juustega. Nii tuli ta jälle kord ühe raske kivipakuga.Ta oli veel tükk maad kaugel oma sihist, seal libiseb kivipank maha; ta istub kivi otsa ja valab suuri leinapisaraid. Pisaratest tekkis Ülemiste järv Tallinna juures ja kivi võite teie veel järve kaldal näha. Viib teie tee teid sealt mööda, kinkige paar silmapilku selle koha mälestusele.

Kolmas poeg sündis, kasvas üles ja sai vägevaks meheks. Seal seisis ta kord oma mõlema vennaga Saadjärve ääres Tartu ligi ja ütles nendele: „Heidame liisku valitsuse pärast." Nad valisid nüüd kolm ühesuurust kivi ja seadsid end kõrvuti. Vanem vend võttis oma kivi ja ütles: „Ma pean küll esimeseks viskama, sest et ma kõige vanem olen; aga kui mind võidetakse, siis ärge naerge minu üle, sest ma viskan ilma, et sihti ees oleks. Järeltulija võidab eelkäija, aga see on kerge asi, ta sihib ju eelkäija tööst üle." Ja vägeva hooga viskas ta kivi, ja kes sellele järele vaatas, pidi arvama, et kivi sinna lendab, kus taevas ja maa kokku puutuvad. Aga ta kukkus kiirelt ja langes teisele poole järve kaldale maha ja vesi mattis ta kinni. Teine vend võttis oma kivi, keerutas ja viskas veel vägevamalt, ja kivi kukkus just kaldale, nõnda et vahtu taeva poole üles pritsis. Nüüd tuli kolmas, „Kalevi kallis poeg", kõige noorem aastate poolest, kõige laiem õlgadest, kõige teravam silmist, kõige tugevam jõu poolest. Tema kivi lendas kõige kaugemale. Maa ei ole mitte väikene, nad ei näe mitte hästi teiselt kaldalt, kus kivid maas on. Nad võtsid ette ja läksid järvest keskelt läbi. — — — Kui nad teisele poole kaldale olid jõudnud, nägid nad, et tema kivi kõige kaugemal oli. Tema vennad jätsid temaga jumalaga, et uusi valitsusevaldu otsida, tema oli nüüd „valitseja" meie maal, ja ta võttis oma kätte mõõga ja adra. Adraga kündis ta terve maa üles; vagusid võite teie näha — need on mäed ja orud, mis siin ja seal üle meie maa käivad; kõige selgemalt on nad selle järve ääres näha. Kui te Tartusse sõidate, siis pidage Sootaguse kõrtsi juures kinni ja pange mälestuseks raha või mis teil muidu armsat on, kivi peale tee ääres, nagu minagi olen teinud; teiste kivide pealt korjatakse raha ära.

Võõrad ähvardasid maale tulla, sellepärast otsustas ta maad kindlustada ja kaitsta. Ta läks läbi Peipsi, et teiselt poolt kaldalt laudu ja palke tuua, sest seal kasvasid tugevamad puud. Kui sa Peipsi ääres seisad, märkab sinu silm vaevalt teispoolset kallast; tal oli pikk tee ära käia. Kui sa sel korral kaldal oleksid olnud, Alatskivi ligikonnas, kust me endale kalu ostame, siis oleksid sa rohkem näinud, kui sa seal praegu näed. Kaldal seisis sassis mees, inetu nagu

öö, — — — ta toetas rusikaid vastu puusa ja puhus Peipsi peale ja ajas selle lainetama, nõnda et seal suured lained tõusid. Ja kaugel õhtu pool ilmus rändaja nähtavale, raske koorem õlgadel, ja veel oli ta kaldast küll kümme versta eemal, seal näis ta juba nõnda välja nagu meie aja inimene. Ikka suuremaks sai ta, mida ligemale ta jõudis, koorem sundis teda kummardama ja lained kerkisid kõrgemale, seal hüüdis ta: „Toho toho, Peipsi lomp." Õnnelikult hüppas ta kaldale — see oli kallis Kalevipoeg, kaksteist tosinat laudu õlgadel. Ta pani koorma maha ja haaras oma mõõga, mis ta puusal rippus; ta tahtis kadedat sortsi karistada, kes suured lained talle vastu oli puhunud. Aga sel olid väledad jalad ja ta näitas oma taldu. Ta heitis nüüd puhkama ühele künkale. — — —

Soome lahe randa olid vaenlased maale tulnud, ja tema jõudis neile oma sõjaväega Assamalla küla juures vastu, Väike-Maarja ja Rakvere vahel. Kuidas ta neid siin taga ajas, ja kindlasti ei oleks ükski neist oma laevu enam näinud, kui talle mitte õnnetus ei oleks juhtunud. Ta ajas oma suure hobuse seljas vaenlasi taga, aga hobune eksis ühe hüpanguga. Ta pidi ühe mäe tipult teise otsa hüppama, aga kaugus oli liiga suur ja hobune kukkus kahe mäe vahele maha, nõnda et jalad sügavasse maa sisse tungisid ja kõht lõhki läks. Pahaselt seisis kangelane oma truu looma surnukeha juures ja vandus selle koha ära, kus ta hukka sai: „Jää sooks kuni maailma otsani ja ole ainult konnadele eluasemeks; inimene hoidku ennast sinust eemale ja pööraku kõrvale oma silmad sinu inetu kuju poolt!" Ligida mäe pealt näete teie seda sood, mis hobuse lõhkenud kõhust tekkinud, ja parajas kauguses neli auku, mis hobuse jalad tekitanud.

Aga mitte alati ei olnud õnn tema poolt. Ükskord hävitas raudmeeste jõud tema sõjaväe. Ta läks nüüd ära Koiva jõe tihnikutesse ja toitis ennast siin kaladest ja vähkidest, mida ta ise püüdis. Seal tulevad kolm raudmeeste saadikut ja nõuavad, et ta alla heidaks. Põlgusega pööras ta neile selja. Seal tõmbavad need aga oma mõõgad välja, et selja tagant surmata teda, kelle palge ees nad kartsid. Aga ta märkas nende nõu ja pööras ennast vihaselt nende poole: „Arad memmed, salakavalad mõrtsukad! See mõõk, mis

Kalevipoja surmab, peab ühe parema mehe puusas rippunud olema. Ma võiksin teid vigastada ja siis teid omaste poole tagasi saata, aga autu karistus häbistab karistajat niisama kui karistusekandjat." Sellega haaras ta kõige ligemal seisja raudkübara tutist kinni, keerutas meest ümber oma pea, ja kohin sündis nagu siis, kui kotkas läbi õhu lendab. Ta paiskas tema maa sisse rinnust saadik. Ühes sellega haaras ta teisest mehest kinni ja keerutas teda õhus, ja kohin tõusis nagu siis, kui maru kuuse okstes mühiseb. Ta paiskas tema maa sisse lõuast saadik. Ta haaras kolmandast kinni, keerutas teda ringi, ja mürin tõusis nagu siis, kui välk taeva all sähvib. Ta paiskas tema maa sisse, nõnda et ainult osa tema raudkübarast veel näha oli; ta astus jalaga peale, ja midagi ei olnud enam näha. See sündis Koiva jõe ääres, kus praegu on mõisasild. — — —

Edasi jutustama ei saadud vanameest kuidagi enam. Võõras oli tänini väga tähelepanelikult kuulanud ja kui nüüd teiste palumised asjatuks jäid, küsis ta: „Sa ütlesid, vanake, ta olevat hukka saanud; ütle meile vähemalt, kus ja kuidas!"

Hea küll, seda peate veel kuulda saama. Tema mõõk oli Peipsi ligidal ojakeses ja teil on vististi veel need sõnad meeles, mis ta mõõgale hüüdis: „Kui see ojast läbi läheb, kes sind on kandnud, siis lõika tal jalad otsast ära, nii et ta haledat surma sureks." Ta mõtles sellega sortsi, kes mõõga temalt ära oli varastanud ja ära viinud. Aga, minu armsad, juba vanasti oli niisama kui meiegi ajal: õiglase meelega mees mõtleb vähe sellele, missugused kavalused teda paremalt ja pahemalt poolt oodata võivad, ja läheb oma otseteed. Aus mees annab tihti iseendale hoopisid ja tigedad rõõmustavad, kui ta langeb. Oh Kalevipoeg, poleks sa mitte neid sõnu oma mõõgale hüüdnud! Ta jalutas kord Peipsi ääres, ja kuna üks ojake tema teel ees oli, tahtis ta ojakesest läbi minna. Aga kas ei olnud tema see, kes mõõka oli kandnud, mis nüüd siin oja põhjas lamas? Mõlemad jalad lõikas mõõga tera temal ära, nõnda et kallis Kalevipoeg valu pärast valjusti oigas. Vaevaga roomas ta ojast välja ja heitis ennast meelt heites maha. — — —

Tema kustunud silm aga lõi särama Vanaisa elumajades. „Silm tal säras selge'esti Taevataadi tare'essa". Vaim, mure-

paelust pääsenud, lehvis üles õndsate jumalate elumajadesse. Aga Vanaisa sai murelikuks: vägev mees oli suuri tegusid toime saatnud ja palju vaenlasi võitnud. Temale anti siis ametiks põrgus korra järele vaadata. — — —

* Emajõe sünd.

Vanaisa oli maailma loonud ja selle üle laotanud sinise taevatelgi sätendavate tähtedega ja särava päikesega. Maa peal kasvasid taimed, ja loomad tundsid elust rõõmu. Kuid loomad ei kuulanud Vanaisa käske, vaid hakkasid üksteist taga kiusama ja vihkama. Siis kogus ta nad ükskord kõik kokku ja ütles neile nõnda: „Ma olen teid loonud, et igaüks elust rõõmu tunneks, teie aga hakkate üksteist vihkama ja koguni murdma. Ma näen, et vaja anda teile kuningas, kes teie üle valitseks ja teid ohjes hoiaks. Tema vastuvõtmiseks peate talle jõe kaevama, et ta selle kaldal võiks kõndida; jõgi aga kaevake hästi sügavaks ja laiaks, et kõik väikesed temas ruumi leiaksid, ja Emajõgi peab ta nimi olema. Aga mulda ärge pilduge sinna-tänna, vaid kuhjake see mäeks ja ma lasen siis selle peale ilusa metsa kasvada, ja siin peab teie kuningas elama. Ka nõgusid ja orge jätke mõnesse kohta, et ta seal varju leiaks tuule ja paha ilma ning päikese eest. Ma näen teid siin rohkel arvul koos; igaüks tunneb oma jõudu; nüüd agarasti tööle!"

Ta lahkus koosolijate juurest ja kõik asusid kohe tööle. Jänes ja rebane mõõtsid voolu pikkuse: jänes hüppas ees, rebane jooksis ta järel ja ta lohisev saba märkis tulevase Emajõe suuna. Mutt tõmbas esimese vao, mäger töötas sügavas, hunt kaapis, karu kandis ja pääsuke ja muud linnud olid kõik tegevuses.

Kui jõesäng valmis oli, tuli Vanaisa ehitamist vaatama. Ta oli kõigega rahul. Ta kiitis iga töölist. „Mutt ja karu, teie näite ju kõige usinamini töötanud olevat, nii et olete üleni porised. Hea küll, jäägu see porine kuub teile aurüüna mälestuseks. Sina, hunt, oled koonu ja sabaga tublisti töötanud, sinule peavad must koon ja mustad jalad ka jääma. Aga kus on vähk? Muidu on ta ikka nii liikuv loom ja tal on palju käsi; kas ta on maganud?" Vähk oli para-

jasti mudast välja roninud ja pahandas, et Vanaisa polnud teda märganud. Ta hüüdis meelepahas: „Vanamees, kus su silmad on, et sa mind ei märganud? Ons sul need selja taga?" — „Sa ninatark," oli vastus, „siitpeale peavad su omad silmad selja taga olema."

Kui Vanaisa oli selle karistuse täide saatnud, näeb ta üht hilpharakat oksalt oksale hüppavat, kes oma ilusat ülikonda laseb päikesepaistes läikida ja oma muretut laulukest vidistab. „Edev vihmakass," hüüab ta temale, „kas sul pole muud teha, kui riideuhkust taga ajada?" — „Vanamees," vastab see, „töö on must ja ega ma oma kuldkollast kuube või rikkuda ega oma hõbekarva pükse mustaks teha?" — „Sa riidenarr," hüüab Vanaisa tusaselt, „siitpeale olgugi su püksid mustad ja karistuseks ei pea sa oma janu kunagi jõest kustutama, vaid lehtedelt veepiisku jooma ning pead oma lustilist laulu vidistama, kui teised loomad peitu poevad ja läheneva kõue ees hirmu tunnevad."

Jõesäng oli nüüd valmis saanud. Vanaisa valas oma kuldsest kausist vee sisse, elustas seda oma hingeõhuga ja määras ta jooksu suuna.

See oli Emajõe sünd ja seda juhtus ta kaevamisel.

Koit ja Hämarik.

Lühike rõõmuaeg, laulu- ja lillerikas lühimate ööde aeg on meie põhjamaa elanikele valju talve pikkade kannatuste vastu palgaks. Sellel põhjamaa looduse piduajal, kus Koit ja Hämarik teineteisele kätt ulatavad, jutustas üks vanake enese ümber kogunenud lastelastele Koidu ja Hämariku armastusloo, ja mina jutustan siin edasi, mis ma seal kuulsin.

Kas tunned valguseandjat Vanaisa kojas? Parajasti on ta puhkele läinud, ja kus ta kustub, hiilgab veel ta kuma taeval, ja juba nihkub valgusekiir edasi itta, kus ta varsti jälle täies säras kogu loodust peab tervitama. Kas tunned kätt, kes päikese vastu võtab ja puhkele viib, kui ta oma käigu taevavõlvil on lõpetanud? Kas tunned kätt, kes kustunu jälle põlema süütab ja paneb ta uut käiku taeval alustama?

Vanaisal oli kaks ustavat teenrit seda sugu, kellele igavene noorus oli kingitud, ja kui valguseandja oli esimesel õhtul oma käigu lõpetanud, ütles ta Hämarikule: „Sinu hoolde, tütreke, usaldan ma loojuva päikese. Kustuta tema ja peida tuli ära, et kahju ei sünniks." Ja kui teisel hommikul päike pidi jälle oma uut käiku alustama, ütles ta Koidule: „Sinu ametiks, pojuke, olgu valguseandja süüdata ja uue käigu vastu ette valmistada."

Ustavalt täitsid mõlemad oma kohuseid ja ühelgi päeval ei puudunud valguseandja taevavõlvilt, ja kui ta talvel taevaserva lähedal liigub, kustub ta õhtul varemini ja alustab hommikul hiljemini oma käiku; ja kui ta kevadel lilled ja laulu äratab ja suvel viljad oma palavate kiirtega valmima paneb, siis on talle ainult lühike rahuaeg antud ja Hämarik annab kustuja otsekohe Koidu kätte, kes ta kohe jälle uuele elule süütab.

See ilus aeg oli nüüd saabunud, kus lilled õitsevad ja lõhnavad, ning linnud ja inimesed täitsid ruumi Ilmarise telgi all lauludega — siis vaatasid mõlemad teineteisele liiga sügavasti sõstrakarva silmadesse, ja kui kustuv päike läks Hämariku käest Koidu kätte, pigistati vastastikku kätt ja ka mõlemate huuled puutusid kokku.

Aga üks silm, mis kunagi ei sulgu, oli märganud, mis vaikse kesköö ajal salajas sündis, ja teisel päeval kutsus Vanaisa mõlemad enese ette ja ütles: „Ma olen teie ametikohuste täitmisega rahul ja soovin, et te täiesti õnnelikuks saaksite. Seepärast võtke teineteist ja pidage oma ametit siitpeale mehena ja naisena."

Ja mõlemad vastasid ühest suust: „Vanaisa, ära riku meie rõõmu. Lase meid igavesti mõrsjaks ning peiuks jääda, sest mõrsjapõlves oleme oma õnne leidnud, kus armastus alati noor ja uus on."

Ja Vanaisa täitis nende palve ja õnnistas nende otsust. Ainult ükskord aastas nelja nädala kestel saavad mõlemad südaöö ajal kokku, ja kui Hämarik paneb kustuva päikese armastatu kätte, järgneb sellele käepigistus ja suudlus, ja Hämariku põsk punetab ja kumab roospunasena taevalt, kuni Koit jälle süütab valguseandja ja kollakas paistus taeval kuulutab uuesti tõusvat päikest. Vanaisa ehib ikka veel nende kokkusaamise piduks aasad kõige kaunimate

lilledega ja ööbikud hüüavad Koidu rinnal liiga kaua viibivale Hämarikule naljatades: „Laisk tüdruk, laisk tüdruk! öö pikk!"

Endla järv ja Juta.

Kes väikest postmaanteed mööda on Tallinna sõitnud, selle pilku, kui ta silmad üles lõi, on kohe teispool Kärde mõisa rõõmustanud meeldivalt üllatav vaade. Tee viib üle järsu mäeseljaku ja vasakul pool levib sügav org, mida kaugel tumedad okaspuumetsad ja lauged kõrgustikud piiravad. Org on soine, väikeste saaretaoliste kasetukkadega kaetud. Ühesuguselt huvitav on vaade nii päikesepaistel kui ka pilvisel ilmal; kes hommikul on vaimustuses vaadanud alla orgu, ei näe seda mitte väiksema vaimustusega keskpäeva ajal või õhtul, ja ilusal juuniööl pole meelekujutust vaja: lihase silmaga võib näha murueide tütreid tantsivat nõiduslikul veepinnal hõljuvas udus. Oru peamine ilu on nimelt üsna suur järv kristallselge veega, mis igas valguses rändajale läikiva hõbedana vastu naeratab. Tahetakse aga orgu ja järve lähemalt vaadata, siis on vaeva palju ja tulu vähe. Läbipääsematu raba takistab uudishimulise samme ja kõrge kõrkjastik varjab ligipääsematuil kaldail vaadet hõbedasele järvele. Mäeseljakult on vist muinaseestlased sageli võlutult vaadanud alla orgu ja vaatepilt pidi sellal veelgi meeldivam olema; sest sakslane, kes ainult kasusaamist taotleb, on metsad harvaks raiunud ja eestlase adra ette rakendanud, et kuldsest külvist kuldset saaki saada.

Selle järve ääres elas eestlaste muinasjutu järgi Vanemuise kaunis tütar Juta kullakarva lokkis juustega ja nõidusliku linikuga. Järv oli temale pühendatud ja tema kaitse all seisid oru ja järve elanikud, suur hulk linde ja kalu. Mäeseljakult kuulatasid inimesed orust kostvat imeilusat häält — Juta laulu ja ta armukurtmist. Ta oli lauluvanakese tütar, ta oli inimese kuju saanud luule. Ta armastatu, Ilmarise poeg Endel, oli surnud — surelikud olid kõik kangelased ehk olendid jumala ja inimese vahepeal, kuid nende elu oli kestusega, mille pikkuse ainult Vanaisa määras. Juta valas kibedaid pisaraid oma arm-

sama pärast, kuni Ilmarine tegi talle kuldse liniku. Kui ta selle liniku enese üle heitis, vaatas ta õnnelikku minevikku ja elas seda üha uuesti läbi kujutluses.

* Minu vaidlus Nolckeniga.

(Katkendeid.)

N. ——— Tahetakse praegu, just praegu rahvale järele anda. Siis tuleb eriti palju järele anda, et teda ärevuses vaigistada. Ja kas ei tunnistata sellega oma nõrkust, võimetust ja kas ülekohut, kui seda oleks olemas? Kas ei tule talupojad õige pea jälle uute nõudmistega. ——— Meie võtame endale otsata õnnetuse kanda, sest et teise abinõuga, varem tarvitatud valjusega veel üsna hästi läbi saab ja ka edaspidi võib läbi saada.

Mina. Jah, need kaks abinõu on, mida tarvitada võiks, et erutatud rahvast vaigistada — aga mõeldagu hoolega järele, et teisest hoopis teist võib tulla. Järeleandmised ei tarvitse suured olla, et rahvast lepitada, ta on ju väga vähesega rahul. Nende muidugi ülirõhutud, ma ütleksin meeleheitliku olukorra kergendust on tarvis, sellest teie saate aru — antagu neile ka veel rohkem, kui silmapilk nõuab. Kui rahvas ka ainult oma olukorra parandamise head tahtmist näeb, juba sellest jätkub ta rahustamiseks. Kuid vaigistamiseks ja lepitamiseks pole kohane järeleandmatu valjus. Usaldust ja lähenemist ei saavutata sundusega. ———

N. Ja-jah, rääkige aga.

Mina. Teie ütlete, et talupoega ei rõhutavat. Talupoeg ütleb, et seisukord on lõpmata raske. Kel on õigus? Eesti talupoeg on kõige vähesemaga leppiv inimene maailmas, kes täiesti rahul on, kui ta oma ränga töö eest igapäevast leiba saab, mis tal aga puudub. Ta põllud on tühjad ja ta läheb vastu kohutavale kevadele ja suvele.

N. Mispärast pole need lojused oma põldusid paremini harinud?

Mina. Lubage, teie teate väga hästi, et möödunud suvel oli hea külviaeg õige lühike, ja uue töökorralduse alusel

pidi talupoeg kogu oma jõu pühendama mõisapõldude harimiseks, ja kui ta oma põldu jõudis harida, oli hea külviaeg möödunud. Ta seeme mädanes alatise vihma tõttu mulla sees, enne kui idaneda sai. Siis edasi. Nimetage mulle rahvas, kes oma isamaad ei armasta! Kas ei oma eestlane sisemist kiindumust oma maasse ja isamaasse? Kas teie pole sageli eestlasi näinud nutmas, kui neid on isakodust välja aetud? Ja nüüd tärkab meie päevil rahval korraga soov kodumaa maha jätta ja võõrsile rännata, kõrbe minna, et ta, nagu ta ütleb, võiks mingit vara omada. Kas ei peaks rahva seisukord väljakannatamatu olema?

N. Soo-oh! Nad tahavad ju oma usku muuta; sellega teete oma õpetajaile etteheite — mispärast nad on lasknud asjad nii kaugele minna?

Mina. Ei, vabandage. Küsige rahva käest — nad tahavad ainult endale paremat majanduslikku seisukorda nõutada. Kas ei ole talupoeg abiadjutandile ülekuulamisel öelnud: meie oleme valmis isegi paganate usku vastu võtma, kui aga meid sellest põrgust vabastataks. Vaadake, nõnda on rahvas meeleheitlikku olukorda kihutatud, see on tõsiasi. Ja nüüd ei pea siis midagi toimuma, et seda viletsust vähendada, nüüd on iga ja kõige pisem ohver liiga suur. Karmus, arvate teie, on kõige soodsam abinõu rahu ja julgeoleku jaluleseadmiseks. Hea küll, karistussalgad käivad maad mööda ringi, ja nii kaua kui on talv, on inimesed kodus. Aga talve järel tuleb kevad — kas ei lähe rahvas siis metsa pelgu? — Kes võib neile seda pahaks panna ja kas see möödunud sügisel Pühajärvel aset ei leidnud? —

N. ——— Aga teie võite natuke kaugemale minna ja öelda: kevadel peame ette vaatama, meid kõiki võidakse pea jagu lühemaks teha. Ohoo! Seal on abinõusid. ———

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD.

(1803—1882.)

Eesti rahvusliku kirjanduse rajaja ja rahvaeepose „Kalevipoeg" looja, rahva poolt Viru laulikuna ja lauluisana austatud Fr. R. Kreutzwaldi lapsepõlv möödus pärisorjuslikus sünges ajas. Pärimusteate järgi on tema vanaisa toodud Laiuselt Kadrinasse vahetatuna künnihärja vastu, milline tehing oli balti mõisnike juures XVIII sajandil väga tavaline. Kreutzwaldi elu oli okkaline ja võitlusrikas, kuid tänu tema vankumatule tahtele, optimismile ja armastusele ning truudusele oma rahva vastu sai temast eesti kodanlik-rahvusliku liikumise aja suurkujusid.

Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis 26. dets. 1803. a. Virumaal Jõepere mõisakingsepa pojana Ristmetsa vabadikukohal. Jõeperest siirdusid Kreutzwaldi vanemad peatselt Rakvere lähedusse Kaarli mõisa, kus ta isa sai aida-

mehe koha. Kaarli mõis saigi Kreutzwaldi lapsepõlvekohaks, kus ta kasvas üles tihedas kokkupuutes mõisateenijate ja talurahvaga rehe- ja ketrustoas. Ta õppis tundma talupoegade rasket elu ning nägi ja kuulis mõisnike julma ülekohut nende vastu. Kuid samal ajal tutvus ta eesti rahvalaulude ja -juttudega, nende hulgas ka Kalevipoja kohamuistenditega.

1815. aastast alates õppis Kreutzwald Rakvere elementaar- ja kreiskoolis, olles hoolas ja andekas õpilane. Kuid vanemate majanduslikult viletsa elu tõttu oli ta sunnitud õpingud kreiskoolis poolteise aasta pärast katkestama. Kreutzwaldi isa, kasutades 1815. aastal saadud isiklikku priiust, siirdus 1819. a. Harjumaale Ohulepa mõisa valitsejaks. Siit leidis Kreutzwald eest laulu- ja mängumehe, viiuldaja ja suure jutupuhuja Toa-Jaagupi ehk Jakob Fischeri, kellelt Kreutzwald on veel hiljemgi kirjutanud üles rahvalaule ja -jutte.

Vanemad tahtsid pojast äriteenijat teha, milleks ta saadeti Tallinna ühte kauplusse õpipoisiks, kuid Kreutzwaldi sobimatuse tõttu selleks elukutseks ei tulnud kavatsusest midagi välja. Peatselt aga õnnestus tal Eestimaa kubermangu koolidirektori abil pääseda jätkama oma haridust Tallinna kreiskoolis, et temast saaks kavatsetava rahvakooliõpetajate seminari õpetaja. 1820. aastal lõpetas Kreutzwald Tallinna kreiskooli ja sooritas hiljem algkooliõpetaja kutseeksami. Et kavatsetava seminari asutamisest midagi välja ei tulnud, siis töötas Kreutzwald Tallinnas õpetajana, ühtlasi jätkates iseseisvalt õppimist, sest väga suurtest majanduslikest takistustest hoolimata taotles ta ülikooli pääsemist. Suuremate teenistusvõimaluste tõttu töötas Kreutzwald ühe aasta Peterburis koduõpetajana ning sooritas siis 1825. a. lõpul Tartus eksternina gümnaasiumi lõppeksami ja astus järgmise aasta jaanuaris Tartu ülikooli arstiteaduskonda. Erialaliste loengute kõrval kuulas Kreutzwald kirjanduse- ja esteetikaloenguid ja luges suure huviga saksa klassikuid. 1832. a. lõpetas ta ülikooli ja töötas seejärel kogu oma meheea, 44 aastat, Võrus linnaarstina (1833—1877).

Ülikooliajal sõbrunes Kreutzwald Faehlmanniga. Neid sidus kõigepealt ühine talupoeglik päritolu ning ühised eesti

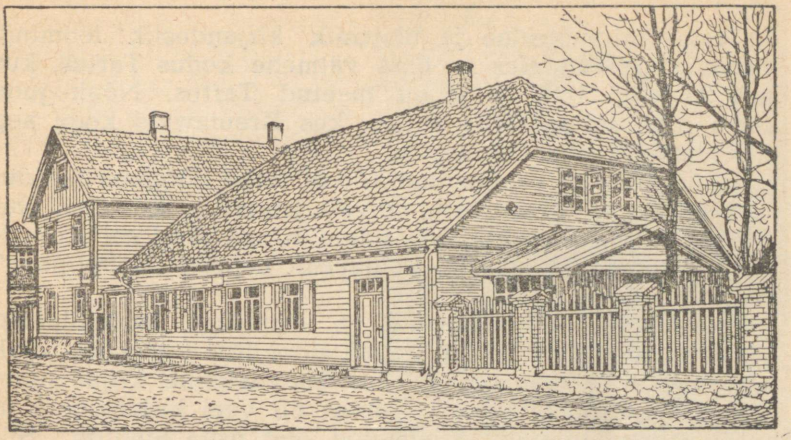

Kreutzwaldi maja Võrus, kus praegu asub temanimeline muuseum.

keele ja rahvaluule harrastused. See sõprus kestis kuni Faehlmanni surmani, jätkudes pärast Kreutzwaldi Tartust lahkumist peamiselt pideva kirjavahetuse teel. Kuigi Kreutzwald elas kõrvalises väikelinnas ning oli üldse tagasihoidlik ühiskondlikust elust isiklikult osa võtma, ometi oli ta tihedas kontaktis eesti rahva suurte kodanlik-rahvusliku liikumise aja üritustega, oma suure autoriteediga suunavalt mõjutades eesti rahvusliku kultuurielu arengut. Sidet pidas ta peaaegu kõigi nimekamate eesti tegelastega, samuti tunnustatud teadlastega Peterburis, Soomes, Berliinis ja mujal. Eriliselt tuleb esile tõsta ulatuslikku ja hiljem (1910—1911) trükis avaldatud Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetust (1867—1873), mis on määratu suure tähtsusega XIX sajandi meie kahe kõige nimekama kirjaniku elu ja loomingu, aga samuti kogu eesti kodanlik-rahvusliku liikumise aja valgustamisel.

Arstina oli Kreutzwald tunnustatud ja hinnatud, ta täitis oma ülesandeid kohusetruult, saades eriti populaarseks vaesemate inimeste ja talupoegade keskel, kuna ta osutas neile vastutulelikkust ja mõistmist. Kutsetööst vaba aja veetis ta oma eraldi teisel korral asuvas töötoas, kus sün-

dis tema mitmekesine ja ulatuslik kirjanduslik looming. Vanadusepäevad elas ta oma väimehe kodus Tartus, kus suri 25. aug. 1882. a. ja on maetud Tartus. Nõukogude korra ajal avati Võrus majas, kus Kreutzwald kogu aeg elas, temanimeline muuseum.

Kreutzwald oli Faehlmanni kõrval teine kõrgema haridusega eestlane, kes jäi oma rahvale truuks ja kes oma elutöö pühendas rahvale. Faehlmanni surma järel sai Kreutzwaldist tema töö jätkaja, kõigepealt eepose „Kalevipoeg" koostaja.

Kreutzwaldi ülikooliaastad ja esimesed aastakümned Võrus möödusid Nikolai I reaktsioonilise valitsuse ajal. Kreutzwaldi kasvamine ja maailmavaateline kujunemine langes ajajärku, mil eesti rahvas oli veel kujunemata ja mil eestlaste tulevikuväljavaated olid üsna lohutud. Siit tuleneski Kreutzwaldi poliitilise maailmavaate piiratus, mis ei lasknud tal näha balti mõisnike, ka radikaalse tiiva tõelist palet, vaid võimaldas tal loota nende reformidele. Täiesti ekslik oli ka Kreutzwaldi suhtumine 1819. a. talurahvaseadusesse, pidades seaduse kinnitajat Aleksander I tõeliseks vabaduse toojaks eesti rahvale. Kuid see väär seisukoht oli omane kõigile kodanlik-rahvusliku liikumise aja tegelastele. Ei mõistnud Kreutzwald hinnata ka talupoegade vastuhakkude suurt tähtsust ega nende väljarändamise tõelisi põhjuseid, kui ta kirjutas, et välja rännata pole mõtet, sest kodumaal leiduvat küllalt maad ja leiba. Muidugi leidus maad ja leiba mõisnikele ja pastoreile või nende käsikuile, kuid mitte töötavale talupojale või popsile.

Kuid reast puudustest hoolimata oli Kreutzwaldi tegevus põhiliselt õige. Ta mõistis hukka ristirüütlite verise ning julma orjastamispoliitika minevikus, ülistas eestlaste muinasvabadust, eriti eeposes „Kalevipoeg", sellega ühtlasi näidates kätte rahvale eesmärgi, mida tuleb taotleda — vabaneda mõisnike ja pastorite majanduslik-poliitilisest ja vaimsest orjusest. Väga järjekindlalt on Kreutzwald võidelnud pappide ja kiriku vaimupimestava tegevuse vastu ning on nõudnud rahva silmaringi avardamist kõlbelise isiksuse kujundamise ja inimmõistuse arendamise, s. o. koolihariduse või ilmaliku kirjanduse lugemise teel. Suure visadu-

Dr. Fr. R. Kreutzwald.

sega võitles Kreutzwald vana kirjaviisi kui feodaalaja igandi vastu ja viis uue kirjaviisi edukalt võidule.

Kreutzwaldi kirjandusliku loomingu võime liigitada järgmiselt: rahvahariduslikud tööd, rahvaluuleainelised tööd, kõigepealt kangelaslugu „Kalevipoeg", ja luule- ning proosalooming.

Kreutzwald on kirjutanud hulga rahvahariduslikke ja õpetlikke teoseid, mis on enamikus tõlked saksa keelest. Temalt ilmusid: karskussisuline „Viinakatk" (1840); võõraist maist, sealseist loomadest, tehnikasaavutustest ning leiutustest jutustav ja rikkalike piltidega varustatud teos „Maailm ja mõnda, mis seal sees leida" (1848—1859); maateaduslik reisikirjeldus „Maa- ja merepildid" I—III (1850—1861), mis sisaldab põnevaid reisiseiklusi ja muid nähtusi lõunameredel ja Põhja-Jäämerel. Loodusteaduslike ja geograafiliste teadmiste levitamisel oli neil teostel omaaegseis tingimustes suur tähtsus. Suure populaarsuse

omandasid tema satiirilise ja filosoofilise sisuga raamat „Reinuvader Rebane" (1850) ja „Kilplased" (1857). Viimane teos on oma pilkega suunatud tagurlike, elu arengut pidurdavate traditsioonide, muuseas ka vana kirjaviisi vastu. Kreutzwald tarvitas ise uut kirjaviisi ja propageeris seda ka igal juhul teistele. „Sipelgas" I ja II (1843—1861) sisaldas kirjutisi eesti rahva orjaajast ning nüüdsest „priipõlvest", kirjutisi eesti rahvalaulude ning „Kalevipoja"-lugude tutvustamiseks, aga samuti noomitusi laiskadele ning ergutusi virkusele ja käsitöö-harrastusele jms. Kuivõrd ranged olid tollal tsensorikitsendused, näitab seegi, et Kreutzwaldi oli ette hoiatatud, et ta oma „Sipelgas" ei kirjutaks talupoegade majanduslikust elust midagi sellist, nagu Faehlmanni „Tühi jutt, tühi lori" aasta enne „Sipelga" ilmumist. Eriliselt tuleb rõhutada Kreutzwaldi poolt 30 aastat toimetatud „Maarahva Kasulist Kalendrit" ja Faehlmanniga koos toimetatud Õpetatud Eesti Seltsi kalendrit. Ühenduses sellega võime kõnelda kalendrilisa-kirjanduse sisulisest murrangust rahvasõbralikkuse ja populaarteadusliku sisu suunas. Kreutzwaldi toimetatud kalendrid kujunesid väga hinnatavaiks ja rahvamasse harivaiks. Praktilise arstitegevuse kõrval kirjutas Kreutzwald ka hulgaliselt arstlikke õpetusi („Kodutohter", 1879, jt.).

Kreutzwaldi peatööks on eesti rahva eepose „Kalevipoeg" koostamine. Sellele teosele pühendas ta üle kümne aasta oma elu parimast loominguajast. „Kalevipoja" saamislugu moodustab tähtsa lüli eesti rahvusliku kultuuri arenemises ja eesti kodanlik-rahvusliku liikumise aja kirjandus on kõige tihedamalt seotud „Kalevipojaga". Teos ilmus tsensuuri ranguse tõttu Õpetatud Eesti Seltsi teaduslikes toimetistes aastail 1857—1861 koos saksakeelse tõlkega ja puht-eestikeelse rahvaväljaandena Soomes trükituna 1862. Kreutzwaldi eesti rahvaluule harrastused ei piirdunud ainult „Kalevipojaga". Ta on kirjutanud rahvasuust rohkesti vanavara ning avaldanud seda osaliselt trükis. Suure populaarsuse omandas tema muinasjuttude-kogu „Eesti rahva ennemuistsed jutud" (1860—1864), mis sisaldab 43 pikemat juttu ja 18 muisteńdit, millised on avaldatud Kreutzwaldi poolt ümbertöötatud kujul.

Kreutzwaldi populaarseks hüüdnimeks sai Viru laulik, vastavalt tema sünnikohale. „Viru lauliku laulude" nime all ilmus ka Kreutzwaldi tähtsaim luuletuskogu (1865), millesse olid koondatud uued ja varemilmunud luuletused (kogust „Angervaksad", 1861; luuletus „Sõda" 1854, jt.). Oma pikemas rahvaluulevormis kirjutatud luuletuses „Sõda" käsitleb autor Krimmi sõda, ülistades vene soldati, aga samuti eesti meeste sangarlikkust ning mõistes hukka „Türgi karu, Inglise lõvi ja Prantsuse hundi" anastusliku sõja Vene vastu. Kuigi Kreutzwald oma teadmatuses ei osanud hinnata vene rahva ja vene progressiivse kultuuri tähtsust eesti rahva elus, tunnustab ta siiski selles laulus, juhituna õigest ajaloolisest arusaamisest, Eestimaa Venemaaga liitmise positiivset osa, rõhutades tsaarivõimu 150-aastast valitsust Baltimail kui rahupõlve, millele vastandatakse varasem periood kui sõdade ja hävituste aeg. See luuletus näitab Kreutzwaldi kiiret reageerimist aktuaalsetele küsimustele (Krimmi sõda toimus 1853—1856).

„Viru lauliku lauludel" oli kodanlik-rahvuslikus liikumises, eriti aga kirjanduses väga suur tähtsus, hoolimata sellest, et siin avaldatud luuletuste enamik on hiljem osutunud saksa klassikute (Goethe, Schiller, Heine, Lenau, Bürger jt.) tõlgeteks. Selles teoses ilmneb Kreutzwald kui aateline luuletaja, kelle loomingut juhib kõrge ideelisus, armastus oma kodu ja rahva vastu ja kes oma ülevad tunded ning mõtted valab viimistletud keelde ja vormi. Sellest kogust peale võime hakata kõnelema eesti uuemaaegsest luulest, mis on mõjutanud paljusid meie luuletajaid, ka suurt isamaalaulikut Koidulat.

Kreutzwaldi proosaloomingut esindab romantiline jutustus „Paar sammukest rändamise-teed" (1853), mille kirjutamisel on küll kasutatud võõrast eeskuju, kuid mida tuleb tervikuna pidada originaalseks. Teoses kajastuvad autori mälestused oma 15-aastaselt surnud tütrest. Tütarlapse lühikese elukäigu ja surma kirjeldus on läbi põimitud idülliliste looduspiltidega. Teose taustaks on kasutatud ka ajaloolisi sündmusi — Napoleoni sõjaretke kohalikke kajastusi 1812. aastal. Oma tundekülluse ja kujundirikkuse poolest kuulub teos meie varasema proosa paremiku hulka.

Kreutzwaldi draamatõlked „Tuletorn" (1871) ja „Vanne

ja õnnistus" (1875), aga samuti varem tema omaks peetud, hiljem põhiosas tõlkeks osutunud pikem poeem „Lembitu" (ilmunud pärast autori surma, 1885) ei vääri lähemat vaatlust. Tõsi küll, „Lembitu" sisaldab rea originaalseid mõttemõlgutusi ja usundivastaseid salme, kuid teose teeb väärtusetuks asjaolu, et peategelasest, eesti rahva ajaloolisest sangarist Lembitust on siin vääralt tehtud oma rahvast ja kodumaast loobuja, kuna ta isamaalistele kohustustele eelistab isiklikku hingeõndsust.

Fr. R. Kreutzwald on meie esimese täiesti originaalse suurteose, eesti rahva eepose „Kalevipoeg" koostaja, meie uuema, rahvapärase luule- ja proosakirjanduse rajajaid, viljakas rahva õpetaja, eesti kirja-, eriti luulekeele arendaja ning paljude kodanlik-rahvusliku liikumise aja tegelaste ideeline kasvataja. Fr. R. Kreutzwald on eesti rahvusliku elu arengus ja kodanliku kultuuri progressiivseima perioodi keskseim kuju, kelle mõju on olnud väga mitmekülgne ning viljakas. „Kalevipojas" kujutatud eesti rahva ennemuistne vabadus, Kalevipoja võitlused vaenlaste vastu juhtisid oleviku-taotlusi ja innustasid rahvast võitlusele oma põliste vaenlaste, balti mõisnike vastu. Eepose lõppread

„Aga ükskord algab aega,
kus kõik piirud kahel otsal
lausa löövad lõkendama;
lausa tuleleeki lõikab
käe kaljukammitsasta —
küll siis Kalev jõuab koju
oma lastel' õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma"

on sisendanud eesti rahvale ammendamatut optimismi ja usku paremasse tulevikku.

* Paar sammukest rändamise-teed.

(Katkendeid.)

Mari armastas vanemaid ja kõiki, kes iial tema pisukese elu piiri ligemale juhtusid; aga tema armastus oli üks sügav vaikse voolamisega jõgi, mille ojamine midagi liiku

muidu ei näita kui üks leheke, mis vaikse laine rüppe sattus ja nüüd lainega ühes edasi läheb. Mari vaga, sõnakuulelik süda ja mõistus oskas vanemate tahtmist nende silmast ära mõista, ja ei teinud iial, mis neil meelt oleks võinud kurvastada. Kümme korda kuulsin Suntsi Reinu suust, kuidas tema imeks pannes teiste vanemate juttu poolvaleks arvas, kes temale kaevanud, et neil lapsekasvatamine väga raskeks läheb. „Meil kasvab ka laps majas," ütles Rein, „siiski ei ole meil tänini veel tarvis olnud tema pärast vitsaraagu minna murdma." Sõnakuulmise, armastuse ja helduse kõrval leiti Maril teiselt poolt jälle nii imelikku kindlust, mis teiste laste juures kui tuju oleks näidanud, aga tema vaga loomu küljes üks läbimõeldud küps asi iga kord näis, ehk küll ema Liisul sellepärast mitu korda teised mõtted tõusid ja tema vahel last seal sõitles, kus lapsel õigus oli. Oli pisuke Mari kuskil tükil ennast „jaa" või „ei" sõrva peale heitnud, siis ei võinud miski teda sealjuures segada, ja kui ema teda mõnikord valjuse läbi teisele küljele eksitas, tegi ta sõna lausumata ema tahtmist. — — —

Tema ei olnud veel kolmeaastane, seal valmistas ta kasetohust puurikesi, kuhu sügisevilus roidunud kärblasi korjas, neid ahju ligidale sooja elama pani ja iga päev laualt koristatud leivaraasukesi oma kasulastele toiduks puuri andis või piisakese piima juua pakkus. Aasta hiljemini leiame kõik Ehanurme kutsikad ja kassipojad Mari sõpruse kaitse varjul, ja mõni suhuvõetav palukene libises kutsikate suhu. Mari rõõmustas kogu päeva hommikust õhtuni ikka mingi uue õnne üle. Üles ärgates rõõmustas ta sellele mõeldes, kuidas kutsikad õue minnes temale vastu pidid tulema. Pani ema tuld leeme-veepaja alla, siis rõõmustas Mari, kui mõtles, et leem lõunaks temale ja kausi- ja pajapõhi lakkuvale koerale rõõmu teeb. Pilvisel ilmal rõõmustas tema selle silmapilgu üle, kus päikesetera katte alt jälle välja poeb, talvel kevadise ilu üle, õhtul magama minnes hommikuse ärkamise üle, ja laupäeva õhtul veel iseäranis valge särgi üle, mis ema pühapäeva hommikul temale annab.

Ehanurme küla vanad koerad tundis Mari kõik nime järgi, koerad teda niisama hästi; üks nägemata nõiduspael

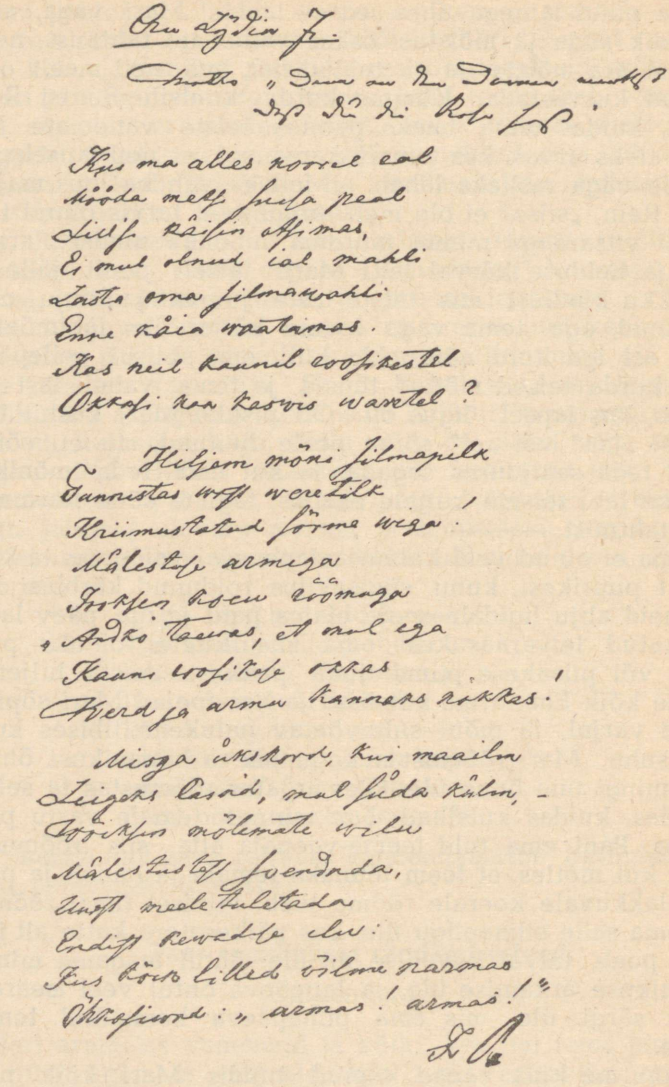

Fr. R. Kreutzwaldi käekirja näide.

näis nende vahel siginevat. Mari võis valges või pimedas igasse kohta minna, kuhu himustas, ilma et kurjemad küla koerad tema peale oleksid haukunud või urisenud. Juba eemalt liputasid vanad sõbrad temale saba vastu. Ühele oli ta oma järelejäänud leivakoorukesed, teisele pühkmetest leitud kondi närida andnud, kolmandale ja neljandale kord tühjendatud piimapüti lakkuda ette tõstnud, teiste küljest kirpusid otsinud või neid sealt kohalt kratsinud, kuhu nad oma jalaga ise ei ulatanud; mõnedele teistele jälle, kes kogemata või vallatuse läbi viga saanud, pehme aseme seadnud, vigaseid kohtasid külma veega pesnud või neile muud abi valmistanud. Ja kui ta ühele kutsikaisale või -emale midagi suuremat head ei jõudund teha, oli ta neid mööda minnes ometigi korra silitanud ja nõnda oma armastust avaldanud. ———

Mari ei olnud veel viieaastane, kui ema käest lugemistähti õppima hakkas, mis nii hõlpsasti edasi läks, et mihklipäeva ja vana jõulu vahel aabitsa selgeks sai ja suurest A-st kuni kukeni kõik lugeda oskas. ——— Suur, väga suur oli Suntsi Reinu rõõm, kui jõulu-laupäeva õhtul tütrekese aabitsalugemist esimest korda kuulis. Esiotsa pidas Rein seda silmakirjaks, arvas, et Liisu naljakombel mõned tükikesed aabitsast lapsele pähe õpetanud, mis nüüd laps nõnda tehes, kui oskaks kirjatähti — raamat nina ees — temale kuulutas. ———

Seitsmeaastasel Maril oli lugemine selge kui vesi, ja nüüd ei andnud tema isale enne mahti, kuni temale kirjutamistähtede jälgi juhatati. Et sealjuures sukavarras ja nõel näpu vahel ei võõrdunud, selle eest kandis ema muret. Etteantud sukaviklid ja muud näputööd kahanesid väikeste sõrmede kiirusel, ja Maril oli ikka veel enne videvikku aega kassi- ja koerasõbrakesi vaatamas ja nendega mängimas käia. Aga kaheksandal aastal, kui leetritõbi Ehanurme külas laialt liikus, langes ka Marike leetrite kätte ja oli pärast leetreid väga võimetu, viis nädalat haige. Liisu ei saanud mitmel nädalal riidest lahti, aga ka Rein istus mitu ööd valvates lapsukese sängi ees. ———

Mari ei olnud veel viieteistkümne-aastane, aga juba kõige õppimisega valmis, ja mis palju enam tahab öelda: emal ja isal ammugi igas tükis kõige targem nõuandja, kus neil

seda tarvis läks. Siiski elas temas kaks vaimu: üks oli üsna laps kõige ülemal lapse kombel, teine tark vanainimene. Kes niisugust lugu ei ole näinud, võiks asja imeks panna või mõelda: seda võib küll kirjutada ja trükki panna, siiski, kes teab, kas lugu tõesti nõnda olnud? Aga selle elupuulehe külge ei ole ma meelega tahtnud mingit muud vilja lisada kui üksnes seda, mis puu ise kandnud ja kevadel enne suve küpsetanud: kõik on tõsi.

Unustamata jääb mulle see vaikne kena lehekuu-õhtukene 1. mail 1821, kui videviku ajal Suntsi väravast mööda minnes kogemata õue silmad tõstsin ja Reinu toa ukse kõrval, kurbusrasket pead piida najale toetades, pingikesel istumas nägin. Mina astusin ligemale ja teretasin, aga Rein ei pannud mind ega minu teretamist tähele; tema mõtted näisid kaugel temast ära olevat. Palged olid temal kahvatanud, silmalaud nutuveest tursul. Kui tükk aega seal olin seisnud, võtsin tema käest kinni, kätt pigistades. Tema vahtis kui raskest unest ärgates tüki aega minu peale, kui oleksin üks võõras ja temale tundmata olnud; viimaks ütles ta haleda häälega: „Väga hea, sõber! et täna õhtul siia jõudsite, kus murepilved mind kipuvad lämmatama. Meie Mari on suremisel!" Ja nüüd voolas pisarate oja kahvatanud palgeid mööda maha. Need sõnad olid ka minu südant lõhkunud, ei jõudnud ma sõnakest temale trööstimist kuulutada. — — —

Annetuseks.

Sügisesel õhtu vilul
närtsind nurmelt korjatud,
hilja ehavalge pilul
kimbukeseks palmitud
lillekesi toome täna
sõpradele vanast a'ast,
kes ju kevadise kena
lahkelt võtnud noorest käest.
Magus õhk ja valgus hele
need ei tõuse kaduvast

ega või neid surma pale
kahvatada hiilgamast:
kui ta ükskord pehmel sõrmel
laulikult ta närtsivad
maha puhub kalmupõrmul',
kus ta sõbrad puhkavad.

1865.

Viru laulik.

Kellel' taevas kallist kinki,
lausa lauluannet annud,
mõisterikkust pähe pannud,
seda istutagem pinki
pajataja laua taha,
et ta laulu lahutelles,
õilmekesi otsutelles
lepitaks maailmas paha. — — —

* Laul.

Ma teretan sind, hommik,
sind, kaste, suveõhk!
Sind, vaikne metsa kohin,
sind, sinitaeva võlv!
Ma küsin, õrnad lilled:
kas mulle õitsete?
Ma küsin, linnukesed:
kas mulle laulate?
Kes teretab mind jälle
suiõhus, kaste sees?
Kes vaatab, kui ma ohkan,
mis minul silmades?
Kes ütleb mulle: lille,
pead mulle õitsema?
Kes küsib, kui ma laulan:
kas laulad mulle sa?

Jää rahul', süda, keda
ei ükski tereta!
Ja laula rõõmsaid laule,
ehk küll ei sunnita!
Lill tahab üksnes õitsta,
lind laulab endale,
seepärast õitse, laula
ka sina endale!

1865.

Lydia J-le.[1]

Motto: Denn an den Dornen
merkst du,
Dass du die Rose hast...
(Sest okkaist märkad,
et sul on roos...)

Kui ma alles noorel eal
mööda metsi suisa peal
lilli käisin otsimas,
ei mul olnud iial mahti
lasta oma silmavahti
enne käia vaatamas,
kas neil kaunil roosikestel
okkasi ka kasvis vartel!

Hiljem mõni silmapilk
tunnistas vast veretilk
kriimustatud sõrme viga!
Mälestuse armiga
jooksin koju rõõmuga:
andku taevas, et mul iga
kauni roosikese okas
verd ja ärmu kannaks nokas!

[1] Lydia J-le = Lydia Jannsenile (Koidulale).

Miska ükskord, kui maailm
leigeks läind, mul süda külm,
võiksin mõlemate vilu
mälestustest soojendada,
uuest' meelde tuletada
endist kevadise ilu:
kus kõik lilled õilmenarmas
õhkasivad: armas! armas!

1868.

Mälestuse lehekene.

Hommikuse kaste jälgil,
kaua noore lõuna eel,
varem veel kui rind sul sõlgil,
olid, laps, ju surma teel.

Jätsid nutma vanad silmad,
kurbuspilve südamed,
kes nüüd — soovimised külmad —
igatsevad rahuööd.

Lilleke, täis õilmehaisu,
taeva õhk sind mängitab.
Millal mulla vilu kaissu
meid su kõrva sängitab?

1853.

Hädade mõte.

Kulda uhub tulukene,
häda inimese meelt,
ivas uinub idukene,
lootus äimab taeva teelt.

Ehk küll sulle nägemata —
tuleb õnn ja kevade;

viletsusest kogemata
leiad sa ehk rõõmu tee.

Torm see matab lume hange
kõik, mis närtsind, kolletand.
Mis on haljas, idu kange,
sellest tõuseb suve and.

* Ärkamine.

Väga palju on veel pori,
mis meil sammu kinnitab;
kes ei o s k a, peab kui ori
ränd'ma, kuni kalmu saab.

Eluteed kui unes käia
meil ei kõlba kauemaks.
Lastel' lauldaks: „Äia, äia!",
meestel': „Minge elavaks!"

* Mõttelaaste.

1.

Nägin a u s a i d põlgtud põlves,
nägin k e l m i d kõrguses.
Ausal pole rahavara —
mehe hind ei rikkuses.

2.

Sõber, kes sa sündind Simson,
lõhu eesli lõualuuga:
eest kõik rahva eksitajad,
tagant nende takistajad,
kesse m õ i s t u s t hukka mõistvad,
t e a d u s t taga kiusavad,
t a r k u s t hinge tapjaks teevad.

3.

Oh häda neil', kes vaimu-tuult ei märka,
kui tema läbi ilma hakkab puhuma!
Nad on kui puu, kes varemalt ei ärka,
kui muld ta juurtelt läinud lain'tega,
et võsukest sealt ülesse ei tärka,
kust juurtel kindlust võinud kasvada.
Kui mets on haljas — närtsind tema lehed:
nii närts'vad vaimu-tuule vastamehed.

Sõda.

(Katkendeid.)

Pange tõrvikud põlema,
tunglad kõrgel kuumendama,
tulevalgus tõstab laulu,
kirg see kõrgendab kõlksusid!
Siis ma laulan sõja sõitu,
laulan vaenu rändamista,
kurja röövli riisumisi;
laulan, kuidas Turgilane
rahu tulnud rikkumaie,
õnnepõlve pillutama;
ilmutan, kuis Inglis vargad,
pikil küüsil põletajad
meie kalleid kaubalaevu,
merel sõudvaid soolalaevu,
kribu-krabu killapaate
varga viisil riisusivad,
raudakäpil röövisivad;
laulan, kuida kaitsemata,
varjamata linnakesi
põrgukoerte tuletunglad
sütitanud põlemaie;
pajatan, kuis Prantsus kehva
varga kannupoisiks kargas
lootes: kui hunt murrab hobu,

karu kisub varsakese —
jääb ehk kabi, küljekonti,
nahatükk ehk sabaotsa
mulle hamba puretavaks,
lõualuie lõugutavaks. — — —
Enne Vene valitsusta,
kange kotka kaitsemista
polnud Eesti vanal põlvel
muud kui pikki piinamisi,
vaga vere valamisi:
sõda oli ala sõitamas,
mõõgatera tappemas,
katk aga kuri kurnamas,
nälja küüned näpistamas,
vaenu käpad kägistamas;
seadus solk ja segane,
kohus kukru-omane.
Langetame katte alla
õnnetuma eesti rahva
vanapõlve päevakuju!
Kus ehk rumal endist kiidab,
vana õnnelikuks arvab:
seal võid, sõber, seletelles
selle poolest otsust anda —
kuida asi tõesti käinud,
enne kui meil Vene voli
rahukätki valmistanud,
õnnepesa ehitanud.
Kesse kõnnib mööda kaljut,
tallab teeda uhkel sammul? — — —
Turris kõnnib mööda kaljut,
tallab teeda uhkel sammul,
temal raudakübar peassa,
mõõka pikka, pannal vöössa,
kilpi õlal, oda käessa,
ambu kõver kaendelassa:
Turris, vana vaenujumal,
muistne sõjasigitaja,
keda vana jutu jälil,
laulu juhil tunnistame.

Kes sind, paha öödepoega,
kurja kangem kasvandikku,
metsast paksust meelitanud,
puie peidust välja petnud?
Kes sind pika vangipõlve
ahelatest avandanud?
Kes sind, põrgu pärisselli,
kammitsast on lahti päästnud?
Turris mõistis, kostis vastu,
Turris targasti kõneles:
„Turgilane, vana tuttav,
kurjem ristirahva kiusja,
vereahnem vennikene
lõhkus vangitorni uksed,
varistas raudväravad,
murdis kaljumüürid maha,
avandas mind ahelatest,
päästis jala kammitsasta,
sarve kindla kütke küljest;
Turk mind tingis tappemaie,
mõrtsukana möllamaie,
sundis õnne puistamaie,
rahuaega raiskamaie.
Inglis kiil tuli kihutajaks,
Prantsus parmu paarimeheks!
Hullupillil pidin, vaene,
sõjakära sünnitama." ———
Koit veel kattis kaugelt maada,
rahu viibis kaste rüppe.
Murul väikse künka ümber,
põõsastiku varjul peidus
puhkasivad sõjapojad,
karastatud vene vennad.
Virna pandud sõjavemblad,
tappelikud terariistad
ähvardasid koiduvalgel
pealekippujale surma. ———
Nii kui sügisesed tuuled,
rasked marud mere lain'tel
paate puistvad, laevu murdvad,

kaldal tamme kõigutavad,
puie ladvust lehti puistvad,
raagu maha raputavad:
nõnda murdvad vene mõõgad,
varistavad vene odad
turgilaste päida maha.
Vene pihud pigistavad
turgi verda voolamaie.
Kas sa nägid niitejaida
kõrge aasaheina kallal,
vikateid, kui vilistelles
laiu kaari keeritasid?
Nõnda vahvad vene vennad,
karastatud sõjapojad
niitsid turgi nurjatumaid
lagedale langutelles
kaarekaupa kaarnatele.
Seal neid suikus sadadena,
rauges roogu tuhandena
Musta mere ranna äärde,
Doonau jõe kallastele.
Virnakaupa võiduväljal
seisid turgilaste surnud;
sealt said mauku metsalised,
käkki kõrvekülalised.
Kellel mehel kiired kannad,
virgad varbad, kerged tiivad,
see aga pistis putkamaie,
tuulekiirul tuiskamaie,
ruttas metsa rägastikku
varju-urgast otsimaie,
redupaika pärimaie.
Nii kui kindel kalda kalju
lain'te tungi vastu seisab,
nõnda vahva vene vägi
seisab sõjas vankumata,
vaenuväljal liikumata. — — —
Päike jõuab veeru poole,
seisab langul õhtu rinnal,
sõja kära jäänud soiku,

vaiki verevalamine;
meie vahvad vene vennad
lähvad laagri puhkamaie.
Kuhu — küsid — vennikene,
kuhu turgilaste sõbrad,
kuulsad abimehed jäivad,
keda suure kilinaga
vaenuteele valmistati,
sõjateele saadetie?
Sõbrad hellitavad nahka,
Prantsus kardab vene parki,
mis ta Moskus korra maitsend,
Inglis lind ei raatsi sulgi,
kirjut kuube kaldal' tuua.
Sõbrad sõudvad mere lain'tel
rannakaldast hästi kaugel,
kuhu püssipauk ei pääse,
suuretüki kuul ei lenda.
Vaata nende vahvat tegu,
mehetööd, mis merel tehti:
kaubalaevu röövitakse,
võõra oma varastakse,
varjamata väiksed linnad
rikutakse röövli kombel,
põletakse põrgu viisil;
kel ei süüd, neid kimbutakse,
vagad kandvad vaenu piina.
Varjamata linnakesed,
väetid kaubalaevakesed,
mis ei jaksa vastu panna,
näevad abimeeste vahvust!
Kuhu püssikuul ei kanna,
suuretüki laeng ei lenda,
pommi valus mats ei pääse:
sinna Prantsus paika võtnud,
Inglis röövel pesitanud.
Sealtap kuri riisub paadid,
kisub meie kaubalaevad,
võtab vara vargaküüsil.
Kus ta oma jalakanna

kalda lähemale kannab,
seal ta leiab vargapalka,
vargapalka, röövlimalka.
Kodaniku sõbra kirjad
kolm kord juba kuulutanud,
kuidas vahvad vene vennad
turgilasi virutanud,
Inglis röövli selga sugend!
Lihavõtte laupäeval
said Odessa linna alta
Inglis luike, Prantsus parti
S e g a l o h v i köetud saunas
maitsta vene vihtasida. — — —
Viru poeg, mu hella venda,
sõber armas Harju rajal, — — —
kütke kiirest viru saunad,
harju kerised kuumaksi,
pange vihad haudumaie,
vemblad valmis vettimaie,
soad soola seisamaie,
et kui Inglis, merelindu,
Prantsus, kehva pardikene,
kanna tõstab kalda peale,
varba Virumaa murule:
nemad kohe lõhna leidvad,
harju sauna maitsta saavad,
haudund viru vihtasida,
vettind harju vembelaida,
leotud lääne rooskasida! — — —
Aga, poeg! ka meie päevil
leida vahvas vene väes
mitu Virust võrsund meesta,
Järvast juurdund mehepoega,
Läänest, Harjust, Alutagant
sõjameheks saanud poissi,
kellel a u r i s t vahvas rinnas,
mehine meel julges südames.
Sellepärast, laulik, sõber,
„sõja-ajal troostitooja"!
Ärge pange pahanduseks

ega võtke vihastuseks,
kui me kartust, kohkumista,
ehmatuse kahvatusta —
kuidas laulus luisatakse —
kindla eesti rahva kohta
tõeks ei tohi arvata.
Kaugelt kuulduv sõjakära,
suuretüki paukumine
võib ehk Virus vanu naisi,
Harjus argu piigasida,
Läänes väeteid lapsukesi,
Järvas leski leinajaida
mõne korra hirmutada,
kartusel ehk kahvatada —
meie m e h e d neid ei karda! — — —
Kellel' seda õnneks antud,
õnneks antud, palgaks pandud:
isamaa eest võitlemisel
sõjas vaprat surma leida!
Vana laulupäeva paistel
kiitsid juba kandlekeeled
õnnelikku sõjasurma,
vaenusängil suikumista:
„Sõuaksin ma sõjas surra,
sõjas surra sõitlemata,
varju rüpes variseda
ilma pikata piinata,
ilma koolu kurnamista,
ilma taudi tappemista!
Kenam on sõjas suikuda,
alla lipu langeda,
mõõga möllul elu müüa,
ammu noolilla hanguda!
Ei ole tõbe tülitseda,
ohtupõlve orjamista,
valusängil valvamista,
sõjasurmal suurem ilu.
Oma velle vermeilla
sõsarsilmad itkevada:

oh, mu veli õiermalla
langes lausa lahingilla."
Sõjalaulu lõpetelles
panen kandle kalmu peale,
sõjameeste sängi otsa
öödehõlmal kõlksumaie,
et kui tõuseb tuulehoogu,
kandle keeled kuulutaksid:
siin on sõjalaste sängi,
vahva meeste puhkepaika.

1854.

* Kilplased.

Kahekümne viies peatükk.

Kuidas kilplased Uppakallo isandalt kirjaseadust paluvad.

Enne kui Uppakallo ülemisand minema läks, tõid kilplased veel ühe palve tema ette, et ta neile varjukeelu selle vastu annaks, et üks Kilpla kirjamees mitte enam ei tohiks oma kirju kui tänini trükki panna, kus sees kallis, selge Kilpla keelemurre ära salatakse.

Kuis tohib üks mõistlik, tark kirjamees „sõna" kirjutada, kus „sanna" peab seisma, või „Sannumetoja" kohta „Sõnumitooja" panna, ja sedaviisi kõik vanasti päritud kunstlikud jooned kui „temma, minna, sinna, nimmi" ja nende sarnased „tema, mina, sina, nimi" jne. kirjutada, et kirjasõna näitab, kui tuleks ta rahvasuust ja ei mitte raamatust. Aga ehk küll meil seda kartust ei ole, et Kilplas keegi niisugust rumalust heaks kiidaks või teeks, siiski tõuseb kartus — rahvas võiks muil mail mõnesaja aasta pärast nõnda kirjutama hakata.

„Oh palasilk!" Kui seesugune õnnetus viimaks Kilpla tuleks, mis siis teha? Kõik kahekordsed hääleta kirjatähed jäävad maha ja ei anta nende asemele muud kui häälega kirjatäht lisaks, mis seda puudust iial ei jõua ära tasuda.

Nõnda oleme hiljaaegu ühest uuest, väga targa mehe kunstlikust kirjast lugenud, et kümne lehe poole peal,

kui meie uuendaja viisi peaks kirjutama, kuussada kakskümmend seitse hääleta tähte ära jääks ja sellele kahjule mitte suuremat lisa ei tuleks kui üheksakümmend seitse häälega tähte, mis vähem on kui üks kuuendik.

Kilplased palusid ülemisandat alandlikult uut värki kirjutamise solkimist Kilpla vallas ära keelata ega kellelegi pikemalt luba anda vanast, „tudeeritud" meeste kirjajoonest kõrvale astuda.

Uppakallo ülemisand lubas nende palumise läbi katsuda ja sellele neile vastust anda. Äraminekul läksid kilplased kõik jälle ülemisandat saatma ja said rohkesti jootraha.

Kahekümne kuues peatükk.

Mis Uppakallo isand kilplastele vastuseks oli andnud.

Ülemisand oli Kilplast lahkudes kogukonna peavanemale pitseriga kinnipandud kirja andnud, mis teisel päeval kogukonna nõukojas pidi rahvale ette loetama. Kirjas seisis nõnda:

„Minu armsad kilplased! Teie kirjakeelu palve olen ma läbi mõelnud ja leidnud, et niisugust keeldu kogunisti tarvis ei ole. Nõnda kui teil voli ja meelevald on kõigis toimetustes alpimiskombeid igapidi täita ja teha, samuti on ka igaühel Kilpla kirjamehel õigus oma laulu ja tegu avaldada, kuidas ta ise tahab.

On nüüd üks või teine neist hoopis pööraseks läinud, vana tuttava tallermaa maha jätnud, kus tänini kõik külakari käinud ja hullul kombel jäljetult metsa joosnud, — siis ärge keelake teda mitte, vaid laske niikaua suisa seal edasi minna, kuni ta rägastikku sarvipidi kinni jääb ja mõtlemisaega leiab, et seinast keegi läbi ei pääse.

Seda sundimist ja tungi ei ole mitte, et üks mõistlik kilplane niisuguse, teelt kõrvale läinud raamatukirjutaja lori peab lugema, kes sõnad sedaviisi püüdnud üles panna, kui rahvasuust kuulis kõlksuma, vaid kõigile jääb edaspidi kui tänini prii voli targemate kirjameeste raamatutest ajaviidet ja tulu otsida, kus „varsi luggo vanna kenna sannaga" teile antakse:

„No kedda muud kui sedda, mis monne aja takka jälle pappa räkides olli kulutanud, kudda tubbakast pipo pannakse ja rentnikko poeg siiski — ehk küll kihhin ja kahhin jobba lahti olli — kirriksandaks ei sa. Vot tebe rass!"

Minge, minu armsad kilplased, „sinna rõmo murudelle, kus keik metsad, asad ja vainud lehkasid, õpik laulis ja käggo kukkus, ja innimessed messi-pu aedas" istusid, hiljemini „laudas" sõid ja jõid. Lugege ja „tuderige" nende osavate meistrite kirjasid, kuni oma päritud keelemurdest ära võõrdute, et hiljemini kilpla-, uppakallo-, kalkuni- ja maakeele vahet enam kuskil ei leita; otsekui oleks Paabeli torn vast eile maha langenud ja selle segaduse maa peale toonud.

Pilkamise teelt tõele tagasi minnes tuleb küll väga kahetseda, et mõni meie rahva soost sündinud mees, kellele jumal kenasid andeid jaganud, on üsna võõras ikkes hakanud vedama ja sest kütkest ennast enam ei oska päästa, mis rohkem kahesaja aasta eest keeletundmatud võõrad meie keele sarvi olid sidunud. Ja kui nüüd meie targad mehed ühel hingetõmbusel „vooririhvast" ja „vorirahhast" ehk „pengist" ja „pingist" kirjutavad, siis läheb ka kõige vagama tuvi süda paisuma.

Aga sellegipärast ei taha mina kedagi keelata ega sundida üht jätma ja teist tegema, vaid võtku igamees seda leiba, mis temale kõige magusam maitseb: olgu püüli-, kroovi-, jämedast jahust või aganate segust tehtud. Jumalaga, minu armsad kilplased!

Uppakallo ülemisand."

* Eesti rahvalauludest ja ennemuistsetest juttudest.

Igal rahval leitakse iselikke laule, mis neile kui lindudele keele peale pandud. Ehk küll ööbiku lugu teisiti käib kui pääsukesel ja varblasel, — lõokene, rästas ja kägu jälle isevärki häälitsevad: siiski kostavad üheskoos nende laulud kaunisti meie kõrva, kui kevadisel ilul metsi elustavad. Nõnda kui lind oksa peal oma lusti tunnistab, püüab ka inimese süda kurval ja rõõmu ajal sest märku anda,

mis teda liigutas. Aga kõigile ei ole seda õnne kingitud südame tundmustele osavalt sõna anda, vaid neid leitakse igas kohas harva, kes seda oskavad. — Kui nüüd igal rahval ühesuguse seisuse kõrval ühesugused rõõmud ja kurvastused juhtuvad, siis võivad ka nende maal sündinud laulikud kõige osavamalt rahva tundmustele sõna anda. Ja et lauliku sõna igal kuuljal nii tuttav näitab, kui oleks kuulja seda ise teinud, sellepärast jääb lugu kohe kuuljatel pähe ja lendab edaspidi ühest kohast teise. Seal ei olnud mitte tarvis laulu esiteks Tartu Laakmanni kätte trükkida läkitada, vaid laul langes kui elav vaim järsku teise südamesse. Kes ei peaks mitte eesti tuttavat sulaselaulu tundma?

Ehk tuli tulista lunda
ja sadas sula raheda,
valas vihma varda'asta:
ikka pean ma minema, jne.

Seda laulukest lauldakse Läänemaal ja Peipsi rannas, Alutaga ja Virumaal. Mispärast? Ühesugune orjus ja töö teeb laulu igamehe kohaliseks. Üks laulab praegu, teine kuuleb põõsa tagant ja mõtleb: justkui minu lugu, ja teisel päeval oskab ta niisama osavalt kuuldud sõna järele laulda. Kes seda laulu algmiselt oli sünnitanud, see on teadmata, ja sellepärast nimetatakse kõik niisugused laulud, kelle tegijad tundmata jäid: r a h v a l a u l u k s. Need laulud on päris rahva omadus ja näitavad kohe teistvärki vormi kui need, mis võõrast keelest võetud ehk võõraste keelte vormil said tehtud. ——— Aga siiski ei ole eesti rahvalaulud mitte ilma kunstliku viisita, kuidas kohe alamal pikemalt saan näitama.

Igas reas, see on igas värsis hakkavad kõige vähemalt kaks sõna ühesuguse pookstaviga, ja on neil veel mitmed kunstlikud isekombed, nõnda et üks minu sõpradest eesti laulu loomise kombest ühe pika õpetuse saksa rahvale on kirjutanud, kus sees kõik eesti rahvalaulikute salakombed avalikuks tehakse, nõnda et targemad mehed imeks panevad: kuidas koolitamata ja õpetamata rahvas seda võib sünnitada. Harva leitakse meie rahvalauludest mõte, mis üksi seisab, vaid mõttel on ikka kõige vähemalt ü k s,

mõnikord kaks ja veel enam teisi toeks kõrval. Ülemal teomehe laulus leiame esimeses mõttes: tulista lunda, teises s u l a r a h e d a ja kolmandas v i h m a v a r d a' a s t a. Lumi, rahe ja vihm tulevad kõrgelt pilvest ja on meie silmis kõik kolm ühtevärki näitused. Nende kõrval on jälle t u l i s t a, s u l a ja v a r d a'a s t a, nõnda kui t u l i, s a d a s ja v a l a s jälle ühtevärki. — Kas näete, mis kunstlik ja kena laulu loomus! Katsugu seda mees ühes teises võõras keeles nõnda teha. See saaks talle palju higi kulutama ja siiski jääks töö poolikuks ja mitmes kohas lonkama. Nõnda on värsi tegemise viis ehk lauliku kunst. Endisil päevil leiti palju lauluseppi meie maal, kuidas järelejäänud lauluriismed igas kohas tunnistavad. ———

Ja seda tahate teie uhkel kombel põlata! Teie tahate oma lihaliku ema maha jätta ja võõra ema sülle minna! On teil südant ja julgust seda tehes? Oh kuis on tühi uhkus teie vaimusilma pimestanud! Teie põlgate seda ainukest varandust, mis teie mitmel kombel sõimatud nimele võõra rahva keskel austust võib teha? Tänini ei ole eestlastest veel midagi nii kuulsaks saanud kui nende r a h v a l a u l u d. ——— Kui sa argipäeval nurmel ehk metsas töö juures oled, kevade ja suve ilu sul südant liigutab, siis laula oma rahvalaulukesi. ——— Põgenege viina eest, mis meie elu igapidi rikub, aga meie eesti r a h v a l a u l jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele.

Rahvalaulude kõrval leitakse pikemaid juttusid. Neis räägitakse mõnda muistsetest juhtumistest, sealt leiame mõnda tähendust, kuidas asjad enne olid käinud, kuidas vahvad ja õiglased mehed oma tööd püüdsid toimetada. Enamasti igal rahval on niisuguseid ennemuistseid juttusid, mis otsekui peeglist vanapõlve rahva kuju üles näitavad. ——— Nõnda on ka eestlastel kaunis rohkesti ennemuistseid juttusid; aga kes peab vaestelaste pärast hoolt! Meie uhked ja nõukamad talumehed põlgasid juba ammugi oma vanemate päranduse ära, mispärast varanduse riismed karjapoisikeste ja vaestelaste kätte langesid. Meie targemad eestlased ütlesid otsegu jutule sõimuks: see on tühi karjapoiste lori!

Seal ärkas ühekorraga õpetatud meeste hulgas tuline kihutus niisugust vanavara, kus iial võimalik, kokku

Maa-rahwa
Kasuline Kalender
ehk Täht-raamat,
1853

aasta peäle päraſt meie Jsſanda Jeeſuſe Kriſtuſe ſündimiſt.
Sel aastal on 365 pääwa.

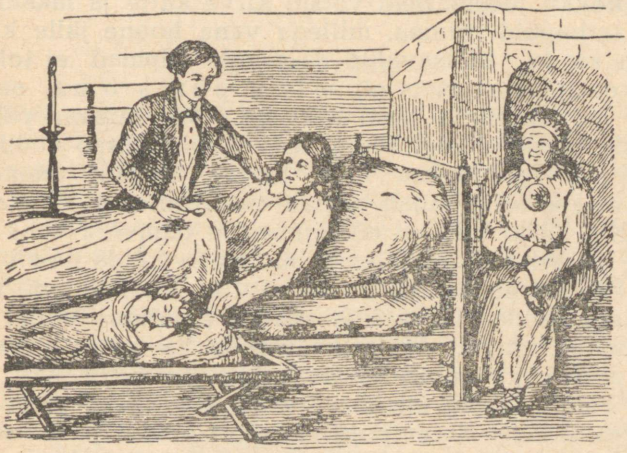

Tartus
H. Laakmanni kirjabega trükitud.

„Maa-rahwa Kasuline Kalender ehk Täht-raamat" 1853, tiitelleht.

koguda ja korrale seada, et meie järelkasvav noorem sugu sest teadust saaks, kuidas nende isa-isade päevil oli lauldud, ja seda kallist isamaad armsamaks hakkasid pidama nagu praegu. — Nõnda katsusin siis ka mina armastuses teie ja armsa emakeele vastu eestlaste kuulsat ennemuistset juttu Kalevipojast uuest jalule seada ja aegamööda rahva kätte talitada. Iga laps on küll juba natuke Kalevipojast kuulnud, aga enamasti kõik nõnda segaselt kui udu läbi, tükk siin, teine seal, mis esimesel silmapilgul kokku ei taha joosta. Lühikese aja pärast saab teie vana kange mees teie silmade ette astuma, kõige kanguse ja kõige nõtrusega, nõnda kuidas ta mälestus juturiismetes elab. — — —

Eesti ennemuistne Kalevipoja jutt oli kui lagunud vana hoone, kus palju enam ei leitud kui ahjuvaremed. Seinapalkidest oli mõni kadunud, teised tuulest ja veest kaugele ära veetud; kui neid hoolega kokku korjati, siis leiti siin ja seal vahetükke puudu, või üks nurk ei tahtnud teisega nööril kokku joosta. Seal võtsin kirve kätte ja läksin Eesti metsa tarbepuid raiuma, millega vana hoone jälle korrale võiksin seada. Metsavahid ja nende ülemad ei tohtinud mind keelata, sest mets oli minu päris oma, sellepärast et ma sündinud eestlane olen. Ma raiusin palkisid, kaevasin paasi ja raudkive maast. Hoone seisab nüüd vana koha peal, maapinnast kuni katuse harjani uuendatud, nõnda et kes sisse tahab astuda, seal tuule- ja vihmavarju leiab. Kui siiski kellelgi midagi leitud tagavara veel peaks vanast Kalevi hoonest olema, mis sinna külge passib, seda palun kõigest südamest, et leitud tüki mulle toob, küllap lisan aegamööda juurde, kus midagi puudub. Vanal jutul on võimalik igapidi laiemaks venida ja palju oma sülle võtta, nõnda kui ühte merde palju jõgesid kokku jookseb. — Pange tähele, mis ma ütlesin: kus kuskil paigal meie maal veel midagi Kalevipoja juttudest peidus peaks seisma, mis minu raamatus ei ole üles pandud, siis palun ma teid mulle seda teada anda. Mina seisan ameti kütkes, mul ei ole mitte mahti maad mööda ümber luusida ja küladest või üksikutest peredest iga ivakest üles noppida, mis sinna ja tänna on varisenud. Võib sellepärast mitmes kohas veel mõnda varjul magada, millest ma midagi ei tea.

Kalevipoja jutt on juba kord trükitud, aga ühes raama-

tus, kus saksakeelne tõlge igal leheküljel kõrval seisab, mispärast raamatu hind väga suureks on tõusnud, nõnda et jutt sel kombel eesti rahva kätte ei või ulatada. Sellepärast saab nüüd teine odavam trükk valmistatud, mis kõige hiljemalt selle aasta lõpetusel võiks valmis saada.

Kellel siis himu „Kalevipoega" lugeda, see ärgu tehku seda mitte üksnes ajaviiteks, vaid lugegu järelemõtlemisega. „Kalevipoeg" olgu eestlastele vana aja mälestus, tema sütitagu meie südames paremat vaimu, et oma sugu ja isamaad kallimaks hakkaksime pidama, kui siia saadik oleme pidanud. ——— Saagu jälle tugevaks, heaks ja kõlblikuks rahvas. Kalevipoeg olgu teile troostiks. Ennemuistsed jutud on karastav rahva sool; tahaksite teie oma soola maha puistata, siis läheks kõik liha mädanema. Kes enam eestlaseks ei taha jääda, see jätku „Kalevipoeg" lugemata.

(Lühendatult raamatust „Sipelgas" II, 1861.)

Tuhka-Triinu.

Ükskord elas rikas mees oma naise ja ainukese tütrega, kes vanemate meelest näis armsam kui silmatera ja keda sellepärast väga hellasti kasvatati, ja hea tütarlaps oli nende armastust väärt. Ema oli kord und näinud, mida ta raskeks õnnetuseks arvas, ja mõnegi kopika oleks ta selle eest kulutanud, kui keegi unenäo osavalt võiks ära seletada. Aga enne, kui ta unenäole targa seletaja oli leidnud, jäi ta rängasti haigeks südamerabanduse kätte ja tundis juba teisel päeval surmatundi ligemale tulevat. Mees oli läinud arsti otsima, seal kutsus naine tütrekese oma sängi ette, silitas ta põski ja ütles kurva näoga: „Taevas kutsub mind siit ilmast puhkama; mina pean mullasängi minema ja sinu, tallekese, maha jätma. Sinu isa ja üks teine kõrgem taevas kannavad sinu eest hoolt, ja minu emalik silm teisest ilmast valvab sinu üle. Jääd sa vagaks ja heaks lapseks, siis jäävad meie südamed igavesti ühendatuks, sest et armusidemeid ema ja lapse vahel haud ega surm ei jõua iial katkestada. Istuta mulle hauakünkale pihlakas iluks, et linnud sügisel sealt marju leiaksid ja selle eest sulle

head teeksid, kui sul teisi sõpru ei peaks olema. Juhtub sinu südamel mingit salasoovi olema, siis raputa pihlaka latva, et ma sellest teada saan; või kui elus sulle kibedad tunnid tulevad, siis poe pihlaka varju alla, mis sind kui eide rüpp tröostib ja su kurba südant jahutab."

Natuke aega pärast seda, veel enne, kui isa arsti juurest tagasi oli jõudnud, langesid eidekese silmad igavesti kinni. Tütreke nuttis härdasti, ei raatsinud ööl ega päeval ema ligidalt minna, enne kui eidekese külm keha kirstu pandi ja mulda viidi. Tütar istutas pihlaka haua peale, siblis juured mulla sisse ja kastis neid oma silmaveega, ja kui hiljemini pilve rinnast lisa tuli, läks puu kasvama, et lust oli näha. Laps istus sagedasti ema puu varju all, mis temale nüüd oli saanud kõige armsamaks paigaks maa peal.

Teisel sügisel läks isa kosja ja tõi mõne nädala pärast uue leekuninga majasse. Aga tal ei olnud meelde tulnud kosja minnes selle peale vaadata, kas naisest ka tütrele ema saab. Ehk küll nõukal lesel mehel naise saamine iialgi raske ei ole, siiski tuleb seda harukorraks arvata, kus vaeslapsele ema saab. Võõrasemal oli kaks tütart esimesest abielust, need oli ta tulles kaasa toonud. Ja et veri on veest ikka paksem, siis võib kohe arvata, et mehe tütar kuldseid päevi ei tohtinud loota. Ema pidas oma tütreid kullaks, aga mehe tütart mullaks, ja kui kuldtütred seda märkasid, mis eideke muldtütrest pidas, siis mõistsid nemadki sedamaid: meie oleme valitsejad, tema meie ori!

Nagu ikka uue luua komme, näitas lesest noorik esimestel päevadel pärast pulmi võõrastütrele lahket nägu; seda tegid ka tema mõlemad tütred silmakirjaks, aga kellelgi ei tulnud lahkus südamest. Nende südamed olid toored, uhkuse, tigeduse ja muude patuvõsudega täidetud, aga armastuse taimele ei antud kuskil idanemisruumi.

Armetu mehetütre elu läks päev-päevalt kibedamaks, aga isal ei olnud silma nägemas ega südant lapse valu tundmas. „Miks ta, ilmaaegne leivanirk, toas peab vedelema!" ütles võõrasema. „Eks köögis leepajal ole küllalt asupaika! Koogud kaela ja siis kaevult vett kandma, sealt lauta, leiva- ja pesukünale. Kes leiba tahab süüa, peab ka palukest oskama teenida." Tütred kiitsid pealegi: „Jah, tema peab meie orjatüdruk olema."

Seepeale võeti kõik paremad rõivad vaeslapse käest ja tühjendati kadunud ema kirst, kust kõik ehtehilbud võõrasema tütardele anti, ja pandi üks vana närakas hall kuub mehe tütre selga, millega ta tuhas ja tolmus hommikust õhtuni majatööd pidi toimetama. Et tema seal silitud ja puhas ei võinud olla, sellepärast sõimasid teda võõrasema ja poolõed Tuhka-Triinuks. Nemad tegid vaeslapsele igal viisil kahju ja meelepahandust ja laitsid teda salamahti isa vastu, nii et laps ka isa poolt abi ei leidnud, kui mõne korra läks häda kaebama. Tuhka-Triinu kannatas kaua aega vaikselt, nuttis ja palus jumalat, aga ei läinud ema hauale istutatud pihlakale siiski oma südamevalu avaldama.

Seal juhtus, kui ta ühel päeval oja ääres rõivaid loputas, et üks harakas puuladvast jutustas: „Rumal laps, rumal laps! Miks sa pihlakale ei lähe kaebama ja nõu küsima, kuidas rasket põlve võiksid kergendada."

Need sõnad tuletasid temale eide viimast juttu surmavoodil meelde, ja ta võttis nõuks pihlaka palvele minna, niipea kui mahti leiab. Päeval ei olnud küll iialgi võimalik; aga öösel, kui teised magasid, tõusis ta salamahti asemelt, pani rõivad selga, läks ema hauale, istus künka otsa ja hakkas pihlakat raputama. Üks hääleke küsis: „Kas süda sul veel puhas ja vaga nagu ennegi, ehk oled sa juba eksinud?" Triinu kostis: „Jumal üksi näeb ja tunneb südame mõtteid, minu hinge teataval ei ole küll mingit eksitust." Nüüd tundis ta, kui oleksid nägematud käed tal pead ja põski silitanud, aga hääl tuuleõhust hüüdis: „Kui põli sul väga ohakaseks läheb ja sina tööga enam ei jõua valmis saada, siis kutsu kukk ja kana endale appi!" Tütarlaps ei osanud esiotsa küll aru saada, mis abilisi talle kodulindudest pidi tulema; kodu poole minnes tuli tal meelde, kuidas poolõed kiuste pärast herneid ja läätsi sagedasti tuha sisse puistasid, kust tema neid iva-ivalt välja pidi otsima, enne kui neid keedupatta võis panna. Ta tahtis kord nalja pärast katsuda, kas ehk juhatatud abimeeste nokad ajaviitlikku tööd ei võiks kergendada.

Kuningas oli uhked peod valmistanud, käskjalad igale poole välja saatnud, kes kogu riigis pidid kuulutama, teel ja radadel välja hüüdma, et kõik noored prisked tütarlapsed, viieteistkümne- ja kahekümne-aastase vanuse vahel,

kuninga lustipidudele pidid tulema, mis kolm päeva järgemööda kestavad, sest et tema ainukesel pojal nõu olevat kosja minna ja teiste hulgast see tütarlaps valida, kes on kõige viisakam ja mõistlikum tema meelest. Oh sa kallis aeg, mis kibin ja kabin nüüd igal pool tõusis! Õnneks ei oldud kästud ristimistunnistust kaasa võtta, misläbi ka need võisid minna õnne katsuma, kelle jalad juba mõne sammu üle kahekümne-aastase piiri olid tõstnud.

Tuhka-Triinu poolõed, eide kuldtütrekesed, pidid mõlemad kuninga peole minema. Nüüd oli vaeslapsel hommikust õhtuni tööd: ta pesi ja vaalis rõivaid, õmbles uusi ehteid ja pidi seal kõik muud majatalitused korrale toimetama. Aga nagu ei saaks sest veel küllalt, viskas vanem poolõde kausitäie läätsi tuha sisse, hüüdes: „Nopi sealt ja pane keema!" Triinul tuli õnneks ema haual kuuldud õpetus meelde, seepärast ütles ta: „Kukekene, kanakene! Tulge läätsi noppimaie!" Silmapilk olid kutsutud abimehed seal ja hakkasid noppima, kuni nad lühikese ajaga viimased ivakesed tuhast olid välja siblinud ja nokkadega kaussi pannud.

Kui siis hiljem esimene pidude päev kätte jõudis, pidi Tuhka-Triinu õdesid ehtima, nende päid sugema, silmi pesema ja neid uhkesti rõivaisse panema, kus talle tänuks sõimunimesid anti ja mõned lopsud kõrva taha paisati, et silmad tuld andsid ja kõrvad ubisesid. Tuhka-Triinu kannatas rahulikult nende ülekohut ja ohkas mõnekorra taeva poole; aga kui poolõed peole olid läinud ja tema üksi võõrasemaga koju jäänud, tõusis tal raske igatsus südamesse, mis pisarad silma ajas. Ta oleks ka hea meelega peole läinud, kui luba oleks antud, või kui tal rõivaid oleks olnud selga panna, millega teiste peoliste sekka võis minna. Kui ta peatäie sai nutnud ja sellega esimest kurbust kustutanud, võttis ta sukavardad näppu, istus leeaugu kõrvale pingikese peale maha, kus süda tal aegamööda jälle lahkeks läks. Ta mõtles kadunud eide peale, palus jumalat, et ükskord ka mulla alla saaks, aga niikaua, kui ta veel põrmupõlves elab, tõotas ta vagal meelel kõik kannatada, kuni ta ükskord paremas ilmas jälle eide kaisus puhkaks.

Korraga kuulis ta oma nime hüütavat. Silmi üles tõstes ei näinud ta kedagi. Natukese aja pärast ütles nägematu hääleke: „Mine raputa pihlakat!" Tuhka-Triinu tõttas

käsku täitma. Sai ta paar korda pihlakat raputanud, läks pime valgeks ja üks küünrakõrgune kuldrõivais naisterahvas istus pihlaka ladvas, väike korvike ühes ja kuldkepike teises käes. Pisuke võõras küsis ühte ja teist tütarlapse käest, kuidas tema elupäevad tänini läinud, ja tuli puuladvast maha, kui lugu oli kuulnud. Ta silitas vaeslapse põski ja ütles trööstides: „Sinu elupäevad lähevad üürikese aja pärast paremaks; aga täna pead sa kuninga peole minema!" Tuhka-Triinu vahtis uskumata tema silmi ja arvas juttu pilkamiseks. Pisuke naisterahvas võttis ühe kanamuna korvist, puutus kuldkepikesega muna külge, ja sedamaid seisis ilus tõld murul. Siis võttis ta karbikesest kuus hiirepoega, moondas need kuueks ilusaks võigukarva hobuseks, mis tõllale ette pandi. Ühest mustast põrnikast tehti kutsar ja kaks kirjut liblikat moondati teenriks. Need palusid Tuhka-Triinut tõlda istuda ja kuninga peole sõita. Kuis tohtis vaeslaps tahmases rõivas peole minna? Pisuke nõianeitsike, ehk mis ta muud võis olla, puutus oma kuldkepikesega tema pähe, ja vaata! silmapilk oli Tuhka-Triinu saanud kõige uhkemaks neiuks; tema vanad halvad rõivad olid iluehteks moondatud, mis üsna siidist ja sametist, kullast ja hõbedast läikisid. Kõige ilusam oli kuldpärg tema peas, mis kalliskividest läikis, nõnda et need kui tähed taeva küljes hiilgasid. Nõianeitsike õpetas: „Sõida nüüd peole ja maitse teistega seltsis kõik ilud ja lustid, et endiste piinapäevade mälestus sinu meelest kustuks ja rõõm sinu südamele hakkaks koitma. Aga kui kukk kesköö kolm korda laulab, siis ei tohi sa silmapilku kauemaks viibida, vaid pead koju tulema rutates, nagu põleks sul tuluke taskus. Muidu lõpeb nõiduse vägi, tõld, hobused, kutsar, teenrid ja sina isegi moonduksite seks jälle tagasi, mis te enne olite. Sellepärast ära unusta minu õpetust, muidu saad sa häbi sisse ja kaotad oma õnne."

Tuhka-Triinu tõotas aega teraselt tähele panna, istus tõlda ja sõitis tuhatnelja kuninga peole. Aga kui ta peotuppa astus, näis, nagu oleks päike tõusnud, nii et kõik teised neitsid tema kõrval kahvatasid kui kuu ja tähed lausa koidu valgel. Poolõed ei tundnud teda küll mitte selle uhkuse ja ilu sees, aga nende süda kippus kadeduse pärast lõhkema. Kuningapojal ei olnud enam silma ega kõrva teisi

tähele panna; tema ei raatsinud silmapilku Tuhka-Triinu kõrvalt lahkuda, kellega ta magusasti juttu vestis, naljatas ja tantsis, otsekui ei oleks teisi toas enam olemas. Ka vana kuningas ja tema kaasa püüdsid uhkele preilile igapidi au pakkuda, kellest nad miniat lootsid saada. Tuhka-Triinu elas kui taevas, nõnda et lust ja ilu temale aega ei andnud midagi mõtelda, vaid silmapilgu õnne maitsta; peaaegu oleks ta ka nõianeitsikese õpetused ära unustanud, kui kuke laul kesköö teda ei oleks taga kihutanud kodu poole ruttama. Toa uksest väljaminekul laulis kukk juba teist korda, aga enne veel, kui ta tõlda jõudis astuda, oli kuke kõri kolmat korda hüüdnud. Sel silmapilgul kadusid tõld, hobused ja teenrid, kui oleksid nad maa alla ära sulanud; Tuhka-Triinu tundis vanad tahmased ning tolmused rõivad enda ümber ja kihutas nüüd joostes, jalakandadele tuld andes kodu poole, et pea otsas kihises ja higi põski mööda maha tilkus. Ta puges leeaugu kõrvale asemele puhkama, mõtles tükk aega ilu ja au peale, mida talle kuningakojas oli näidatud, ja ei võinud kaua aega und silmalaugudele saada. Viimaks jäi ta magama ja puhkas teise hommikuni rahuliselt, ehk küll unenäod mitmel viisil õnneliku ilupeo tema silme ette tagasi tõid.

Poolõed olid vast lõuna eel pidude väsimusest ärganud; nende sängist välja tulles pidi Tuhka-Triinu neid pesema, rõivasse panema ja nende päid sugema, kuna nad muust ei rääkinud kui eilsest peost kuningakojas ja tundmatust võõrast neitsist, kelle ilu, uhkus ja viisakad kombed teiste üle nõnda hiilanud, et sest silmapilgust, kus ta üle läve tuppa oli astunud, kuningapoja silmad enam tema pealt ära ei läinud. Kui see inimeselaps oli, siis võis ta kõige rikkama kuninga tütar ehk Kunglamaalt olla. Pärast tema lahkumist seisnud kuningapoeg norgus, ei ole enam tantsinud ega kellegagi juttu ajanud. Tuhka-Triinu süda hüppas seda kuuldes rõõmu pärast, sellepärast viitis ta poolõdesid ehtides kolm korda pikemalt aega ega hoolinud nende sõimust ja taplusest midagi, mis kui hane selga kallatud vesi temasse ei puutunud. Leeaugul ei olnud temal õhtuni muud mõtet kui eile maitstud ilu kuningapoja peol, kes näis tema peale olevat silma visanud.

Kui nüüd poolõed teisel õhtul jälle peole läksid, jäi Tuhka-

Triinu rahulikult koju ega läinud ka enam pihlakapuud raputama, vaid kõik pidi taevaisa hooleks jääma. Juba enne kesköödd tulid poolõed kuninga peolt tagasi, rääkisid koju tulles, kuidas kuningapoeg lodus ja nukker olnud, ei kellegagi tantsinud ega juttu teinud, vaid üksisilmi ukse peale vahtinud, kas eilne neitsi jälle sinna ei tuleks. Kuningas olevat sellepärast öelnud, tema poeg olevat poolhaiglane, nõnda et kolmas peopäev sel korral ära jääb.

Meil jäi veel rääkimata, et Tuhka-Triinu oli kiirel põgenemisel peotoast ühe kuldkinga ukse läve ligidale ära kaotanud. Teisel hommikul leidis kuningapoeg kogemata ärakaotatud kinga ja lootis sellega tütarlapse jälgedele saada. Igatsus ei andnud talle enam ööl ega päeval mahti; ennem oleks ta hauda läinud, kui tundmatust võõrast naisterahvast lahkunud, aga kust pidi ta tema leidma?

Mõne päeva pärast andis ta käsu linnas ja maal igas kohas kuulutada, et temal kindel nõu olevat see tütarlaps endale abikaasaks kosida, kelle jalg mahajäänud kuldkinga sisse mahub. Selle kutsumise peale ruttasid siis kõik noored tütarlapsed sinna õnne katsuma, kas jalg neid jõuaks kuningapoja abikaasaks kanda. Kuningakoja uhkemas toas seisis ilus kuldking siidpadja peal; sinna talutati ülemad ja alamad tütarlapsed üksteise järel, et igaüks oma jalga kinga sisse võiks passida. Aga ühele oli king pikk, teisele jälle lühike, kolmandale väga kitsas, nii et kellegi jalg sisse ei mahtunud. Küll pidi siin mõni varvas ja jalakand piina kannatama, mis ometi ei aidanud.

Ühel päeval olid ka Tuhka-Triinu poolõed sinna tulnud oma head õnne katsuma. Neil olid enda arvates nii pisikesed jalad, et peaaegu käokinga oleksid võinud mahtuda. Sellepärast tõmbasid, kiskusid, vajutasid ja toppisid nad vägisi jalga kuldkinga sisse, et veri küünte alla valgus. Aga kõik nende vaev läks nurja. Noorem poolõde ütles, nina kärssu tõmmates: „See on albi king, kiuste pärast tehtud, kuhu sisse kellegi jalg ei või mahtuda." Ligemal silmapilgul pidi ta jutt valeks minema.

Suur oli nende imestus ja ehmatus, kui äkitselt toa uks lahti läks ja — Tuhka-Triinu tuppa astus oma igapäevases ülikonnas, nagu ta harilikult leeaugu serval istus. Vihaselt andsid nad käsu tahmane hilbakas kuninga toast välja

visata, aga enne kui keegi nende käsku kuulis, oli Tuhka-Triinu oma jala kuldkinga sisse pannud, mis kui tema jala tarvis näis valatud.

Enne kui vaatajad aega said imestusest natuke puhata, tõusis juba teine veel kentsakam tükk nende silma ette. Tuba läks korraga paksu udupilve, et sammu kaugusele ei võinud näha. Udust hiilgas äkitselt kui tulevalgus, kust pisikese nõianeitsi hiilgav kuju välja paistis. Ta puutus kuldkepikesega Tuhka-Triinu külge, kellest mõtte kiirusel vana kuju maha langes, ja see hiilgav neitsi avalikult seisis, kes esimesel pidude päeva õhtul kuningapoja meelest kõige armsam oli olnud.

Nüüd ruttas ta hõisates kauni neitsi poole ja langes ta kaela ümber, öeldes: „Selle neitsi on jumal mulle abikaasaks loonud." Väike nõianeitsike, ehk kes ta muidu võis olla, kinkis Tuhka-Triinule nii palju kaasavara, et seda koormate kaupa linna veeti ja seal uhked pulmad peeti, mis terve kuu vältasid.

Nõnda oli põlatud vaeslapsest saanud kuningapoja abikaasa. Tema poolõed tahtsid kadeduse pärast lõhkeda, et Tuhka-Triinu nii kõrgeks nende üle oli tõusnud, keda nemad seni halvemaks kui õuekoera olid pidanud. Aga Tuhka-Triinu vaga süda ei läinud neile kurja kurjaga tasuma, vaid andis kõik ülekohtu andeks ja tegi neile pealegi veel head, kui ta ise pärast äiataadi surma kuninga kaasaks oli saanud. Ehk ta küll juba ammugi mätta all puhkab, siiski elab tema mälestus kustumata rahvasuus, ja kiidetakse teda niisamuti kõige paremaks kui kõige kaunimaks kuninga kaasaks.

(Kogust „Eesti rahva ennemuistsed jutud".)

* Puulane ja Tohtlane.

Kitsil peremehel oli seepärast alati tüli ja meelehaigust, et sulased ja tüdrukud ta juures iial paika ei pidanud. Ehk ta enam tööd küll nende käest ei tahtnud kui teisedki, siiski oli see vahe, et ta teenijatele niipalju süüa ei andnud, et nad oleksid kõhu võinud täita. Kes veerand või pool aas-

tat koerapõlve oli kannatanud, selle sundis nälg jälle hulkuma; ja kui viimaks ümberkaudu avalikuks tõusis, mispärast pere ära oli läinud, siis ei olnud ihnsal peremehel kogunisti enam võimalik sulaseid saada.

Kaugel Alutaga elas kuulus tark. Selle juurde tõttas peremees nõu küsima; viis targale kotitäie raha ja muud meelehead ja küsis nõu: kas võimalik ei oleks niisugust sulast ja tüdrukut leida, et vähema toiduga lepiksid ja peremeest paljaks ei sööks. Tark kostis:

„Võimalik on asi küll, aga see käib üle minu jõu; sa pead vana peremehe juurde minema, kes sind üksi võib aidata."

Seepeale andis ta pikemalt õpetust, kuidas mees kolm neljapäeva-õhtut natuke aega enne kesköödd, must jänes kotis, ristteele pidi minema ja seal vilistama, et vana peremees tuleks.

„Katsu siis ise, kuidas kaupa saate," ütles tark, „mina ei või seal pikemalt mitte aidata. Aga ära lase ennast petta."

Mees küsis, kust ta musta jänese pidi saama, ja tark käskis musta kassi kaasa võtta.

Kui nüüd esimene neljapäev tuli, pistis peremees kassi kotti ja läks ristteele, ehk küll hirm tal natuke nahas oli. Ta vilistas ja ootas, aga ei tulnud kedagi. Viimaks vilistas veel korra ja mõtles: „Kui nüüd ei tule, siis olen asjata käinud."

Tuules tõusis kohinat, kui oleks sepalõõts puhunud, siis nägi ta musta kogu ülal tuuleõhus lendavat ja hääl küsis: „Mis sa tahad, vennike?"

„Mul on must jänes müüa," kostis mees.

„Tule tuleval neljapäeval, mul ei ole täna aega sinuga kaupa teha," ütles hääl, ja sedamaid kadus kogu vaataja silmist.

Mees oli küll natuke pahane, et asjata oli käinud, aga mis see aitas, ülemate vastu peab alam kannatlik olema.

Teisel neljapäeval läks asi paremini korda. Sai ta esimest korda vilistanud, siis tuli väike vanamees, kaelkott kaelas, ja küsis:

„Mis sa tahad, vennike?"

Mees kostis jälle: „Mul on must jänes müüa."

„Mis ta hind on?" küsis võõras vanamees.

Mees kostis: „Ma ei taha jänese eest suuremat hinda kui ühe sulase ja tüdruku, kes mind teenivad, aga mind paljaks ei söö."

„Mitme aasta peale tahad kauba teha?" küsis vana peremees.

„Minu pärast niikaua kui ma elan," andis talumees vastuseks.

Aga võõras tähendas, et see kogunisti võimalik ei ole, ja nad muud kaupa ei või sobitada kui seitsme või kaks korda seitsme aasta peale. Talumees oli sellega rahul.

„Tule siis tuleval neljapäeval, too oma must jänes kaasa, siis toon sulle sulase ja tüdruku, kes su käest süüa ega juua iial ei tarvita, aga põuasel ajal pead nad ööseks vette likku panema, muidu närtsivad nad ega suuda enam tööd teha."

Mees oli kolmandal neljapäeva-õhtul jälle ristteel, vilistas ja vana peremees tuli sedamaid sinna, aga üksi, ei olnud tal sulast ega tüdrukut kaasas.

„Sa pead mulle nimetissõrmest andma kolm tilka verd kauba kinnituseks, et sa ei või taganeda," ütles võõras.

Mees küsis, kus sulane ja tüdruk pidid olema.

„Kotis," vastas vana peremees.

Et kaelkott suur ei olnud, seepärast kartis talumees pettust. Võõras, kes ta mõtet näis tundvat, ütles: „Mina ei peta sind!" Sasis korra kaelkotti ja viskas takukoonla-suuruse topsi välja, öeldes: „Siin on su sulane!" Pikk laiade pihtadega mees seisis sedamaid vanataadi kõrval. Teisest topsist, mis kotist visati, sündis tüdruk.

„Sinu teenrid on siin, kes süüa ei taha," ütles võõras. „Nüüd anna kinnituse veretilgad ja must jänes mulle vastu, siis võid koju minna."

Mees tegi nõnda, kuidas kästud, ja küsis viimaks, mis uute teenrite nimed pidid olema.

„Sulase nimi on Puulane ja tüdruku nimi Tohtlane," ütles vana peremees, pistis arvatud jänese kotti ja läks siis oma teed. Talumees läks oma pererahvaga koju.

Sulane ja tüdruk tegid iga päev hommikust õhtuni tööd, aga ei küsinud iial süüa, mis peremehele väga armas oli, ja kui nad mõnikord palaval suvepäeval närtsinud näitasid,

siis pandi nad ööseks likku, ja teisel hommikul olid nad niisama prisked ja tugevad kui ennegi. Ihnus peremees pani nüüd rahavara iga aasta rohkem kokku, sest et tal pererahvale tarvis ei olnud ei leiba ega palka maksta.

Sedaviisi olid kaks korda seitse aastat mööda läinud, nõnda et aga mõni nädal veel puudus. Peremehel tuli mure, et teenijad võiks kaotada; seepärast mõtles üht ja teist, kuidas võimalik oleks aega pikendada.

Ühel hommikul oli ta üles tõusnud ja näinud, et sulane ja tüdruk veel tööl ei olnud. Ta arvas nad lakas alles magavat ja ronis mööda redelit üles. Aga seal ei olnud kedagi looma leida. Asemelt, kus nad olid maganud, leidis ta mädanenud puukännu ja hunnikukese kasetohtu. Äkki mõistis ta, mis tüdruku ja sulase nimed olid tähendanud, kes vist muud ei võinud olla kui puust ja tohust nõiduse võimul tehtud. Ta tahtis praegu mööda redelit hakata alla minema, kui üks käsi ta kõrist kinni võttis ja ta sealsamas ära kägistas. Naine ei leidnud hiljemini lakast muud kui kolm verepiiska. Aita minnes pani ta tähele, et viljasalved tühjad ja rahakirst kolletanud kaselehtedega oli täidetud. Nõnda oli korraga kõik vara lõpnud ja lesknaine suri mure pärast ka ära, ehk ta küll sest teada ei saanud, et vanapoiss peremehe oli kägistanud, kes ahnuses oma hinge talle oli müünud. See oli siis ahnele mehele palgaks, et ülekohtusel kombel oma rikkuse oli kokku pannud.

(Kogust „Eesti rahva ennemuistsed jutud".)

Kreutzwaldi kiri Koidulale.

(Katkendeid.)

P. P.[1]

Kevadet kuulutavad päikese terad[2] lõhuvad vägevasti talve kasukat, et lõoke künka otsas lumeta puhkamisepaika võiks leida. Mispärast peaksime meie kunstlikke tõkkeid südame voolamise ette tehes siis teisiti rääkima, kui tundmus sunnib?! Tänu, südamlik tänu Teile, armas

[1] P. P. (loe: *praemissis praemittendis)* tarvitatakse kirja alguses siis, kui parajat nime anda ei teata või see muil põhjustel ära jäetakse.
[2] päikese terad — päikese kiired.

Lyda! selle eest, et nii lahkelt minu soovimise vastu olete astunud, miska mu kätt ja jalga kammitsast päästsite. Teie viimane epistel on üks suve soojast õhkav [1] lilleväli, mis ka vana silma ja südant võiks ilutsema ajada, kui kõik endised leeked juba ammugi laavaks ei oleks tarretanud. Kallimat annet ei oleks Teie võinud iial mulle kinkida, kui oma päikese teradest valmistatud pildi, misläbi kõik tänapäevani ulatavad kahtlased mõtted pakku läinud ja täielik usaldus nende asemele paika võtnud. Kui selle avaliku lahke näo taga mitte niisamasugune süda ei peaks elama, siis peaksin loojaga kohut hakkama käima, et tema oma kätetööd inimliku pettusega läinud solkima. Aga pildi tegijale oleks laks käe peale selle eest anda, et oma rumala värviga päikese tööd läinud solkima!

Teie rehnung [2], armas laps, oli ses tükis peremeheta tehtud, kui arvasite saadetud pildikese läbi oma kuju sealt madalamale saada, kuhu teda viimati olin pannud, et õnnistamata käed tema külge ei saaks puutuma. Mis korra tehtud, olgu hea ehk paha: see peab ka nõnda jääma! Olgu minu pärast Teie jalg põrmu peal, vaim lendab Teil kõrgel, seda viimast tohin ma kummardada, kartuseta, et mind sellepärast kujude teenriks kedagi ei tohi pidada [3]. Teie ise annate mulle luba Teid vahatüki kombel omas pihus sedaviisi vormitada, kuidas ma tahan; kes võib mind seal keelata, mis kuju ma vahale annan?

Mina ei ole küll laulik, aga kui lubate öelda, ehk oleks minust võinud üht laulikute kannupoissi kasvatada, kui neil päevil üks Kalev mul ees oleks käinud, kus paras õppimise aeg oli. „Leivanuga", mis mind poisikesepõlvest tänapäevani taga kihutanud, ei andnud tiibadele kasvamise mahti; õilmed läksid juba tupes kiduraks, enne kui päikesepaiste neid laiali jõudnud lahutada. Mis sügise ja noore talve rinnal hiljemini nähtavale juhtunud, neil ei olnud enam hiilgust ega kaunist lõhna, vaid kui sügiselillel astril paljas värv, mis silma petab, aga südant ei jõua täita. Eesti ahtral laulupõllul üksi, kus seni palju muud ei leitud kui ohakaid ja võilillesid, sündis neid istutada, kus

[1] õhkav — õhkuv, hõõguv.
[2] rehnung — arve.
[3] kedagi ei tohi pidada — keegi tohiks pidada.

nemad — kui pimedate seas ühesilmaline kuningaks tõuseb! — ehk silma võisid puutuda.

Minu ainuke tegu, mille peale uhkuse harjaseid tohiksin kasvatada, on: Eesti vanapõlve riismete kokkukorjamine, enne kui nemad sootumaks praeguse aja rahva silmast ära kadusid. Oleks sada, ehk veel parem paarsada aastat varem keegi seda tööd ette võtnud, siis võiks meie sugurahvas selle varanduse pärast mitmete targemate rahvasugude vastu väga uhke olla. Meie „Kalevipoeg", kuidas ta praegu silma ees seisab, on üks lapikestest kokkuõmmeldud kuub, aga juba sellestki võib näha, mis kaunis ja osav ta täielikul kombel võinud olla. Eesti rahva siia ajani jalgade alla tallatud ja mitmel viisil sõimatud nimi on nende vanade mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis, kui ükskord rahvas targemaks läheb, neid saab tõstma ja seks tegema, et tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste eest ära salgama...

Astuvad salasünnitused hiljemini teiste ette, siis ei ole tarvis „kuulust nime ega maailma imestamist", vaid laululinnu ülem palk on, kui südameid juhtub leidma, kus õrn tundmus elab, et lauliku kandle keelte helin sealt vastukostmist saab. See kaunis palk võib laulikule kurvastuse päevil väga suurt troosti anda.

Ja lugusid ma puistan
kui pärleid öödele,
ja soovimisi tuiskan
kui leekeid kaugele:
et nende nõidusvägi
kõik süütaks põlema!
Et usus kerkiks mägi
ja arm saaks tulema!

Olete Teie laulu loonud, mis hiljemini lugedes südant kergitab ja pisarkastet silma toob, siis tohite julgesti selle peale uskuda[1], et mõne teisega sarnane lugu saab olema, see tähendab: kõigil neil, kelle tundmus ei ole kadunud. Teie esililledest olen märganud, et Teil loomise poolt[2]

[1] selle peale uskuda — seda uskuda.
[2] loomise poolt — looduse poolt.

tarvilikku annet rohkesti on, kui Teie ära ei väsi ühtepuhku edasi astuda, sest et paigalseismine meid igakord tagasi viib.

Kus Teie rändamise teel edaspidi minu abi peaksite tarvitama, tahan hea meelega seda anda, nii kaua kui vanad kondid veel jaksavad. Ma kardan, Teile võiks talutaja läbi mõnes kohas veel raskemat koormat tulla, keda ehk igal sammul peaksite toetama, et vana rauk Teie abita tee äärde maha ei jääks. Ma mäletan veel aega, kus emal tühja toobrit aitasin kanda; eit pani toobripuu ühte otsa toobri, võttis ise toobri käsiaugust kinni ja laskis mind teise toobripuu otsa õlale tõsta, nõnda läksime üle õue laudast tuppa, ja mul oli suur rõõm, et emale minust nii suurt abi tulnud. Nõnda võiks nüüd lugu uues lapsepõlves käia, kui Teile abimeheks saan astuma. Aga kes teab, kas Teie suu niisama lahkesti saab ütlema kui eideke sel korral: „Hea laps aitas mind toobrit kanda!", mis ma neil päevil tõeks pidasin, aga täna ennast mitte enam nõnda petta ei laseks.

„Viru laulikul" ei ole oma teada Teile midagi andeks anda, sest tema oli esimene eksija, ja üksnes tema süü läbi olete ka Teie mõne sammu teelt kõrvale joosnud. Kui vana jahtunud veri äkilisel meelel keema läheb, kes seal noorele palavale süüd tohib mõista? Aga ühes tükis, minu armas Lyda, on ometigi pettuse prilliklaas Teie silma seganud, kusläbi[1] Teie minu vigadusi pisemal mõõdul ja minu pisukest headust tuhandekordsel suurusel näite vaatavat. Tõtt mööda tuleks pildi nähtus ümber pöörata, siis läheks vaatamine õigele teele. Kui Teie päevapilt epistlit lugedes kirjaridade kõrval ei oleks seisnud, siis — jah, siis oleksin ma Teie sõnu irvitamiseks pidanud, et ma Teiega „tuhande võrra heldemini ja lahkemini ümber käinud, kui Teie teeninud ehk seda iial unes julgenud loota?". Seda ütlete minule, kus viimased kriimustamise haavad minu küüntest, kui ehk ka õhukese koore all, ometigi ammu veel paranenud ei olnud. Sellega olete teinud, mis tuliseid süsi teise peale kandmiseks nimetatakse. Võiksin ma oma küüsi kassi kombel nõnda kokku tõmmata, et käpad sametkäpiks saak-

[1] kusläbi — mille läbi.

sid, tahaksin Teid viimastega Teie hea südame eest ühtepuhku silitada, — aga vaim on tahtlik, liha nõder! — sellepärast, armas laps, pean juba ette andeks paluma, kui ma viimase nõtruse pärast Teile seda ei tohi tõotada. —

Aeg ei anna täna pikemalt Teiega juttu vesta, sellepärast võtke lõpetades minu südamlik tänu Teie niisama lahkete kui soojade sõnade eest, mis igas tükis nõnda on vastu võetud, kuidas nad olid antud. Lubage nüüd veel soovimist välja öelda: jääge ka edaspidi, nii kaua kui vanaisa meid siinpool hauda veel teineteise kõrval liikuda lubab, muutmata truuduses Teie isaliku sõbra vastu vankumata!

Teie Teid kallistaja ja alandlik

K r e u t z w a l d.

Võrus 17. III 1868

SÕNASELETUSI.

abaluu — pihaluu
agu (om. ao) — puhte-, koiduaeg
ahe (om. ahte) — rehetuppa parsile kuivama pandud vili
ahte (om. ahte) — kitsas, ahtake
Ahti — arvatav veehaldjas
ahtmine — vilja kuivama panemine
aine — hale, valus
ainekeelil — härdasti
ainekene — ainuke, kallike
ainus — kallim
ajama — sõitma, kihutama
ala — alatasa
ale — sõõrd, mullaga katmata kütis
angervaks — väikeste valgete õitega 30—80 cm kõrgune mitmeaastane taim angervarreliste sugukonnast
ankur — laevaankur; tünnike, vaadike, pütt
anum — nõu, astja
anuma — paluma, manguma
apsat — saapakand, konts
aru — viljakas, kuiv seisev maa, kuiv aas, niit, heinamaa; arv
Assamalla — küla Virumaal Porkuni vallas, mille nurmedel olevat olnud vana lahingukoht
avandama — avama

ebe (om. ebeme) — helbeke, kübemeke, kiuke, udusulg
edeje — ette
ehikse — ehib
eiergane — õispuine
elud — elamud
Endla piiga ehk **Juta** — luulehaldjas, kes Faehlmanni loodud müüdi järgi elavat Endla järves (Vaimastvere vallas) ja olevat Vanemuise kasutütar.
esi (om. ee, os. ett) — lõigatava vilja rinne põllul

hagane — hagune, hagudest tehtud; terav, okkaline
hakk (om. haka, haku) — näit. esihakul, nädala hakul;
hakk (om. haka) — põõsastik, võsastik
haldjas — kaitsevaim
hall (om. halla) — härmatis, külmanud kaste
halu — valu
hame — särk
haspeldama — kerima
haugas — kull
haugutama — sõimama, haukumisi tõrelema
heituma — ehmuma
helgas — helkjas
helkima — särama, kõlama
hiir (om. hiiru) — vesihall, hiirekarva, hiirjas
hilju — tasakesi
hilpama — lipendades käima, kalpsama
hõlpemed — kaelkoogud
hõlst (om. hõlsti) — linane rätik
häilima — heljuma, vaaruma, vankuma, hällima; lihvima, poleerima
härisema — hambaid paljastades hörisema

härmatama — härmaga katma
härtu — pai, kulla
hööris — ümmargune, kuhikukujuline
hüpitama — hüppama panema

Ilmjärv (Ilmajärv) — väike sügav järv Palamusel Jõgevamaal
ilu — rõõm, lust
iluma — rõõmutsema, rõõmus olema
Iru ämm — suur piklik kivi (hiljem tarvitatud Pirita jõe sillaks) Tallinna—Narva maantee ääres Hiru- ehk Irumäel, Pirita jõe läheduses. Kreutzwaldi muil andmeil peetud seda ühe tuulispeaks käinud nõia kivistiseks
iselik — omapärane
isunema — nälgima, isu omama
itk — nutt
itkema — nutma
itsmed — külvikord; külvirida

jaanik — jaanituli, jaanipidu
Jaanilinn — muistne eesti linnus Harjumaal, mida noor Kreutzwald Ohulepalt käis vaatamas
junkur — noorparun
jutt (om. juti) — joon, kriips
jääger — jahimees, kütt

kaasanaine — mõrsja saatja
kaasik (om. kaasiku) — pulmades laulev naisterahvas, kaasitaja-naine
kablukesed — paelakesed
kabu (om. kao) — neiu
kadal (om. kadala) — vilets
kaema — vaatama
kahkuma — tahenema
Kaiu järv — järv Põhja-Tartumaal
Kalevipoja sängid — osalt looduslikud, osalt kunstlikult valmistatud mäekünkad, eesti endiste linnuste asemed, peamiselt Põhja-Tartumaal ja Jõgevamaal, nii Alatskivil, Tormas, Palamuse Luual, Laiusel jm.
kamand — hulk, salk, parv
kantsik — lühike nahkpiits
kapetad — sokid, sukad
kaps — hüpe
kapsima — hüppama, tõttama, ruttama
kapukas — kirjatud sokk, sukk
kard (om. karra) — õhuke plekk, tress
kardane — tressidega kaunistatud
karman — tasku
karratama — õhukese kihiga katma
kasuma — kasvama
katsuma — vaatama
kaustavitsad — vitsad, millega reejalaste eesotsad kinnitatakse ree pealmiste tiibpuude külge
kehavalt — kehaliselt
kenitud — kaunistatud
kepsima — rõõmsalt hüppama
kerilaud — riist, millelt lõnga keritakse
keris — endise taluahju ülemine osa
kerku — väledasti
kesi (om. kee) — iva kest, agan; keekakk — kesine aganane kakk
kesv (om. kesva) — oder
kidalõikaja — lapse keelealuste sidemete (kida) lõikaja, „et keel liikuvamaks saaks"
kile — väike kits
kiling e. killing — vanaaegne raha
kilter — mõisateoliste tööde järelevaataja
kimmel — täpiline valkjashall hobune
kingitsema — kingi jalga panema
kirev — kirju
kirg — tulesäde

kirgas — selge
kiri — muster, kaunistus rõivastel ja puuesemeil
kirk (om. kirgu) — kirik
kirn — kõrge kitsas anum vedeliku säilitamiseks
kitskuma — kitkuma
kohetus — hapendus
kolbits — kolgits, lõuguti
kold (om. kolla) — kollane värv; teatav taim
konutama — konukil, tegevuseta olema, ootama, norutama
koolma — surema
koot — muistne rehepeksuriist; tähtkuju Orion
kortel — vedelikumõõt, veerand toopi, veidi suurem kui veerand liitrit
krobi — krobeline
krookima — voltima
kroovijahu — yiljaterade kestadest puhastatud jahu
kubjas — mõisateoliste käsutaja
kudrus (om. kudruse, kudrukse) — klaaspärl
kuhelik — suur viljakuhi
kui't — kui sa ei
kumama — nõrgasti läikima, tumedasti hiilgama
kume — kumav, kõmav; hiilgav
kunnes — kus
kurg, adrakurg — adrakäsipuu
kuugistama — kugistama
kõdupuu — kõdunenud puu
kõlks — lõgisti; kõla, hääl
kõrama — kõrisema, vurisema
kõrb — metsalaas, suur mets
kõrend (om. kõrendi e. kõrendu) — ritv, latt
kõversilm — Kreutzwaldi järgi metshaldja poeg, kaja
käbarad käivad — käsi käib
käbe — nobe, elav, terav
käiksed — naiste jakk
käli — naiseõde
kärp (om. kärbi — murdes kärbe) — loom
Kääpa jõgi — jookseb Kaiu, õigemini Jõemõisa järvest Peipsisse
küdi — mehevend
küisitama — sügama
külimit — külvinõu, külvivakk; viljamõõt
künnis — lävi, uksepakk
küüdik — lehm valge joonega seljal
küünar — endine pikkusemõõt, 54 cm

laamima — vilja koristama
lagle — metshani või ka muu veelind
lakk (om. laka) — tukk, pikad juuksed
lakk (om. laki) — kübar, müts; kübarakandja
Lalli — kohanimi Muhus; Kreutzwaldi järgi kohanimi muistse Tallinna või mõne selle ligiduses oleva paiga märkimiseks
lamberik — lambrik, lambur, lambakarjus
lambuline — lambakarjus
langud — peigmehe ja mõrsja vanemad
lapuline — muinasjutuline Lapumaa (ehk Lapi) elanik; palumata pulmavõõras
latakas (om. lataka) — lai, lame asi
laudi, laudil, laudile — lava enamasti talumaja rehealusel; riiul
lauk (om. laugu) — sibula perekonda kuuluv taim, näit. küüslauk, murulauk
lauk (om. laugu) — valge laik looma otsaesisel
lausuja — sõnadega arstija, nõiduja
lausuma — sõnadega arstima
lee — kolle, tuhaase
leelõugas (om. leelõuka) — kivi või müür rehetoa ahjukolde eesäärel
leer — laager
Lennuk — nähtavasti Kreutz-

waldi enda loodud laevanimi tüvest „lendama" (eeskujuks ehk ka „linnuke")
lidu — salk, hulk, summ
lidus — mahasurutud asendis (näit. kõrvad lidus)
ligu (om. leo, sisseütl. likku) — linaleoks tarvitatav laugas
liik (-gu) — liikumine
liivak — liivaküngas
linalakk hobune — raudjas hobune valge lakaga
linik — õhuke pikk valge rätik
linikpea — abielus naine
lipuhulk leedukaid — ühe lipu juhitud salk leedulasi
litter (om. litri) — väike metall-leheke, väike raha rõivaste ilustuseks
loksatama — kord loksuma
lomper (lompri) — lombakas
loov — käänang; pöörang loovimisel
loovima — vastu tuult siia-sinna purjetama
luulma — arvama
luusima — jõude käima, lonkima
lõkendama — leegitsema, hõõguma; õhetama
lõsn — põikpalk laes
lõõtsuma — puhuma, kobisema, vinguma, ulguma
lähned — vahest lähed
läitma — tuld süütama

madar — kare umbrohi (ühe- või mitmeaastane taim); värvitaim
maiastama — maiaks tegema; maiustama
maigutama — suud, huuli korduvalt avama ja sulgema
Mana — maa-aluse haldjas
Mana tark — võib-olla alles Kreutzwaldi enda loodud nimetus targast, kes on lähedal Manale ja seetõttu võimsaim
manu — juurde
mardipäev — 10. november
mardus — surnu; eriti õnnetut või halba surma saanud inimene, kes hauas rahu ei leia
marga maad — tüki maad
margapuu — käsikaal
masajalgne — madalajalgne, väikejalgne
matar — vemmal, malk
matsakas — tüse, raske
mauk (om. maugu) — jäme vorst; vorstikujuline asi
meelikas — meeldiv
meelimarja — meeldiv olend, lemmikolend
meiukuu — maikuu
minetama — kaotama, unustama, minekule ajama
minia — pojanaine
mugenema, mugendama — rahutult aelema
muretis — mure
murjan (om. murjani) — mooramaa-mees, neeger
mutikas — putukas
mõlkuma — liikuma, vankuma
mõskma — pesema
mõsu — pesu
märss — puukoorest põimitud seljakott
mürkima — kärkima, paukuma, tõrelema
mütt (om. müti) — vara

naast (om. naastu) — kilbike, plaadike, riideehe
naastuline — naastudega kaunistatud; lapiline, laiguline, kilbiline, tähniline
naat — taim, kuni 1 m kõrgune, sarikõieliste sugukonnast, roomava juurikaga; esineb hulgi aedades, võsades, niiskemais lehtmetsades
naber (om. nabra) — suur viljahakk
nadu (om. nao) — meheõde
naitma — 1) naist naitma — naist võtma; 2) poega naitma — pojale naist võtma;

3) tütart naitma — tütart mehele panema
neidine, neidis — neiu
nimitsema — nimetama
noolima — voolima
nõretama, nõristama — nutma
nänn — ema

ohkakook — ohakakook
ohtupõlv — hädapõlv
oimud — (kala) uimed
oit (oidu) — loik
ojama — voolama
olv — ungas, katuseharja-alune auk hoone otsas
opman — mõisa ülemkubjas
ork (om. orga) — külmavärinatega palavik; vahelduv palavik; külmatõve-palavik; halltõbi; malaaria
ormad — paelad kingade kinnitamiseks
osa — oss, liha
otsutelema (õilmekesi) — (õilmekesi) kasvatama

paat (paatjas) (om. paadi) — võik (kollakas); helepruun hobune
paatrid — pikk, mitmes reas rinna peal rippuv hõbekrõllidest ja hõberahadest kee
paja — äralükatava lauaga aken; suitsuauk
pajatama — jutustama, kõnelema
pakk (om. paki) — sundus, rutt, kiirus
palakas — voodilina
panim — äärispael rõivastel
parmas (om. parma) — sületäis, viljavihkude kogu
parras (om. parda) — äär, veer, serv
pars (om. parre) — rehetoas taladel asetsev latt
pauad — kellad, kuljused
peeled — külgpuud, kangaspuud
peerg (om. peeru) — puulaast, noaga puu küljest rebitud puutükk
peied — matusepidu
penning — penn (raha)
piirma — lühemaks lõikama (näit. juukseid)
pilkuma — vilkuma
pilla-palla — segi; purustatud
pillutama — laiali pilduma, kaduda laskma, ümber viskama
poogeline — külgeõmmeldud äärpaelaga
pookstav (-i) — kirjatäht
poolik — pool mõõtu (vakka, vaati); pool rubla
poolpäev — laupäev
poort — pits, pilu
potermann — koterman, laevahaldjas
prees (om. preesi) — lame ebatasase äärega ümmargune rinnanõel
pugal — kirju ning suurevöödiline härg
puna — põskede puna (roosad põsed)
puna (sisseütl. punna ehk punasse; mitm. om. punade, os. punasid e. pune, sisseütl. punadesse e. punesse) — lubjarikastes kuivades metsades, võsadel, kinkudel, teeservadel kasvav taim, huulõieliste sugukonnast, ebasarikana asetsevate õitega; värvitaim; **punessa käima** — tähendab värvitaimede kogumist
pund — leisik (20 naela, ca 8 kg)
putk — 1) või-, piimanõu
2) põgenemine
3) torukujuline raud, mingi tööriista osa
4) taim, näit. koerputk, heinputk jt.
põrmand — põrand
põõn (om. põõna) — põikliist laudade ühendamiseks; ka rõivastel, palitul poolvöö; hoop
põõnama — raskesti magama

pürje — kiire, püüdlik; neiu
pütt — anum, nõu (piima, või, silkude, liha hoidmiseks)

raatmaa — koht, mis on metsast laastatud
ragoma — raiuma
raieng — raiumiskoht
raja — piiririba, piir
ramb (om. ramma) — jõuetu, nõrk
ramm (om. rammu) — jõud
rammastama — nõrgestama
ramp (om. rambi) — luku kramp
rank — rünkpilv
raudmehed — saksa rüütlid, kes kandsid raudrüüd
rei — rehi
riim — lai raud veskikivis
robusk — rogusk, pärnaniitest riie
roobits — puust mõõk linaropsimiseks
roosk — piits; sale, sihvakas
ruima — mässima
rukk (om. ruka) — kuub, seelik, undruk
rutjuma — rõhuma
ruuge — tumekollane, helepruun
rõhud — naiste vöö küljes tagapool mitmes reas rippuvad vaskkeed
räga e. rägu — tihnik
rähk — risu, puru, rusu

sääja — pulm
saajanaised — peigmehe-poolsed naispulmalised
sadinema — lagunema, kõdunema
sagar, sagarad — vanaaegne puust uksehing, ukseliistud
sahkama (juttu) — juttu ajama
salv (om. salve) — ruum aidas vilja tarvis
salvama — hammustama
sard (om. sarra) — latt-telling, kandetoestik, eriti linaseemne kuivatamiseks
seeman — seejuures
seisatama — (siin) püsti, üles seadma
siib — tiib
sirinpuu — sirelipuu
sirk — lind
sisask — ööbik
siuakas — sihvakas, siugjas
siug (om. siu, sivvu) — uss, madu
sobistama — pladistama, sulistama, paterdama
soota — asjata
suikuma — tukkuma, uinuma
suisa — otse, lausa
suisutama — uinutama
suits — eluhoone
surnukas — süstik, kotspool
susi (om. soe) — hunt
suurus — eine, pruukost
sõba — villane rätik, vihmavarjuks tarvitatav vaip; silmalaug
sõitlema — korduvalt sõitma; riidlema, pahandama
sõnatark — tark, kes nõidumissõnu tarvitab
sõtse — isaõde, tädi
sõõrd (om. sõõru) — maharaiutud võsastik, ale
Sädemete saar — vist alles Kreutzwaldi poolt Islandina kujutatud saar, kuigi kaugemad vasted selleks võivad olla rahvalt
sälitis — 24 tündrit ehk 72 vakka (mõõt)
säsi (om. säe) — säde
sääris — sukasääre-sarnane jalamähe

taader (om. taadri) — taaler
taaler — rahaühik
Taara — üks vähestest muinaseesti jumalanimedest, millest on usaldatavamaid teateid (Läti Henrik); Kreutzwaldil ta kuju on tugevasti segatud kristliku traditsiooniga
taid (om. taiu) — oid, mõistus
taidma — aru saama, mõistma, oskama
talb (om. talva) — kiil

tallukas — jalarätt, jalanarts; sokk
talutama — kättpidi viima
tapp (om. tapu) — humal
tapper (om. tapri) — väike kirves
tasuma — tasandama
Tauts — Kreutzwaldi järgi tõbede valitseja, taud
teaneb — vahest teab
teritama — teri kauntest vabastama
toim — lõng riidekoes, mis koemustri moodustab
tolgendama — alla rippuma
toonane — möödunud-aegne; mullune
tress — kardlõngast pael
tukat — kuld- või hõbemünt
tukk (om. tuku) — tukkumine
tungimata — sundimata
turgilane — türklane
Turjamaa — Norra nimetus
tutar (om. tutra), tuder — peenike hein; teatud linaumbrohi
tuusenteiben — hullupööra
tuusija — sõnadega arstija
tuusima — sõnadega arstima; lausuma
tähtinema — tähele panema
täidima — raatsima
tänna — siia
tärge — sisselõige, sisselõigatud auguke
tümitama — tümaks tegema; (tümaks) peksma, kolkima

ubisema — tuhisema
udu-uus — uhiuus, täiesti uus
uibuenna — õunapuu otsas
uid (om. uiu) — oid, mõistus
Uku — õieti taat, siis ka taevataat, ilma- ja kõuehaldjas; Kreutzwaldil osalt soome ja antiigi eeskujul peajumalana kujutatud
ulvama — ulguma
ummiskingad — umbsed, mittelahtikäivad kingad
urm — tardunud veri
ussaid — taluõu

vaagima — kaaluma
vaalima — rullima, silitama
vader — ristivanem
vahelik — katusega viljarõuk; tuulamata vili ja sellest tehtud leib
vaik — vaikija
vaim — (nais)teoline (mõisatööl)
valatama — vaatama
vammus — muistne talupoja kuub
Vanaisa — peamiselt kristlusest mõjutatud taevajumalus
Vanemuine — vägilane ja laulu-haldjas
vang (vangu) — sang, käepide
vannas (om. vanda) — vannasadra puust osa, mille küljes on künniraud
varistama — varisema panema
vart (om. varda) — puust viljapeksuriist
Varrak — Kreutzwaldi poolt moodustatud targa nimi, tuletatud sõnast „varjaag"
vastel-vistel — vastla nimetus
vastlakuu — märts
veer (om. veeru), päeva veer — päikese loojang
verev — punane
verisulil — esimestel sulgedel, ebemesulgedel
verme — verine joon, haav
vestma, vestama — välja raiuma, nikerdama, voolima; ka juttu ajama
vestu — suur puss, nuga
vihav — kibe, mõru
viirati — ridade kaupa
viisama — salaja vaatlema
vikkel — sakiline triip; vikkelsukad — sakiliste triipudega sukad
virb — kasvuke, oksake, taimeke
virre — käärima hakkav õlu
virve — oksake

vitsik — väike vitsutatud puuanum
voodama — saaki (voot) andma
voolas (om. voolsa) — tugevasti, ägedasti voolav
vormitama — kujundama
võik (om. võigu) — võik hobune, pruunikaskollane, kahvatukollane
võõrik — võõras
väevalin — väesalk
väeviir — sõjaväe rida, rivi
väri, värä — värav

õhkama — ohkama
õhv — noor lehm
õierm (-a) — õis, õieaeg (noorus)
õile — õis
õiluma — õilitsema
õilutama — hõljutama
õiti — õieti
õits — õine ühine hobustekarjatamine

äi — meheisa
äimama — aimatav olema
ämm — meheema
äparduma — nurja minema

üldsalt — üleni

SISUKORD.

(*-ga märgitud palasid klassis lähemalt analüüsida.)

EESTI RAHVALUULE . . . 3

Rahvaluule mõiste ja olemus (H. Tampere) 3

RAHVALAULUD 9

VANA RAHVALAUL (Ed. Laugaste) 9

I. Tavandilaulud 13

*Vastla liulaul 13
Mardid 14
Mõrsja otsimine 16
Õpetus pruudile 18
Kodu nutab mõrsjat . . . 19
Nooriku teretamine . . . 20
*Vaeslapse veimed 21
Itk 22
Tervitusleelo seltsimees Stalini 70. sünnipäevaks . 24

II. Lüürilised laulud . . . 29

Laulud laulust ja rõõmust 29

*Kust on laulud pärit . . . 29
Ilutegija 30
Küla ütles: „Kuku, kuku!" 30
Ühtelaulmine 31
Kutse kiigele 32
Tuulest hobune 32

Kodu- ja lapsepõlvelaulud 34

*Lapse tänu 34
*Ema arm on põhjatu . . . 34
Kes koju ootab? 35
Eide kiitus 36

Perekonnaelu-laulud 36

Ära püüa pühal naist . . . 36
Tuimad neiud 37
Hea mees 37
Laisk kalamees 38

Töölaulud 39

*Ketramislaul 39
*Käsikivi 40
Rukkilõikusel 40
Lõpe, lõpe, põllukene! . . . 41
Karja saatmine 41
*Karjasepõli 41
Kütise tegemine 42
Kutse õitsele 42
Meremees 42
Sajatus mittetervitajale . . 43

Looduslaulud . . . 43

*Kevadel 43
Põud 44
Mis sa tuigud, tuulekene? . 44
Sügis 45
Hall 45
Saja, lumi! 46

Ühiskondlikkude vahekordade ja orjuslaulud 46

*Tuule tuba 46
Peretütar ja vaeslaps . . . 46
Vaese vana hobune 47
*Peremees kiidab teopõlve . 48
Ikka peab ori ujuma . . . 48
Lase lapsed lõunale! . . . 48
Kupja surm 49
Rehepeks 50
*Rehepapp 50
Teomehe leivakott 51
*Saks sõidab 52
*Kättemaks sakstele . . . 52
Mõis rikas valla vaevast . 52
Töötegu timukale 53
*Peksuhaavade vihtlemine . 53
Mõisast pääsmine 54

III. Lüüro-eepilised laulud 54

Loomine 54

Nuttev tamm 56
*Imetegija 57
Hobune kadunud 58

IV. Hälli- ja lastelaulud . . 60
*Hällilaul 60
Kits kile karja! 61
Tee pätsi Tiiule! 61
Koer läks karja 62
Linnulaulutähendid . . . 62
1) Pääsuke 62
2) Öökbik 62

V. Mitmesugused laulud . 62
Või imet! 62
Kuus, kuus, kullikene! . . 63
Mõistatused 64
Hundi-sõnad 66
Ussi-sõnad 67

UUS RAHVALAUL (H. Tampere) 67
Prantsus Moskvas 70
*Eesti mees ja tema sugu . . 71
Mats alati on tubli mees . . 76
*Aastal 1905 76
Vana sõjalugu 77

VANASÕNU, MÕISTATUSI JA KÕNEKÄÄNDE . . . 79
*Vanasõnu 79
Mõistatusi 81
Kõnekäände 83

RAHVAJUTUD (H. Tampere) 85
I. Loomamuinasjutte . . . 89
Rebane, harakas ja ronk . . 89
*Vanaaone jutt 91
Neli vana kodulooma . . . 91
Kalkun ja hani 94
Sääsed ja hobune 94

II. Nõidusmuinasjutte . . . 95
Tõsi ja Vale 95
*Peretütar ja vaenelaps . . 96
Suur-Mihkel ja Väike-Mihkel 99

III. Novellilaadilisi muinasjutte 103
*Mõisniku ja talupoja vale . 103
Tohm kuningapoeg 103

IV. Tekke- ja seletusmuistendeid 105
Väike-Maarja kadunud jõgi 105
Võhandu jõe kaevamine . . 106
Kiisk ja säga 106
*Kuidas õpiti rauda jätkama 107
Miks jänesel on mokk lõhki? 108

V. Usundilisi muistendeid . 108
Tuulispea viib noa ja lennutab selle omaniku koju 108
Kaks potermanni 109
*Mõisnik libahundiks . . . 110
Pisuhänd 111
*Pood, kust muidu kaupa saab 112
Külmast ja külma pojast . 112
Halltõbi 113

VI. Muistendeid vägilastest 114
*Kalevipoeg niidab lesknaisele heina 114
Tõllus ja Leiger 115
Tugev Jaan 115

VII. Ajaloolisi muistendeid . 117
Metsast leitud maja ja laps hundipesas 117
Kuidas siis kirjutama õpiti, kui koole polnud . . . 119
*Kuidas avastati põlevkivi . 120
Mõisahärra latikapüük . . 120
Rehepapp 121
Eesti rahvaluule kogumine 123
Rahvaluule ajaloo allikana ja kirjandusliku loomingu alusena 127

„KALEVIPOEG" — EESTI RAHVA EEPOS 130
***KALEVIPOEG** 136
Soovituseks 136
Sissejuhatuseks 137
I—II lugu 141
III lugu 142
IV—VII lugu 151
VIII lugu 153
IX—XV lugu 163
XVI lugu 167
XVII—XIX lugu 180
XX lugu 183

EESTI VANEM KIRJANDUS (J. Käosaar) 191

EESTI RAHVUSLIKU KIRJANDUSE TEKKIMINE (J. Käosaar) 203

O. W. MASING (J. Käosaar) 206
Laplased 209
Üks ennemuistne kreeka rahva mõistujutt . . . 210
*Vanapõlve aeg ja tänine aeg 211

KR. J. PETERSON (J. Käosaar) 217
Sügis 221
*Sõprus 222
*Elts ja Tiiu — karjased . . 223
Karjaste laul ehk Jaagu leinalaul 225
*Tõde 226
Maavalitsejad 226
Üks jutt 226

J. FR. SOMMER 228
*Luige Laos (Katkendeid) . . 231

C. W. FREUNDLICH (J. Käosaar) 254
*Teomehe elust 256
Rikkus ja vaesus 257
Muhumaa hundijahist 1837. aastal 258
Tuli ja vesi 261

FR. R. FAEHLMANN (J. Käosaar) 262
Piibu jutt 268
*Järvamaa vanamehe õpetused 270
*Tühi jutt, tühi lori 271
Kalendritegija kimbus . . 274
*Muistend Kalevipojast . . 279
*Emajõe sünd 283
Koit ja Hämarik 284
Endla järv ja Juta 286
*Minu vaidlus Nolckeniga (Katkendeid) 287

FR. R. KREUTZWALD (J. Käosaar) 289
*Paar sammukest rändamiseteed (Katkendeid) . . . 296
Annetuseks 300
Viru laulik 301
*Laul 301
Lydia J-le 302
Mälestuse lehekene . . . 303
Hädade mõte 303
*Ärkamine 304
*Mõttelaaste 1, 2, 3 304
Sõda (Katkendeid) 305
*Kilplased (Valitud peatükke) 312
*Eesti rahvalauludest ja ennemuistsetest juttudest . 314
Tuhka-Triinu 319
*Puulane ja Tohtlane . . . 326
Kreutzwaldi kiri Koidulale 329

Sõnaseletusi 334

Vastutav toimetaja H. Tampere
Keeleline toimetaja L. Raudsepp
Tehniline toimetaja E. Plaks

Ladumisele antud 23. III 1950. Trükkimisele antud 13. V 1950. Trükiarv 4500. Paber 56 : 79 cm, 1/16. Trükipoognaid 21,5. Formaadile 60 : 92 kohaldatud trükipoognaid 17,2. Arvutuspoognaid 21,23. MB-03787. Tellimise nr. 607. Trükikoda „Punane Täht", Tallinn, Pikk 54/58.

На эстонском языке.

Л. Вихалем. Эстонская литература. Учебник-хрестоматия для VIII класса.

Hind rbl. 6.30

Õiendusi

On trükitud:	Peab olema:
Lk. 191, 2. rida alt talupoja pärisorja	talupoja-pärisorja
Lk. 202, 4. rida alt Kreuzwaldi	Kreutzwaldi

Rbl. 6.30

A-18521 IV

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00454241 3